

TƏHMƏSİB NOVRUZOV

YAŞAM 3 ROMANI

I CİLD

Təhmasib Novruzov

YAŞAM ROMANI

(Bədii-tarixi kitab)

1 cild

Bakı - 2006

Bədii redaktor: Allahverdi Eminov
Texniki redaktor: Aqil Ələsgər
 Kamil Əvəzoğlu

Məsləhətçilər: Firidun Cəlilov
 Nəsir Ağayev
 Bəxtiyar Tuncay
 Məhəmməd Hatəmi Tantəkin
 Məmməd Əlizadə

Rəyçilər: Alik Muradov
 Arif Paşa
 Zeynalabdin Məmmədli
 Mehdi Məmmədli
 Mürvət Mehrablı

Dizayner: Rəhim Novruzov
Operator: Nərgiz Cəfərova
Korrektor: Rüfət İsmayılov

Təhmasib Novruzov. *Yaşam romanı. Bakı, 2006, 328 səhifə,*
 21 çap vərəqi.

ISBN "VƏTƏN" nəşriyyatı. 030
 5-89-968-120-9

© Təhmasib Təmkin. Yaşam romanı

REDAKTORDAN

**YAŞANAN ÖMRÜN KÖVRƏK SƏLNAMƏSİ,
 YAXUD TÜKƏNMƏYƏN ROMAN...**

Mən tələsmək istəmədim. Amma dahi tənqidçi V.Q.Belinskinin sözlərini xatırladım: "Roman tarixi faktları ifadə etməkdən çəkinib, onların yalnız məzmununu təşkil edən xüsusi hadisələrlə əlaqəli bir şəkildə olar, ancaq bu vasitələrlə tarixi faktların daxili tərəfini, necə deyirlər, astarını bizə açib göstərər..." Bu sözləri ora-bura çəkməyə lüzum görmürəm. Amma bədii nəsrin də "atkeçməz" yolları yox deyil: illərlə, gələcək həyatı yazıçı Məninə yaşayır, çırpınır, aətə-qana dolur və nəhayət şəxsiyyətin bədii təxəyyülündən sürüşüb çıxır. Bəzi balıqlar sayaqı gur və dupduru çaylara özünü atır və üzüyuxarı üzür, dünyaya yeni balalar gətirir. Və ölür. Bədii əsərsə ölmür!

Mən hissiyyatlı olsam da, nəsr bərədə ciddi danışmağı xoşlayıram. Axı, şer yaz yağışı kimi bir şeydir, bizi isladır, ürəyimizə serinlik gətirir. Nəsr isə ovuc-ovuc yağıb torpağın bağırına çəkilir, orda canlıları oyadır və günəşə, havaya çıxarır. Və mən xeyli vaxtdı nəsrə "maraqlanmırdım", bəlkə də vaxt imkanım yoxuydu; hər halda tənbellikdi. Bir gün qələm dostum, təxminən XXI əsrin ilk ilindən yaxından tanıdığım Təhmasib Novruzov qovluğu mənə verib dedi:

- Tanış əsərdir, arəbir oxuyursan. İndi bütöv nəzərdən keçir.

Və üstündə "Yaşam romanı" yazılmış o əlyazmanı mənə uzatdı. Bəli, yanılmamışdı: "Azadlıq fədailəri" qəzetinin səhifələrində özünə yer almış həmin əsərdi. Və onu yazan da yazıçı-dramaturq Təhmasib bəydi, bəzən də "Təmkin" tənəllüslü.

Bir yerdə qələm döyüşdürdüyümüz Təhmasib bəy maraqlı tərçümeyi-halını yaşamış fədailərdən biridir. Əslən Qarabağlı olan bu şəxsin içində ələ Qarabağ boyda da ağrı, yara qaysaqlanmaqdadır. Pedaqoji Universiteti qurtarıb, Ağdam rayonunda müəllim və məktəb direktoru işləmişdir. Müəllimlərdən İsmayıl Şıxlını və Xəlil Rza Ulutürkü unutmur, söz düşəndə deyir ki, Xəlil bəy biz gəncəri mübarizəyə hazırladı:

- Dərsi hər vaxt hazırlayarsız, ancaq mübariz ruhun öz hazırlanma, yetişmə vaxtı var, keçdi, sonra çətinləşir.

Həyat yollarında bu fikir özünü doğrultdu... Başlı bələlər çəkmiş, öz həyatını azadlıq yolunda qurban verməkdən çəkinməmişdir (Bəzən sağ qalmaq təsadüflərdən də asılı olur).

- Əqidə məsləkdəşlərimlə ünsiyyətə sadıq qalmaqdan bəzməmişəm həyatım boyu, - söz salır ikilikdə söhbətləşəndə. - Hərçənd, yolundan sapanları görmüşəm. Nə bilim, insanlar var ki, şəxsi maraqlarını naminə Everest zirvəsini fəth edər, xalq, dövlət üçün isə təpəyə çıxağa gücü çatmaz...

Təhmasib bəyin hələ ki, gücü bu intəhasız yolda tükənmir. Təsədüfi deyil ki, təsisçisi olduğu qəzetin adını "Azadlıq fədailəri" qoymuşdur, bu addan onu döndərə bilməmişlər! Biz birgə yaradıcı, jurnalist əməkdaşlığında çalışan gündən onun bəzi keyfiyyətlərini müşahidə eləmişəm. Bəlkə də bu yaxşı hal sayılırmı, lakin müsibət şəxsiyyəti "dişə vurmağa" dəyər: Təşkilatçılığı, sadıqlığı, məsuliyyəti, ürəkəçatılığı, səmimiyyəti, xeyirxahlığı, nəhayətdə böyük həflə İNSANLIĞI. Qısa zamanda o, Azadlıq Hərəkətçiləri Birliyini yaratdı və bütövləşdirdi. Unudulmuşları, Sovet İttifaqını çökdürənləri axtarıb tapdı və bir araya gətirdi. Mən kənardan da olsa prosesin izləyirəm. O, gecəsini gündüzünə qatdı, başı ağrıdı, amma ürəyi ağrımadı, o mənada ki, azadlığı, müstəqilliyi qazanmaq hələ hər şeyi ödəmir. Bu cəmiyyətə maneçilik törədənlər, şəxsi karyeralarını güdənlər, artıq korrupsiya məkanına daxil olanlar artmaqdadır və onları silib-süpürmək lazımdır. Həssas oxuculara aydındır ki, Təhmasib bəy bu yolda gah publisist məqalələr yazır, intervüvələr verir, gah da dialoqlara qoşulur, mətbuat konfransları keçirir və ilaxır. Çevikdir, yorulmazdır bu mənada. Və həm də təhlükə qarşısında qalmaqdan çəkinmir. Dəfələrlə ona qarşı təxribatlar baş vermişse də, yolundan dönməmişdir. Mən bunların şahidi olmuşam...

Təhmasib bəyin otağına gələnlər keçmişimizə qayıdır, azadlıq fədailərinin əməllərini izlərini görür, bir stekan çay stolu arxasında mənən yüngülləşirlər. Əqidə dostlarından və müəllimlərləndən İsmayıl Şıx-lının, Xəlil Rza Ulutürkün, Tağı Xalisbəylinin, Dilare Əliyevanın, Arif Paşanın, Qazaxlı Alikin, Eldar və Allahverdi Bağırov qardaşlarının, Məhəmməd Hətəminin, Nəsir Ağayevin, Firudin Cəlilovun, Sabir Rüstəmxanlının və başqalarının portretlərini boylandığını görürlər. Bunlar heç də nostalji hisslər deyil, onun xarakterinin dönməz məqamlarıdır. Lap gəncliyindən üzü bəri qazandığı acılı-şirinli xatirələrin eks-sada-

sıdır. O, romantik və realist təbiətdir, beşəsi azdır və birtərəfli olurlar. Təhmasib bəy sanki bu xarakterli öz "kvadratlarında" qoruyur, hər birinin öz "yerini" göstərir. Bu, bəlkə də onun yaşadığı enişli-yoxuşlu həyatın kövrək və sərt diktəsidir. Və ona "sınmamaq" dərslərini aşılamışdır. Deyim ki, onun taleyinə haqsızlıq daha çox düşmüşdür. Yana-yana onun "söndürmək" əvezinə, "küllüynən" oynamışlar və ləzzət almışlar. İnkişafına maneçilik yaratmaqdan belə çəkinməmişlər. Məsələ ondadır, Təhmasib bəy fikir yoldaşlarından fərqli olaraq, müxtəlif "situasiyalar" qurmuş, əyləmiş, və məqsədlə təklifləri qəbul eləmişdir. Cavanlığında məsul vəzifələri Sovet dönəmində tutmuş, amma həyatını qurban verdiyi müstəqilliyimizdə bəzi "demokratlar" onun yolunu hətta türməyə-zindana salmışlar! Onun yerinə bir başqası olsa idi... gümən "səhnə" ilə vidalaşardı. O isə özünü diqtə elədi. Bu yolda onun taleyinə çıxan ailəsi, müəllimə həyat yoldaşı yardımçısı, köməkçisi oldu. Böyük səadətdir bu və bu hissi yalnız yaşayanlar qiymətləndirər. Təhmasib bəy yazıçısıdır və görüncü, bu sənətin mübhəm qanunları insanı daxilən qüdrətli edir. Bir ömrün - fəslin bahar həsrətini yaşamağa duyğusuna nəylə qarşılaşır?!

"Kameranın kiçik gözlüyü açıldı:

- Podyom!

Nəzərətcinin səsi Təmkinə öz dünyasından ayırdı.

- Hara çıxmısan, a kişi? Ora yatmaq üçündü, yoxsa?

- Bağışla, günəşin çıxmasına baxırdım. Bayramın mübarək!

Nəzərətcə azca yumşaldı:

- A... Yaxşı, amma bir də elə şey eləmə, yoxsa kitaba yazaram".

Bu, romandan kiçik bir epizoddur, amma həyata aşıqanəlik, qəlbın məcrasına sığmamaq hissləri var və bunu Təhmasib bəy yazıçı kimi yaşamışdır.

Təhmasib Novruzov həyata dərindən sevgisini sifətində, səsinde, da-nışığında gəzdirən adamdır. Sabaha nə qədər inamlıdır, ümidlidir. Mən bunu hər gün duyuram və mənim özümə də təsir göstərir. Bəlkə də işdən sonra belə olmur, sadəcə kollektivin ovqatı naminə edir: xeyr, əgər bu cür olsa belə, Təhmasib bəyin böyük qəlbindən xəbər verərdi mənim ələməmdə.

Təhmasib Novruzovda "Sevgili yoldaş" anlayışı bütövdür, onu parçalamağa qoymamışdır: nə özü tərəfindən, nə də aurası sarıdan və

mənə elə gəlir axırədək bu "Dünya"nın keşiyini çəkəcəkdir. O, oturub durduğu, qibte etdiyi insanları, çevrəsində görünən adamları bu "Dünya"da - "Sevgili dünya"sında yaşadır, əlbəttə, başqa adla, soyadla. Amma oxuyan hər bir kəs romanda özünü tanıyacaq və daxilində qürur hissi keçirəcək. Ona görə ki, Təhmasib bəy laqeydliyi xoşlamır. Romanda müəllifin romantik, sevgi dolu təsvirləri, kövrək düşüncələri, sabaha ümidi və ruhdan düşmmək nikbinliyi mənə də xoş təəssürat oyatdı. Əsər nə qədər tarixiliyə meyillənsə də, yazıçı ürəyi, ədəbi qanunlar, oxucu tərbiyəsi və sair amillər kənara "atılmır", çünki "atılmışlar" çox yaşamır.

Mən romanı elə bu səhər, üzü dan yerinə son səhifələrini oxudum və təəssüratımı süjet xəttinə bağlamaq istəmişdim axşamdən. Amma görünür, səhərin maviliyi, təmizliyi mənə bu "ənənə"dən xilas etdi və pıçıldadı: - Əsərin taleyi müəllifin ömür yolu deyilmi? obrazlar onun içindən boylananlar deyilmi?

Mənim oxuduğum roman idi, janr etibarilə "əyilməyi" qəbul etməyən bədii əsər ki, məzmununu bir səsən çalarından, bir çiçəyin ətrindən də götürür, tarixi, olacaq hadisədən də danışır. Təhmasib bəyin bu romanı elə Belinskinin formulası ilə üst-üstə düşdü və son nöqtəmi də tənqidçinin sözlərilə bitirməli oldum, necə ki: "Roman öz məzmununu tarixi bir hadisədən götürə bilər və bu sahədə də hər hansı tipik olmayan bir hadisəni inkişaf etdirə bilər və yaxud roman həyatı müsbət varlığı ilə, olduğu kimi, həqiqi vəziyyəti ilə götürə bilər".

Allahverdi Eminov

Yazıçı-pedaqoq

MÜƏLLİFDƏN

Bu dünyanın keşməkeşlərində, enişli-yoxuşlu yollarında narahat bir ömür yaşayıram. İkiüzlü dünyanın ikiüzlü insanlarını da görmüşəm, sarsılmamışam. Namərdlərin arxadan çox zərbələrini dadmışam, sarsılmamışam! Çox haqsızlıqlarla üz-üzə dayanmaq zorunda qalmışam, sarsılmamışam! Bir sözlə, tale mənə ağırılı-acılı, əzablarla "qardaş" olan bir ömür qismət etsə də, həmişə dözmüşəm, özümü itirməmişəm, sarsılmamışam. Elə "Təmkin" təxəllüsü və bu adın romanın baş qəhrəmanına verilməsi də, özümün də qibte etdiyim dözümlümlə bağlı olub!...

Fəqət dost xəyanəti, dostun arxadan vurduğu zərbə mənə sarsıtdı. Məhz bu sarsıntıdan keçirdiyim mənəvi əzab "Yaşam romanı"nı yaratdı.

Bütün əzablarla bərabər tale mənə, hər kəsə nisib olmayan bir xoşbəxtlik də qismət edib. Bu da yaşadığımız və keşməkeşli dövrün ən qüdrətli şəxsiyyətləri ilə görüşmək, onlarla təmasda olmaq, onların tarixi düşüncələrini üz-üzə, göz-gözü dəyərək olub. Xudu Məmmədov, Xəlil Rza Ulutürk, Bəxtiyar Vahabzadə, Ziya Bünyadov, Cahid Həlaloğlu, Şahmar Əkbərzadə, Zeynal Məmmədov, İsmayıl Şıxlı, Sabir Rüstəmxanlı, Əbülfəz Elçibəy, Nəcəf Nəcəfov, Tağı Xalisbəyli, Firidun Cəlilov, Nəsir Ağayev, Məhəmməd Hətəmi Tantəkin, Qazaxlı Alik Muradov, Arif Paşa, Bəxtiyar Tuncay, Dilərə Əliyeva, Aydın Məmmədov, Eldar Bağirov və daha kimlər...

Zəmanənin fenomen şəxsiyyəti, müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu Heydər Əliyevlə 1990, 1991, 1993 və 1996-cı illərdə olan görüşlərimi isə Tanrının əzablı ömrümə bəxş etdiyi ən əvəzsiz xoş anlar hesab edirəm.

Və "Yaşam romanı"nda bəzi tarixi şəxsiyyətlərin adını dəyişməyi məqsəduyğun bildim. Bu dövrü yaşayan hər kəs adları dəyişdirilmiş bu insanları tanıyaçaqlar. Lakin məhz gələcək nəslin belələrini tanımması arzusu mənə həmin insanların adlarını kitaba salmamağa sövq etdi.

Onu da deməyi lazım bilərəm ki, kitabın bədii gücünü artırmaq məqsədilə daxil edilmiş melodramatik parçalar istisna olunmaqla, təs-

vir edilən bütün hadisələr öz həyatımda baş vermiş və ya başqalarının həyatı ilə bağlı şahidi olduğum olaylar əsasında yazılmışdır.

Kitabda təsvir olunan, canlı həyatdan götürülmüş hadisələr xalqımızın Milli Azadlıq uğrunda çəsməçəşli mübarizə yolunun çox kiçik bir hissəsini əhatə edir. Mənim şahidi və iştirakçısı olmadığım çox olaylar baş verib və yəqin ki, onların şahidləri və iştirakçıları haçansa qələmi əllərinə götürəcəklər. Yalnız o zaman "Azadlığı bizə veriblər" kimi sadələvh düşüncələri beyinlərdən birdəfəlik çıxarmaq mümkün olacaq.

Əminəm ki, kitabı səbrlə, dözümlə oxuyacaqsınız! Onda, əziz oxucu, sənə məlum olmayan çox qaranlıq mətləblərə işıq düşəcək.

"Yaşam romanı"nı yazmaqda ən ali məqsədim də elə budur...

Təhmasib Novruzov

I hissə

SEVGİLİ DÜNYA

Martin 21-i idi. Gecə saat 23:54-də bahar qədəm qoymuşdu Azərbaycana.

Açılan sabah baharın ilk sabahı idi...

Doğan günəş baharın ilk günəşi idi...

Əsən meh baharın ilk mehi idi...

Quşların cəh-cəhi bayaqdan Təmkini öz sehrinə salmışdı. Arabir uçub pəncərənin ağzına qonan, qərribə bir qurultu ilə özünə yem axtaran göyərçinlər elə bil Təmkinə "Bayramın mübarək!", "Novruzun mübarək!" deyirdilər. Təmkın də xoş bir əhvalla onlara baxır, gülümsünür, günəşin çıxmasını həsrətlə gözləyirdi.

Axır ki, dan yeri sökülüdü. Günəş sökülüb "ətrafa səpələnmiş" dan yerindən boylanmağa başladı. Təmkın qeyri-ixtiyari çarpayının üstünə qalxdı. Dua elədi, salavat çevirdi, günəşin çıxmasını axıra kimi gözləməli idi. Hələ lap uşaq ikən Qarabağda, doğma kəndlərində atası öyrətmişdi Təmkinə bunları. Günəşin çıxmasını axıra kimi seyr edib sonra kəhrizin lap gözündə arxın üstündən atıldılar, əl-üzlərini yuydılar, tərənin döşündən bir az bənövşə yığıb evə döndərdilər...

Kameranın kiçik gözlüyü açıldı:

- Podyom!

Nəzarətçinin səsi Təmkini öz dünyasından ayırdı.

- Hara çıxmısan, a kişi? Ora yatmaq üçündü, yoxsa?

- Bağışla, günəşin çıxmasına baxırdım. Bayramın mübarək!

Nəzarətçi azca yumşaldı:

- A.. Yaxşı, amma bir də elə şey eləmə, yoxsa kitabə yazaram.

- Arxayın ol - nəzarətçinin yumşaldığını hiss edib ona tərəf yaxınlaşdı - Mənə bax, qardaş, bir söz soruşsam olar?

- Hə, tez elə!

- Bu krantin suyu hardan gəlir?

- Necə yeni hardan gəlir? Obşi kanaldan.

- Yox ey, deyirəm yeni hovuzdan, çəndən-zaddan gəlir, yoxsa axar sularдан?

- A kişi, sən avadanlıqdan danışırısan. Hardaydı o qədər axar su ki, bu boyda şəhəri görəydi. Ceyranbatan gölünün suyudu.

- Hə, başa düşdüm.

- Ayrı sözün var?

- Yox! Novruz bayramını təbrik eləyirəm.

- Onu dedin, eşitdik də!...

Qapının gözlüyü qapandı. Öz-özünə nəzarətçini qınadı: "iki dəfə təbrik elədim, birində heç olmasa, demədi sağ ol, ya sənən belə."

Krantı açdı. Gözlədi xeyli. Fikirləşdi ki, hələ trubadakı su axıb qurtarsın, sonra təzə su ilə yuyunar. Ayağını qaldırıb bir-iki dəfə krantın üstündən o yana-bu yana "atıldı".

- Elə bilərəm Çınarlı kəhrizinin gözündəyəm. Nə etməli? Vəziyyətlə barışmalıyam.

Əl-üzünü, ayaqlarını "təzə bahar suyu" ilə yudu. Qurulandı. Aşağıdan hazırladığı köhnə çörək qırıntılarını pəncərənin çöl hissəsinə səpdi. Göyərçinlər haray-həşirle çörək qırıntılarının üstünə cumdular. "Fərasətli" bir göyərçin o birlərini yaxına buraxmaq istəmir, hamısını özünü yeməyə çalışırdı. Amma o biri göyərçinlər onun heqemonluğu ilə barışmış, "çörək uğrunda" mübarizə aparırdılar. Bu səhnəni xeyli müşahidə etdi Təmkin: "Həyat bələdir. "Ac qılınca çapar" deyiblər. Bu göyərçinlər də insanlar kimidir. Amma gücsüz ac cılanda..."

Birdən Təmkinə elə bil ağır bir dərd gəldi. Sanki bayaqdan yuxudaydı, ayıldı. Lap körpə çağından həmişə Novruz u ailəsində, hamı ilə birgə, deyə-gülə qarşılayardı. İlk dəfə idi ki, Novruz axşamı evində, ailəsinin içində olmamışdı. Atasının sözlərini xatırladı: "Kim Novruz u bir il evində keçirməsə, yeddi il onu evində keçir: nek həmin adama qismət olmayacaq." Amma atası deməmişdi ki, bu "cəza", Novruz u özündən asılı olmadan evində keçirə bilməyənlərə də aiddir, yoxsa?...

Əlini uzadıb başının üzərindən, həbsdən bir neçə ay əvvəl oğlu ilə çəkirdiyi şəkli götürdü. Oğlunun "üz"ündən öpdü. Qəhər boğdu onu: "Yeni doğrudan mən yeddi il Novruz u sənənsən, əhə də mənsiz qarşılayacağın?"

Kameranın gözlüyü açıldı:

- Kiptok!

Təmkin ayağa qalxıb, alüminium dolçanı götürdü, gətirib qaynamış su ilə doldurdu. Çaypaylayan dolçaya qaynamış su töküüb, gözlüyü bağlamaq istəyəndə Təmkin:

- Bayramın mübarək, qardaş - dedi.

- Hə?.. - çaypaylayanın onu eşitmədi yini görüb təkrar etdi:

- Deyirəm, Novruz bayramın mübarək!

- Hə... Sağ ol! - Çaypaylayan elə tonda "sağ ol" dedi ki, deməşöydi, ondan yaxşıydı.

Təmkin dolçaya quru çay saldı. Xörək qaşığının arxa tərəfi ilə qarışdırdı. Dolçanın ağzına qəzet və üstündən də bir kitab qoydu ki, deməlsin. Çarpayya çökdü, fikir yenə onu götürdü: "Mən neyənmişəm axır? Belə çıxır ki, mənə yeddi il verəcəklər? Nəyə görə? Doğrudanmən mən cıyəkəram? Əvvəl tutanda dedilər ki, iki-üç günlükdü, şübhəli şəxs kimi sənədən bəzi izahatlar alıb azad edəcəyik. Sonra başladılar ifadə almağa. Sanksiya verdilər ki, bəzi məsələləri araşdırmalıyıq. Ona görə də sən hələ təcridxanadan çıxmamalısən. Yaxşı, bu araşdırmalar nə qədər çəkir. Az qala iki aydır, yatıram burda..."

Kameranın gözlüyü açıldı:

- Kaşa!

Təmkin alüminium boşqabı götürüb gözlükdən uzatdı. Xörəkpaylayan əvvəl kaşa ilə dolu çömçəni boşqaba boşaltdı. Sonra üstünə bir qaşığı şəkər tozu səpdi. Əyildi ki, çörək götürsün. Təmkinə, nədənsə xörəkpaylayan xoşsifət göründü:

- Bayramın mübarək, qardaş!

Xörəkpaylayan çörəyi uzatdı:

- Rəhmətliyin oğlu, burda da bayram olar? Əh! Elə bir bayramın əskikdi. Çək əlini o yana götürm.

Təmkin əllərindəki çörəyi və alüminium boşqabı geri çəkdi. Xörəkpaylayan hirsle gözlüyü örtüdü, arabasını diğilti ilə sürüb getdi.

Təmkin əlindəkiləri gətirib stolun üstünə qoydu: "Əslində düz deyir də! Burda nə bayram?" Kaşadan bir-iki qaşığı aldı. Elə bil boğazı kilidlənmişdi. Səhərki əhval-ruhiyyədən əsər-ələmət qalmamışdı. Yadına müstəntiqlə axırını söhbəti düşdü. İfadəsini verəndən sonra müstəntiqdə soruşmuşdu:

- Novruz bayramınacan mənə buraxa bilərsiniz?

- A kişi, nə danışırsan? - müstəntiq demişdi - hələ hardasan, burdasan? Təzə problemlər qalxır, təzə izlər çıxır ortaya. Suallarından başa düşmədin?

- Yox, - demişdi Təmkin - nə problem, nə iz?

Müstəntiq qımışmışdı:

- Hələ deyə bilmərəm. Vaxtı çatanda biləcəksən.

- Onda mümkünsə, Novruz bayramı qabağı, ailəmlə görüşməyə icazə verin.

- Ərizə yaz, ver, baxarıq.

Ərizə yazmışdı. Amma hələ heç bir xəbər yox idi. Artıq Novruz gəlmişdi, amma görüş barədə heç bir cavab verilməmişdi: nə hə, nə yox!

Təmkin düşüncələr içərisində kamerada var-gəl edirdi. Nədənsə atasının "yeddi il" barədə dediği sözlər onu rahat buraxmırdı. Öz-özünü danlayırdı ki, niyə yadına saldı axı o sözləri? Atasının o qədər xatırlamalı sözləri, söhbətləri var idi ki.. Gərək elə bu söz düşəydi yadına?

Kameranın qapısının qıfılı tarak-turukla açıldı.

Nəzarətçi:

Ayağa qalx! - əmr verdi.

Təmkin qalxdı. Təcridxananın rəisi, polkovnik rütbəli yaşlı, zahirən xoşsəfat kişi kameraya daxil oldu:

- Sabahınız xeyir!

- Sabahınız xeyir!

- Bayramınız mübarək!

- Çox sağ olun. Sizin də bayramınız mübarək.

- Minnətdaram, sağ olun. O gün olsun bayramınızı evinizdə, ailənilə birlikdə keçirəsiniz.

- Çox sağ olun, cənab rəis.

Rəisin gözləri divardakı şəkə sataşdı. Yaxınlaşıb, eynəyini taxdı.

Şəkə baxa-baxa:

- Oğlunuzdu?

- Bəli, cənab rəis!

- Neçə övladınız var?

- Elə birçə oğlum var, onu da gec...

- Hə, hiss elədim ki, ya gec evlənmisiniz, ya da ... Nə işə, Allah saxlasın.

- Sağ olun, sizinkiləri də Allah saxlasın. Cənab rəis, bir söz soruşmaq olar?

- Buyurun!

- Müstəntiqə ərizə vermişdim ki, bayramqabağı ailəmlə, oğlumla görüşə icazə versin, amma hələ...

- Başa düşdüm sizi. O məsələlər prokurorun, müstəntiqin səlahiyyətinə aiddir. Mən heç nə dəyə bilmərəm sizə.

- Cənab rəis, bəlkə telefon verim, siz özünüz xahiş edərim...

Rəis eynəyini çıxardı:

- Deyəsən həbsxanaya ilk dəfədir düşürsünüz?

- Bəli!

- Təcridxana rəisindən belə xahiş edən müttəhimi cəzalandırırlar, aydındır?

- Aydındı...

- Bir də ailəsini, oğlunu çox istəyən kişi, elə iş tutmazdı ki, gəlib buraya düşsün.

- Cənab rəis - Təmkin istədi izah etsin ki, bu bir təsadüfdür, onun heç bir günahı yoxdur. Amma rəis imkan vermədi:

- Mənə baxın, bayram vaxtı nə öz qanınızı qaraldın, nə mənim. Aydın oldu?

- Aydın oldu!

- Xudahafiz.

Rəis getdi. Qapı açıldığı kimi tarak-turukla da bağlandı. Təmkin stula çökdü. Başını əlləri arasına alıb fikrə getdi.

Təmkinin oxuduğu məktəb kəndlərdən təqribən üç kilometr aralı idi. Aclığa dözsümsüz olduğuna görə, hər gün çantasına çörək qoyardı. Bunu sinif yoldaşları bilirdi. Tez-tez çörəyini götürüb yeyərdilər. Belə olanda dərstdən çıxan kimi evlərinə dördəmə qaçardı. Anası o saat bilirdi ki, çörəyini kimsə oğurlayıb, acdır. Tez xörək verərdi, Təmkin yeyib ayağa durar, bir az həyətdə gəzişər, sonra pəyədən quzularını çıxarıb otarmağa aparardı. Sabahkı dərslərini hazırlamaq üçün kitablarını da özü ilə götürərdi.

Məktəbdə o qədər də sayılıb-seçilən şagirdlərdən deyildi. Nə qədər çalışırdı ki, əlaçı olsun, şəklini "Şərəf lövhəsi"ne vursunlar. Amma hər il bir neçə dördü olurdu.

Dram dərnəyində çox fəal idi. Məktəbdə hazırlanan bütün tamaşalarda, səhnəciklərdə həmişə əsas rolları Təmkinə verərdilər. Hətta müəllimləri atasına da demişdilər ki, Təmkindən yaxşı artist olacaq. Atası isə bundan narazı qalmışdı: kişi mühəndis olar, hüquqşünas olar, tarixçi olar, dülgər, bəna olar, sürücü olar, yoxsa...

Təmkinin özünə də demişdi bu sözləri, amma nədənsə Təmkini atasına nə ha, nə də yox demişdi. Deyəsən, ürəyindən etiraz eləmək keçmişdi. Amma atasının zəhmindən qorxub, kirmiş durmuşdu.

Atası, öz nəslə haqqında, keçmiş kişilər haqqında evdə tez-tez söhbət edərdi. Həm öz atasından, babasından, ulu babalarından, həm də keçmişdə tanınmış adlı-sanlı kişilərin həyatından tez-tez maraqlı əhvalatlar danışardı. Xüsusilə Abdal Qasım haqqında məzəli lətifələr söyləyirdi. Yuxarı sınıfdə oxuyanda, Təmkinin ağılına nə gəldisə, dəftəri əlinə alıb atasının Abdal Qasım haqqında danışdığı lətifələri cəmləyib kiçik bir pyes yazdı. Bir müddət bu barədə heç kəsə demədi. Axırda bir gün məktəbdə ədəbiyyat müəlliminə utana-utana sırr açdı. Müəllim:

- Gətirərsən, oxuyub fikrimi deyərəm! - dedi.

Müəllimin sözləri elə bil ona qanad verdi. Səhəri bir böyük dəftərdə yazdığı pyesi müəllimə verib:

- Müəllim, amma xahiş edirəm, heç kim bilməsin - dedi.

Müəllim əsəri oxuyub, Təmkini yanına çağırdı:

- Düzü, oğlum, gözleməzdin. Səndə əməlli-başlı istedad var. Amma təcrübəsizsən, ona görə bəzi şeyləri burda nəzərə almısan.

- Nəyi, müəllim?

- Abdal Qasım yaşayıb XX əsrin əvvəllərində, elədir?

- Bəli.

- Bu dövrdə nə hadisə baş verib?

Təmkini təəccüblə müəllimin üzünə baxdı. Müəllim izah elədi ki, bu dövrdə inqilab baş verib, Sovet hökuməti qurulub. Amma sən burda bu hadisəyə heç bir münasibət bildirməmişsən. Sonra da məsləhət verdi ki, pyesin üzərində təzadən işlə, elə et ki, Abdal Qasım keçmiş bəylərlə, xanlarla vuruşan bir qəhrəman olsun, axırda da onlara qalib gəlsin, Sovet hökumətinin qurulmasında inqilabçı kimi rol oynasın. Bir də onu ermənilərlə dost kimi yaz, burdakı kimi yox.

Təmkini məktəb bağlananda müəlliminin dedikləri əsasında pyesi təzadən işlədi. Amma heç ürəyincə olmadı. Hələ bir dəfə də atası Abdal Qasımdan danışanda soruşmuşdu:

- Ata, Abdal Qasım inqilabçı oluyub?

Atası da gülə-gülmə demişdi:

- Bu hardan ağılına gəlib sənə? Qasımın inqilabda nə işi vardı?

Qasım duzlu, məzəli, zarafatçı, çox da cəld bir adam idi, kənddə yaşayırdı. O hara, inqilab hara?

Eləcə, pyesi təzadən işlədiyinə, köhnəni cırıb Şəmşir kəhrizinin quyusuna atdığına peşman oldu. Elə həmin yay kənddən bir neçə uşaqla Şuşaya - pioner düşərgəsinə getdi. Düşərgə həyatı onun ürəyincə idi: "Nə qədər qoyun-quzu otarmaq olar?" düşürdü. Şuşanın dağları, Cıdır düzü, İsa, Çarınq, Səkililə bulcaqları onu özünə necə çəkmişdisə, vaxtın tez qurtaracağından narahatlıq keçirirdi.

Bir gün düşərgəyə xəbər gəldi ki, Bakıdan şair gəlib, Şuşada bir neçə gün qalacaq. Bəlkə düşərgədə dincələn məktəblilərlə onun görüşünü keçirdilər. Bəlkə, həqiqət oldu. Jurnalist Həsən Qəhrəmanla şair Xəlil Rza Ulutürk düşərgəyə gəldilər. Zalda keçirilən görüşdə təqribən 250 nəfər məktəbli iştirak edirdi. Şair bir qədər danışdı, şerlərini oxudu. Sonra Həsən Qəhrəman ayağa qalxıb, uşaqlara müraciət etdi:

- Hə, uşaqlar. İndi növbə sizindir. Kim şer demək istəyir?

Heç kəsdən səs çıxmadı. Təmkini düşərgənin yuxarı qrup məktəbliləri ilə arxada əyləşmişdi. Birdən qeyri-ixtiyari əlini qaldırdı:

- Mən demək istəyirəm.

Ona icazə verdilər. Çıxdı qabağa, M.Füzulinin "Məni candan usandırdı" qəzəlini dedi. Qəzəl başa çatanda şair yerindən qalxdı, Təmkini yanına çağırdı:

- Adın nədi?

- Təmkini!

- Bəh, bəh! Nə gözəl adın var? Neçədə oxuyursan?

- Onuncuya keçmişəm.

- Sabirdən də şer bilirsən? Mirzə Ələkbər Sabiri deyirəm.

Təmkini azca duruxdu:

- Bəli. "Fəhle" şerini bilirəm.

- De görüm.

Təmkini şeri deyib qurtardı. Şair onun alnından öpüb:

- Sağ ol, Təmkini bala - dedi.

Uşaqlar ürəkləndilər. BİR neçə uşaq da çıxıb şer dedi. Sonra Həsən Qəhrəman uşaqlara müraciət etdi:

- Uşaqlar, bəlkə kiminsə hörmətli şairimizə sualı var? Varsa, buyurun, verin.

Yenə heç kəs qımıldanmadı. Təmkin əlini qaldırdı. Həsən Qəhrəman:

- Hə, Təmkin, yenə sən? Ver sualını.

Təmkin ayağa qalxdı:

- Niyə kitabda yazırlar ki, Hüseyn Cavid pantürkist olub? Pantürkist nədir?

X.Rza Ulutürkün qaşları çatıldı, dönüb jurnalist dostu Həsən Qəhrəmana dedi:

- Mən bayaqdan hiss eləmişəm, bu uşağda nəse var.

Bunu deyib ayağa qalxdı:

- Öyləş, Təmkin balam. Suala görə sağ ol! - Şairin görkəmi dəyişmişdi, bir anlıq xəyala daldı, sonra asta-asta danışmağa başladı:

- Öziz balalarım, siz məktəblisiniz, Sovet məktəblisi, yəni Şura hökumətinin məktəblisi. Siz, Sovet məktəbliləri kommunist rühunda təbiyə edirsiniz. Sizin kitablarınızda da hər şey siz necə bilməlisinizsə, o cür yazılıb. Elə siz də o cür öyrənin. Təki öyrənin. Təki siz Cavid Əfəndini tanıyın, onun əsərlərini oxuyun, öyrənin. Vaxt gələr, böyüyərsiniz, əsl həqiqəti özünü dərk edərsiniz. İndilikdə isə sizin borcunuz müəllimlərin sözüne əməl etməkdən, yaxşı oxumaqdan ibarətdir. Cavid Əfəndi də türkdür, Nizami də türkdür, Nəsimi də, Füzuli də, Axundov da, Sabir də, Mirzə Cəlil də, M.Müşviq də! Mən də türkəm, mənim Təmkin balam, sən də türksən. Hələlik isə onları da, o böyük dahiləri də, hansı ki, onlar özlərini türk adlandırdılar, bizi də, məni də, səni də azərbaycanlı adlandırdılar. Pantürkist damğası isə o adamlara vurulurdu ki, onlar millətin adını zorla dəyişən nadürrüslərə qarşı səslərini ucaldırdılar. Bax, Cavid Əfəndini də ona görə pantürkist yazıblar sizin kitablarınızda, mənim Təmkin balam.

Həsən Qəhrəman ayağa qalxıb, şairi sakitləşdirmək istədi. Amma Xəlil Rza Ulutürkün əsəbdən gözləri az qalırdı hədəqdən çıxışın:

- Qoy düşmənlər qulaqlarını asıb eşitsinlər. Türk xalqını tarix boyu çox belə sınaqlara çəkmişlər. Ancaq bu xalq həmişə öz yenilməzliyini, basılmazlığını sübut etmiş, məhv olmamış, bundan sonra da onu heç bir qüvvə, heç bir məkrli siyasət məhv edə bilməz. Türk xalqının Təmkin kimi balaları böyüyür. Bu xalqı heç kəs basa bilməz.

Şair danışdıqca alovlanırdı. Həsən Qəhrəman çox çətinliklə onu sakitləşdirə bildi. Şair dayanana kimi isə:

- Hə, uşaqlar, görüş qurtardı, sağ olun, gedə bilərsiniz - dedi. Hamı zalın qapısına tərəf axışdı. Təmkin sanki verdiyi sualdan peşman kimi çəkine-çəkine şairə tərəf gəldi. Xəlil Rza Ulutürk düz Təmkinin gözlərinə baxırdı, amma Təmkin hiss edirdi ki, bu an, bu dəqiqə şair onu görmür, o hardasa başqa bir aləmdədi. Təmkinin qulaqlarına Həsən Qəhrəmanın şairə astadan dediği sözlər axmağa başladı:

- Xəlil müəllim, belə olmaz axı. Özün bildin, katib xahiş elədi ki, milli söz-söhbət olmasın. Əşi, uşaqlar nə bilir pantürkist nədi, panislamist nədi? Gördün, "gedə bilərsiniz" deyənin kimi hamısı qalxıb qapıya necə yüyüdü? Bu uşaqlar, özün demişkən, Sovet məktəblisidi. Onların beynin indi belə şeylərlə doldurmaq düz deyil.

Birdən sanki şair yuxudan ayıldı və onun düz gözlərinə qəmgin-qəmgin baxan, sanki "əməlindən" peşmançılıq hissi keçirən Təmkinin yanına çağırdı. Onu bağırna basdı:

- Buna uşağ demək olmaz, Həsən bəy! Maşallah, böyük kişidi. Görürsən, elə böyüklər kimi də düşünür. Gördün necə ağıllı sual verdi?

Şair Həsən Qəhrəmandan əyləşməyi xahiş etdi. Təmkinə də stul gətirib oturmağı təklif etdi. Təmkin stul gətirdi. Şairlə üzbəüz oturdu. Ona elə gəlirdi ki, indi dünyada ondan xoşbəxt heç kəs yoxdu. Həyatının sonrakı on illəri üçün təməl olan bu görüşdə Xəlil Rza Ulutürk Təmkinin ailəsi, valideynləri, oxuduğu məktəb, müəllimləri haqqında tanışlıq üçün aldığı məlumatdan sonra əlini uzadıb iri portfelindən bir vərəq götürdü. Sonra cibindən qələm çıxarıb verdi:

- Dediklərimi yaz!

Təmkin vərəqi özünə tərəf çəkdi. Qələmi götürdü. Xəlil Rza Ulutürkün dediklərini yazmağa başladı:

1. Covanyoli. "Spartak" romanı.
2. V.Hüqo. "Səfillər" romanı.
3. C.Məmmədquluzadə. "Anamın kitabı".
4. M.S.Ordubadı. "Qılınc və qələm".
5. H.Cavidin dram əsərləri.
6. C.Cabbarlı. "Od gəlini".
7. "Koroğlu" dastanı.

Hə, indi qulaq as! X sinfi qurtarana kimi bu əsərləri oxuyub qurtarırsan. Hər bir əsəri oxuyandan sonra, onun haqqında beş-altı səhifə öz fikirlərini yazırsan. Axırda bir on iki vərəqli dəftərdə ən çox sevdi-

yin şair, yazıçı, dramaturq, bəstəkar, rəssam haqqında, ən sevimli müəllimin haqqında fikirlərini yazırsan. Hamısını götürüb gəlirsən Bakıya. Mənim ünvanım Vidadi küçəsi 88-dədir. Gəlirsən biza. Görüşüb orda söhbət edirik.

Təmkin Allah bir qanad verməmişdi ki, qıy vurub qalxırsın göylərə, aləmə öz xoşbəxtliyindən car çəkib xəbər yaysın:

- Yaxşı - Təmkin sakitcə dilləndi.

Xəlil Rza Ulutürk yadına düşmüş kimi soruşdu:

- Hə, de görüm, təhsilini davam etdirmək fikrin var?

- Bəli.

- Harda? Hara girmək fikrin var?

- İncəsənət institutuna. Aktyor olmaq istəyirəm.

- Lap yaxşı, gözəl arzudur - şair ayağa qalxdı. - Onu da deyim, əgər evi tapa bilməsən, gəlirsən Pedaqoji İnstituta, mən orda işləyirəm. Kimə desən ki, mənə axtarırsan, yerimi deyəcəklər. Yaxşı?

- Yaxşı.

- Hə, di hələlik. Mütəlq gəl, gözləyəcəyəm səni.

- Baş üstdə.

Görüşüb, ayrıldılar.

Düşərgədən qayırdandan sonra bu görüş barədə atasına danışdı. Atası bundan çox məmnun qaldı. Şairin yazdığı bütün kitabları tapıb getirməyə söz verdi...

Təmkin dərslərinə hazırlaşmaqla bərabər, X sinfi bitirənə kimi kitabların hamısını oxudu. Onların hər biri Təmkinin dünyagörüşündə təzə bir aləm açırdı. Təmkin artıq başa düşmüşdü ki, şair nə üçün ona məhz bu əsərləri oxumağı məsləhət görüb. Özliyiündə düşünüb, bu nəticəyə gəlmişdi: Şair ona demək istəmişdi ki, Spartak kimi haqsızlığa qarşı mübariz, öz haqqın yolunda, əqidən yolunda onun kimi fədakar ol. Həyat səni Jan Val Jan kimi əzablar burulğanına salsada, onun kimi daxili aləmini, vicdanını heç vaxt itirmə. Ananın övladları kimi, Vətəni özündən qoparmağa, kiminsə hökmanlığına qurban verməyə çalışma. Vətən sənindi, millət, xalq sənindi, sən də onunsan. Vətən yolunda, xalq yolunda mübarizə aparsan, ağılla gücün birliyinə nail olmağa çalış. Necə ki, Fəxrəddin Nizaminin - qılıncla pələnin birliyi xalqa xidmət edən bu insanların arzularının həyata keçməsi nə səbəb

olurdu. Dünya iblislərlə, insan cildində olan bu məkrli, xəbis niyyətli varlıqla doludur. "Cümlə xəyanətlərə bəis olan" insana - iblisə qalib gəlmək üçün ağılla gücü birləşdir, bundan sonra Elxan kimi dönməz, əyilməz ol. Koroğlu tək ətrafına xalqı, sadə insanları toplamağa çalış. Kasıbdan, sadə xalqdan məkr, xəyanət gözləmə. Arxanda belə insanlar varsa, on minlərlə düşmən arasında tək qalsan da, güclüsen, əzəmətlisən!

Şairin oxumağa tapşırıldığı kitablardan çıxardığı nəticəni, hər əsər barədə ayrılıqda bir dəftərə, ən çox sevdiyi şairlər, yazıçılar, rəssamlar və s. barədə yazdıqlarını isə bir dəftərə yazıb, "Abdal Qasim" pyesi ilə birgə səlhiqəli şəkildə bir qəzetə büküb çəmodanına qoydu.

Təmkin hiss edirdi ki, bir il əvvəlki adam deyil. O indi tamam dəyişilib. Əvvəllər gördüyü eyni şeyə indi başqa ələmlə baxırdı. Hər il Novruz bayramı qabağı axır çərşənbə axşamında kəndlərində cavanlar yığılıb "Keçə-papaq" oyununu göstərirdilər. Həmişə buna adi xalq məzhəkəsi kimi baxır, çalışardı öyrənsin ki, arvad rolunu oynayan, üstü şeytan yuvası ilə dolu əri yıxılıb "öləndə" üzünü cırıb, ağlayan kimdir? Amma bu il bu xalq oyununda mənə axtarırdı: "Görəsən niyə o uşaqla, bu uşaqla zarafat edə-ede, "arvadı"ni qabağına salıb süzdürə-süzdürə oynayan bu saqqallı kişi birdən yerə yıxılır? Niyə onun üstündə bu qədr şeytan yuvası var? Təkcə dinqilti eləyib səs-küy salmaq üçünmü? Bəyəm çubuqla çalınan, keçə dərisindən hazırlanmış nağaranın səs-küyü bəs eləmirmi? Bəs niyə "keçə-papaq" teatrında oynayanlardan biri, yarım metr uzunluğunda "qızdırmaölçəni" onun qoltuğuna soxub qışqırır ki, vay, vay, iki dənə qabırğası qırılıb, dörd yumurta lazımdı ki, sağalsın. Ev yiyəsi yumurtaları verən kimi kişi yerindən qalxıb yenə başlayır "arvadı" ilə süzdürə-süzdürə oynamağa? Doğrudanmı bunlar hamısı adi oyundu?..."

Bütün gördükləri haqqında bax beləcə yeni ələmlə, yeni dünya ilə düşünür, nəse öyrənmək, nəse kəşf etmək istəyirdi Təmkin.

İmtahanlar qurtardı. Orta təhsil haqqında attestatını aldı. Sənədi verəndə məktəbin direktoru soruşmuşdu:

- Hə, Təmkin, sözmüz sözdü de, artistliyə gedəcəksən, eləmi?

- Xeyr, müəllim - Təmkin cavab vermişdi - fikrimi dəyişmişəm.

- Bəs hara getmək fikrin var?

- Pedaqoji İnstituta, ədəbiyyatçı olmaq istəyirəm.

Təmkin özlüyündə çoxdan bu qərara gəlmişdi. Başlıca səbəb isə, Xəlil Rza Ulutürkün bu institutda işləməsi idi. Amma qərarı barədə ilk dəfə idi ki, söz açırdı.

- Nolar - direktor fikrini bildirmişdi, sonra gülümsəmişdi, - bizi əvəz əylənlər lazımdı kəndə. Ağillı fikirdi, müvəffəqiyyət arzulayıram.

Yayın isti günlərindən biri idi. Təmkin Bakıda gündüz işləyib axşam oxuyan qardaşı ilə Vidadi küçəsinin dar, çala-çuxur yollarında addımlayırdılar. Qoltuğunda qəzetə bükülmüş üç dəftər var idi. Şair Xəlil Rza Ulutürkə aparırdı.

Nəhayət, 88 nömrəli evi tapdılar. Qapının zəngini basdılar.

- Kto tam?

İki qardaş bir-birinin üzünə baxdılar. Bəlkə səhv gəliblər?! Şairin evində qadın rusca niyə danışsın?

Təmkinin qardaşı bir ildən çox idi ki, Bakıda yaşayırdı. Bir qədər açılışmışdı:

- Xəlil müəllim nujen.

- Kto?

- Xəlil Rza Ulutürk.

- A.. Oni bolşe zdes ne jivut.

- Izvenite, a qde jivut?

- Vı kto?

- Mı - Təmkinin qardaşı duruxdu. - Mı eqo druzya.

- A vı ne boites?

- Zaçem boyatsa?

- Davno ne uvidite Xalil Rza?

- Poçti, qod!

- A... Ya maqu skazat yevo adres. No, budde ostorojni.

- Zaçem?

- Zaçem, zaçem... Otkuda ya moqu znat zaçem? Naydite Ali Bay-ramova tridsat pyat.

- Spasibo!

- Pojaluysta!

Qardaşı Təmkinə qadının dediklərini tərcümə edə-edə yeni ünvanı axtarmağa başladılar. Təmkin heç nə başa düşmədi. Niyə deyir ki, "qorxmursunuz?". Niyə qorxmalıyıq?...

Şair Təmkinin onu tapmasından, tapşırıqlarına əməl etməsindən

çox razı qaldı. Təmkin hiss edirdi ki, şair nəşə çox dərdli idi, gözləri az qalır hədəqəsindən çıxsın. Amma eyni zamanda dərini gizlətməyə, özünü zorla sevincək göstərməyə çalışırdı.

Təmkinin qardaşı, şairi tapmaq üçün əvvəl getdikləri ünvanı olan qadının sözlərini danışdı. Xəlil Rza Ulutürk diqqətlə ona qulaq asdı:

- Hə - dedi - düz deyib qadın. İndi çox dostlarım var ki, mənə zəng vurmağa da qorxurlar.

- Niyə ki, Xəlil müəllim - Təmkin soruşdu.

Şair ayağa durdu. Təmkin də qalxdı. Əlləri ilə Təmkinin çiyinlərindən tutub özünə tərəf çəkdi. Bağına basdı, bir xeyli beləcə qaldı:

- Xalqımın sənin kimi övladları var, bu mənə bədi, Təmkin! Daha uşaq deyilsən, səninlə kişi kimi danışmaq olar - dedi.

Təmkinin qardaşı bir tərəfdə, ayaq üstə bu səhnəni seyr edir, sanki, nəşə qorxulu bir hadisə olduğunu güman edir, istəyirdi şairdən icazə alıb qardaşını da götürüb getsin. Amma şairin Təmkinə nə qədər böyük məhəbbət bəslədiyini onun yaşarmış gözlərindən aydın hiss edir və susurdu. Xəlil Rza Ulutürk Təmkini özündən araladı, stulu göstərib əli ilə oturmağı işarə etdi. Hər ikisi oturdular. Xeyli sükut çökdü araya. Sükuttən istifadə edib şairin gözlərindən yanağına gیلələnən yaş damcısına heyətlə baxır, söz deməyə cəsarət etmirdi.

- Yadımdamı, - sükutu şair özü pozdu - Şuşada Cavid əfəndi haqqında soruşduğun?

- Bəli, yadımdadı.

- Bax, o vaxt dediyin o pantürkist "damğası"nı mənə də vurmaq istədilər.

- Niyə ki? - Təmkin dözə bilmədi.

- Qulaq as! Şuşadan gələndən sonra səni heç cür yaddan çıxara bilmirdim. Füzulinin qəzəlini deməyin, bir də o sual gecə-gündüz beynimdə, düşüncəmdə mənimlə idi. Dərslər başlananda, auditoriyada tələbələrə mühazirə söyləyərkən, necə oldusa yenə sən düşdün yadıma. Özümü saxlaya bilmədim, Şuşada olanları danışdım. Adını çəkmədim, amma sənə barədə danışdım. Sonra özümdə olmamışam, qızıqıb danışanda bir neçə dəfə Sovet imperiyası, rus qanıçənləri ifadələrini işlətməmişəm. Sabahısı kafedraya girən kimi bir nəfər tanımadığım şəxs onunla getməyi məndən tələb etdi. Apardılar məni DTK-ya. Bilsən nədi DTK?

-Xeyr!

- He, nə isə... Kim hökumət əleyhinə danışırsa, bax onları apardıqları yerdə DTK! Cavid, Müşfiq, Mümtəz, Heydər Hüseynov, nə bilim kimləri xalq düşməni çıxaran idarədi DTK! Bax ora apardıqlar mənə. Üç-dörd gün çox əziyyət verdilər. Sonra, bir gün dedilər ki, kişi girdi qanının arasına. Dedim hansı kişi? Dedilər böyüyümüz. Nəyə, buraxdıqlar ki, çıx get evinə. Gəlib gördüm ki, ailəmi evdən çıxarıblar. Bura qardaşımın, Məmmədinin evidi. Yoldaşım uşaqları götürüb gəlib bura. Bir şey öyrənmək üçün instituta zəng vurdum. Dedilər göstəriş verilib, sən işdən azad ələmişik. Gəlib axırıncı haqq-hesabını ala bilərsən. İstedim ailəmi də götürüb gedim rayona. Yadıma düşdü ki, mənə DTK dan buraxanda, icazəsiz Bakıdan çıxmadığım haqqında iltizam alıblar. Zəng vurub bildirdim ki, burda yaşamağa yerim yoxdu, ona görə də rayona, ata evimə getmək istəyirəm. Dedilər olmaz! Bakıdan kənara çıxsan sənə həbs edəcəyik! Məcbur oldu, qardaşım köçdü ata evimizə, rayona, mən qaldım burda.

- Bəs indi harda işləyirsiniz, Xəlil müəllim - Təmkinin qardaşı qeyri-ixtiyari soruşdu.

- Heç yerdə. Şer yazıram, gecə-gündüz yazıram. Çətinliklə ara-bir çap elətdirdiklərim olur. Onun qanararı ilə bir təhər... Nəyə, bunlar hamısı ötüb keçəndi. Hə, Təmkin, de görüm ali məktəbə qəbula hazırsanmı?

- Nə deyim, hazırlaşmışam - Təmkin utana-utana cavab verdi.

- Fikrini dəyişməmişən ki? Aktyor, hə?

- Xeyr, Filoloq olmaq istəyirəm. Sənədlərimi Siz işləyən - bir qədər duruxdu - yəni, əvvəllər işlədiyiniz instituta hazırlamışam.

- Noolar, lap yaxşı. Sənədlərini ver, əminəm ki, daxil olacaqsan.

Qonşu otaqdan bir oğlan uşağı çıxdı. Hiss olunurdu ki, yuxudan təzəcə ayılıb, gözlerini ovxalayır.

- Oğlumdu, Təbriz! - Xəlil Rza Ulutürk bildirdi.

Təmkinin qardaşı:

- Allah saxlasın - dedi, - böyük kişilərdən olsun.

Şair Təbrizi çağırırdı:

- Gəl əmirlərlə görüş!

Təbriz gəlib görüşdü. Təmkin onun da gözələrində atasının gözələrində gördüyü od, alov qığılcımlarını sezdi... Həm də, ömründə ilk də-

fə "əmi" adlandırıldı və ilk "əmisisi" olduğu bu uşağı bağına basıb üzündən öpdü...

Evdən çıxmamışdan bir az əvvəl şair, Təmkinin qardaşını bir tərəfə çəkib ona bir-iki kəlmə nəşə dedi. Sonra onlar xudafizləşib çıxdılar. Qapının ağzında şair diləndi:

- Yazıların hamısını oxuyub sənə məktub yazacağam. Hələlik!

- Hələlik!

Evdən ayrılarda qardaşı Təmkinə üzünü tutdu:

- Şairgilə bir də gəlmə.

- Necə yəni? Niyə?

- Elə-belə, sən hələ çox şeyləri bilmirsən, vaxt gələndə bilərsən. Bir də burdakı söhbətləri heç kimin yanında danışma, Heç rayona gedəndə evdə də danışma.

Təmkin fikiri-fikiri başı ilə razılıq verdi...

Həmin il, Allah tərəfindən olmuş kimi, yazılı imtahanda "Koroğlu" dastanı, şifahi imtahatda isə M.Füzulinin "Məni candan usandırdı" qəzəli və C.Cabbarlının dramaturgiyası düşdü Təmkinin bəxtinə. Yüksək balla ali məktəbə qəbul oldu...

Kameranın qapısı tarak-tarakla açıldı. Təmkin ayağa qalxdı. Nəzartçı:

- Hazırlaş, beş dəqiqədən sonra müstəntiqin yanına gedəcəksən! - dedi.

Təmkin hazırlaşdı...

Vəkil də burda idi. Bu dəfə müstəntiq təzə suallarla gəlmişdi:

- Hə, Təmkin bəy! Başlayaq?

- Siz bilirsiniz!

- Öhə...Öhə... - müstəntiq boğazını artıladı-biz öyrənmişik ki, Siz AXC-nin üzvü olmusunuz. Elədir?

- Bəli! Özü də elə-belə üzvü yox, Ali Məclisinin üzvü olmuşam.

- Deyəsən, AXC üzvü olmağınızla fəxr edirsiniz!

- Əlbəttə fəxr edərim. Lap deyim ki, AXC-ni ilk yarıdanlardan biri olmuşam və buna görə də, həqiqətən fəxr edirəm.

- Özünüz bilirsiniz! Deməli, AXC-nin elə-belə üzvü yox, yaradıcılarından biri və Ali Məclisin üzvü olduğunuzu təsdiq edirsiniz?

- Bəli! Mən hətta bunu əmək kitabçama da yazdırmışam.

Müstəntiq dindirmə protokoluna sualı və cavabı olduğu kimi yazdı.

Təmkinə maraq bürüdü:

- Yaxşı, bu hadisə ilə mənim AXC üzvü olmağımın bir əlaqəsi var?

- Var, əlbəttə var. Yaxşı, nə vaxt üzv olmusunuz AXC-yə? Mümkün-sə dəqiq tarixi ilə deyin.

- 1988-ci ilin, noyabr ayının 30-da.

Müstəntiq əynəyinin altından tərs-tərs Təmkinə baxdı:

- Dolamısınız bizi?

- Yox! Doğrudan deyirəm.

- AXC o zaman yox idi, Siz necə üzv ola bilərdiniz ora? - müstəntiq bir qədər əsəbi soruşdu. Təmkin sakitcə bildirdi:

- Yox, Siz düz demirsiniz. AXC 1988-ci ilin fevralından yaranıb. Yəni, ermənilərin torpaq iddiası başlayanda biz rayonda ilk dəfə mitinqlər keçirdiyimiz zaman. Sadəcə olaraq, noyabrın 30-da biz rayonda mitinq keçirib AXC-nin yaradıldığını açıq şəkildə bəyan etdik və elə həmin gün rayonda beş yüzdən artıq adam siyahı ilə, Qurana and içib AXC-yə üzv oldu.

- Bu bir rayonda ola bilər. Onu AXC adlandırmaq olmaz.

- Unutmusuz? Bizim rayon da elə "A" hərfi ilə başlayır də...

Müstəntiq yerində qurcalandı. Hiss edildi ki, pərt oldu, amma bürucə vermək istəmədi:

- Yaxşı, bunu necə təsdiq etmək olar? Yəni, kimlər şahid olar ki, Sizin rayonda 1988-ci ilin 30 noyabrında AXC yaranıb?

- İlk üzvlərin çoxu şahid olub. Amma sağ qalanlar da çoxdu. Bir də Təmkinin qəflətinə yadına düşdü - bizim rayon qəzetinin 2 ya 3 dekabr 1988-ci il nömrəsində həmin mitinq haqqında və burda AXC-nin yarandığını bəyan edilməsi haqqında məqalə çap olunub. Həmin qəzeti tapsanız, mənəcə şahid axtarmağa ehtiyac olmaz.

Vəkil söhbətə qarışdı:

- Cənab müstəntiq, mən bilərəm Təmkin bəyin AXC üzvlüyü məsələsi sizə nə üçün lazımdı. Amma, mənə elə gəlir ki, Təmkinin Azərbaycan Xədq Cəbhəsinə üzv olduğu tarix lazımdı sizə. Elə deyil?

- Əslində elədir - müstəntiq əli ilə saçını geri itələdi, -amma mütəhim zorla bizi dağa-daşa çəkmək istəyir.

- Elə isə, icazə verin mən Vəkil kimi Təmkinə müraciət edim.

- Buyurun!

- Təmkin bəy, burda istintaqı maraqlandıran sizin respublika miqyaslı təşkilat yaranandan sonrakı fəaliyyətinizdir. Yəni, ondan əvvəl rayonda gördüyünüz işlərin istintaqa aidiyyəti yoxdu. Ona görə də Azərbaycan Xədq Cəbhəsinə daxil olduğunuz vaxtı xatırlayıb, onu deyən.

- Axı bunun indiki istintaqa nə dextli var?

- Təəssüf ki, bu hələlik istintaq sirridir. Sonda özünüz hər şeyi biləcəksiniz-müstəntiq nəse yaza-yaza dedi.

Təmkin dərinəndən köks ötürdü:

- Nə deyirəm, onda yazın 1989-cu il, iyul ayının 16-da, AXC-nin təsis konfransının nümayəndəsi olmuşam, AXC-də üzvlük tarixim də həmin gündən hesablanır.

- Vəssalam! Bunu de də... Yoxsa başlamısan...-müstəntiq Təmkinin dediklərini vərəqə yazdı:

- İkinci sual. Qulam Cəncəllə orda tanış olmusunuz, yoxsa sonralar?

- Yox, Qulam o vaxtlar tanıyırdım, 1989-cu ilin oktyabrında, "Azadlıq" meydanındakı mitinqdə o və mən çıxış etdik, elə o gün də tribunada tanış olduq.

- Tanışlığınız necə oldu?

- Adı qaydada. O menden Qarabağda vəziyyət haqqında soruşdu. Danışdım. Sonra, ordan-burdan söhbət etdik. Məndən soruşdu ki, sizə necə kömək edə bilərik? Dedim başqa məsələləri özün bilirənsən, yəni, imkan daxilində silah, sursat, bir də mümkün olsa canlı qüvvə də olsa yaxşı olar.

Birdən Təmkin özünü saxlaya bilməyib güldü. Müstəntiq vəkilin üzünə baxdı:

- İbu niyə güldür?

Vəkil çiyinlərini çəkdi. Təmkin müstəntiqə baxdı:

- Heç! Qulamla bağlı maraqlı bir hadisə yadıma düşdü. Deyim siz də gülcün.

- Buyur-müstəntiq maraqlandı. Təmkin hadisəni danışmağa başladı:

- Bir dəfə, Qulam 15-20 nəfər cavan oğlan, bir az da silah-sursat gətirib Qarabağda bizə təhvil verib qayıdanda menden soruşdu ki, burda məşəliklərdə-zadda istifadə etməyə lazımdısa, beş-on at da

gətirə bilirik. Mən də, onun sözlərini zarafət hesab edib dedim ki, niyə olmur? Elə yer var atdan, elə yer də var ki, lap eşşəkdən də istifadə etməli oluruq. Qayırdar öz rayonlarına, camaatı yığar, kimə dəyərse, heç kəs atın verməz. Axırda məcbur olar, uzun bir kamazın kuzovun doldurur eşşəklə, göndərər Qarabağa!

Vəkil şaqqanaq çəkib güldü. Müstəntiq isə, özünəməxsus əda ilə gülümsündü:

- Maraqlı söhbətdi. Bəs siz eşşəkləri neynədiniz?

- Neyləyəcəyik, qaytardıq geri. Sonra Bakıda başa saldım ki, mən zarafət edirdim.

- Demək, siz Qulam Cəncəllə adi AXC üzvü kimi tanış deyil, ləhm də çox yaxın münasibətdə olmusunuz? - müstəntiq maraqla soruşdu.

- Bəli! Təəssüf ki, onu da, Cəmilə də əvvəllər yaxşı tanımamışam.

Müstəntiq ağzını büzdü:

- Yox, iz yayındırmağa çalışmayın də...

- Hansı iz? - Təmkin soruşdu.

Müstəntiq vərəqin altını bağladı.

- Nəyse, sonra bilərsiniz. Burdan yazın - vərəqin aşağısını göstərdi - ifadə sözlərimlə düz yazılıb, heç bir əlavəm yoxdur.

Təmkin müstəntiqin dediklərini yazıb altından qol çəkdi. Vəkil də vərəqi götürdü, oxudu, başını yellədi, Təmkinə baxıb:

- Niyə qol çəkdiyini yazını oxumursan? - deyər soruşdu.

- Noolub ki?

Vəkil müstəntiqə müraciət etdi:

- Siz yazırsınız ki, Təmkin bəy etiraf edir ki, Qulam Cəncəllə yaxın dost olublar.

- Elə dedi də - müstəntiq eynəyini düzəldti.

- Yox, o dost demədi. Dedi ki, yaxın münasibətimiz cılıb.

- Canım, fərqi nədi? Yaxın münasibət elə yaxın dost demək döyül bəyəm?

Təmkin dilləndi:

- Yox, cənab müstəntiq. İnsanın yüzlərlə, minlərlə adamla yaxın münasibəti ola bilər. Dost isə başqa şeydi.

Müstəntiq içini arıtladı:

- Cənab vəkil, siz prosedüranı pozursunuz. Qanunla siz dindirilmə-

də müşahidəçi kimi iştirak etməlisiniz. Ancaq...

Bu dəfə vəkil incikliyini açıq bürüzə verdi:

- Qanundan danışırsınız, amma özünü qanunu pozursunuz.

- Oho! Şantaj keçdiniz?

- Şantaj niyə? Kor, kor! Gör, gör! Burdan bura siz müttəhim dediklərinizi öz istəyiniz kimi yazırsınız, bu qanuna zidd deyilmi?

- Bilirsiniz nə var, cənab vəkil, xahiş edirəm, əvvəla, müttəhim təsir göstərməyəsiz. İkinci də, mən iyirmi ilin müstəntiqiyəm. Ona görə də, əmin olun ki, belə şantajları mən çox görmüşəm, müdafiə üçün başqa yol axtarın.

- Siz iyirmi ildə müstəntiqsiniz. Amma mən on il hakim işləmişəm. Onlarla sənini kimi müstəntiqin işini geri qaytarmalı olmuşam. Aydın oldu? - Müstəntiq bir qəder yumşalan kimi oldu:

- İndi necə deyirsiniz, ifadəni təzədən yazım?

- Xeyr, öz xəttinizlə ifadədə düzəliş aparın.

- Axı müttəhim qol çəkib.

- Yəne qol çəker.

Müstəntiq ovurdunu doldurub boşaltdı. Vəkilin dediklərini ifadəyə əlavə etdi. Vəkil oxudu və imza atdı. Sonra Təmkin də imza atdı. Müstəntiq kağızlarını portfelinə yığdı, telefonun dəstəyini götürdü:

- Mən qurtardım. Müttəhimi apara bilərsiniz.

Otağa daxil olan cavan nəzarətçi Təmkinə başı ilə işarə verdi ki, çıxsın. Vəkil beş diqqətə əlavə vaxt aldı. Müstəntiq getdi. Vəkil Təmkinə üzünü tutdu:

- Təmkin bəy, uşaq deyilsən ki, nə yazırlar oxumamış qol çəkirsən.

- İnanıram da, neyniyim?

- Elə inanmısan ki, əvvəlki ifadələrdə ağızlarına gələni yazıb doldurublar, sən də qol çəkmişən də... Güclə onları, sonrakı ifadələrdə düzəltmişik.

- Dostluqla yaxınlığın istintaq üçün elə bir mühüm əhəmiyyət var ki?

- Yox, elə bir mühüm əhəmiyyəti yoxdu. Bu, kommunist dövrünün müstəntiqidi, başa düşürsən. Bunların eksəriyyəti AXC-yə düşməni kimi baxırlar.

- Bəs niyə bunları hələ də işdə saxlayırlar? O qəder yeni ruhlu cavan hüquqşünaslar var ki.

- Belələri də lazımdı. Saxta ittihamlar düzəltməkdə, təzyiq yolu ilə ifadə almaqda bunlar bişmiş adamlardı. Ona görə lazım olan işlərdə istifadə etmək üçün bunlardan da saxlayırlar.

- Yaxşı, indi bu AXC məsələsinin bu işə nə dəxli var idi?
- Çalşırlar sübut ələsinlər ki, sən Qulamla yaxın dost olmusan və bu əməliyyatda da onunla birlikdə iştirak etməsən. İndi aydın oldu?

Təmkin başını yellədi:

- A... İndi aydıdı - əlini hirsle stola çırpdı - gör bunlar...

Vəkil onu sakitləşdirdi:

- Özünü soyuqqanlı apar. İnşallah haqq bizimlədi. Amma, bundan sonra nəyə qol çəksən, mütlaq oxu, sonra qol çək. Dərdliklərinə hansı düz yazılmayıbsa, öz xəttinlə əlavə et, düzəlt, sonra qol çək. Mən başa düşürəm, sən ilk dəfədi belə işlərə düşürsən, ona görə də, sadəcə olaraq sənəin cüzi bir təcrübəsizliyin çox baha başa gələ bilər. Odur ki, ehtiyatlı ol.

Cavan nəzarətçi daxil oldu.

- Beş dəqiqə tamam oldu.

Təmkinlə vəkil xudafizləşib ayrıldılar...

Kamerada bir xeyli var-gəl etdikdən sonra, istədi nahar ələsin. Təmkin dindirmədə olan zaman alüminium boşqaba çəkdikləri duru xörəyin buz kimi donduğunu gördü. İştahası da yox idi. Odur ki, xörəyi zibil qabına boşaltdı, qabı yuyub təmizlədi, tum'banın gözünə qoydu. Qaynar suyun da soyuduğunu gördü. Amma ciyəri yandığına görə bir-iki qurtum aldı. Sonra onu krant altına tökdü, getirib "həmcinsi" olan boşqabın yanına qoydu. Əlini atıb bir siqaret götürdü. Baharın gəlişi ilə əlaqədar idi, ya nədən idi, özü də bilmirdi, keçmiş günləri xatırlamaq, sanki özü-özünə yaşadığı illər barədə hesabat vermək istəyirdi Təmkin...

Ali məktəbdəki ilk təhsil günləri darıxdırıcı idi. Daxilində bəzən peşmançılıq hiss edirdi qəbul olunmasında. Kəndin göy-çəmənlikləri, meşələri, dərə-təpələri, kəhrizləri, bulaqları üçün möhkəm darıxdı. Xeyalında tez-tez kəndə gedir, tay-tuşları ilə qoyun-quzu otarır, dirə-döymə, mərəqovurma, ciling ağac, aqqa-aqqa oynayırdı. M.H.Təhmasib, İ.Şıxlı, Ə.Dəmirçizadə, F.Qasımlı, F.Fərhadov kimi tanınmış alimlərin maraqlı mühazirələrini həsrətlə gözləyər, bu dərslərdə iştirak

kına, belə böyük şəxsiyyətlərdən mühazirələr dinlədiyinə görə daxili qürur hissi keçirərdi. Ancaq bəzən elə dərslərdə, elə "duzsuz" mühazirələri dinləməyə də məcbur idi ki, "ondansa beş quzunu aparıb otarmaq sərfəlidir" deyə düşünürdü. Xüsusilə, Sov. İKP tarixindən olan mühazirələrdə Təmkin cismən auditoriyada olsa da, xəyalı kəndlərdə pərvazanıb uçardı. Bəzən belə fənlərdə iştirak etmək istəmirdi. Amma, elə ki, imtahanlar gəlib dururdu gözünün önündə, məcbur olurdu ki, bir təhər dözüb bu dərslərdə də otursun. Əks təqdirdə müəllim narazı qalar və imtahanda "hesablaşar". Birçə "qeyri-kafi" kifayətdir ki, bütöv bir semestr təqaüddən məhrum olsun. Oxuduğu qrupda ilk tanış olduğu oğlanla söhbəti yadına düşdü:

- Adınız nədi?

- Rasim! Bəs səninki?

- Təmkin! Haralısınız?

Xalqın qəribə adətələrindən biri də budur. Kiminlə tanış olan, adını soruşan kimi, haralı olduğunu da öyrənmək istəyirsən. Bunu həmişə xalqın nöqsanı, naqis adəti kimi deyirlər. Amma, kim bilir, min illər boyu nəsilərin əjdəsində özünə kök salmış bu "xoşagəlməz" adətin, bəlkə də hər kəsin anlaya, dərk edə bilmədiyi fəlsəfi mahiyyəti də var!

- Dağıstan! - Rasim cavab verdi.

- He!... Lap yaxşı. Bəs niyə Bakıda qəbul olunmusunuz?

Rasim Tovuzlu idi. Lakin, Tovuz ləhcəsi ilə "Tausdan" sözünü elə demişdi ki, Təmkin bunu Dağıstan eşitmişdi. Gödək boylu, dolu bədənli Rasim balaca qımışdı:

- Bə harada qəbul olaydım?

- Oralarda Azərbaycan dilində məktəb yoxdur?

- Biz tərəflərdə ali məktəb var? Bir Gəncədədi, ora da pulsuz girməkmi olar?

Təmkinə elə gəlmişdi ki, Azərbaycanın qədim Gəncəsi olduğu kimi, yəqin Dağıstanın da Gəncəsi var. Elə bu vaxt zəng vuruldu və "tənizlər" auditoriyaya daxil oldular.

"Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası" dərindən seminar idi. Gənc müəllim Nizami Xudiyev jurnal üzrə bütün tələbələri bir-bir ayağa qaldırdı. Hamıdan haralı olduğu, hətta hansı kənddən olduğu barədə soruşurdu. Təmkin Rasimin Tovuzdan olduğunu biləndə tənəffüs-dəki söhbəti xatırlayıb, gülümsündü.

Nizami müəllimin sorğu-sualı zamanı, sağ cərgədə ikinci partada oturan Əlifirə adlı qızın incə, ürəyə yatımlı səsi, nədənsə Təmkini silkelədi. Çevrilib, eynində göy kostyum, qaraqaş, qaragöz qıza diqqətlə baxdı. Saçlarını adı qaydada, səliqə ilə kəsdirmiş, səsinə bir musiqillilik duyulan bu qıza diqqətlə baxdı... Heç özü də bilmədi niyə?

Həmin gün dərindən sonra, ilk tanış olduğu Rəsimlə kirayə ev axtarmaq üçün "Azərbaycan" kino-teatrının yanına gəldilər. Nə qədər soruşsalar da 25 manatdan aşağı kirayə ev tapa bilmədilər. Təmkini isə bu qiymətə kirayə tuta bilmədi. Birdən olmadı elə, oldu belə, təqəzüm də düşmədi. Atası göndərdiyi 50 manatın yarısını kirayəyə versə, 25 manatla necə dolana bilirdi? Çox götür-qoy etdikdən sonra, instituta qayıtdı. Rektorun qəbul otağına daxil olanda, burda xeyli tələbənin və valideynin olduğunu gördü. Divardakı lövhəyə baxdı. "Rektor... Qəbul günü IV gün, saat 15.00-18.00" yazılmış lövhəni oxuyub sevindi: "Girim qəbuluna xahiş edirəm, bəlkə yataqxanada yer üzəltədim!"

Yataqxana çatışmadığına görə birinci kurs tələbələrinə yer vermişdilər. Bu bərədə hələ qəbul üçün ərizə blankını dolduranda, qəbul komissiyasında xəbərdarlıq etmişdilər. Amma Təmkini rektora, kirayə tutmaq üçün imkanı olmadığını deyib, yataqxanada yerləşdirilməyi xahiş etmək istəyirdi.

Bəxti gətirdi. Yataqxanada yer aldı. Təmkini sonralar, kirayədə yaşayan tələbə yoldaşlarının qaldıqları evlərə gedib-gəldikcə, yataqxanada yer almasından daha da məmnunluq hiss edirdi. Sən demə yataqxana təkçə maddi cəhətdən yox, həm də əsl tələbə həyatı yaşamaq, qaynar tələbəlik illərinin hər üzünü görmək, Azərbaycanın hər bir diyarından olan həmyaşıdları ilə oturub-durmaq, dünyagörüşünü daha da artırmaq üçün sərfəli imiş.

Düzdü, yataqxanada çətinliklər də çox üzleşirdi. Xüsusən, otaqlar qışda soyuq olurdu, tualet, vanna, qaz piletəsi hər mərtəbə üzrə ümumi idi. Bəzən xörək bişirmək, yaxud əl-üz yumaq üçün xeyli növbədə dayanmalı olurdu. Təmkini üçün bir də çətin olan o idi ki, otaq yoldaşları yuxarı kurs tələbələri idilər və özlərini "starik" kimi aparır, "molodoy" tələbəni çox işlətməyə çalışırdılar. Təmkini isə buna dözmür, tez-tez aralarında mübahisə düşürdü. Bir dəfə isə, III kursda oxuyan, hərbi xidmətdə olub qayıtmış Zakir adlı otaq yoldaşı onun bu "dikbaşlığına" görə dözmədi, Təmkini əməlli-başlı döydü. Həmin gün tə-

sadüfən Təmkini yoxlamağa gələn qardaşı hadisədən xəbər tutdu. Zakir qaçıb gizlənmişdi. Qardaşı onu tapa bilməyib, yataqxananın komendantı ilə görüşdü. Komendant idmançı idi. İlk baxışda kobud, eqoist təsiri bağışlayırdı. Amma çox ürəyiyumşaq, insanpərvər, ədalətli adam idi. Elə həmin gün Təmkini ikinəfərlik otağa - Arif adlı tələbənin yanına dəyişdi. Arif isə həddən artıq zarafatlı, deyan-gülen bir oğlan idi. Əslən şəkilli idi, dediyinə görə Hacı dayının bacısı oğlu idi. Dayısından her gecə bir lətifə danışardı. Onun yanına gələn dostlarına isə Təmkini "ha indi mənim balaca qaqamdı, Təmkini" deyib mehribanlıqla təqdim edərdi.

Yataqxanada olan bütün problemlər artıq adiləşmişdi Təmkini üçün. Başlıcası o idi ki, əsl qaynar tələbə həyatı yaşayırdı yataqxanada...

Birinci semestrə başa vurub rəyon gəlmişdi. Sınıf yoldaşları ilə, "örüş" dostları (birlikdə quzu otardığı yoldaşlarını belə adlandırır Təmkini) ilə görüşür, tələbəlik həyatından danışır, maraqlı epizodlar söyləyirdi. Qəribədir ki, onun söhbətləri içərisində dostlarının ən çox maraqlandıqları qızlarla görüşlərinə həsr olunan söhbətləri idi. Adı tələbə yoldaşı kimi bir qızla olan hansısa söhbəti danışanda uşaqlar həyranlıqla qulaq asardılar. O da, bunu hiss etdiyinə görə belə söhbətlərə daha çox yer ayırırdı. Bütün qızlarla olan söhbətləri yada salır, danışır, dostları da qulaq asardı. Təkçə bir qızdan başqa - Əlifirədən!...

Nədənsə, rayonda olanda ən çox onu darıxdıran Əlifirədən uzaq olması idi. Kəndi, eli-obası üçün hədsiz darıxmış Təmkini, indi də Bakı üçün darıxır, qış semestrinin tez başlamasını istəyirdi. Həm də yadına düşən, onu instituta çəkən yeganə qüvvə məhz o idi - Əlifirə!...

Təmkini, nədəndi, özü də bilmirdi, bir dəqiqə, bir saniyə də olsun bu qızı yaddan çıxara bilmirdi. Elə institutda da, özündə ona qarşı nə səssiz etmişdi. Amma, görünür hər gün onu gördüyünə, hər gün salam verib-salam aldığına, əhvalını xəbər aldığına görə bu hissələr özünü indiki kimi bürüzə vermirdi. Həm də Təmkini yadına salırdı ki, qruplarında olan, demək olar ki, bütün qızlarla çox sərbət, həyəcənsiz danışır, deyib-gülürdü. Amma Əlifirə ilə bir dəfə də həyəcənsiz danışa bilmirdi. Bir dəfə ondan partiya tarixi fənni üçün konspekt dəftərini almaq istədi. Özünü çox çətinliklə ələ aldı, yaxınlaşıb dəftəri ondan istədi. Əlifirə əvvəl sanki Təmkinin nə dediyini başa düşmədi, düz onun gözlərinə elə baxdı ki, elə bil Təmkini ildirir vurdu. Bir anda onu tər

basdı: ilahi, bu nə baxış idi? O gözler mənə nə deyirdi? Min bir mənə varıdı o baxışda! Əlfirə də çaşib qalmış və birdən:

- Kənspekti? Hə, bu saat - deyib tünd qırmızı sumkasından dəftəri çıxarıb ona vermişdi. Təmkin heç o dəftərdə nəyə baxacaqdı, unutmuşdu, açıb qarşısına qoymuş, bir az elə-beləcə muncuq düzümünə oxşayan yazıya baxıb, sonra da qayıtmışdı Əlfirəyə. O qədər həyəcanlı idi ki, "sağ ol" deməyi də unutmuşdu. Qrupun "starost" Uşəd çox gözü-əçiq oğlan idi. Sarı saçları, göy gözlləri olan "starost" Təmkin-i bir qırağa çəkib gülə-gülə:

- Dostum ey, deyəsən qrupun gülün dərmək istəyirsən? - demişdi. Təmkin sonradan Uşədin nə demək istədiyini başa düşmüş, amma üstün vurmamışdı.

Kəndin xoş havası, mənşələri, kəhrizləri, bulaqları onu Bakıdan evə necə çəkirdisə, eləcə bir qüvvə, bəlkə ondan da güclü bir qüvvə indiyə maqnit kimi Bakıya çəkirdi. Artıq Təmkin qət elədi ki, bu hissələr öləri deyil. Əlfirə onun qəlbində özünə yer edib. Sevir... Özü də bu adı sevgi deyil, sanki tale onu məhz bu instituta, bu qrupa Əlfirə üçün gətirmişdi.

Çox düşünüb-daşındı. Qayıdanda qəlbinə açışın Əlfirəyə, amma necə, hansı yolla? Yəqin ki, ilk dəfə məktub yazmaq yaxşıdı! Birdən məktubdan incidiyə, uşaqların yanında məktubu özünə qayıtdı, onda necə olsun?

Belə düşüncələrlə evlərinə gəlirdi. Qapıbir qonşusu, ali məktəbi yeniyə qurtarıb kəndə müəllim kimi qayıtmış Elizbarla rastlaşdı, elə bil Elizbar müəllim onun üreyini oxumuşdu:

- Salam, qonşu - dedi.

- Salam, Elizbar, axşamın xeyir.

- Noolub? Niyə belə bir cürsən?

- Nə cür?

- Nəşə, dərdli adama oxşayırsan. Xeyir ola?

Təmkin söhbətdən yayınmaq istədi.

- Xeyirdi, şükür Allaha, nolasıdı ki? - Təmkin gülümsünüb iz yayınmaq istəsə də, Elizbar müəllim "hal əhli" idi:

- Bura bax, qonşu, sən mənim canım mənə də yox də... Mən ölüm, düzün də görüm haralıdı?

- Kim?

- Yaxşı də... Kim olacaq, o qız!

- Hansı qız, a kişi? - Axı Təmkin, nəinki Əlfirə haqqında kənddə heç kəsə danışmamışdı, heç onun adını da çəkməmişdi.

- Eh, dostum - Elizbar müəllim qonşusunun qoluna girdi, - sən yaşda olanda mən də utanırdım. Amma, qonşu, utananın oğlu olmaz deyiblər. Bir də, qızların utanacaq oğlanlardan xoşu gəlməz. Məndən sənə əmanət, bir az üzül ol, yoxsa bir də görərsən ki, qatar gedib.

Təmkin özündən beş-altı yaş böyük olan qonşusu ilə, nə qədər arada səmimiyyət, mehribançılıq olsa da, aradan pərdəni götürmək istəməirdi. Birdən xatırladı ki, Elizbar da Bakıda oxuyanda bir qız sevib, bu günlərdə də nişanlanıblar. Bəlkə qonşusu ona yaxşı məsləhətlər verə bildi.

- Çox fikir eləmə, gedək bir nərd ataq, söhbətlaşək, mən deyərəm neynəmək lazımdı.

Elizbar müəllimin təklifi üreyincə oldu. Birlikdə onlara getdilər. Amma nərd oynamaq istəmədiyini bildirib:

- Sənə bir sirr açacağam, amma, mən ölüm, aramızda qalsın - dedi.

Elizbarın anası aramud stəkanda çay, moruq mürəbbəsi və bir qutu şokolad getirib stolun üstünə qoydu:

- İçin qonşu!

- Sağ ol, Zərçələm xala.

- Sən də sağ ol, qurban olub, halal xoşunuz olsun, için.

Elizbar müəllim anasına döndü:

- Nənə, sən keç o biri evə, denən bura heç kəs gəlməsin, Təmkin-ələ söhbətimiz var.

Elizbarğilin ailəsində hamı anasını "nənə" deyib çağırırdı.

- Yaxşı, ağrınız üreyimə, tapşırıram heç kəs gəlməz - deyib Zərçələm xala otaqdan çıxdı. Elizbarla bir neçə saat söhbət elədilər. Elizbar Təmkinlə, öz məhəbbəti yolunda başına gələnlərdən, küsümlərindən, barişmələrindən, aralarını vurmaq istəyən qızlardan, teatra, kinoya bir yerdə getmələrindən ətraflı danışdı:

- İndi də, özün bilirsən, iki ay əvvəl nişanlandıq. Dədəsi əl çəkmirdi ki, başlığın kəsmətin kəsək, sonra nişan məclisi quraq. Axırda qız anasına demişdi ki, "elə eləməyin öz ayağımla qoşulub qaçım, atamın papağın yerə soxum". Arvad da elə-belə kişiye demişdi. Kişi ölçüb-

biçib, görüb yox, bu xına o xınadan döyül. Məcbur oldu, nişana razılıq verdi. Yəni, onu demək istəyirəm ki, Təmkin, həqiqi məhəbbətin qa-bağın heç nə ala bilməz, o ki, ola başlıq, filan! İndi mən bu sahədə təc-rübəli olduğuma görə istəyirəm sən ürəyini mənə açasan. Düzündə-yim ki, Bakıdan gələn günü ki, sənənm görüşdüm a...Bax ondaca hiss elədim ki, vurulmusan.

- Doğrudan?
- Özüm ölüm, həqiqi sözümdü.
- Nədən hiss elədin?

Elizbar müəllim gülümsündü:

- Eh, ay qonşu. Bayaقدan sənə bir quranlıq söz danışmışam. Bax, bu saat çixaq camaat içinə, cavanların gözlərinə baxım, deyim ki, hansı cavan sevir. Sevən adamın gözlərində bir qeyri-adilik olur, qəri-bə bir mənə tapıram belə gözlərdə. Orda sevincle kəder sanki bir-bi-rinə qovuşub çöküblər gözün gilesinə. Bunu hər adam duymur ey... Görək bu yolu keçəsən ki, başqasını da duya biləsən. Atalar demiş-kən, başına gələn başmaqçı olar.

Elizbar müəllimin bu açıq, səmimi söhbətlərindən xoşhal oldu Təmkin. İlk dəfə olaraq ürəyini açıb bu "təcübəli" aşiqə dedi. Keçirdi-yi hissələri, narahatlığını, amma hələ qıza heç nə demədiyini danışdı.

- Qızın adı nədi? - Elizbar müəllim soruşdu.

Təmkin, elə bil adını çəkməyə cısqandı, yoxsa, qorxdı, özü də bil-mədi:

- Adı? Əşi, nə bilim, addı də...

Elizbar müəllim gülümsündü:

- Hə, dost! Sən möhkəm ilmişsən. Səndə lap dəli məhəbbət ya ra-nıb. Adın çəkməməyin də ona görədi. Hə... Yaxşı haralardandı?

- Muğan tərəflərdən.

- Aydındı! Muğan qızları gözəl olur, həm də çox sədaqətli olurlar.

Bu dəfə Təmkinin dodağı qaçdı:

- Nədən bilirsən? Yoxsa...

- Yox, mən o tərəflərdən sevməmişəm. Sən ki, bilirsən.

- Deyirəm bəlkə əvvəl başqasını sevmisən.

- Yox, bu elə mənim birinci və axırını istəklim olub. Allaha, şükür, bir-birimizə vəfali olduq. Bir də, bilirsən, o sözdü, filan yerin qı zları be-lə olur, beşmə yerinki başqa cür. Hər yerdə gözəl də var, çirkin də,

vəfali da var, vəfasız da. Qaldı ki, "könlü sevən göyçək olar" deyiblər. Sənin üçün dünyada ondan gözəl qız yoxdu və əgər məhəbbətini axı-racan qorusan, olmayacaq da!

Söhbətləri xeyli çəkdi. Elizbar müəllim axırda bildirdi:

- Ümumiyyətlə, bu məsələdə konkret məsləhət vermək olmur, heç əslində düz də deyil. Hər qıza onun zövqünə uyğun yaşamaq lazımdı. Həm də, həddən artıq ehtiyatla. Nəyi xoşlayır, nəyi xoşlamır, sev-mək istədiyi oğlanı necə görmək istəyir, bunları dəqiqləşdirmək lazımdı. Onun istəyinə uyğun davranmaq, özünü ona sevdirmək üçün onun ürəyindən keçənləri bilib həyata keçirmək vacibdir. Bilirsən, qızların dünyası tamamilə başqa aləmdir. Bu aləmdə öz sevdininin sevgisini qazanmışsan. Ola bilər ki, onu sevənlərin içində səni nisbətən üstün tutar, könlün sənə verər, amma əgər onun tam ürəyinə deyilsənsə, onu sevdinin yüksəklikdə özünü ona sevdirmə bilməmişsə, qec-tez bu məhəbbət zəifləyəcək, əbədlilik olmayacaq. Ona görə də, başlıca-sı, özünü sevdirməkdə. Amma bu o demək deyil ki, ona heç nə bildirməyəsən, söz açmayasan, o sənin fikrindən xəbərsiz ola. Qətiyyənlə, nə qədər tez qəlbini açsan yaxşıdır. Yoxsa, bir də görərsən ki, bir mah-nıda deyildiyi kimi, gecikərsən, peşman olarsan!

Sonra, Elizbar müəllim Təmkinə qızı teatra, konsertə, kinoya dəvət etməyin, tez-tez onunla "kitab mübadiləsi" etməyin, birlikdə kitabxa-naya gedib "dərse hazırlaşmağın", etiraz etməsə, ara-bir dənizkənarı parka getməyin, birlikdə dondurma yeməyin, dənizin ləpələrini seyr etməyin sevgisini açana qədərki "hazırlıq" mərhələsində vacibliyini qeyd elədi:

- Ürəkli olmaq lazımdır. Bilirəm ki, çətindi, asan deyil. Amma çalış-gicikmə.

Hava qaralanda Təmkin ayağa qalxdı:

- Evdə nıgaran qalarlar, gedim.

Elizbar müəllim qalxmadı:

- Nənəm buraxsa, get!

- Yox, gecdi. Məsələtlərinə görə çox sağ ol. Amma, danışdığımız kimi, söhbət öz aramızda.

- Narahat olma - Elizbar müəllim də qalxdı. Qapını açıb dəhlizə çı-xdılar. Həyətdə ocağın üstündəki qazanı qarışdıran Zərqələm xala on-lara döndü:

- Niyə durdunuz?
 - Gecdi, Zərqələm xala, gedirəm - Təmkin cavab verdi.
 Zərqələm xala üzünü bozardı:
 - Sən öləsən, üzünə baxmaram. Qayıdın oturun yerinizdə. Sənin adına xoruz kəsmişəm, hara gedirsən?
 - Çox sağ ol, amma vallah, getsəm yaxşıdı. Evdən də bilmirlər burdayam, nayran...
 - Sən narahat olma - Zərqələm xala yaylığını düzəltdi - çağırdım çəpərin başına, dedim Təmkin bizdədi, Elkaynan sözbət eləyirlər.
 - Nahaq zəhmət çəkmişiniz, mənim aclığım da yoxdu.
 Bu dəfə Elizbar müəllim dilləndi:
 - Ə, yekə kişisən, indi o boyda arvadın sənin adına kəsdiriyi xoruzdan yeməmiş gedəssən?
 Təmkin daha mübahisənin yersiz olduğunu görüb, qayıtmaq qərarına gəldi...

Qış semestri xeyli vaxt idi ki, başlamışdı. Təmkin "məhəbbət müəllimi"nin tapşırıqları üzrə hərəkət edirdi. Amma bəzən özündən asılı olmayaraq "artıq" hərəkətlərə də yol verirdi. Əslində isə, heç özü də bilmirdi ki, niyə yol verir bu hərəkətlərə. Bir dəfə institutda çox nüfuzlu bir müəllimənin seminarında dönüb Əlfirəyə baxır. Əlfirənin ilahi gözəlliyi onu necə məftun edirsə, özünü unudur. Sağ əlini çənəsinə dayaq edib müəllimənin üzünə baxan Əlfirənin beləcə donması, ömür boyu beləcə dayanması, Təmkinin də romantik dünyanın qanadlarında bütün kainatı dolaşa-dolaşa ona tamaşa etməsi ən böyük xoşbəxtlik olardı onun üçün. Çəhrayı koftasının qolunu qara, seyrək tüklərlə bəzənmiş dumağ biləyinin axırına qədər çəkmiş, al yanaqlarına gülümsəlik hopmuş, qara, heç bir şairin vəsf etmək qüdrətinə malik olmayan mənalı gözələrini müəlliməyə dikmişdi. Özü də bilmirdi ki, bu anda gözünü ona dikmiş Təmkin bu dünyadan qopmuş, başqa bir aləmdə uçaraq onu həsrətə, məhəbbətə seyr edir. Elə bu an müəllimə Təmkinə müraciət etdi. Təmkindən cavab çıxmıyanda, hamı dönüb ona baxdı. Əlfirə də!... Gözü gözüne sataşanda nədənsə diksinən kimi oldu, onsuz da ondan "şübhələnen" qrup yoldaşları hər şeyi başa düşdülər. İlham adlı qrup yoldaşı güldü. Əlfirənin qırmızı yanaqları bir az da qızardı. Əsəbi şəkildə dəfətərini vərəqləməyə başladı. Təmkin də özünü itirdi. Bu ani ötür keçən

səhnənin təbiiyini və müqəddəsliyini başa düşən müəllimə diqqətə Əlfirəyə, sonra Təmkinə baxdı. İlhamı, özündən asılı olmayaraq bərk əsəbləşdi, ayağa qaldırıb onu danladı:
 - Bir də dərsdə yerindən gülsən, səni auditoriyadan çıxardaram, - dedi. Bu vaxt zəng çalındı. Müəllimə:
 - Uşaqlar, siz çıxın, Təmkin qalsın.
 Hamı çıxdı. müəllimə ayağa qalxdı:
 - Hə, Təmkin, vurulmusan?
 Təmkin başını aşağı saldı.
 - Utanma! Sevmək eyib deyil. Məni də özünə ana bil, böyük bacı bil. Əlfirəni, hə?
 Təmkin əli ilə üzünü qapadı:
 - Mənə bax, əlini üzündən çək. Çək görüm, tez ol.
 Təmkin əlini üzündən çəkdi.
 - Gözlərimə bax! Hə, bax görüm.
 Təmkin müəllimənin gözələrinə baxdı. Onun gözələrindəki doğmalıq, insaniyyət Təmkini bir qədər sakitləşdirdi. Müəllimə gülümsəyər soruşdu:
 - Düz tapmışam?
 - Bəli! - Təmkin başını aşağı saldı.
 - Özü bilir?
 - Bilmirəm, deyəsən başa düşüb.
 - Ay sənii! Necə sevirəm ki, qızın ürəyini oxuya bilmirsən? Səni sevindirir?
 - ...
 - O da səni sevir.
 Təmkin başını qaldırıb bu gözəl insana diqqətə baxdı:
 - Özü deyir? - Heç bilmədi bu sual ağına hardan gəldi.
 - Nə danışırsan, yox? Elə indicə onun da hərəkətini gözaltı seyr edəlim. O da səni sevir.
 - ...
 - Bir söz demisən? Yəqin, sənə "yox" deyib. Narahat olma. Qızlar həmişə əvvəl-əvvəl "yox" deməli di axı, bu adətdi. Amma mən onun gözələrindən gördüm ki, o da səni sevir. Sözümdə möhkəm dayanсан, fəth edərsən! Sən gerek əvvəl söz açmamış, ona bayramda-zadda bir-iki hədiyyə alaydın. Üstündə də məhəbbətinə işarə vuran sözlər yaz-

dıraydın. Açıq yox də, bele, eyhamla! Qızlar bunu çox xoşlayırlar.

- Mən hələ heç nə deməmişəm.

- Doğrudan?

- Deyə bilmirəm. Nə qədər çalışırsansa, deyə bilmirəm.

- Əhsən! Demək, sənın məhəbbətin əsl məhəbbətdi. Onda, dediyimi ele. 8 martda onun adına, öz adından xüsusi bir hədiyyə alıb bağışlayırsan. Üstünə də eyhamlı sözlər, yaxşı?

- Çalışaram!

- Çalışaram yox, eləmək lazımdı. Mən də fürsət tapıb onunla söhbət edərdəm.

- Yox, müəllimə, xahiş edirəm.

- Sən narahat olma. Mən ona başa salacağam ki, indi əsl məhəbbətlə sevən oğlan tapmaq çətindi, çox çətindi. Qoy bu cür məhəbbətin qədrini bilsin.

Təmkin istədi bir də etiraz etsin. Çünki, Elizbar müəllim ona bərk-bərk tapşırırmışdı ki, birdən başqası ilə söz, sifariş göndərərsən. Qızların bele şeydən zəhləsi gedir. Ancaq etiraz etməyə vaxt çatmadı. Zəng vuruldu, qrup yoldaşları auditoriyaya daxil oldular və dərs davam etməyə başladı...

Bu hadisədən sonra Əlfirə daha onunla heç yerə, hətta kitabxanaya da birlikdə getmədi...

Ancaq 8 Mart gününün münasibəti ilə aldığı, dərsdən çıxıb evlərinə gedərkən avtobus dayanacağına yaxınlaşdı "təbrik edirəm, bayramın mübarək" deyərək verdiyi hədiyyəni gülümsünərək qəbul etdi:

- Çox sağ ol, nə zəhmət çəkmisən?

Avtobusa mindi və başı ilə "xudahafis" deyib getdi. Qəhər Təmkinin boğdu. Avtobus gözəndən itənə kimi, ardınca baxdı: "...sevir, demək günahımı bağışlayıb, xudaya, mən dünyanı ən xoşbəxt insanıyam". Bu düşüncələrlə yataqxanaya gəldi.

Yay sessiyası qurtarmaq üzrə idi. Cəmi iki imtahan qalmışdı. Axırdan əvvəlki imtahandan sonra, Təmkin yenə həmişəki kimi, başqa yolla qaçaraq gəlib Əlfirənin duracağı avtobus dayanacağına çatdı. Neçə gün idi ki, Əlfirəyə ürəyini açacağını, onu sevdiyini deyəcəyini qətləşdirmişdi. Əlfirə dayanacağına çatdı. Yenə də Təmkinin burda olduğunu gördü. Amma yenə də özünü onda qoymadı. Təmkin, bir ne-

çə dəfə dərinəndən nəfəs aldı, sinəsinə bir-iki yumruq vurdu, "ya Allah" deyib Əlfirəyə yaxınlaşdı:

- Salam!

- Salam - Əlfirə o tərəf-bu tərəfə baxıb, onları görəndən tanış olub-olmamasını öyrənmək istədi. Təmkin bilmirdi necə başlasın:

- Necə aldın?

- Əla!

- Mən dörd aldım.

- Canın sağ olsun, dörd də beşin tayıdı.

- Yox, sən "əla" almışdınsa, gərək mən də...

Əlfirə yenə sağa-sola boylandı:

- Yaxşı deyil, Təmkin, uşaqlar görür, biabır olaram.

Təmkin bir qədər ürəkənmışdi:

- Yox, Əlfirə, sənə sözüüm var. Bəlkə, çəkilek bir tərəfəli!

- Yox, olmaz.

- Xahiş edirəm.

- Yox, yox, yox! Heç cür olmaz!

- Əlfirə, axı.

- Təmkin, nə deyəcəyini bilirdim. Amma, xahiş edirəm, biz hələ I kursu indi bitiririk. Kim bilir, üç-dörd ilə nələr ola bilər.

- Necə yeni, Əlfirə, nələr ola bilər ki?

- Of, ay Allah! Təmkin, xahiş edirəm, çıx get, bizi görəndən olar, yaxşı deyil.

- Gören olsun. Bir qrupda oxuyuruq, dərsdən çıxıb evə gedirik.

- Axı, sənın yolun burdan deyil.

- Dostum gələ gedirəm, Rasim gələ. O da "Olimp"ın arxasında kirayədə qalır.

Əlfirə təbessüm dolu gözlərini Təmkinə dikdi:

- Xahiş edirəm, indi get, Axırıncı imtahandan çıxanda görüşərik.

Bu, ilkin razılıq idi. Təmkin özünü itirdi:

- Harda?

- İmtahan günü, saat 4-də, "Olimp"ın qabağındakı keçiddə, yaxşı?

- Yaxşı, Əlfirə!

- Mənim avtobusum gələdi. Hələlik.

- Hələlik, Əlfirə!

Avtobus gözəndən itdi. Təmkin yataqxanaya qayıtdı. Sevincindən qa-

nad axtarırdı uçmağa. Kime desin, kiminlə bölüşsün sevincini. Yataq-xanada qərar tutmayıb, dostu Rasimlə görüşmək üçün onun qaldığı evə yollandı...

Her şeyi açıb Rasimə danışdı. Rasim əlini atıb divardan asdığı sazı götürdü. Sinesinə basdı:

- Kimdən deyim, dərdin alem?

Təmkinin kefi yuxarı idi:

- De qardaş, kimdən istəyirsən de! Ta ki, məhəbbətdən olsun.

- Özgə nədən olasıydı ki?

Rasimin gözəl saz çalib oxuması varıdı. Dediyyəinə görə atası öyrətmişdi. İndi də lap yerinə düşmüşdü. Ələsgərdən, Cümədən, Şəmki-rdən, hərəsindən bir-iki bənd dedi...

Sazın mizrabını üstünə taxdı:

- Hələ gör toyunuzda neynəyəcəm?

- Nə qalib ki?

- Heç nə, üç-dörd il nədi ki, papağını fırla, gəlib gedəsidi.

- Üç-dörd il niyə? Üç gündən sonrakı görüşdə razılıq versə, elə bunun üçün toy eləmək düşür də...

- Aye, sən öl düz deyirsən. Mürvəti də, Akifi də, Rəsulu da çağıraraq.

- Ə, kiri görək! - Əli ilə Rasimin ağızın qapadı, - dilini dinc qoy, hər şeyi korlayarsan.

- Ə, onnara deməyiyik ki, flan-flan. Elə-belə, imtahanları qutarif, kef eliyirik dana!

- Hə? Onda olar. O da, imtahandan kəsilməsək.

- İnşaallah kəsilmərik.

- Bəs Ramiz haradadı? - Təmkin Rasimin Tibb institutunda oxuyan, onunla birlikdə qalan qardaşını xəbər aldı.

- İsmendədi.

- Nə smenində?

- Skoropomoşa, keçə şöbəsinə medbrat düzəlif dana.

- Doğrudan? Təbrik eliyirəm.

- Sağ ol. Genə, nə alsə qənimətdi dana. Kişi müəllim adamdı, o boyda ailənimi saxlasın, yoxsa iki tələbəni birdən oxutsun? Özün ki, bilirsin, Allaha şükür, bir tələbə oxutmaq bir ailəni dolandırmağa bəravardı.

- Elədi, qardaş. Nəyşə, gecdi. Allah kefini açsın. Gəldim, üreyim açıldı. Daha gecdi, dedim.

- Nəyə gedərsən? Ramiz də səhər gələcək. Yıxılıf yataq dana.

- Yox, getsəm yaxşıdı. Otaq yoldaşım da yoxdu. İmtahana hazırlaşmaq lazımdı axı.

- Nə dərəm, özün bill!

- Gecən xeyrə qalsın!

- Xeyrə qənşər...

Təmkinin adı jurnalda axırınıcı idi. Saat üç olmuşdu. Amma hələ imtahan qurtarmamışdı. Axıra bir neçə nəfər qalmış, müəllim hamını bil-lət çəkməyə çağırırdı. Təmkin bileti çəkdi, gözü suallarda, cəld:

- Mən hazırlaşmadan danışmaq istəyirəm - dedi.

- Müəllim eynəyinin altından Təmkinə nəzər salıb:

- Əyləş, - dedi.

Təmkin ağızını açıb birinci sualdan bir neçə gümlə demişdi ki, mü-əllim əlini uzadıb zəçot kitabçasını götürdü. səliqə ilə "əla" sözünü ya-zıb qol çəkdi:

- Belə ki, üreklə başladın, demək imtahana yaxşı hazırlaşmısın. Təbrik edirəm, gedə bilərsən.

Təmkin təşəkkürünü bildirib çıxdı. Kolidorda var-gəl edən, tez-tez saata baxan Rasim onu görcək:

- Aye, gəl çix də, saatdan xavarın var?

- Hə, var, neyniyim, imtahan verməliyəm ya yox?

- Nooldu, neçə aldın?

- Səndən birçə bal yuxarı.

Rasim "yaxşı" almışdı.

- Yox bir, sən öl, elə bilirdim həyəcanlanıb cavab verə bilmiyəs-sən. Malades!

- Heç cavab verməyə qoymadı.

Söhbət edə-edə pilləkənləri düşdülər. Rasim taksi saxlatdı.

- Neynirik, avtobusla çatariq də - Təmkin etiraz etmək istədi.

- Acmi gedəssən? Adam heylə görüşə qarnın bərkidif gedər. Otur görürm - Rasim danışa-danışa, taksinin qapısını açdı...

Rasimgildə tələm-tələsik bir-iki tikə kalbasa-çörək yedilər. Təmki-nin boğazından çörək keçmirdi. Fikri görüşdə idi. Görəsən necə ola-

caq?

Rasim, divardan Ramizin təzə ipək qalstukunu götürüb, Təmkinə uzatdı:

- O qalstuku çıxart, bunu tax. Bu yaxşıdı.

Təmkini istəmədi:

- Rəhmətliyin oğlu, qalstuk yeridi? Neçə dəqiqə qalıb?

- On beş dəqiqə.

- Getməyə?

- Beş dəqiqəlik yoldu, noluf? Dəyiş qalstuku.

- Ayə, yox ey! Yaxşısı budu başa sal görüm, söhbətə nədən başla-yım?

- Nədən başdessa! Şərdən!

- Şer nədi?

- Filoloqsan, bilmirsən şer nədi?

- Ayə, şer yeri deyil.

- Başın haqqı, qızdarın xoşuna gəlmək üçün şerden yaxşısı yoxdu.

Aşiq havası üstündə oxuya-oxuya:

- Yənə qılıqcını çəkdi üstümə,

Qurbanı olduğum o ala gözler.

Yənə cəllad olub durdu qəsdimə...

- Ayə, noluf a kişi, nə hay-haraydı?

Açıq qapıdan içəri giren Ramiz idi. Təmkinə əlini uzatdı:

- Xoş gəlişən.

Sonra əlindəki ərzağı bir tərəfə qoydu.

- A Rasim, o ayın-oyunu yerbəyer elə, çıx bir dənə də arax al, Təmkinnən varıx.

Rasim qımıışdı,

- Biz tələsiyirik! Arağı-zadı da bir dənə alma, üç-dörd dənə al. Axşam I kursu bitirməyimizi yuyarıq.

Ramiz də gülümsündü:

- I kursu siz qurtamısınız, arağı mən niyə alıram?

- Biz işləmirik, amma sən işlərsən, ona görə.

İki qardaşın bu zarafatı Təmkinə ləzzət versə də, fikri Əlfirənin yanında idi. Ramiz üzünü yana çevirən kimi, saatına işarə elədi, yeni vaxtdı, gedek!

Rasim qardaşına üzünü tutdu:

- Doğurdan, a Ramiz, bizim bir az işimiz var, yarım saata gələliyik. Kolbasa, sosiska, çörək mən alajam. Amma başın haqqı, arağa pulumuz çatası deyil. Üç-dörd dənə arağ al, sən başın.

- Sən doğurdan deyirsən? - Ramiz ciddiləşdi, - üç-dörd arağı neynersən?

- Ayrı dostdar da gələsidi dana. Di biz gecikirik, getdik.

Təmkinlə Rasim "Olimp" in qabağına çatanda, yolun o tərəfindən Əlfirənin gəlib yeraltı keçidə çatdığını gördülər. Rasim tez telefon budkasına girdi ki, Əlfirə onu görməsin. Təmkini pilləkənlərlə keçidə endi:

- Salam!

- Salam! - Əlfirə cavab verdi.

- Necəsən?

- Belə də... Necə aldın?

- Əla!

- Doğrudan? Mən dörd aldım.

- Eybi yoxdu. Dörd də beşin tayıdı.

Əldfirə gülümsündü.

- Əlfirə...

- ...

- Bilirsən niyə görüşmək istəyirəm səninlə?

- Yox, deyərsən, bilərəm - Əlfirə əlinin baş və şahadəət barmaqları ilə sumkasının tutacağından yapışıb, yelləyə-yelləyə cavab verdi.

- Bilirsən, Əlfirə...-Tər basmışdı Təmkini. Bilmirdi nədən başlasın.

- Bir söz soruşsam, inciməzsən?

Əlfirə, Təmkini dəli ələyən baxışı ilə düz onun gözünə baxdı:

- Baxır sözbə!

- O gün niyə teatra getmədin? Yaxşı tamaşaydı, özü də primyera idi.

- Daha səninlə teatra-flana getmək qurtardı.

Elə bil Təmkini ildırım vurdu:

- Necə yeni, Əlfirə? Doğrudan?

- Doğrudan!

- Niyə?

- Özün yaxşı bilirsən niyə?

- Vallah, mən heç nə bilmirəm. Neynəmişəm axı!

- Fikirleşsən, elədiyini bilirsən.
 - Elə demə, Əlfirə! İnan, özümü...
 - Hə, özünü nə? - Əlfirə sumkasını yenə yelləyirdi. Bunu elə incəliklə edirdi ki, Təmkin istəyirdi desin, mənə heç nə gerek deyil, bax eləcə, sumkanı yellə, arabir gözlerini qaldır, mənə bax, süzgün baxışlarınla mənə qaldır göylərə.
 - Niyə dinmirsən, Təmkin?
 Sumka dayandı. İki göz bir-birine elə hərətlə baxdı ki, Təmkin bilmədi nə etsin. Təmkin özünü ələ bilmirdi.
 - Mən dəli oluram, vallah, belə getse, Məcnun yalan olacaq.
 - ...
 - Əlfirə, başa düş, dözə bilmirəm. Mən özüm də bilmirəm mənə nə olub? Amma inan, özümü ələ ala bilmirəm.
 - Çalış, özünü ələ al. Gör biz hələ neçə il bir yerdə oxumalı olacağıq? Biz, hər şeydən əvvəl qrup yoldaşıyıq, bunu nəzərə almalısən.
 - Yox, hamısından əvvəl...
 - Nooldu? Hamısından əvvəl nə?
 - Əlfirə, xahiş edirəm, əvvəl sən də görüm mən nə etmişəm? Niyə mənəndə incimirsən?
 - Mən? Mən nə vaxt dedim ki, səndən incimişəm?
 - Bəs niyə deyirsən ki, daha bir yerdə teatra, kinoya gedə bilərik?
 - Elə belə, dedim də.
 - Amma yenə gedəcəyik, hə?
 - Yox, getməyəcəyik. Amma bu o demək deyil ki, mən səndən incimişəm. Bunun başqa səbəbi var.
 - Nədi axı o səbəb?
 - Vaxt gələr, deyərəm, Təmkin. İndi isə, başqa sözlə yoxdusa, mən gedim. Yaxşı deyil, tanış-biliş olar, görər.
 - Yox, Əlfirə! Getmə.
 - Axı çox ləngiyirik. Bacıma demişəm ki, "Olimp"dən dəftər alıb qayıdım. Böyük bacımdı, soruşmaz ki, bu qədər vaxt harda idin?
 - Düzünü deyərsən.
 - Nə?!
 - Bacıdı, səni başa düşər.
 - Vallah, incimə Təmkin, sən doğrudan dəli olmusan. Heç nələ şey olar? Öldürər ey mənə.

- Nə pis iş görürsən ki?
 - Deməz ki, bura oxumağa gəlmisən, yoxsa yad oğlanlarla keçirdərdə söhbət etməyə?
 - Deyərsən ki...
 - Nə deyərəm?
 - Deyərsən ki, o yad oğlan deyil.
 - Yad deyilsən, bəs kimsən?
 - Mən sənə yad deyiləm, Əlfirə, başa düş, mən səni...
 - ..., - Əlfirə yenə gözlerini Təmkinə dikdi, heç nə demədi. Təmkin, bir qədər susub, nəhayət özündə güc tapdı:
 - Sevirəm səni, Əlfirə, inan, dəlicəsinə sevirəm. Qınama mənə, daha dözümlü yer qalmayıb.
 Əlfirənin gözləri yaşla doldu.
 - Sevirənsə, sevdiyini qızın ləyaqətini qorumaq sənənin birinci borcundur, Təmkin.
 Təmkin "sevirəm" sözünü deyəndən sonra, Əlfirənin bu sözlə belə reaksiyasını gözləmədi. Bir az ürəklandı:
 - Axı mən neynəmişəm, Əlfirə? Yalvarıram, açıq danış!
 - Nə deyirəm ki?... O vaxt müəllimənin dərsində olan hadisə yadında?
 - Hansı hadisə?
 - İlham güldüyü hadisə!
 Təmkin pərt oldu:
 - Yadımdadı, amma inan, özümdən asılı deyil. İstəyirəm həyatım boyu mənim gözələrim qarşısında olasan, Əlfirə, istəyirəm gecə-gündüz həsrət dolu baxışlarımı sənə zilləyim. O gün də, heç özüm də bilmədim niyə...
 - Sonra da, müəlliməyə hər şeyi açıb demisən.
 - Yox, Əlfirə, o özü...
 - Necə olur, olsun. Bu sənənin səhvindi. Təmkin, başa düş, mən qız uşağıyam, özüm də yetkinləşmiş qız uşağı. Oğlanlara baxmayın, qızlara ləkə tez düşür. Mən istəmirəm ki, mənə ləkə yaxın gəlsin.
 - Sənə heç kim ləkə yaxa bilməz, Əlfirə. Sən bəllur kimi təmizsən, safsan. Mənim istəyim də ötəri deyil, mən bunu hiss edirəm.
 - Hələ onu bilmək olmaz, Təmkin. Özünü bir də yoxla. Elə et ki, gələcəkdə peşman olmasan.

- Sənin bir kəlmə razılığın mənim üçün hər şeydən qiymətli idi, Əlfirə. Əgər mənim sevgimə cavabın müsbət olsa, mən o sevgimin əbediliyi və müqəddəsliyi yolunda bütün varlığını qurban verməyə hazır olaram.

-

- Danış Əlfirə, bir kəlmə söz de!

- Nə deyim?

- Mənə bir cavab de, Əlfirə!

- Cavabım "yox" olsa neyləyəcəksən?

- Bilmirəm! Yəqin ki, o cavabdan sonra yaşamağı özümə artıq biləcəyəm.

- Doğrudan?

- İnan ki, dəli kimiyəm, özümə qəsd edəərəm, Əlfirə!

- ...

- Nooldu Əlfirə?

- Nə deyim ey, axı?

- Nə istəyirsən, onu da de. Amma ürəkdən gələn söz olsun. Qəlbin nə deyirsə, onu da de.

- Qəlbin güzgüsü var, sözü o deyir. Necə ki, bir ildə sənin qəlbini mən oxuyuram, indi də sən mənim qəlbimi oxu, Təmkin.

- Qəlbin güzgüsü deyir sevirəm. Dilin necə, təsdiq edirmi?

- ...

- Təsdiq edirmi, Əlfirə?

- ...

- Niyə dirmirsən, Əlfirə?

- Hansısa şair deyib ki, gözün dediyini dil deyə bilməz! - Əlfirə üz Təmkinin gözlərinə baxdı:

- Gözlərimi sənin ixtiyarına verirəm, oxu qəlbimi, həqiqi aşiqsən-sə, oxu, Təmkin!

Deyirlər məhəbbətin belə anında yerlə göy arasında nur əmələ gəlir. Bu nur aşıqla məşuqun ruhlarını göylərə qaldırır, bu ruhları ani olaraq bir-birinə qovuşdurur, yenə öz bədənlərinə qaytarır. Deyəsən hər mlin anda guruldayan göy, çaxan şimşək, həmin nurun haray-həşirə göylə yer arasında birləşməsiydi. Yağan isə yağış yox, bu nurun göylərdən bütün ərzə səpələdiyi şahidlik damcıları idi. Bu damcılar hamının bədəninə gile-gilə deyib, xəbər çatdırdı bütün adəm övladlarına,

təkə ruhu göylərə pərvaz etmiş, cismləri isə bu yeraltı keçiddə göz-gözə quruyub qalmış Təmkinlə Əlfirədən başqa!...

- Deyəsən yağış yağdı.

- Yağış deyil, bizim sevgimizə tanrının öz şahidliyini bildirməsinin təzavürüdü, Əlfirə!

- Doğrudan?

- Doğrudan!

- Nə bildin?

- Bildim!

- Göylərlə əlaqən var?

- Sənin məhəbbətin məni ulu tanrının dərğahına qədər qaldırıb, Əlfirə.

-Çox romantikaya qapılma.

- Yox, bu romantika deyil. Bu nağıl deyil, bu həqiqətdi, inan mənə.

- Amma yağışın yağmağı yaxşı oldu. Bacıma deməyə bəhanə tapdım. - Əlfirə Təmkinə göylərdən endirmək istəyirdi, - deyərəm ki, mən dəftər alınca yağış başladı. Gözlədim ki, kəssin sonra...

- Bəhanə nəyə lazım? Bəlkə açib hər şeyi danışasan. Qoy bilsin, bilsin ki, Əlfirənin bu dünyada onu dünyalar qədər sevən Təmkinə var.

- Yox, Təmkin! Mənim səndən yeganə xahişim elə bu haqda olacaq.

- Nə haqda?

- Bizim görüşümüz barədə heç kim heç nə bilməməli. Biz məktəbi bitirənə kimi, heç kəs bu haqda bilməməli. Həm də, sən özündə güc tap, soyuqqanlı olmağı bacar, buna çalış, Yoxsa...

- Yoxsa nə?

- Yoxsa, biabır olaram. Razısan?

- Biabır niyə?

- Razısan, Təmkin?

- Razıyam, amma...

- Yox, Təmkin, məni düzgün başa düş. Axı bu dünyada hər şey insanın istədiyi kimi olmur. Həyat bəzən insanın ən böyük arzularına elə iti qılınc vurur ki...

- Demək istəyirsən ki, bizi ayıra bilən qüvvə tapılar yer üzündə?

- Özünə bu qədər arxayın olma. Həyat mələklərdən ibarət deyil tək-çec. İblislər, şeytanlar da çoxdur bu dünyada. Bax, mən istəyirəm ki,

Təmkin...

- Danış, Əlfirə, niyə susdun?

- Mən istəyirəm ki, biz öz ... sevgimizi iblislərdən, şeytanlardan qoruya bilək. Bunu bacarmasaq, əmin ol ki, bu həyat, səni bilmirəm, mənim üçün əbədi məzara dönəcək.

- Əlfirə!

- Dünyanın işin bilmək olmaz, Təmkin. İnan, ilk günlərdən mən də sənin xəyalında yaşayıram. Mən də səni sevirəm, mən də sənin, təkcə sənin olmaq istəyirəm. Amma qorxuram bu həyatın dolanbaclarına bürünmək, Təmkin, qorxuram, nədənsə bərk qorxuram. Ona görə istəmirəm biz açıq söhbət edək. İnan Təmkin, amma mən də özümle bacara bilmədim. Mən də öz hisslərimi sənə bildirməyə can atırdım. Axır ki, görüşdük, danışdıq. Amma qorxuram, bərk qorxuram.

- Axı nədən, Əlfirə?

- Heç özüm də bilmirəm. Ona görə də, xahiş edirəm mənə olan sevginin müqəddəsliyi naminə, özündə güc topla, çalış hərəkətlərinde soyuqqanlı ol. Sən mənə inan, mən də sənə! Məktəbi bitirəndə qrup yoldaşlarımıza açıb deyirik. Üç il o qədər də böyük vaxt deyil. Üç il dözməliyik. Onsuz da hər gün məktəbdə bir yerdə olacağıq. Salamlaşacağıq, hal-əhval tutacağıq. Amma elə edək ki, daha heç kəs bizim haqqımızda başqa şey fikirləşməsin. Razısanmı, Təmkin?

- Qəlbim necə istəyirsə, o cür də edəcəyəm, Əlfirə, əmin ola bilərsiniz.

- Arada, ürəyim istəyənlərə teatra, konsertə, kinoya getmək istəsəm, bir yolla fikrimi çatdıraram, görüşüb gedərik. Təki uşaqlar heç nə bilməsin.

Təmkin əlini uzadıb Əlfirənin əlindən tutmaq istədi:

- Əlfirə!

- Neynirsən? - Əlfirə ətrafa baxdı: - Olmaz. Yaxşı, mən getdim.

- And iç ki, vədindən heç vaxt dönməyəcəksən.

- And içməyə ehtiyac yoxdu, Təmkin. Əmin ola bilərsiniz, inan mənə! Hələlik. Sentyabrda görüşənə kimi.

- Hələlik, Əlfirə, hələlik göylər pərisi.

Əlfirə güldü, gözlərini çevirdi, süzgün baxışları ilə Təmkinin yanınəyini bir az da alovlandıraraq getdi. Təmkin isə durduğu yerdən tər-

pənmirdi. Elə bil bu yerdən getsə, kimlərsə gələcək, buranın müqəddəsliyini, ülviliyini pozacaq...

Arxadan çiyinə el toxundu. Rasim idi:

- Aya, nooldu, dərdin alem?

Təmkin Rasimi necə qucaqladısa, Rasim güclə qışqıra bildi:

- Öyün yixilsin, qabırğalarım qırıldı, neynərsən?

İl kursun axırları idi. Novruzdan iki gün keçmişdi. Əlfirə Təmkinin razılığı ilə qızlarla Borçalıya gedib-gələndən sonra əməli-başı dəyişmişdi. Bunu adı hal hesab etdi Təmkin.

Novruz qabağı, Əlfirənin göy kosmtiyumu rəngdə krenpləndən kostyum sifariş vermişdi. Martın 25-də saraydakı konsertə iki bilet aldı (bəzən belə də olurdu), dərzidən də kostyumu həmin günə kimi hazırlatmağı xahiş etdi. Ayın 25-də tənəffüsdə Əlfirədən fəlsəfə dəftərinə ona verməyi xahiş etdi. Əlfirə bir qədər dəyişmişdi. Dəftəri də indi həmişəki kimi vermədi ona. Biletləri xələvtə dəftərin arasına qoydu. Bir kağıza da "göy kostyumu geyin" yazıb biletlərlə birlikdə dəftərinə arasına qoydu.

Dərsdən çıxıb bir başa dərzinin yanına yollandı. Kostyum hazır idi. Hesablaşılıb, kostyumu da götürüb yataqxanaya gəldi. Axşama əməli-başı hazırlaşdı. Saat 6-da yataqxanadan çıxıb saraya yollandı...

Əlfirə gəlmədi...

Səhər isə auditoriyada Təmkinin salamlarını cavabsız qoydu...

Məhəbbət dünyasının iztirab dolu günləri başladı.

Bir müddət Əlfirənin soyuqqanlılığına dözm tapdı özündə. Bu ərfədə iki dəfə "müqəddəs" dayanacağı gəldi. Əlfirə birinci dəfə ona əhəmiyyət vermədi. İkincisində, ona yaraşmayan nifrətli baxışı ilə Təmkinə baxıb:

- Bir də dayanacağına-flana gəlmə. Ümumiyyətlə, xahiş edirəm, aradımca gəlmə. Yoxsa...

Təmkin dillənmedi. Yoxsa nə? Bunu da soruşmadı. Heç nə deyə bilmədi. Yerindəcə donub qalmışdı. O baxışlar nə deyirdi Təmkinə? Orda məhəbbət yox, nifrət vardı. Hansısa şair deyib ki, dünyada ən acı nifrət məhəbbətdən yanandır. Axı niyə bizim məhəbbətimiz nifrət yaratmalı oldu? Nədi səbəb? Təmkinin düşüncələri onu Borçalıya aparır, orda nə baş verə biləcəyini düşünürdü. Belkə...

Yox! Ola bilməz! Əlfirə başqasını sevməz. Sözsüz ki, belə deyil. Bəs onda nədi bu nifrətin səbəbi?

Əlfirənin avtobusu gəldi. Geri dönmədən iti addımlarla yaxınlaşdı avtobusa mindi. Təmkin yerində donmuş halda Əlfirəni müşayiət edirdi. Əlfirə salona daxil oldu. Bir cavan oğlan qalxıb ona yer verdi. Əlfirə aylaşdı. Sumkasını qarşdakı oturacağın söykənəcəyinə dayadı, başını onun üstünə endirdi.

Sanki Təmkin yuxudan ayıldı. Kimidi bu oğlan? Niyə Əlfirə salona daxil olan kimi qalxdı, yerini ona verdi? Bəlkə...

Avtobus bir-iki dəfə yerində "nərə çəkib" asta-asta irəli getməyə başladı.

Təmkin bir təhər özünü yetirdi, arxa qapıdan avtobusa mindi, Adamları yara-yara Əlfirənin yanında ayaq üstə dayanan oğlana çatdı. Elə bu anda oca oğlan Əlfirəyə doğru əylidi:

- Xəstəsiz?

Əlfirə başını qaldırdı:

- Xeyr, bir az yorğunam.

Təmkinin şübhəsi artdı. İşin axırına çatmaq üçün, dözməyi qərara aldı. Qara kostyum, ağ köynək, qara texlas flaş, qırmızı qalstuk geyinmiş, özünə bəzək-düzək vermiş hündürboylu bu oğlan deyəsən təsadüfi adam deyildi. Avtobus növbəti dayanacaqda dayananda, oğlan bir də Əlfirəyə tərəf əylidi:

- Yəqin dərindən çıxırınsız, tələbəsiniz?

- Hə - Əlfirə könlüsüz cavab verdi.

Yox, deyəsən Təmkin səhv edirdi. Onlar bir-birini tanıyırdılar. Amma ürəyi nəse yene narahat idi. Oğlanın, Əlfirənin yanında dayanmasına isə lap güc-bəla ilə dözürdü. Avtobus yerindən tərpəndi. Bir qədər kətməmiş oğlan yene əylidi Əlfirəyə tərəf:

- Harda oxuyursunuz?

Əlfirə dönüb oğlanı öləri süzdü:

- Necə ki?

- Elə-bələ, soruşuram da... Bilmək olmaz?

- ...

Əlfirə pəncərədən çölə baxdı, başını yelleyib dəridən köks ötürdü.

- Ahınız dağılara...

Oğlanın bu sözündən sonra Əlfirə yerindən qalxmaq istədi:

- Xahiş edirəm gəlib əyləşin yerinizdə.

Oğlan sağ əli ilə Əlfirənin çiynindən aşağı basdı.

- Nə danışırsınız, əyləşin, mən indi düşürəm.

Elə bil oğlanın əli Əlfirənin çiyninə yox, Təmkinin ürəyinə üstünə toxundu. Döze bilmədi:

- Əmioğlu, çəkil bir az o yana!

Qolu ilə oğlanın çiynindən itələdi. Əlfirə döndü, Təmkini gördü. Əsəbi halda ağzından qoparı çırtılı Təmkinə ağır gəlsə də, indi əsas məsələ bu "qəmişi" uzaqlaşdırmaq idi.

- Keçmək istəyirsən?

Oğlanın sualına Təmkin əsələşdi:

- Yox! Sənə dedilər keç o yana bir az!

- Niyə ki?

- Niyəsini yaxşı bilirsən. Keç dedilər, keç də...

- Sən kimsən ey belə?

- Sənə borc deyil. Dedim keç o yana.

Oğlan yerindən tərpənmirdi. Əlfirə vəziyyətin cərginləşəcəyindən ehtiyat elədi:

- Lazım deyil, Təmkin!

Təmkin oğlana tərs-tərs baxdı, oğlan indi deyəsən hər şeyi başa düşdü və sakitcə bir-iki addım qabağa gedib Əlfirənin yanını boşaltdı. Ancaq Təmkin boşalmış yeri tutmağa cəsarət etmədi.

"Olimp"ın yanında Əlfirə avtobusdan düşdü. İti addımlarla evlərinə doğru yollandı. Təmkin də düşdü. Onun ardınca baxdı. Əlfirə tını bulub gözənd itdi...

Həmin gecə Təmkinin gözlərinə yuxu getmədi. Gecənin yarısı yerindən qalxdı. Bir qələm, bir dəftər götürdü. Akifi, Rəsulu oymatmaq üçün sakitcə qapını açdı. Mərtəbənin küncündə yerləşən mətbəxə gəldi. Ortaya qoyulmuş stolu pəncərənin ağzına çəkdi. Pəncərənin qarşısında əyləşib, ürəyini dəftərə boşaltdı. Həmin dəftərə yazdığı sözləri xatırlaya bilmədi indi Təmkin. O yadıncadı ki, bu on iki vərəqli dəftərə bütün ürəyini boşaltmış, axırda isə özünə təsəlli üçün bu sözləri yazmışdı: "Keçər dövrən, belə qalmaz. Şad ol, könül, nə məlulsan?".

Eləcə də pəncərəyə söykənmiş, yuxu tutmuşdu onu. Yuxusunda Əlfirənin xoş günlərini yaşadı. Ayılında Akiflə Rəsulun onun yanını kəsdirdiyini gördü. Dəftər Akifin əlinde idi. Gözləri dolmuşdu:

- Ayıldın?

Təmkin yavaşca başı ilə təsdiq elədi.

- Qardaş, vallah mən bu işdən qorxuram.

Təmkin dərdli-dərdli gülümsədi:

- Hansı işdən?

Adətən zarafatçı, kefkom dostları Rəsul diləndi:

- Vallah, mən deyirdim Məcnun, Kərəm,flan, hamısı boş söhbətdi.

Amma...

- Noolub ki, axı? - Təmkin heç nə olmamış kimi ona baxdı.

- Ha indi, ta nolasıdı? Sən elə Məcnunsan da, budu ha, gözüm-
zün qabağında.

- Təmkin,-bu dəfə Akif diləndi, - mən doğrudan bu işdən qorxuram.
Dərddən adamın başına hava gəlir. Xüsusən də, onu ürayinə salıb,
heç kimə danışmayanda. Biz sənin dostlarıniq, bizimlə açıq danış.
Noolub axı? Axşam sənin özündən xəbərini yox idi. Niyə bizimlə açıq
danışmırsan?

- Çünki, danışa bilmirəm, Akif. Bilmirəm, ürayimdəkilər nədir, onu
necə, hansı sözlərlə ifadə edə bilərəm, bilmirəm. Dəftəri ver mənə,
özünü də mənə çox da fikir verməyin.

- Yox, dəftəri sənə indi verə bilmerik.

- Niyə?

- Hələlik bizə lazımdı o dəftər - bunu Rəsul dedi.

- Qərībədi, nə var ki, orda?

Akif dəftəri iki qatladı:

- Orda nə var, nə yoxdu, sonranın söhbəti. Gedək otağa - Əlini
Təmkinin boynuna doladı - indi mərtəbənin uşaqları hamısı durub axı-
şacaqlar bura, gedək otağa...

Otaqda Rəsul başladı Hacı dayısından lətifələr danışmağa.

- Rəsul, - Akif, çarpayıya uzanmış Təmkinin yanında oturduğu ye-
rdən sual verdi - Hacı dayın qız-zad sevib? Cavan vaxtında də...

- Ha indi neçəsin desən!

- Bəs niyə onun sevgi lətifələrindən heç söhbət eləmirsən?

- Ha indi Hacı dayım ayrı cürə sevirdi ey. Belə yox a!

Akif güldü:

- Eybi yoxdu, nə cür sevib, o cür də danış.

Rəsul dayısının "sevgi" lətifələrindən bir-ikisini danışmışdı ki, Təm-

kini yuxu apardı. Oyananda artıq günorta idi. Ürayində dostlarına qə-
zəbi tutdu. İstədi tez durub hazırlaşib məktəbə getsin. Saatına baxdı,
artıq saat biri keçmişdi. Qayıdıb yerində uzandı. Birdən dəftər yadına
düşdü. Akifin, Rəsulun, özünün tumboqalarını, şkaflın gözlerini, dö-
şəklərini altını nə qədər axtardısı, tapa bilmədi. fikrə getdi:

- Birdən uşaqlar...

Qapının qıfılı çöldən açıldı. Gələn Akiflə Rəsul idi. Təmkin onlara
baxdı:

- Məni niyə oyatmamısınız?

- Elə şirin yatmışdın ki, qiymədiq, - Akif dedi, - hə, necəsən?

- Yaxşıyam, bəs müəllimlər nə dedi? Göy göz məni müdafiə elədi?
Göy göz qrupkoma, Əsədə deyirdilər.

- Rəsul əlindəki kolbasanı, çöreyi şkaflın gözünə qoydu:

- Ha indi göy gözün ağızı vardı, müdafiə eləməyirdi. Çatan kimi
dedim ki, ha indi Təmkin azarıyıtdı, dərəcə gələsi döyül. Vassalam!

- Bəs müəllimlər?

- İsmayıl Şıxlı soruşdu, dedik xəstədi. Dedi kim qalır onunla, Rəsul
durdu ayağa ki, Akiflə mən. Bizi də yolladı ki, gedin yanına, birdən nə-
sə lazım olar.

- İsmayıl müəllimin dərəsi varıdı bu gün?

- Hə, - yenə Akif diləndi, - axırıncı dərəsinə unukuydu.

Təmkin başını yellədi:

- Heyf, nahaq oyatmamısınız məni.

İsmayıl Şıxlı Təmkinin ən çox sevdiyi müəllimlərindən idi. O tələ-
bələrini nə dərəcədə qayğıkeş, meribən münasibətdə idisə, o qədər
də savad tələbkarlığı var idi. Həm də, İsmayıl müəllim dərəsi necə qu-
rurdu, müəllimlərini necə maraqlı hazırlayırdısa, hətta ən zəif, "na-
dinc" tələbə də heyranlıqla qulaq asırdı. Təmkin hər dəfə onun dərslərini
həsretlə gözləyirdi. Bu gün isə dostlarının "xəyanəti" onu bu böyük
insanla iki saatlıq növbəti birgəlikdən məhrum etmişdi.

- Qrupda məndən başqa dərəcə gəlməyən varıdı?

Yenə Akif cavab verdi:

- Yox! Hamı gəlmişdi.

Rəsul yenə sataşmaq istədi:

- Ürayini buz kimi tut, o da dərəcəydi.

- Kim?

- Ha indi, bilirsen kim! Akif dəftəri...

Akif onun sözünü kəsdi:

- Rəsul, yaxşı, bəsdir!

Rəsul içini artladı:

- Ha indi siz söhbət eləyin, mən keçirəm quxnuya. Bir az kolbasa qızardım yeyax.

Rəsul çıxdı. təmkin Rəsulun sözündən alınmışdı:

- Akif, yoxsa bir söz dedin ona?

Akif çarpayığı çökdü. Başını yellədi:

- Bu Rəsulun da ağzında söz ilinmir də.

- Maraqlıdır, nə dedin axı?

- Heç nə.

- Düzün de, Akif, nə dedin?

- Deyirəm heç nə də...

- Gözümə bax.

Akif Təmkinin gözünə baxdı, amma tez də yayındırdı gözlərini:

- Yox, dost, düz demirsən.

- Qərribə adamsan. Deyirəm, heç nə demədim də!

- Mənə sən öl de, inanım.

- ...

- Hə, nooldu?

- ...

Akif yenə başını yellədi, dərindən köks ötürdü.

- Akif, düzün de mənə, nə dedin?

- Heç! Eləcə sənin vəziyyətinə çatdırdım.

- Mənim hansı vəziyyətim? Mənə noolub ki?

- Gecə sənin özündən xəbərən yox idi, Təmkin. Səhər sən yuxuya gedəndən sonra, yavaş-yavaş rəngin üstünə gəlirdi. Özünü qoru, qardaş. Hamı sevir, bir sən döyülsən ki! Bilirsən, qardaş, sevmək yaxşıdır, amma sən...

- Sən ona nə dedin axı?

- İndi Məcnun dövrü deyil, o vaxtlar keçib. Dəli sevgi adamı uçuruma aparır, ağılla sevmək, həm də, səni sevəni sevmək lazımdır.

- Akif, sən Allah, bu dərsləri saxla. De görüm nə dedin ona?

- Deyirəm sənin vəziyyətinə dedim də...

- Axı necə?

Akif ayağa qalxdı:

- Dedim bu gecə Təmkini Allah təzədən verdi bizə.

- Aha!...

- Nə aha?

- O nə dedi?

- Əvvəl soruşdu ki, niyə, nolub ona? Dedim, bilmirəm! Sonra da, gecə nə olmuşdusa, eləcə də danışdım,

- Aha!...

- Axırda da, dedim ki, Təmkinin başına bir iş gəlsə, səni...

- Aha!

- Ta nə aha? - Bunu qeyzlə dedi Akif.

- Bəs o nə dedi?

- Elə danışdı ki, bu söhbətlərin guya ona heç bir dəxli yoxdu. Başladı ki, mən bir qrup yoldaşı kimi maraqlanıram onunla, flən. Hə... Onun vəziyyətinin pisləşməsi niyə mənimlə bağlı olmalıdı?

- Aha! Sən nə dedin?

- Çıxarıb dəftəri verdim.

- Hansı dəftəri?

- Gecə yazdığın dəftəri.

- Nə danışırsan? Sənin aqlın çaşıb?

- Bura bax, mənim aqlım çaşıb eləmiyif. Özünə də dedim, fikirləşsin, konkret qərar qəbul etsin. Vəssalam!

- Doğrudan?

- Bəs nə deməliydim? İnsan həyatı onunçün oyuncaq-zad deyil ki?

- Akif, sən doğrudan eləmişən bunların hamısını?

- Lap doğrudan!

- De sən ol!

- Sən öl, elə-belə də eləmişəm. Gözümümün qabağında əldən gedirsən, yoxsa durub baxmalıyıq?

- Axı siz Ramizgildə söz vermişdiniz ki, bu barədə bildiyinizi ürəyinizdə saxlayacaqsınız.

- Ayrısına deməmişəm ki, özünə demişəm də...

Təmkin əllərini qoynuna qoydu, otaqda var-gəl elədi:

- Gözləməzdim! Aqlıma da gəlməzdi ki, siz belə iş görürsünüz.

- A kişi, nəyse, qurtar bu söhbəti. Dəftəri verdim. O dəftəri səhər mən Rəsulla oxuduq, oğlanlığımızla dözə bilmədik. Daş olsa, əriyer o

sözlərin qabağında. Sabah dərsdə baxarıq, görək necə təsir edib.

- Mən o dəftərdə nə yazmışdım ki?

- Özün bilmirsən?

- Yox!

- Qoy oturmuşuq!

- Vallah, doğru deyirəm, ora nə yazdığım yadıma gəlmir.

- Elə gəlməyə yaxşıdı.

Qapı açıldı. Rəsul əlindəki tavanı hay-küylə getirib stolun üstünə qoydu:

- Ha indi, kim acıb, buyursun.

Təmkin güclə bir-iki tikə alıb çəkildi. Aldığı tikələr də boğazından o yana ketmək istəmirdi. Akif Təmkinə baxdı:

- Nooldu, çörəyini ye də... Səhər də yeməmişən.

Təmkin ayağa durdu:

- Bəsdir, doydum.

Bu dəfə Rəsul dilləndi:

- Ha indi, ye də, kişisən, ye ki, biz də yiyax da...

- Mənə görə narahat olmayın. Siz yeyin.

Akif də çəkildi. Hiss olunurdu ki, Rəsul bərk acmışdı. Amma Akifin çəkilməsi onu da vadar etdi ki, "dəstə"yə qoşulsun. Ayağa qalxdı. Deyinə-deynə süfrəni yığırdı:

- Ha indi, biri qız istəyəcək, biri nə bilim neyniyəcək, ac qalmaq da bizim boynumuza düşəcəkdir.

Təmkin gülümsündü. Heç nə demədi. Bilirdi ki, Rəsul bu sözləri ürəkdan demir. Akif isə iki əlinin barmaqlarını bir-birinə keçirib fikirlirli oturmuşdu.

- Akif, - Təmkin pəncərədən şəhərə baxa-baxa dilləndi, - mən ölüm, nə fikirlə elədin bunu?

- Nə fikir olasıdı? Sözüün biri "he"di, biri "yox"! Özünə də dedim, bu həftə sözüün desin.

- Vaxt da verdin?

Rəsul qarışdı söhbətə:

- Ha da, vaxtsız iş olar? Akif idmançı adamdı, elə bil döşəyin üstündə güleşir, ha indi on deqiqəyə ya udmalıdı, ya uduzmalıdı - üzünü Akifə tutdu-mən dedim ki, vaxt məsələsi lazım döyül?

Akif dilxor olmuşdu:

- Lazım idi, lazım olmasaydı deməzdim.

Təmkin üzünü Akifə çevirdi:

- Yaxşı, sabah gəlib dedi ki, "yox", onda noolacaq?

- Noolasıdı? "Yox" dedi, vəssalam də... Qız tapılmır?

- Başa düşmədim!

- Ha indi - Rəsul özünü saxlaya bilmədi, - burda başa düşməməli nə var ki? "Yox" dedi, qurtararsan onnan, ayrı qız seversən.

Təmkin təəccüblə ona baxdı:

- Rəsul, zarafat eliyirsiniz, yoxsa həqiqi sözlünüzüdü?

- Zarafat-zad eləmirik. Noolul sa? Elə bil o qız olmasa ömürlük su-bay qalassan, daha səni ayrı qız sevməyəcəm.

Akif ayağa durdu:

- Bilirsən nə var, Təmkin. Biz uşaq döyülük. O qız səni həqiqi sevir, biz də hiss edirik bunu. Amma Borçalıya gedib-gələndən sonra, tamam dəyişilib. Ola bilsin ki, indi ayrısın görüb, ayrısın bəyənib, ayrısın...

- Akif!-Təmkin heç vaxt Akifin üstünə belə qışqırmamışdı. Akif sözünü yarıncıq saxladı. Təmkin çarpayıya çökdü:

- Akif, sizə qurban olum, nəse bir şey eşitmisiniz, yoxsa?

- Yox, heç nə eşitməmişik.

- Oncial... Onda bu söhbəti qurtarın. Xahiş eləyirəm.

- Ha indi, qurtar deyir, qurtar də, Akif.

- Nə deyirəm ki? Amma yenə deyirəm. Fikirleş! Atalar demişken: "sevənin quluyam, sevməyinin..."

Rəsul zarafata keçmək istədi:

- Ey, ey! Korladın. Atalar sevənin demiyitdi, sayanın deyitdi.

- Nə fərqi? Sevmək, saymaq.

- Ha indi fərqi çoxdu - Akifə göz basdı ki, bu söhbəti kəssin - Sənin peşəndi, həmişə qatib-qarışdırırsan ələmi. Ayə, bu güleşmək döyül ey! Nəysə, durun çıxacaq şəhərə, bir az bu yazın təmiz havasından udaq.

Akiflə Rəsul, çətinliklə Təmkinə də razı salıb şəhərə çıxdılar...

Səhəri gün Əlfirə dərsə hamıdan əvvəl gəlmişdi. Təmkin auditoriyaya daxil olanda onun öz yerində qəmli-qəmli oturub, başını əlləri arasına alaraq fikrə getdiyini görəndə, özündən asılı olmadan dayan-

di. Diqqətlə onun qəribə görkəm almış çöhrəsinə baxdı. Əlfirə birca dəfə onun gözüne baxdı. Tez də gözünü yayındırdı, əllərini başından götürdü, yanaqları yenə bir anda qulbasını xatırlatdı.

Akif Təmkinin qolundan tutdu, yavaşca:

- Özünü ələ al, - dedi.

Bir gün əvvəl şəhər adı ilə, sən demə "Ağsaqqal" dostları Mürvət-gilə aparılmışlar Təmkini. Mürvət əhvalata diqqətlə qulaq asıb, demiş-di:

- Məhəbbətdə məsləhət olmaz. İnsan sevirsə, özünü sevdire bilər, bilmir, bu onun bədbəxtliyidir. Çalışıb ələ etmək lazımdır ki, qız da bütün maneələri aşmağı, səni sevirsə, sənə qovuşmaq üçün hər şeyə dözməyi bacarsın. Yenə deyirəm, onun səni sevməsi isə, sənin özündən asılıdır. İndilikdə sənə birca məsləhətim var. Madam ki, ürəyinin sözləri yazılan dəftəri ona veriblər, yəqin ki, bu ona öz təsirini göstərəcək. Ancaq, bütün qızlar sevgidə eqişt olurlar, odur ki, söz yox, sənə heç nə deməyəcək. Sən də hələlik dözməli, bir müddət ona heç nə deməməlisən. Əcər səni ürəkəndən sevirse, axırda ya sənə özünə nəse deməli, ya da, ələ şərait yaratmalı ki, sən yenidən onunla söhbət eləyə, sözlərini, fikirlərini çatdırıb biləsən. Bunların heç biri olmasa, demək səni sevmir, sevmirsə, demək özün günahkarsan ki, sevdirmə bilməmişən.

Yerində oturanda, Mürvətin sözlərini fikirləşdi: "Onun dediklərinə əməl edə biləcəkmə, buna dözümlü çatacaqmı?" Özü-özünə də qərar verdi: "Mürvət haqlıdır. Məhəbbət aləmində əzablardan keçmiş, nəcə deyirlər, "saç ağırtmış" "Ağsaqqal", ona pis məsləhət verməz. Ona görə dözməlidir".

Mürvətin sevgisindən eşitdikləri düşdü yadına. Özü heç nə deməmişdi. Çünki, aralarında pərdə vardı. Amma Akif danışmışdı hamısını. Bilirdi ki, Mürvət ali məktəbi bitirib hərbi xidmətə getmiş, hərbi xidmətdə iken anası öz qohumlarından ürəyinə yatan, gözəl, isrəətli bir qıza elçi düşüb, "hə"sini almışdı. Mürvətin isə Bakıda istəklisi var idi. Hərbi xidmətdən gələndə kimi, qıza nişan da aparmışdılar. Fikirləşmişdilər ki, bu cür qızı aldığına görə Mürvət anasına ancaq minnətdar ola-çaq. Həm də, məktub yazanda oğluna bu haqda heç nə yazmırmış ki, uşaq qürbətə birdən darıxar. Hərbi xidmətdən qayıtdıqdan sonra nişan məsələsini bilib, etiraz edib. bütün qohum-əqraba nə qədər dilə

tutubsa da, mümkün olmayıb. "Nişanlı"sı bunu biləndə, zəhər içib özünü öldürmək istəyib. Təsadüfən bilən olub, bir təhər "əzrailin əlindən alıblar" qızı. Ancaq bu da Mürvətə təsir etməyib. Bakıda yolunu gözleyən Şəfəqə elçi getməklərini tələb edib. Mürvət heç kəsi eşitməyinə görə, heç kəs də onu eşitməyib və elçi getməyə razılıq verməyib. Belə olanda Bakıya gəlib, Şəfəqlə görüşüb. Vəziyyəti ona danışdı. Sən demə Şəfəq də başqa oğlana vermək üçün neçə aydı evlərində sözsöhbət gətirmiş. Hər ikisi razılığa gəlib. Mürvət Bakıda özünə iş tapıb, bir otaqlı ev kirayələyib və sakitcə şəhərdə Şəfəqlə görüşüb, bir-iki dostlarını da özləri ilə şahid götürüb qaçsa gediblər, kəbinlərini kəsdiriblər. Beş-on dostunu çağırıb, bir otaqlı evdə balaca bir şadyanalıq ediblər. Beləcə bir-biri üçün neçə illər həsrət çəkən aşıq-məşuq, bir-birinə qovuşublar. İndi bir qızları da var. Xoşbəxtdirilər. Yaxınlarda ev alacaqlar.

Mürvətin bu məhəbbət həyatını düşünür, qəlbində ona qibtə edirdi. Təmkini: "Halal olsun sənə, ağsaqqal! Kaş mənə də Əlfirə, Şəfəq səni sevdiyi qədər sevyəydi. Onda mənə dərdim olmazdı..."

Bu fikirlə, öz-özünə verdiyi qərarı bir də qətiləşdirdi: "Mürvətin dediklərinə əməl etməliyəm. Öz sevgimə, öz istəyimə çatmaq naminə dözməliyəm. Yoxsa, əbədi iztiraba düşər olaram".

Əlfirədə əməlli-başlı dəyişikliyi hiss etməmək mümkün deyildi. Elə bil həsrətlə Təmkinin ona yaxınlaşmasını, halını xəbər almasını gözləyirdi. Təmkini hiss edirdi ki, Əlfirəyə yaxınlaşsa, indiki əvvəlkindən də böyük məhəbbətlə onu sevdini açıqca deyəcək. Ancaq dözdürdü, Mürvətin sözlərini xatırlayıb, dözdürdü: "Qoy əzab çəkə-çəkə eşqini ürəyində elə əbədiləşdirsin ki, bir də heç bir qüvvə mənə ordan çıxara bilməsin".

Bir gün axırıncı dərstdə, institutun prorektoru auditoriyaya gəldi. Müəllimdən icazə alıb, tələbələrə dərstdən sonra nahar edib akt zalına cəlməyi tapşırırdı. S.Vürğünün yubileyi ilə əlaqədar bir qrup şairlə görüş keçiriləcəyini bildirdi...

Şairlər səhnəyə daxil olanda, Təmkini gözlərinə inanmadı: B.Vahabzadə, S.Rüstəm və X.Rza Ulutürk! Demək X.Rza Ulutürk daha "ev dustağı" deyil!

Yubiley Təmkinin həyatında yeni dövrün başlanğıcını qoydu. Həm sevgi aləmində, həm də...

Yubiley təbii hazırlanmışdı. Tələbələrə kim S.Vurğunun şerini demək istəyirdisə, kağız yazıb aparıcı B.Vahabzadəyə müraciət edirdi. O da, növbə ilə bu tələbələrə söz verirdi. Tədbirin ortasında Əlfirənin də şer demək üçün müraciəti oxundu və onu səhnəyə dəvət etdilər. Əlfirə S.Vurğunun "Ala gözəl" şerini o qədər gözəl söylədi ki, bütün zal onu gurultulu alqışlara qərər verdi. Təmkin, Akif, Rəsul və Rasim bir yerdə əyləşmişdilər. Əlfirənin şer deməsi hamıya xoş gəlmişdi, bu dostlar isə, Əlfirənin bu fikrə düşməsinə özləri istədiyi kimi mənalandırdılar:

- Təmkin! - Akif nəse demək istədi. Təmkin şəhadət barmağını dödəğine apardı.

- Sus!

Əlfirə şer deyir, bütün zal qulaq asırdı. Təmkin isə, yenə öz dünyasından qopub göylərə "uçmuşdu".

Mənim sevgilimdir o gözəl pəri,
Qoy üzə vurmasın ötən günləri,
Mən onu sevmişəm əzəldən bəri,
Sizinlə yetmişəm kamala, gözəl!

Akif, Rəsul, Rasim bu bənddə dönüb Təmkinə baxdılar. Amma Təmkin özündə deyildi. Rəsul ona yavaşca bir "dürtmə" ilişdi:

- Ha indi, başa düşdün?

Təmkin başı ilə başa düşdüyünü təsdiq etdi. Ancaq öz ələmində idi: "Demək dözümlü tükənib. Demək daha dözə bilmir. Sözlərini mənə demək üçün yubileydən istifadə elədi. Bəs indi neyniyim? Yəne dözmə? Yox, daha bəsdir. Gör nə qədər əzab verdim ona da, özümə də! Gərək bu qədər uzatmayaydım söhbəti. Gərək görüşəydim. Bir gör, auditoriyada, beş-on tələbə yoldaşı qarşısında danışmağa çətinlik çəkən adam, necə yüksək pafosla söyləyirdi şeri. Elə bil, daxilindəki yanğını şerinin ruhuna hopdurmağa, birlikdə mənə "ərməğan" eləməyə çalışırdı".

Xəliil Rza Ulutürkə söz verildi. Şairin tribunaya yaxınlaşdığı seyr edən Təmkin, düşüncəsindən ayrıldı. Bütün diqqətini ömür yolunun bayraqdan hesab etdiyi bu qüdrətli insana yönəltdi.

Şair danışır, S.Vurğunun şerlərindən bəndlər deyir, onun açmasını verir, ara-bir öz düşüncələrini də açıqlayırdı. Axırda özünün yubilyara

həsr etdiyi şerini oxuyub tribunanı tərk etdi. Zal əl çəkmədi, alqışlarla onu yenə tribunaya qayıtmağa məcbur etdi. Şair özünün yazdığı və ustad Şehriyardan tərcümə elədiyi bir neçə şer də söylədi. Axırda Şehriyarın "Azərbaycan" şerini, özünəməxsus hay-haraylı, alovlu səsi ilə söyləyəndə bütün zal ayağa qalxdı, şerinin son misrasını şairlə birlikdə bütün zal iki dəfə təkrar etdi:

Azadlıqdır sənə malhəm, mənə dərman, Azərbaycan!

Tədbir qurtardı. Təmkin, institutun giriş qapısının ağzında gözləyə-cəyini deyəndə, Akif qımsıdı:

- Getdi!

- Kim?

- O!

- O kimdi?

Bu dəfə Rəsul dilləndi:

- Deyəsən rəngin üstünə gəlib, dost!

Təmkin Rəsulun nəyə işarə vurduğunu anladı:

- Belə də! - gülümsündü. Rasim də söhbətə qarışdı:

- Qardaş, kişinin qızı sevir də...

Təmkin söhbəti dəyişmək üçün:

- Uşaqlar, bu barədə evdə! Bir az gözləyək...

Rəsul onun sözünü kəsdi:

- A kişi, gözləmə, qızların getdi.

Təmkin bildi ki, uşaqlar onun Əlfirəni gözlədiyini zənn edir. Elə bu vaxt şairlərin qapıdan çıxdığını görüb, onlara tərəf yaxınlaşdı. X.Rza Ulutürk Təmkinin görünməsi:

- O... Təmkin bəy, salam!

Görüşdülər. Sonra B.Vahabzadə ilə, S.Rüstəmlə də görüşdü. X.Rza Ulutürk Təmkinin onlara təqdim etdi:

- Məktəb vaxtından tanıyıram Təmkin bəyi.

Sonra üzünü Təmkinə tutdu:

- Bazar günü səni evdə gözləyəcəyəm. Mütəlaq gələrsən, söhbətlə-şerik.

Təmkin:

- Yaxşı, gələrəm - deyib onlardan ayrıldı.

Kameranın kiçik gözlüyü açıldı:

- Adın?
- Təmkin!
- Doproza hazırlaş.
- Yaxşı!

Beş dəqiqə sonra qapı tarak - turukla açıldı.

- Hazırsan?
- Aha!
- O necə cavabdı?
- Bağışlayın! Bəli!

Biğ yeri təzəcə tərləmiş cavan nəzarətçi qapıdan çəkildi:

- Çıx görüm!

Təmkin çıxdı. Adət etmişdi artıq. Cibindən siqaretini, kibritini, dəsmalını və qələmini çıxarıb əlinə aldı. Əllərini yuxarı qaldırıb divara dəyadı.

- Üstündə bir şey var?
- Heç nə!

Nəzarətçi onu "tamam-dəsgah" yoxladı. Səliqə ilə бүкүlmüş cib dəsmalını alıb, bir ucundan yapışdı, möhkəm "çırpdı". Sonra siqaret və kibrit qutularını diqqətlə yoxladı:

- Al, qoy cibinə!
- Təmkin "cer-cehizini" ciblərinə qoydu.
- Gedək!

Əllərini arxada qoşalayıb, nəzarətçinin qabağına düşdü. Nəzarətçi tez-tez fit çalırdı. Təmkin əvvəllər bunun mahiyyətini başa düşmüşdü. Sonradan bildi ki, döngələrə çatanda fit çalıb, qarşıdakı nəzarətçini xəbərdar edir ki, dustaq aparı.

Dindirmə otağında müstəntiqlə vəkil oturmuşdu. Salamlayıb, onun üçün saxlanmış stulda əyləşdi. Müstəntiq dindirmə protokolunun üz səhifəsini doldururdu. Təmkin fürsətdən istifadə etdi. vəkile özünü tutub:

- Bizim evdən, uşaqlardan məlumatın yoxdu? - deyə soruşdu.
- Hər gün maraqlanıram. Narahat olma. Sağ-salamatlıqdı. Etibar da sənə salam göndərib. Məktub da yazıb. Müstəntiq icazə versə, verərəm.

Vəkilin məktub getirdiyini eşidib, dözə bilmədi Təmkin. Qəhər onu boğdu. Müstəntiq yazı-yaza:

- Verin, oxuyub qaytarsın.

Vəkil oğlunun atasına ilk məktubunu çıxarıb verdi. Təmkin icazə alıb otağın küncünə çəkildi: "Ata, salam! Ata, mən lap yaxşıyam. Anam da, nənəm də yaxşıdır. Ata, ürəyim sənə istəyir. Ata, evimizə tez gəl! Ata, aprelin 20-də əlifba bayramımızdır. Ata, mən "A" hərifiyəm. Ata, bizdən arxayın ol. Anam da, nənəm də sənə salam göndərir, ata, sağ ol! Oğlun Etibar".

Özünü saxlaya bilmədi Təmkin, hıçqıdı, gözləri doldu. Həyatında, yetkinlik çağından bəri ikinci dəfə idi ağlayırdı. Birinci dəfə istekli dostu, qeyrət və sədaqət simvolu Eldara sui-qəsd ediləndə özünü saxlaya bilməmişdi. İndi isə... Axı o nə günah etmişdi ki, yeganə övladının ilk məktubunu həbsxanada oxumalı olmuşdu?

Vəkil əli ilə Təmkinin çiyinə toxundu:

- Kişinin başına iş gələr. Bir az dözümlü ol, möhkəm ol.

Təmkin müstəntiqə tərəf döndü. Yazısını qurtarıb, ona baxırdı. Hiss olunurdu ki, bu səhnə ona da təsir edib. Təmkin sanki yalvarıcı tərzdə:

- Olar məktubun altından birçə cümlə yazım?

Müstəntiq fikirli-fikirlə:

- Yazın, - dedi, sonra vəkile özünü tutdu, -amma elə edin ki, nəzarətçilər görməsin.

Vəkil başı ilə razılıq etdi. Təmkin qələmi götürdü: "Sağ ol, oğlum, mən əvəzdən hamını öpərsən! Atan Təmkin!". Kağızı üzünə qoydu, bir neçə dəfə öpdü, sonra səliqə ilə бүкүb vəkile verdi. Gəlib stulda əyləşdi. Müstəntiq dindirməni başladı:

- Hə, Təmkin bəy, necəsiz, başlaya bilərik?
- Buyurun!
- Siz ilkin ifadənizdə göstərmisiniz ki, prezidentə sui-qəsd hazırlanması haqqında məlumatı Cəmil deyib. Bunu təsdiq edirsiniz?
- Bəli!
- Ancaq...Ancaq deyəsən belə olmayıb axı!
- Başa düşmürəm, bəs necə olub?
- Gəlin belə danışaq, Təmkin bəy, Sizə məlumat verirəm ki, Cinəyət Məcəlləsinə əsasən, törətdiyi cinayət eməlini səmimi etiraf etməsi, həqiqəti deməsi cinayətkar üçün yüngülləşdirici hal kimi nəzərdə tutulur. Yaxşı olar ki, Siz həqiqəti necə var eləcə də deyəsiniz, bunun si-

zə xeyiri var.

- Başa düşmürəm. Mən ilk ifadəmdə baş vermiş hadisə barədə nə bilirəmsə, hamısını demişəm. Ola bilər ki, nəse xırda detallar yaddan çıxıb. Sizi maraqlandıran görüşlər, söhbətlər haqqında dəqiqləşdirmələr aparmağa da hazırım. Bunu ifadəmdə də qeyd etmişəm.

- Demək, siz ilk ifadəyinizdə məlumatı sizə ilk dəfə Cəmilin verdiyi haqqında dediklərinizi təsdiq edirsiniz?

- Bəli, özü də qəti şəkildə!

- Bəlkə yenə fikirləşəsiniz?

- O barədə fikirləşməyə ehtiyac yoxdu axı!

- Amma, həm Cəmilin, həm də Qulamın ifadələri sizin dediklərinizi təzkib edir.

- Necə?

- Onlar hər ikisi iddia edirlər ki, bu təklifi siz onlara vermisiniz.

Təmkin udqundu:

- Ola bilməz! Onlar necə deyə bilərlər bunu?

- Sadəcə! İfadələrində hər ikisi deyir ki, siz əvvəl Cəmilə təkliddə, sonra isə Cəmilə Qulama birlikdə təklif etmisiniz ki, yalandan belə bir məlumat quraşdırasınız.

- Siz nə danışırsınız? Onlar belə söz deyə bilməzlər axı!

Müstəntiq qəribə tərzdə gülə-gülə vəkilə baxdı:

- Qəribə adamdı ey! Deyirəm ifadələrində yazıblar, yenə deyir.

- Yenə deyirəm, yazı bilməzlər. İnsan bu dərəcədə namərdlik eləyə bilməz.

- Onu istintaqın sonunda biləcəyik ki, kim mərdlik edir, kim namərdlik! Nəyə, demək siz Cəmilə Qulamın verdikləri ifadədə, məlumatı ilk dəfə siz verdiyiniz haqqında dediklərini yalan hesab edir və ilk dindirmələrdə verdiyiniz ifadəni təsdiq edirsiniz?

- Yalan yox, əgər doğrudan da onlar belə ifadə veriblərsə, mən bunu əclafliq, alçaqlıq hesab edirəm.

- Protokola o sözləri yazmaq olmaz.

Vəkil müdaxilə etdi:

- Niyə yazmaq olmur ki?

- Təhqirdir axı, bu Təmkinin özünə zərərdir.

- Mən vəkil kimi sizdən rica edirəm, Təmkinin dediklərini protokolla olduğu kimi yazın. Çünki, mən öz xəttimlə lazımı təhqiqatlar apar-

mışam, kifayət qədər dəlil var ki, məhz onlar Təmkinə veriblər bu məlumatı.

Müstəntiq eynəyini çıxardı:

- Yusif müəllim, olmadı də... Siz yenə müttəhimə istiqamət verirsiniz.

- Mən istiqamət vermərəm. Sadəcə hüququmdan istifadə edirəm.

- Sizin o sözləri müttəhimin yanında deməyə hüququnuz yoxdu.

- Sizin də, müttəhimin sözlərini təhrif etməyə hüququnuz yoxdur.

- Mən o sözləri, sadəcə, təhqir olduğu üçün yazmaq istəmişdim. Siz bilirsiniz ki, Cəmil də, Qulam da hüquqsünasdır, bundan istifadə edə bilərlər.

Vəkil gülürsüdü:

- Heç siz bilirsiniz onlar bu əməldən əlavə Təmkinə nə qədər böhtan yağdırıb, onun nə qədər hüquqlarını tapdayıblar?

- Bilirəm! Ancaq, axı Təmkin ziyalıdır.

- Əşi, nəyə, onsuz da o sözləri yazıb-yazmamağın işi elə bir dəxli yoxdu. Özünüz bilin, mən sadəcə demək istədim ki, Təmkinin dediklərini olduğu kimi yazın.

- Baş üstə! Ancaq təkcə bu cür təhqiramız sözlərdən başqa. Yenə deyirəm, bu sözlərin Təmkin kimi ziyalının dilindən çıxması, bir az yaxşı hallanmır.

Təmkin dözə bilmədi:

- Ziyalını da gerek hövsələdən çıxarmayalar axı! Onların ucbatından iki aydır bu zülmü çəkirəm, hələ nə qədər çəkəcəyimi də bilmirəm. Üstəlik, törətdikləri əməli də mənim boynuma yükləmək istəyirlər? Yox, bax bu yerdə ziyalılıq, mədəniyyət, etika unudulur. Ziyalının əsəbləri bəyəm dəmirdi, nədi? Adama nə qədər mənəvi əzab verərlər?

Təmkin danışıdıqca əsəbləşir, səsinə ucaldırdı. Axırda müstəntiq həmin ifadələri "namərdlik"lə evəz edib, protokola yazdı:

- Ancaq, Təmkin bəy, mən bir də deyirəm, əgər bunu sübut edə bilməyəcəksinizsə...

Müstəntiq sözünü yarımçıq kəsdi. Təmkin onun üzünə baxdı:

- Sübut edə bilməyəcəyəmsə, nə edim? Onların dediklərini təsdiq edim?

- Siz təsdiq etməsəniz də, onlar əmindirlər ki, bunu sübut edəcək-

lər.

- Məne?
- Bəli, Siza!

Təmkin gülümsünərək, başını yellədi:

- Onlar əgər yalanlarını sübut edə biləcəklərsə, siz, istintaq qrupu nəyə ləzimsiniz?

- Biz sübuta yetirilən ifadəni əsas götürürük. Nəyə, keçək növbəti suallara.

Bu dəfəki dindirmə iki saata qədər çəkdi. Sonra müstəntiq xudaha-fizləşib getdi. Təmkin vəkilə bir qədər söhbət etdi. Vəkil ona heç bir yalan ifadə verməməyi, dediklərində də möhkəm olmağı tövsiyə etdi:

- Mən bu işlə bağlı çox şey öyrənmişəm. Hələlik sənə də demək lazımdır deyil. Məhkəmədə açacağam. Sən doğrudan günahsızsan, sənin heç bir cinayət əməlin yoxdu. Amma həqiqəti sübut etmək üçün dözümlü olmaq lazımdır.

- O sübutları niyə indi açmırsan ki?

- Qulam Cəncəl özü hüquqşünasdı, neçə ildə vəkil işləyir. Əgər bu faktları, bu şahidlərin məndə olduğunu bilsə, alternativ tədbir hazırlayacaq.

- Mən başa düşə bilmirəm. Axı Cəmilə Qulamin məqsədləri nədir?

- Nə olasıdı? Özlərini müdafiə etmək, günahsız olduqlarını sübut etmək.

- Axı bu mümkün deyil.

- Mümkündü! Mümkündü və bir yolu var.

- Hansı yol?

- Bütün günləri sənin boynuna qoymaq! Onlar bunu əvvəlcədən planlaşdırıblar, hələ təxribata başlamamışdan. Sübut üçün bütün variantları da işləyiblər. Onları udmaq üçün hələlik sənə yeganə vəzifən dözümlü olmaq, üzleşərək səbrli olmaq, artıq söz işlətməmək və yalnız həqiqəti deməkdən ibarət olmalıdır. Həqiqət isə sənə təqsirsizliyini sübut edir. Bizim əsas sübutlarımız məhkəmədə açılacaq.

- Demək, məhkəməyə qədər mənim azad olunmağım mümkün deyil?

- Yox, məsələ xeyli gərginləşib. Mən vəsədet qaldırmışam. Ancaq, bilirəm ki, radd edəcəklər. Çünki Qulama Cəmilin ifadələrinə görə sənənin haqqındakı həbs qəti-imkan tədbirinin dəyişdirilməsi bir az müş-

küldür.

- Əgər onlar öz dediklərini zörlə keçirsələr, demək onda dünyanın axırıda, Yusif bəy!

- İnşallah, keçirə bilməyəcəklər. Yaxşı, hələlik, mən getdim.

Vəkil çıxdı. Nəzarətçi gəlib, Təmkini "həmin" qayda ilə yoxladı. Sonra kameraya getirdi...

Fikir Təmkini götürmüşdü. İllər boyu çörək kəsdiyi, yaxın dostluq ələdiyi, həmişə kişilikdən, qeyrətdən, mərdlikdən, çörək itirməkdən danışan Cəmilin Qulama birgə onun başına gətirdikləri bəs deyildi, indi də bütün təqsiri onun boynuna yükləmək istəyirlər? İnanmaq istəmirdi. Bəlkə bu, müstəntiqin ondan söz almaq üçün işlətdiyi üsuldur! Bəlkə də belədir!

Çarpayığı uzandı. Fikir yenə onu qanadlarına alıb tələbək illərinə qayıtdı...

Yubileyin səhəri tənəffüsdə Təmkin Əlifirəyə yaxınlaşdı:

- Salam!

Əlifirənin yanaqları o dəqiqə qızardı:

- Salam, - gülümsündü, - fəlsəfə dəftərini istəyirsən?

İşarə Təmkinə aydın oldu. Demək barışıq təklif edirdi:

- Hə! O gün oxuduğum mövzu yarımçıqdı. Oxuyub qaytarıram.

Təmkin dəftəri aldı. Gəlib yerində aylaşdı. Bütün tələbələrin diqqəti mühazirə söyləyən müəllimə dikiləndə balaca bir kağıza "saat 16, həmin yer" sözlərini yazıb dəftərin arasına qoydu...

Təmkinlə Əlifirə "Olimp"ın qabağındakı yeraltı keçiddə lal-dinməz bir-birənə baxırdı. Bu anda Təmkin özünü tanrısının hüsurunda hiss edirdi. Bilmirdi nə desin, nədən başlasın. Əlifirə gülümsər gözlərini azca qıymışdı. Düz Təmkinin gözlərinin içinə baxırdı. Əlifirə heç vaxt Təmkinə bu cür təsir bağışlamamışdı. Onun gözlərində, bəşəriyyətin ən böyük rəssamının belə heç bir əsərdə yarada bilmədiyi mənalər vardı. Təmkin beləcə o gözlərə baxmaq, ordakı mənalara bir-bir derk etmək, duymaq istəyirdi. Bu anda ona elə gəlirdi ki, Əlifirənin qəlbini hələ də olduğu kimi "keşf" edə bilməyib. Onun gözləri, qəlbindəki böyük, kainat qədər böyük bir aləmi güzgü kimi göstərirdi. Amma bu aləmdə o qədər rəngarənglik, bir az qəm, bir az sevinc, bir az həsrət, bir az

vüsəl şirinliyini əks etdirən elə bir möcüzə vardı ki, o möcüzəni bil-mək, dərk etmək üçün aylarla, bəlkə də illərlə donmaq, ona baxmaq la-zım idi:

- Bağışla, Təmkin, deyəsən bərk incitdim səni.
- Nə deyirsən, səndən inciye bilərəm?
- Yox, incitmişəm.
- Heç vaxt.
- Kaş belə olaydı.
- Belədir, Əlfirə, əmin ol ki, belədir.

- Yox, Təmkin! O dəftər incik qəlbın harayı idi, - bunu deyəndə Əl-firənin dodaqları əsdi, gözləri yaşla doldu, - o sözləri yazınca, öldürəy-din məni, Təmkin, buna sənın haqqın vardı, - başını aşağı dikdi.

- Yox, Əlfirə, elə demə.
 - Təmkin, elə yərə gedək ki, bizi heç kəs görməsin.
- Təmkin bir an qulaqlarına inana bilmədi. Duruxdu. Özünü itirmişdi.

- Hə, qoy deyim!
- Amma buralardan bir az uzaq olsun.
- Bəlkə dənizin kənarına gedək.
- Yox, orda tanış-bilişlə qarşılaşarıq.
- Dağüstü parka gedəkmi?
- Hə, ora olar.

Təmkin taksı saxlatdı. Dağüstü parka çatdılar. Yazırı isti nəfəsi ilə təzəcə göyərmiş otlar, tumurcuqları çırtlanmış meyvə ağacları xüsusi tərəvət verirdi parka.

Parkın aşağı səkisi ilə yanaşı addımlayırdılar.

- Təmkin!
- Hə!
- Sağda qız getməli idi, oğlan?

Təmkin bilmədi nə cavab versin:

- Nə deyim, vallah, heç maraqlanmamışam. Məncə, qız solda get-məli idi.
- Niyə?
- Bilmirəm!
- Mən deyim?
- Hə! De!

- Qız ona görə solda getməlidir ki, oğlanın sağ əli boş olsun.
- Maraqlıdır, niyə məhz sağ əli?
- Birdən qıza söz deyib ələyən olsa, sağ əli ilə o söz...
- Qərribə fəlsəfədir.
- Fəlsəfə?

- Hə də... Bu da məhəbbətin fəlsəfəsidir. Dayanıb gülümsər bir-birinə baxdılar. Əlfirə sumkasını sol əlinə al-dı, Təmkinin gözlərinə baxa-baxa, sanki nədənsə qorxurmuş kimi, sağ əlini qaldırıb Təmkinin qoluna keçirdi:

- Gedək, Təmkin!
- Elə bil Təmkinin içində od qalanmışdı.

-Təmkin!

-Hə?

- Elə deyirsən ki, guya heç ömründə qızla şəhərə-zada çıxmamı-san.

- Hə, çıxmamışam!
- Yalan demirsən?
- Yox!
- And içərsən?

- And içərsən deyəndə, şəhərə çıxmışam, özümə yaxın olan, təmiz münasibətim olan qızlarla çıxmışam. Amma...

- Amma nə?
- O qızlarla çımaq, səninlə birgə olmağa bənzəmir axı, Əlfirə! Bir də, bilmirəm niyə belə sual verirsən?

Əlfirə dayandı.

- İncidinse...

Təmkin ona tərəf döndü:

- Yox, allah eləməsin. Elə-belə, yeni deyirəm niyə maraqlanırsan mənim başqa qızla gəzib-gəzməyəyimlə?
- Oturacaq?
- Nə deyirəm.

Yaxınlıqdakı skamyada oturdular. Əlfirə sumkasını dizlərinin üstü-nə qoydu, sağ əlinin dirşeyini sumkaya, yumruğunu isə çənəsinə da-yadı:

- Bilirsən niyə verdim o sualı?
- Niyə?

- O qızla heç çıxmamısan gəzintiye?

- Hansı qızla?

- Sınıf yoldaşınla.

- Başa düşmürəm!

- İndi ADU-da oxuyan sınıf yoldaşınla də...

- Başa düşmədim, mən onunla niyə çıxmalıyam gəzintiye?

Əlfirə sol əlini irəli uzatdı, Təmkinin sağ əlindən tutdu. Əlfirə bu hərəkətləri çox sərbəst edirdi. Təmkin Əlfirənin belə sərbestliyini anlaya bilmirdi.

- Təmkin, mən sənənin məhəbbətinə inanıram. Sən də mənə inan, inan ki, mən səndən də çox...

- Danış, Əlfirə, danış!

Təmkin Əlfirənin sol əlini sağ əlinin ovcunda tutub saxlamışdı.

Sanki bu əl onun ovcundan çıxsa, Təmkinin ürəyi partlayacaqdı.

- Niyə susdun, Əlfirə?

- Mənə inan, Təmkin! Mən, istəmirəm bizim aramızda nəşə qaranlıq bir məsələ qalsın. Mən hiss edirəm ki, hisslərim öləri deyil, mən sensiz yaşaya bilməyəcəyimi başa düşürəm. Amma, Borçalıda eşitdiyim sözdən sonra, istədim unudum səni. Nə qədər gec deyil, unutmmaq istədim. Bacarmadım. Hiss edirdim ki, çətindir mənə, çox əzab çəkirdim, hər gecə oturub ağlayırdım. Lakin çalışırdım unudum səni.

- Axı niyə, Əlfirə? Borçalıda nə söz eşitmişdin axı?

- Düzünü də, Şəmsiyyə adlı sınıf yoldaşın olub?

Təmkini elə bil lıdırım vurdu:

- Sən onu hardan tanıyırsan?

- Olub?

- Olub!

- İndi hardadır?

- Universitetdə oxuyur. Savadlı qızıdı, öz gücüylə girib.

- Yox, harda yaşayır?

- İndi bilmirəm, əvvəllər Yasamalda, kirayədə qalırdı.

- Bəs niyə indi bilmirsən?

- Niyə bilməliyəm axı?

- Onunla aranızda nə olub?

- Heç bir şey.

- Yox, Təmkin, istəyirəm düz deyəsən, xahiş edirəm, nə olub onun-

la aranızda?

Təmkin bir qədər duruxdu.

- Orta məktəbdə oxuyanda bir dəfə məktub yazmışam ona.

- Sevgi məktubu, elə?

- Eh, Əlfirə! Axı məktəb sağirdi nə bilir sevgi nədi, məhəbbət nədi? Hərə xoşuna gələn bir qıza məktub yazır, elə bilir ki, onu sevir. Mən də elə. Öləri bir həvəs idi, vassalam.

- Bəs sonra?

- Sonra... Sonra heç nə. Mən rayondan gələndə bir dəfə atası bir az ayın-oyun göndərdi, ünvanı da verdi. Gətirib atasının verdiklərini verdim. Sonra da, bir-iki dəfə sınıf yoldaşı kimi gedib-gəldim. Dedim birdən bir şey lazım olar. Vassalam.

- Vassalam?

- Hə! Başqa nə olmalıdı?

- Aranızda sevgi, məhəbbət olmayıb?

Təmkin tutuldu?

- Bu nə sualdı, Əlfirə? Səni başa düşmürəm. Bilirsən ki, mən səni, təkcə səni sevirem.

- Buna inanıram, Təmkin. Amma, o da insandı, sizin aranızda əhd-peyman olub...

- Nə danışırısan, Əlfirə? O başqasına nişanlanıb. Bir də... Bütün bunları sənə kim deyib?..

- Şəmsiyyə Arzunun bacısı ilə bir qrupda oxuyurlar. Bir yerdə də yaşayırlar, rəfiqədirlər.

- Ola bilməz! Arzunun bacısının adı nədi?

- Gülşən!

- Hə! Gülşən adlı qızla yaşayırdılar. Demək Gülşən...

- Hə, Gülşən Arzuşanın bacısıdı.

- Amma heç bir-birine oxşamırlar. Bu söhbətləri də Borçalıda o danışmış sənə?

- Mənə yox, elə qızların hamısına. O sənənin Arzu ilə bir qrupda oxuduğunu da bilir. Ancaq Şəmsiyyəyə bildirmir. Heç bu söhbətləri Arzu da bilmirdi. Birinci dəfə Gülşən bizə danışanda bildi o da.

- Yaxşı, bəs niyə Arzu bacısı ilə bir yerdə qalmır?

- Marşrutla gedib-gələ bilmir. Ürəyi pis olur o saat. Ona görə atası gəlib, bizim institutun yanında ev kirayələyib ona.

Təmkin fikrə getdi.

- Təmkin, əgər əhdiniz olubsa, niyə pozmusunuz?

- Kimi deyirsən?

- Şamsiyyəni.

- İnan, Əlfirə, bizim onunla heç bir söhbətimiz olmayıb. Sadəcə olaraq uşaqlıq vaxtı olub, məktub yazmışam. Yene deyirəm, uşaqlıq hissləri olub bu. Mən onu heç vaxt sevməmişəm. Həm də yaxşı deyil, o nişanlıdı, onun haqqında niyə söz-söhbət gəzir axı? Demək, ona görə Borçalıdan qayıdanda...

- Hə, Təmkin! İstədim səni unudam. Elə düşündüm ki, mən mane olmuşam onun xoşbəxtliyinə. Başqasının bədbəxtliyi üzərində qazanacağım xoşbəxtliyi istəmirəm, Təmkin.

-Yox, Əlfirə, sən heç kimin bədbəxtliyinə səbəb deyilsən. Sənin xoşbəxt də, bədbəxt də edəcəyin bir nəfər var, o da mənəm. İnanırsanmı, Əlfirə?

- İnanıram, Təmkin. Mən çox çalışdım, amma...

Təmkin Əlfirənin əlini yuxarı qaldırdı. Ovcunun içini üzünə sürtdü. Elə bildi içindəki odu, alovu, hərarəti bir az sənsidəcək. Amma hiss edirdi ki, indi bir az da bərk alovlanıb içi. Əlfirənin ovcunu bərk-bərk sıxdı üzünə. O biri əlini apardı, saçlarını tumarladı. Özünə tərəf çəkmək istədi. Əlfirə itələdi onu, amma Təmkin yenə çəkdi özünə tərəf.

- Lazım deyil, Təmkin, olmaz. Xahiş edirəm.

Əlfirənin titrək səslə dediyi sözlər "əmrə" tabe olmağa məcbur etdi onu. Əlfirə o yan-bu yana baxdı. Sanki parkın yolunu hər tərəfdən bağlamışdılar, bir nəfər də yox idi. Hələ də özünü ələ ala bilməyən Təmkinə baxdı, ələ bil qəlbə sıxıldı onun bu halına:

- Yaxşı, Təmkin, icazə verirəm. Ancaq birçə dəfə öp, birçə dəfə a...

Təmkin əlləri ilə onun başını qucdı. İlk öpüşün təsirindən Əlfirə də özünü ələ ala bilmədi. Bir-birinə sarmaşdılar...

Axşam düşürdü. Gün batmışdı. Təmkinlə Əlfirə parkda yanaşı addımlayırdı, buranı tərk etmək istəyirdilər. Yox, tərk etmək istəmirdilər, ancaq tərk etməyə məcbur idilər.

- Təmkin!

- Hə!

- Yadında, xahiş etmişdim ki, bir də belə hərəkət etmə.

Təmkin tutuldu.

- Hə, yadımdadı. Amma, neyləyim, Əlfirə, özümdən asılı deyil.

- Bəs niyə soruşmursan ki, indi niyə razılıq verdim?

- Çünki, sevirsen.

- Yox, təkca ona görə yox.

- Bəs nəyə görə?

- Bilirsən nə fikirleşirəm?

- Nə?

- Dəftərdə necə yazmışdınsa, o cür də elədin.

- Nəyi deyirsən?

- Nəyi deməliyəm?

- Vallah, bilmirəm, dəftərdə nə yazmışam ki?

- Ay səni, Təmkin! Mənim dilimdən eşitmək istəyirsən o sözləri?

- Hansı sözləri?

Əlfirəyə elə gəldi ki, Təmkin qəsdən istəyir ki, Əlfirə o sözləri təkrar eləsin. Bir az duruxdu:

- Aylı, ulduzlu gecə, Təmkin Əlfirəni...

- Hə, nooldu?

- Deyə bilmirəm.

- Niyə ki?

- Əşi, indicə elədiklərini yazmışam da...

Təmkin dayandı.

- Doğrudan?

- Yoxsa, yazdıqların yadından çıxıb?

- Hə, çıxıb.

- Yox a!

- Doğrudan. O dəftərə nə yazmışamsa, bilmirəm. Yazıb qurtaran kimi yuxu aparıb məni. Ayıldım ki, dəftər Akifdədi. Nə qədər elədim vermədi özümə. Sonra gətirib verib sənə.

- Noolsun? Sözləri ki, özün yazmışan! Yadında deyil nə yazmışan?

- Doğru deyirəm, yadımda deyil. Heç onu yazanda özümdə də deyəldim, inan. Birçə axırıncı sözlər yadımdadı, Koroğlunun sözləri:

- Keçər dövrən, belə qalmaz!

Şad ol, könül, nə məlulsan?

Bu sözlər, hə?

- Hə, vessalam!

Nədənə bərdən-birə Əlfirə əlini uzatdı, Təmkinin üzündə gəzdirdi:

- Təmkin!
- Hə, eşidirəm, Əlfirə!
- Təmkin, and iç ki, Şəmsiyyə ilə aranda heç nə olmayıb.
- And içirəm, Əlfirə!
- And iç ki, Təmkin, and iç ki, mənə həmişə sevecəksən, ömrünün axırına kimi.
- And içirəm, Əlfirə!
- Mən də and içirəm, Təmkin, səndən başqa heç kimi sevməyəcəyəm. İnanırsan mənə?
- İnanıram, Əlfirə, inanıram...

Kameranın kiçik gözlüyü açıldı:

- Ujen!

Təmkin alüminium boşqabı uzatdı. Xörəkpaylayan iki çömçə qreçka qoydu boşqaba və gözlüyü bağlayıb getdi. Təmkin qreçkadan bir-iki qaşığı almışdı ki, gözlük yenidən açıldı:

- Kiptok!

Alüminium dolçanı qaynar su ilə doldurdu. "Çay" paylayan gözlüyü örtüb getdi. Təmkin tumbanın gözündən quru çay götürdü, dolçaya tökdü. Ağzını qəzetlə örtüb dəmə qoydu. Sonra gəlib qreçkanı yeməyə davam etdi.

Yeyib-içdikdən sonra boşqabı da, dolçanı da təmiz-təmiz yudu, tumbanın gözünə qoydu. Otaqda bir qədər var-gəl edib, çarpayıya uzandı. Məhəbbətin odu ilə qovrulduğu bir vaxtda Xəlil Rza Ulutürkə görüşdü, şairin, onun bədənində qaladığı ikinci ocağın tarixini xatırladı...

Bazar günü idi. Yubileydəki görüşdə şairin, "bazar günü evdə səni gözləyəcəyəm, mütləq gələrsən, söhbət eləyərək" sözləri onun əlinə fürsət vermişdi...

Qapının zənginə şair özü gəldi. Gözlükdən baxıb Təmkinə görə kimin qapını açdı:

- Ba... Təmkin bəy, xoş gəlmisən! Keç, keç içəri.

Təmkin, bir qədər sıxılırdı. Yol boyu öz-özünü məzəmmət eləmişdi ki, gerek bu üç ildə bir-iki dəfə gəlib görüşəydi. İnstitutda onun haqqında gəzən söz-söhbət, bəzi "hökumətə sadıq" müəllimləri onu "xalq

düşməni", "partiyanın çöhrəyini itirən", "əzəmətli sovet ailəsini parçalamaq istəyən" kimi ifadələrlə, haqqında bəzən xoşagəlməz sözlər də işlətmələri Təmkinə narahat edirdi. Bir neçə dəfə belə "sədaqətli" müəllimlərinə ürayindən keçənləri demək də istəmişdi. Amma, qardaşının, X.Rza Ulutürkün tapşırığı ilə ona dediklərini yadına salıb susmuşdu: "bəlkə belə məsləhətdi!"

Arada şairlə görüşmək istəmişdi. Qardaşına fikrini bildirib, onun razılığını almağı vacib bilmişdi. Qardaşı qəti surətdə etiraz etmişdi:

- Harda oxuduğunu bilir. Lazım olsa, özünü sənə axtarıb tapar, - de-mişdi.

Neçə il idi ki, bu görüşü həsrətlə gözləyirdi Təmkin:

- Qapının ağzında durmayacaqsan ki! Soyun ayaqqabılarını gəl içəri.

Şairlə, onun balkon-aynabənddəki iş otağında, kresloda üzbəüz əyləşdilər. Sükutu yenə şair pozdu:

- Hə, necəsən? Dərslər necə gedir?

- Sağ olun, Xəlil müəllim, hər şey öz qaydasındadır. Amma gərəki mənə bağlışayasınız.

- Niyə?

- Üç ildə bir dəfə Sizi yoxlamağa gəlmədim.

- Əksinə, bundan xoşum gəldi. İndi sənə bəzi şeylər danışacağam, bəzi məsələləri açıqlayacağam. Bizim işimizdə, gərəki kiçik böyüyü eşitsin, nə deyir əməl eləsin. O zaman qardaşına tapşırırdım ki, mənə gələ bəy görüşməyə gəlməsin. Lazım olanda özüm onu tapacağam.

- Bilirəm! Qardaşım dedi mənə. Düzü, mən də ona görə...

- Çəkinmək lazım deyil. Dediyimə əməl eləmisən, ona görə də səni bir az da çox istədim.

Təbriz aynabəndə daxil oldu. Əlindəki podnosu kənara qoyub Təmkinin yanına gəldi. Görüşdü. Təmkin üzündən öpdü:

- Böyük oğlan olmusan ki! Maşallah!

- Sağ olun, Təmkin əmi.

Təbriz podnosdan əvvəl qəndanla müəbbəni, sonra stəkan-nəlbəkləri səliqə ilə jurnal stolunun üstünə düzdü. Təmkin hiss etdi ki, Xəlil Rza Ulutürk oğlunun bu səliqəsindən xoşallanır və gülümsər sifəti ilə onun hərəkətlərini izləyir.

Təmkin də öz növbəsində Təbrizin yaşına uyğun olmayan sər-bastılıqla gördüyü səliqəli işə fikir verirdi. Təbriz "işini" qurtarıb:

- Ata, başqa şey lazım deyil? - deyər soruşdu.

- Sağ ol, qəşəng balam! Get, lazım olsa deyərəm, - deyib, oğlunun alınından öpdü şair. Təbriz getdi. Şair söhbətini davam etdirməyə baş-ladı:

- Vaxtilə mən işlədiyim kafedranın müəllimlərindən biri ilə danış-dım sən barədə. Demişdim gözü üstündə olsun.

- Kiminlə, Xəlil müəllim?

Şair gülümsündü:

- Deyəcəm, hamısını deyəcəyəm. Hə... Bilirsən, Təmkin bəy, mən sənin hələ məktəbli ikən daxil aləmini oxumuşdum. Şuşadakı görüş-dəl! Yadındamı?

- Əlbəttə! Heç o görüşü yaddan çıxarmaq olar?

- O zaman hələ uşaq düşüncəsi ilə sənin bəzi mətləblərlə maraq-lanmışın məndə qəribə hiss oyatdı. Sizin rayonda Zeynal adlı bir dost-um var. Adına həmkar Zeynal deyirlər.

- Yaxşı tanıyıram. Atamla da yaxın münasibətləri var.

- Bilirəm, hamısını bilirəm. Ondan xahiş elədim, sənin ata-babən haqqında öyrənsin. Öyrəndi və mənə bildirdi ki, Sizin ulu babanız Ər-dəbilədən köçmədir.

- Doğrudan?

- Demək bu barədə heç nə bilmirsən?

- Xeyr!

- Bilmək lazımdı. Maraqlanmaq, öyrənmək lazımdı. Ot kökü üstə bi-tər deyiblər. Hər kəs öz soy-kökünü öyrənməlidir. Siz təriflərə getmiş-dim bu yaxınlarda. Zeynal sənin atanla görüşdükdü mənə. O, soy-kökü barədə hər şeyi bilirdi, bu da çox xoşuma gəldi. Amma bunları sənə, o biri övladlarına öyrətməməsi məni narahət edir. Atan ona görək sizə danışmır ki, Sovet hökuməti bəy nəslindən olanlara pis baxır. İbu da, bu iyrənc quruluşun, imperiya qullarının apardığı siyasətdi. Amnə sən daha uşaq deyilsən, Təmkin, indiyə rayona gedəndə atanla ətraflı söh-bət et. Nəslinin zəngin keçmişini var. Qoy danışsın, qeydlər apər. Öyrən öz keçmişini.

Şair əlini uzadıb armudu stəkani götürdü. Bir qurtum aldı:

- Çayını soyutma!.. Hə... Sənə bir məktub göndərmişəm. Hələ iki il

əvvəl. "Abdal Qasım" pyesini oxudum, fikrimi yazıb göndərdim.

- Bəs niyə çatmayıb görəsən?

- Məktub atandı. Özü dedi mənə.

- Onda niyə mənə bir söz deməyib?

- Mənim haqqımda çıxan söz-söhbətə görə ehtiyat edib. İndi gə-dəndə verəcək. Pyes haqqında fikirlərimi orda yazmışam. Sənə bəzi tövsiyələrimi də yazmışam. Bunlar öz yerində. Amma indiyə sənənlə başqa, daha mühüm bir məsələ barədə danışacağıq. Ancaq söhbət ta-mam ilə məxfi qalmalıdır. Ən yaxın, ən əziz adamın belə bu barədə heç nə bilməməlidir.

- Arxayın olun, Xəlil müəllim!

Təmkin X.Rza Ulutürkün nə barədə danışacağını bilmirdi. Hətta şairin deyəcəkləri onun heç ağılına da gəlməzdi. Təmkin inana bilməz-di ki, adı bir tələbə ilə, qüdrətli bir şair belə mövzuda açıq söhbət edə bilər.

Şair çaydan yenə bir qurtum aldı:

- Bilirsən mənə niyə işdən qovdular, ev dustağı elədilər?

- Bəli, o vaxt dediniz.

- Yox, Təmkin bəy! Mən o zaman sadəcə bəhanə elədikləri hadisə-ni danışdım sənə. Məsələ təkcə o hadisə ilə bitmir. Mənə qarşı gör-dükləri bu tədbirin dərin kökləri var, Təmkin bəy! Bax mən indiyə o ba-rədə danışmaq istəyirəm sənənlə.

Təmkin hiss edirdi ki, X.Rza Ulutürk çox dərin, həm də vacib bir mövzuda söhbət edəcək onunla. Həm də şairin çöhrəsindən hiss edir-di ki, bu barədə söhbət açmağa hədsiz həyəcan keçirir.

- Buyurun, Xəlil müəllim. Sizin mənimlə edəcəyiniz söhbət barədə heç kimə bir kəlmə də olsun bildirməyəcəyimə inana bilərsiniz.

- Bilirsən, Təmkin bəy! Dünyanın hər yerində inqilablar birdən-birə baş vermir. Bütün inqilablar uzun, gəl hazırlıqdan sonra həyata keçi-rilir. Bax biz də inqilab etmək istəyirik. Azadlıq, müstəqillik inqilabı. Nə qədər onun-bunun əsərinə yaşamalırıq? Bax, yüz altmış ilə ya-xındı ki, bu boyda məmləkət ikiyə bölünüb. Farslar bir tərəfdə, ruslar bir tərəfdə müstəmləkə altında saxlayırlar qırx milyonluq azəri türkün. Niyə belə olmalıdı? Həm o tayda, həm bu tayda neçə dəfə xalq ayağa qalxıb, müstəqil, azad yaşamaq istəyini bildirib. Hər dəfə də qan gö-lündə boğublar xalqımızı. De görüm, Bəxtiyar Vahabzadənin "Gülüs-

tan"ını oxumusan?

- Bəli! - Təmkin qürurla cavab verdi.

- Şəhriyarın şerhərini necə?

- Oxumuşam!

- Eşq olsun! Bax sən, sənin kimi gəncər bu gün xalqımızı azadlığa çıxarmalıdır, Təmkin bəy! Qırmaq lazımdı bu müstəmləkə zəncirlərini. Bir bax, Avropada, Asiyada, Latın Amerikasında, hətta dünyanın ən geri qalmış xalqları hesab edilən millətlər Afrikada ayağa qalxır, qollarındaki əsarət buxovlarını qırır, atır, azad olur. Biz isə, təkə biz yox, bu imperiyanın əsarətində olan bütün xalqlar hələ də gözləyirik. Kimi, nəyi, hansı vaxtı gözləyirik?

X.Rza Ulutürk danışıdıqca, özündən asılı olmayaraq çoşur, əllərini havada oynadırdı. O danışıdıqca Təmkin M.Rəsulzadəni, F.Xoyskini, Səttarxanı, Xiyabanini, Pişəverini gözləri önünə gətirirdi: "Demək xalqımız əlini üzməyib, onun yene belə böyük oğulları var və olacaq. Varsa və olacağısa, demək, gec-tez xalqımız azad olacaq, birləşəcək, vahid, qüdrətli bir məmləkət kimi dünyada tanınacaq".

- Bir bax, "Dədə Qorqud" filmi çəkiblər. "Kitabi-Dədə Qorqud" bu xalqın keçmişidi, mənaviyyatıdır, ən qədim yazılı abidəsidir. Nə günə salıblar o filmi? Sanki xalq öz-özünün qənimi olub həmişə. Sanki düşmənlə yox, öz-özünü ilə vuruşub daim bu xalqın uluları. Niyə belə olub, bilirsənmi?

- Kinonu ki, özümüzünkülər çəkib, Xəlil müəllim!

- Çəkmən bizimkilərdi. Nümayişinə isə gerek Moskva icazə verə. Əgər onun dediyi kimi çəkilməsə, nümayişinə icazə veriləsi deyil. Nə üçün? Bəyəm bu xalqın keçmişini, mənaviyyatını ruslar xalqın özündən yaxşımı bilirlər? Yox! Bu siyasətdir. İmperiya siyasəti! "Sovet ölkəsində bir ali xalq var, rus xalqı. Qalanlar tör-töküntüdür və onun qüdrətli keçmişini olmayıb!" Bax bunu aşılırlar bizə. Əgər o kişi olmasaydı, məni də, mənim kimi neçələrini də yeni repressiya gözləyirdi. Niyə, çünki biz azad olmaq, bütöv olmaq, vahid olmaq, öz keçmişimizə qayıtmaq istəyirik.

Xəlil Rza Ulutürk ikinci dəfə idi ki, "o kişi" deyirdi. Görəsən kimi nəzərdə tuturdu?

- Bu bərədə çox danışmaq olar, Təmkin bəy. Ancaq oturub danışmaqla iş keçmir. Hər kəs, alim də, yazıçı da, müəllim də, həkim də, ta-

rixcı də, etnoqraf da, bir sözlə, hamı səsini qaldırmalıdır. Sözdən işə keçməliyik. Nə qədər ki, bizi qoruyan o kişi başımızın üstündədi, hərəkət etmək lazımdır.

"O kişi" haqqında maraqlı Təmkinə güc gəldi:

- Bağışlayın, Xəlil müəllim, hansı kişini deyirsiniz?

- Böyüyümüzü, başçımızı deyirəm.

Birdən nəse fikrə gətdi. Həmişəki kimi başını çevirib pəncərədən çölə baxdı. Xeyli beləcə dayandı. Nəhayət üzünü yene Təmkinə tutdu:

- Çayın soyudu, niyə içmərsən?

- İçərəm, Xəlil müəllim! Ancaq, məni bağışlayın. Mən yene bilmədim bu işdə bizim böyüyümüz, başçımız kimdir? Yeni, inqilab edirik-sə, inqilaba kim rəhbərlik edir? O necə qüvvəli şəxsiyyətdir ki, bu boyda imperiyanın siyasətinə qarşı çıxan adamları qoruyub bilir?

Şair Təmkinin düz gözlərinə baxdı. Nəse demək istədi. Amma hiss olundu ki, dilinin ucundan güclə geri qayıtdı o sözləri:

- Vaxtı gələndə hər şeyi özün biləcəksən, Təmkin bəy! İndilikdə isə, sakit dayanmayın. Hərəkət edin, hər yerdə adamları mübarizəyə qaldırın. Bu yolda ölənimiz də olacaq, həbs edilənimiz də! Sürgünə göndərilənimiz də! Mühacirətə gedənimiz də! Amma heç bir işgəncədən qorxmamalıyıq. Qoy yarımız qırılaq, qalan yarımız azad, müstəqil yaşasın. Dünyada səsiz eşidilsin. Axı bu xalqın qüdrətli keçmişini var, dövlətçilik ənənəsi var. Bu gün azad yaşamağa mənavi haqqı var...

Söhbətin neçə saat çəkdiyini Təmkin bilmədi. Birçün onu hiss etdi ki, artıq günəş günortadan ayılıb. Nəhayət, şair saatına baxıb, bir saatdan sonra kiminlə görüşü olduğunu xatırladı. Təmkinə son tapşırıqlarını verdi:

- İstitutda "Koroğlu" adı ilə tanınan müəllimlə əlaqə saxla. Mənimlə tez-tez görüşmək vacib deyil. Nə lazım olsa ona deyərsən. Hələlik başqa heç kəsi tanımayacağısan; məni və Koroğlunu tanımağın kifayətidi. Bizim gizli təşkilatın fəaliyyət prinsipi belədir. Tanıyırsanmı Koroğlunu?

- Bizə dərs deyir!

- Lap yaxşı. Mən deyəcəyəm, özünü səni çağırır söhbət edəcək. Sən heç nə demə.

- Yaxşı!

Şair kitab rəfinin gözündən Təmkinin pyesini götürdü:

- All Pyesi də götür. Fikirlerimi məktubda yazmışam. İstedadın var,

amma inkişaf etdirməlisən.

Şair ayağa qalxdı. Təmkin də qalxdı. Xəlil Rza Ulutürk qapıyadək onu ötürdü. Təmkin xudahafizləşib çıxdı...

Nəçə gün idi ki, şairin söhbətlərinin təsiri altında idi. Dostlarına heç nə demirdi. Bu görüş onun qəlbində yeni bir dünya yaratmışdı. Bu dünyanın adı "azad, bütöv Azərbaycan" idi...

Təmkin X.Rza Ulutürkün dediyi kimi hərəkət edirdi. Koroğluya heç nə demirdi. Nədənə Koroğlu da onu çağırır, heç bir söhbət etmirdi. Kursun sonuna yaxın olduğuna görə bütün tələbələr kurs işi yazmalı idi. Təmkin kurs işini bilərəkdən Koroğlunun elmi rəhbərliyi altında götürdü. İlk təvsiyələr üçün kafedrada görüşdü. Təvsiyələrini qurtarandan sonra Koroğlu evinin ünvanını yazıb verdi Təmkinə:

- Ümumiyyətlə, səninlə söhbətim var. Axşam gələrsən, evdə göz-ləyəcəyəm səni

Koroğlu deyilən bu alim-müəllimin əsil adı Tağı Xalisbəyli idi. Uzun, iri bıqları olduğuna görə hamı ona "Koroğlu" deyirdi. İlk baxışda həddən artıq zəhmli, kobud görünən bu insanın qəlbində qəribə bir aləm vardı. İlk söhbətində bu aləmi "kəşf etdi" Təmkin. Koroğlu Xəlil Rza Ulutürkdən fərqli olaraq daha eytiyatlı, təmkinli danışdı. Təmkinə də, hər addımda ehtiyatlı olmağı, onun xəbəri olmadan bu hərəkətlə bağlı bir addım da atmamağı tapşırırdı:

- Unutma ki, bu yol müqəddəs yoldu. Amma təhlükəlidir, qorxuludur. Ən başlıcası möhkəm sirr saxlamağı bacarmalısan. Lazım gələrsə, səni öldürsələr də, hərəkətlə bağlı heç nə deməməlisən. Unutma ki, deməklə özünü məhv edərsənsə, deyib həm özünü, həm də hərəkəti məhv edərsən. Hərəkətin məhvi isə mülkətin məhvinə səbəb olar. Buna heç vaxt unutma.

Təmkin hiss edirdi ki, özü də bilmədən onu bu gizli hərəkətə qoşublar. Daxilən bununla qürur duydu. Qəlbində iftixar hissi keçirirdi bununla. Eyni zamanda, bu qürurla bərabər qorxu hissi də baş qaldırmışdı. Qorxu özü üçün deyildi: dünyada onun üçün hamıdan, hər şeydən əziz olan Əlfirəsi üçün idi bu qorxu! Başına bir iş gələrsə Əlfirə nə edərdi? Yəqin ki, özünə qəst edərdi! Bəs nə etsin? Bu müqəddəs "vəzifə"dən imtina etsinmi? Onda necə baxar ona qüdrəti qarşısında səcədə etdiyi Xəlil Rza Ulutürk?

Mayın 1-i və 2-si həftənin ilk günlərinə düşdüüy üçün üçgünlük istirahət günü verilmişdi. Lenin meydanındakı nümayişdə iştirak etməmək mümkün olsaydı, gedərdi rayona. Dostları ilə məsləhətləşdi. Qrupkom Əsədle - Göygözlə də danışıb razılıq aldı. Gecə qatarla rayona yola düşdü...

Həyətdə, tut ağacının kölgəsində, yerə sərilmiş palazın üstünə döşəkcə qoyub, atası ilə söhbət edə-də səhər çayı içirdilər. Atasının ali məktəb, dərslər barədə suallarına ətraflı cavab verdi. Sonra o suala keçdi:

- Ata, Xəlil Rza Ulutürk nə vaxt gəlib bizə?

Atası soyuqqanlıqla qarşıladı bu sualı:

- Sən hardan bilirsən bunu?

- Şair özü dedi.

- Nə vaxt görüşməsən?

- Keçən bazar, bir həftə əvvəl.

- Özü çağırmışdı?

- Hə! İnstituta görüşə gəlmişdi. Görüşdən sonra mən yaxınlaşdım, əl tutuşduq. Sonra da dəvət elədi evə.

- Nə danışdı?

- Nə bilim, çox şey.

- Məsələ, nə barədə?

Təmkin xatırladı ki, deyilənlər barədə heç kəsə, hətta ən əziz adama da bir kəlmə deməmək tapşırılıb ona.

- İnstituddan, dərslərdən danışdıq. Sonra da, pyes haqqında söhbət elədik.

- Ayrı nə dedi?

- Bir də dedi sənə məktub göndərmişəm!

- Aha! Sonra?

- Daha heç nə.

- Yaxşı fikirləş!

- Hə, bir də, dedi ki, bizim ulu babamız Ərdəbildən gəlib, düz deyir?

- Hə! Axır ki, gəlib çıxdın mətləb üstünə.

Atası ayağa qalxdı:

- Yaxşı, mən idarəyə gedirəm. Ayın axırında, bazar günü olsa da həsabətə bayramdan sonraya çatdırmaq üçün bir az işləməliyik. Məktub

anandadı. Deyərəm verər. Özün də qonşudan tay-tuşlarından çağır, evdə söhbətdən-zaddan elə. Heç yerə getmə.

Uşaqlıqdan bu ailədə heç kəs atasının sözünü çevirməzdi. "Niye?" sualı da hər vaxt verilməzdi. Təmkin atasının dediklərinə bir kəlmə ilə:

- Yaxşı, - deyib cavab verdi.

Atası gedəndən sonra Xəlil Rza Ulutürkün göndərdiyi məktubu anasından aldı. Məktub qısa, konkret yazılmışdı:

"Hörmətli Təmkin bəy!

Gün aydın.

"Abdal Qasım" pyesini oxudum. Səndə dramaturq istedadı var. Davam etdirməlisən. Qasımı şura inqilabçısı kimi verməyin xoşuma gəlmədi. Əsərdə bəyləri çox qanıçən verməsin. İndiki bəylər daha qanıçəndir. Əsərin sonunda Qasım özünü "bəy" adlandırır. Bəs niyə ona "bəy" deyən olmur. Hələlik çox oxu, az yaz. Bir də, ancaq böyükleri, klassikləri oxu: Nizami, Nəsimi, Füzuli, Axundov, Sabir, Mirzə Cəlil, H.Cavid, Ordubadi, C.Cabbarlı, S.Vurğun kimi klassikləri.

Pyes məndədir. Görüşəndə götürərsən. İnşaallah, yaxın vaxtlarda görüşərik.

Hörmətlə!

Xəlil Rza Ulutürk.

25 mart 1975-ci il".

Məktubdakı tarixi görəndə məəttəl qaldı. Anasından soruşdu:

- Bir ildə bu məktub gəlib?

Anası oğlunun saçını tumarladı:

- Bir ildən çoxdu.

- Bəs niyə mənə demirdiniz?

- Onları atandan soruşarsan. Tapşırırmışdı ki, sənə heç nə deməyim.

Təmkin evə gəldi. Özünə məxsus çamadanını çarpayının altından çəkdi. Ağzını açıb, məktubu səliqə ilə çamadanına qoydu...

Axşamüstü idi. Təmkin qonşusu Elizbar müəllimlə tut ağacının kölgəsində söhbət edirdilər. Elizbar müəllimin toyunda, gəlin gətirəndə baş vermiş hadisədən, "bəy tərifi" vaxtı onun üzünün qızarmasından danışdı Təmkin. Sonra Elizbar Təmkinin məhəbbət aləmi ilə maraqlandı. Təmkin bəzi, sirr saxlanması vacib olmayan hadisələr, anlar, "Ağsaqqal"ın söhbətləri, dostları Akifin, Rəsulun, Rəsimin sədaqəti

haqqında danışdı.

Söhbətin şirin yerində həyəət qapısının ağzında şəffaf rəngli "Volqa" dayandı. Təmkin bildi ki, gələn əmisidir. Cəld ayağa qalxdı, soyunub palazın üstünə qoyduğu köynəyini geydi. Həyəət şap-saplarını ayağına keçirib qapıya tərəf gəldi. Darvazanın kiçik qapısının açanda iri gövdəli, eynəkli, ağır təbiətli bir kişi ilə əmisini gördü. Deyəsən, hardasa görmüşdü onu. Amma yadına sala bilmədi. İrəli keçdi, əvvəl əmisini ilə görüşüb öpüşdü:

- Xoş gördük.

- Xoş gördük, xoş gəlmisən, Təmkin kişi! - Əmisini xoşsəfat, gülərliz insan idi, oğlanlara da həmişə beləcə, "kişi" deyər müraciət edərdi.

Qonaq əmisindən soruşdu:

- Təmkin bəy budu?

Qonaq "bəy" deyəndə Xəlil Rza Ulutürk yadına düşdü, elə o anda da qonağın kimliyi yadına düşdü:

- Xoş gəlmisiniz, Zeynal müəllim!

Görüşdülər. Zeynal müəllim Təmkinin alnından öpdü. Təmkin sonralar da görmüşdü ki, həmişə Zeynal müəllim çox istədiyi adamın, həta oğlunun da alnından öpər. Bu görüşdən neçə illər sonra, bir dəfə Bəxtiyar Vahabzadə, Xudu Məmmədov, Nurəddin Rzaev, Şahmar Əkbərzadə və Xəlil Rza Ulutürklə birlikdə Nur dərəsindəki meşədə, armud ağacının kölgəsində çörək yeyəndə bu haqda Şahmar Əkbərzadə soruşmuşdu ki:

- Ay Zeynal bəy, sənə qurban, adamın alnından niyə öpürsən görüşəndə? Öpürsən, üzündən öp də!..

Zeynal müəllim də gülə-gülə demişdi ki:

- Qadının yanağından öpərlər, kişinin alnından.

Hələ bir zarafat da ələmişdi:

- İstəyirsən, bundan sonra sənənin yanağından öpüm!

Həmi gülmüşdü.

Elizbar müəllim də qonaqlarla görüşdü. Sonra Təmkindən üzrxahlıq edib, getdi.

Əmisini Zeynal müəllimi həyəətə dəvət etdi. Qapıdan girəndə, tut ağacının altındakı palazı, üstündəki döşəkləri görəndə Zeynal müəllim gülmüşdü:

- Bəh, bəh! Təmkin bəy canının qədrini bilən adamdı. Deyirəm elə

biz də burda otursaq, necə olar? Əlbəttə, Təmkin bəy icazə verirsə!
Təmkin Zeynal müəllimin bu xoş, səmimi, ürəkəçiqliyi ilə dediyi
sözəndən məmnun oldu:

- Stol, stul gətirimmə?

Əmisi:

- Hə, - dedi.

Amma Zeynal müəllim etiraz etdi:

- Canım qurban, heyf deyil göy çəmənlikdə, palazın üstə dirsəklə-
nəsən? Stol-stulu neynirik?

Təmkin əmisinin üzünə baxdı.

- Yaxşı, Zeynal müəllim necə deyirsə, eləmək lazımdı, - əmisi üz-
nü Təmkinə tutdu:

- Qaç mütəkkə, yastıq gətir.

Təmkin içəri keçdi. İki mütəkkə, iki də yastıqla gəldi. Döşəkçələri
üstündə qonaqlar üçün yer hazırladı. Zeynal müəllim həyəət-bacanı
gözdən keçirdi:

- Amma varam bu kişinin həyəət-baca saxlamağına.

Əmisi dilləndi:

- Hə, yaxşı baxır həyəətə. Bu torpaqda əmələ gələn nə meyvə de-
sən, var həyətdə.

Gəlib tut ağacının kölgəsində, onlar üçün hazırlanmış yerdə otu-
rular.

- Bəh, bəh, bəy! Sən öləsən, iş adamı o qədər yorur ki...

- Bazar günü də işləyirsiniz? - əmisi soruşdu.

- Hə, neyniyək? Sabah bir may bayramıdı axı. Dünya Zəhmətkeş-
lərinin həmrəylik günü! - Zeynal müəllim eynəyini çıxardı, qatlayıb bir
tərəfə qoydu:

- Bir millətin həmrəyliyinə nail ola bilmirik, daha doğrusu, qoymur-
lar ki, nail olaq. Amma dünyanın həmrəyliyini bayram elətdirirlər bizə!

Anası içəridən Təmkinə səsədi. Təmkin getdi. Əlində podnos qa-
yıtdı. Stəkan-nəlbəkini, qəndanı, mürəbbəni, həyətdəki ağacdən
üzülüb doğranmış limonu süfrəyə düzdü. Sonra gedib çayniyə gətirdi,
stəkanlara çay süzdü. Sükutu yenə Zeynal müəllim pozdu:

- Lap xoruzquyruğu çaydı ki! Deyirəm də... Təmkin bəy canının
qədrini yaxşı bilir. Əslində belə də olmalıdır də, canım qurban. Canı
sən gəzdirdiyinə baxma, o təkcə səninki deyil axı. Gör o can nə qədər

insanlara gərəkdir. Söz yox, can var, can var də!.. Can var ki, onu gəz-
dirənin özünə də yüküdür, can da var ki, onu gəzdiran bu yükü daşıdı-
ğından zövq alır. Çünki o candan başqaları da bəhrələnir. Füzuli nə
deyib bu yerdə?

Təmkin hazır idi bu cavaba:

- Canı kim, cananı üçün sevir, cananın sevir!

Cananı kim, canı üçün sevir, ol canın sevir!

Zeynal müəllim iki əlini havaya qaldırdı, güclə eşidiləcək səsle üç
dəfə "əl çaldı".

- Eşq olsun. Bir əyil görüm.

Təmkinin alnından öpdü:

- Xəlil bəy hər adamı bəyənmez. Havayı tərifiyəmirmiş səni.

Həyəət darvazasından Təmkinin atası daxil oldu. Gələ-gələ:

- Gərək bağışlayasınız, mən bir az gecikmişəm, - dedi.

Zeynal müəllim gülə-gülə:

- Sən gecikməmişən, biz tələmişik, - dedi, - danışdığımız vaxta
hələ var.

Atası qonaqlarla əl tutub görüşdü. Hal-əhvaidən sonra üzünü qar-
daşına tutdu:

- Sən məşini işə sal, bir yer var, tez ora dəyib gələk.

Zeynal müəllim hal əhli idi. O saat başa düşdü:

- Bura bax, biz gəlmişik bu kişiyənə, Təmkin bəynən görüşək. Bir-
iki stəkan çay içib, bir az söhbətəşib gedirik.

- Elə şey olar? - Təmkinin atası etiraz elədi, sonra üzünü Təmkinə
tutdu:

- Get mənə də stəkan gətir.

Təmkin evdən stəkan götürüb gəlincə, hiss etdi ki, atası Zeynal
müəllimə xəlvət nəse dedi. Sonra:

- Mən qayıdıb içərəm çayı, hələ mənə süzmə, - dedi, üzünü qar-
daşına tutdu: - Hə, duraqmı?

Qardaşı qalxdı. Onlar həyəət qapısından çıxan kimi Zeynal müəllim
üzünü Təmkinə tutdu:

- Hə, Təmkin bəy, bir otur görək!

Təmkin oturdu.

- De görək, Füzuli canla bağlı ayrı nə deyib.

Təmkin bir an fikrə getdi:

Canı canan dilemiş, verməmək olmaz, ey dill

Nə niza eyləyəlim, ol nə sənindir, nə mənim!

- Əhsən, - Zeynal müəllim zövq alırdı, elə bil gözəl bir musiqi dinləyirdi, - de görüm istəkin var?

Təmkini başını aşağı saldı, qızardı.

- Utanma! Bu, həyatın qanunudur. İkimiz də kişiyik. O kəs ki, seve bilmir, demək, o, mələklərlə yox, şeytanlarla əlbəddir - azca pauzadan sonra, soruşdu: - Gözəldi?

Təmkini çiynlərini çəkdi.

- Kimdir, tələbədir, yoxsa?

Təmkinə elə bil birdən-birə cəsəret gəldi:

- Tələbədir! Bir yerdə oxuyuruq.

- Çox sevirsən?

- ...

- O necə? O da sevir? Yəni, məhəbbətiniz qarşılıqlıdır?

- ...

- Utanma, canım qurban, uşağ deyilsən ki? İndi sevməyib, nə vaxt seveceksən? Yəqin ki, azəri qızıdır, eləmi?

- Bəli! - utana-utana dilləndi Təmkini.

- Hə... Belə! - çaydan bir-iki qurtum aldı, - bəh, bəh, heyf deyil kəh-riz suyunun çayı? Adamın bütün yorğunluğu çıxır. De görüm, Xəlil bəylə nə vaxt görüşmüşünüz?

Təmkini mövzunun dəyişdiyindən məmnun qaldı:

- Axırıncı dəfə?

- Hə!

- Keçən bazar, bir həftə əvvəl.

- Evlərində?

- Bəli!

- Özü dəvət etmişdi, yoxsa!

- Bəli, özü dəvət etmişdi.

- Nə danışdınız, nədən söhbət elədiniz? Bilirəm, Xəlil bəy sevgidən, məhəbbətdən danışması deyil. Onun bir Leylisi var, o da Vətəndil Nə danışdınız?

- Çox söhbət elədik. Bura gəldiyindən, atamla görüşdüyündən, bizim nəsl haqqında öyrəndiklərimdən.

- Sonra?

- Bir də, pyesim vardı, onu oxumuşdu. O barədə danışdı.

- Ayrı?

- Ayrı, heç nə!

Zeynal müəllim danışdıqca çay içir, qəribədir ki, bir dəfə də Təmkinin üzünə baxmırdı. Həm də elə bil Təmkinin dediklərini əvvəlcədən bilirdi:

- Heç Vətəndən, xalqdan, ona məhəbbətdən söhbət eləmədi?

- Elədi!

- Nə dedi?

- Ümumi söhbətlər idi. Şerlərində necə deyirsə, o cür də söhbət elədi.

Zeynal müəllim eynəyini götürüb gözünə taxdı:

- Evdən mənə bir vərəq, bir də qələm gətir.

Təmkini vərəqlə qələmi gətirib Zeynal müəllimə verdi:

- Bəxtiyar Vahabzadə ilə görüşmək istəyirsən?

Təmkini qulaqlarına inanmadı:

- Kim istəməz? Amma ünvanını bilmirəm. Bir də, nə adla gedim görüşüm?

- Ünvanı yazacağam. Sənə kağız da verəcəyəm. Gedərsən, həmin kağızı verib, məndən salam deyərsən. Hekayələrindən də birini götür özünə, görüşəndə verərsən.

Zeynal müəllimin dedikləri Təmkinə yuxu kimi gəlirdi. İnanı bilmirdi ki, o tezliklə Bəxtiyar Vahabzadə ilə qarşı-qarşıya oturacaq, söhbət edəcək.

Zeynal müəllim kağızı yazdı, dörd qatladı, üstündə ünvan yazdı, mötərizədə "mərkəzi univermağın yanı" sözlərini də əlavə etdi. Sonra kağızı da, qələmi də Təmkinə uzatdı:

- Gedib görüşərsən, - eynəyini çıxardı, - bilirəm, Xəlil bəylə olan əsas söhbətləri demədin mənə. Belə də lazımdı. Amma mən onsuz da onun sənə nələr dediyini təsəvvür edirəm. Sözlərimi yadında möhkəm saxla. Xəlil bəy bütün varlığı ilə bu Vətənin, bu xalqın azadlığını istəyən, özünü də, lazım gəlsə balalarını da bu yolda qurban verməyə hazır olan qüdrətli bir insandı. Amma həddən artıq çilgində, emosionaldı, tələsəndi. Atalar deyib ki, səbr ilə halva bişər, ey qora sənədən, bəslə-sən atlas olar tut yarpağından. Arzu, istək hələ hər şey deyil. Belə çilgünlüq, açıq danışdıqlar hesabına bir gör təkə bu əsrdə nə qədər dahi-

lərimizi itirmişik. 20-ci illər, 30-cu illər, 50-ci illər!.. Hələ mən o taydakı həmvətənlərimizi demirəm, Səttarxan, Xiyabani, Pişəvəri, onların yüzləri, minlərlə həmfikirliyi, silahdaşları. Ona görə də, istəklərimizin həyata keçməsi üçün ona real zəmin yaratmalıyıq, tarixi şəraiti gözleməliyik. Yoxsa yenə uduzariq, yenə qurbanlar verər, əvəzində isə heç nə qazanmırıq. Ona görə də, Xəlil bəylə tez-tez görüş, söhbətlər elə. Amma ona qoşulub çılgınlıq, emosionallıq eləmə. Sənin kimilərin iş görə bilməsi üçün vaxt gələcək, tarixi şərait yetişəcək. Bax onda necə lazımda, hərəkət edəcəksən. Hələlik isə, ehtiyatla, aydındımı, canım qurban?

- Aydındı!

Qərbiyədi Təmkin üçün. Rayonda yüksək vəzifə daşıyan bu insan da "hökumətin üzünə ağ olmaq istəyən"lərdəndir? Kim bilir, daha böyük vəzifədə oturub, xalqın azadlığı üçün çalışınlar da var bəlkə? Nədənə, bu "siyasət" Təmkinin ürəyincə idi... "Pazı pazla çıxararlar!" Bu imperiyanı yıxmaq, milləti əsarətdən çıxarmaq üçün bu ən yaxşı, ən ağıllı üsuldur.

- Nə vaxt bitirirsən məktəbi? - Zeynal müəllimin sualı onu düşünməsindən ayırdı.

- İki ildən sonra.

- Hə, inşaallah! Nə qalıb ki? Çalış təyinatı öz rayonumuza al. Müəllim kimi, gəncləri, yeni nəslə özün ruhda, vətənpərvər tərbiyə etmək bu gün ən vacib vəzifədir. Biz qoca kişilərik, olsa-olsa sizi istiqamətləndirə bilərik. Əsas vəzifə gənclərin boynuna düşəcək. Bax ona görə də, elə gənclər yetişməlidir ki, lazım gələndə mübarizə üçün heç nədən çəkinməsin, ayağa qalxsin, öz sözünü desin! Vaxt gələcək ki, "ya azadlıq, ya ölüm" şüarı atılacaq meydana. Bax o gün üçün hazırlamaq lazımdı xalqı, daha doğrusu, xalqın gəncliyini. Fikrim çatırmı, canım qurban?

- Əlbəttə!

- Billirsən niyə səninlə belə açıq söhbət edirəm?

- Nə deyim...

- Sənin əslin, kökün Səfəvilərə gedib çıxır. Bilirsən də, kimdi Səfəvilər?

- Bilirəm, Zeynal müəllim. Ancaq, inana bilmirəm. Yeni, Xətai mənim ulu babamdı?

- Xətai bütün xalqımızın ulu babasıdır. Sizin nəsil, Xətainin bibisinin, Şeyx Heydərin bacısının əti Dədəbəyin nəslindəndir. Ot kökü üstə bitir, deyiblər. Atanı, əmini yaxşı tanıyıram. Hiss edirəm ki, o uluların qanından onlara da gəlib çatıb, onlardan da sənə! Elə hərəkət et ki, bu böyük nəslin adına ləkə vurmayasın. Bəxtiyar Vahabzadə ilə telefonla danışib, ona deyəcəyəm ki, sənə bəzi məsələləri də açıqlasın. Amma, unutma, bunları sirr olaraq özündə saxlayırsan. Heç kəsə, heç bir əziz, yaxın adamına belə bu haqda kəlmə olsun deməməlisən. Bayaq xoşum gəldi, Xəlil bəylə söhbətimə mənə açmadın. Bax həmişə belə ol! Fikrim çatırmı, canım qurban?

- Bəli, tamamilə arxayın ola bilərsiniz.

- Bayaq sevib-sevmədiyinizlə maraqlandım. Bilirsən niyə? Məhəbbət, məhəbbətdir. Ataya, anaya, övlada, dosta, qıza, nəhəyə, Vətənə olan ən uly, ən pak hissdır məhəbbət! Bu hiss varsa, yeni atanı, ananı, dostu sevirənsə, bir qızı saf məhəbbətlə sevirənsə, demək, Vətəni də təmiz, pak məhəbbətlə sevməyi bacaracaqsan. Amma bir incəlik var burda. Bu mübarizə yolunda bəzən yolayrıncına çatırsan: ya Vətən, ya sevdinin insanları! Bu yerdə hansına üstünlük verilməlidir?

- Sözsüz ki, Vətən məhəbbəti daha yüksəkdə durur, ona görə də...

- Eşq olsun! Bax belə də olmalıdır. Vətən yolunda canını fəda etmək ən böyük ucalıq, məhəbbətin ən yüksək zirvəsidir. Bayaq gözlərindən oxudum ki, sevdinin qıza dəlicəsinə vurulmuşun! Bu yaxşıdı! Amma, lazım gələrsə bu dəlicəsinə məhəbbətlər aləminin hamısının məcmusunu yaratmağı bacarmalısan. Xalqı kölə olan, əsarətdə olan Vətən oğlu, məhəbbətlər məcmusunu bir istiqamətə, Vətənin azadlığına yönəltməyi bacarmalıdır. Fikrim çatır?

- Bəli!

- Belə!.. Hər dəfə rayona gələndə mənimlə görüşsən. Müəllim işləyəndə tez-tez görüşəcəyik, söhbətlərimiz hələ çox olacaq. Bu gündüklə isə bu qədər. Bəlkə bir sualın, sözün var?

Təmkin bir qədər yerində qurcalandı:

- Bir söz soruşmaq istəyirəm.

- Hə, buyur, canım qurban.

- Səfəvilər barədə, Dədəbəy barədə. Mən Dədəbəy haqqında "Qızıllaşlar" romanında oxumuşam.

- Düzdü, o romanda Dədəbəy haqqında xeyli yazılıb.

- Orda yazıldığına görə, Dədəbəy Şah İsmayılın qoşunlarının sər-kərdəsi olub.

- O da düzdü. Onun xidmətləri daha çox olub. Tarixi arxivlərlə ma-raqlansan, öyrənərsən. Özü də qəribədir ki, atan onun barəsində kifayət qədər bilir.

- Bəs niyə bizə danışmır?

- Ona görə ki, atasının başına gələnlər onun gözü qabağında olub.

- Axi babamın başına gələnlər onunla bağlı olub ki, varlı olub, ticarətçi olub!

- Atan özü sizə elə deyib. Əslində isə, babanın sürgün edilməsi elə bəy nəslinə olduğuna görə olub.

- Bunu nədən biliblər ki?

- Bir gecə qəflətən evə əli silahlı əsgərlər doluşub. Atanın onda səkkiz yaşı varmış. Evi tamam-dəsgah axtarıblar. Puldan, qızıldan, digər mülkdən əlavə olaraq əllərinə bir fərman keçib.

- Nə fərman?

- Şah İsmayıl Xətəinin verdiyi fərman. 1516-cı ildə verilmiş fərman.

- Məzmunu nə imiş?

- Mən bir dostum vasitəsilə DTK-nın arxivindən öyrənmişəm onun məzmununu. Atan bilmirdi. Orda yazılıb ki, Arran bəylərbəyliyi yaradıl-sın, Dədəbəy Arran bəylərbəyi təyin ədilsin.

- Bu sənəd babamın evindən çıxıb?

- Hə! Ona görə də Sibire sürgün ediblər, bütün mülkünü, var-döv-lətini "dorq", yəni müsadirə ələyiblər. Sonra da atəngil məcbur olub tıu kəndə köçüblər. Babanın bir qardaşını, sənin böyük əmini tutublar, b a-banın o biri qardaşları hərəsi ölkənin bir yerinə köçməyə, gizlənməyə məcbur olublar. Bilirsən ki, bunları! Bir i Özbəkistana, biri Türkmən-i-stana, biri də Krıma gedib, orda gizlənib.

- Demək, bütün bunlar həmin fərmanla bağlı olub?

- Hə, canım qurban.

- Nə formada olub fərman?

- Atan deyir ki, indiki komsomol vımpellerinə oxşayırdı, üçkünc qır-mızı atlas parça idi. Sözlər də qızıl suyu ilə yazılıbmış.

Təmkın fikrə gətdi. Zeynal müəllim çaydan bir qurtum aldı, soyudu-ğunu görüb tut ağacının dibinə tökdü. Təmkın cəld çayniki götürdü, stəkani doldurdu. Zeynal müəllim ciyəri yanmış kimi, qənd götürmə-

dən iki-üç qurtuma içdi bir armudu stəkandakı çayı.

- Hə... Belə! Canım qurban, bu məsələləri heç yerdə danışma hə-ləlik. Vaxtilə, atana da, əmilərinə də qol çəkdiriblər ki, həmin fərman barədə heç kəsə deməyəcəklər, hətta övladlarına da. Nə qədər ki, bu imperiya var, onun DTK-sı var, ehtiyatlı ol.

Şəffaf rəngli "Volqa" həyət qapısının ağzında dayandı. Maşının ba-qajı açıldı. Təmkın maşının yanına çatanda artıq atası toğlunu baqaj-dan götürmüşdü. Təmkın onu atasından aldı, qucağında getirib "ağul" a saldı...

Qatar Bakıya təzədən çatmışdı. Təmkın qatardan düşüb, əlindəki zənbillə birbaşa yataqxanaya gəldi. Dostları, rayondan "əlidlolu" gələn Təmkını xüsusi təmtəraqla qarşıladılar:

- Ha indi çolpa gətirmisən?

Rəsulun sualına zarafatla da cavab verdi:

- Ha indi çolpa da gətirmişəm, hələ desən yumurtalarını da.

Bütün tələbələr kimi Təmkının də, onun dostlarının da ən xoş gün-lərindən biri də rayondan "pay-ürüş" gələn gün olardı.

Zənbildəkiləri yerbəyer elədilər. Səhər çayını içib dərse yollandılar. Avtobusda gediş haqqını Akif ödəmək istəyəndə Rəsul qolundan tut-du:

- Ha indi nağayırırsan? Təmkın rayondan təzə gəlirdi.

Akif on beş qəpiyi konduktora verdi, dostlar gülə-gülə avtobusdan düşdülər.

Həmin gün gözləmədiyi hadisə baş verdi. Tənəffüsdə gördü ki, Ə-l-firə ilə Akif koridorda söhbət edirlər. Zəng vuruldu. Akif gəlib Təmkın-ı birgə əyləşən kimi, yavaşca pıçıldadı:

- Qızın xətrinə deymisən.

Təmkın səhvini başa düşdü:

- Rayona getdiyimi deməmişəm, ona görə?

- Hə!

- Akif, biirsən ki, qəflətən ağılıma gəldi. Onunla necə görüşəydim?

- Mən də dedim, amma gördüm ki, yox ey, uşaq əməlli-başlı küsüb.

- Yəni lap doğrudan?

Akif Təmkinə baxdı:

- Özünü itirmə. Saat dördde həmin yerdə olarsan. Mənə dedi ki,

sən "həmin yer" de, özü biləcək.

- Hə, bilirəm! - Təmkin dönüb Əlifirəyə baxdı. Əlifirə elə bil bunu hiss etdi. Bir anlıq, süzdürmə baxışı ilə incikliyi Təmkinə bildirdi.

Dərindən sonra Təmkin kitab-dəftərlərini dostlarına verdi, onları ya-taqxanaya yola saldı:

- Mən bir az şəhərdə fırlanıb, saat dördde görüşüb gələcəyəm. Bekar dayanmayın, gedən kimi çolpanı doğrayıb tökün qazana.

Rəsul kefindən qalmırdı:

- Ha indi əliboş gəlməyəsən a...

- Nə alım ki?

- Sənin sağ-salamat gedif-gəlməyini qeyd etməliyax?

Təmkin başa düşdü. Amma Akif onu qabaqlamaq istədi:

- Heç nə lazım deyil, Rəsul zarafat eləyir.

- Zarafat niyə? Mən zarafat-zad eləmirəm. Rayonnan gəlirdi, noo-lufdu, dörd manat tapmayacağı mı?

- A kişi, bəlkə heç pulu yoxdu!

Təmkin belə zarafatlara alışmışdı. O da zarafata keçdi:

- Yeni bir belə kişiye yarım litr bəs edəcək?

Rəsul sevindi:

- Ay qadan alım ey!.. İki alsan day yaxşı.

Dostlar gülə-gülə ayrıldılar.

Təmkin asta addımlarla dənizkənarı parka gəldi. Son günlər olan görüşləri xatırladı. Elə bil dənizə baxa-baxa bu hadisələri, bu görüşləri xatırladıqca yeni bir aləmdə hiss edirdi özünü. Bir anlığa xalqın azadlığı yolunda mübarizənin qurbanı olmuş ata-babalar haqqında düşündü. Özünü bu şəxsiyyətlərə müqayisə etdi: "Yeni doğrudan nəyəse nail ola biləcəyik? Zarafat deyil, bu böyüklükdə imperiyanın elindən kim, hansı xalq canını qurtara bilər? Dovşanı arabayla tutan bu nəhəng dövlətdə inqilabı eləmək olar? Heç o boyda kapitalist ölkələri bacarmır Moskvayla, o ki, qala onun tabeliyində olan yeddi milyonluq xalq... Amma Zeynal müəllim bir söz də dedi axı: tarixi şərait! Bəlkə doğrudan da belə bir şərait gözlənilir! Bəlkə özü-özündən dağıla-raq bu imperiya? Belədirsə, onda bizim inqilabımıza lüzum varmı? Əlbəttə var! Dağılmış məmləkətdə başsızlıq hökm sürür, başsızlıq isə millətin məhvinə aparar. Yaxşı, bəs kimlər, necə dağıtmaq istəyir bu imperiyanı? Hərbi qüdrəti ilə bütün dünyaya mədət oxuyan ölkəni

necə dağıtmaq olar axı?

Bu cavabsız suallar haqqında düşünür, xəyala dalır, inamsızlıq yararırdı. Ancaq Xəlil Rza Ulutürkün, Koroğluğun və Zeynal müəllimin sözlərini yadına saldıqca, ümid qiğılıcılarını parlayırdı qəlbində: hər halda bu adamların heç biri havayı danışmazlar! Uşaq deyillər ki! Uşaq bir ümid yeri var. Bəs kimdir bu ümid edilən yer? Bəlkə xaricdən kimlərsə, hansı dövlətlərsə hazırlayır bu inqilabı? Ola bilər! Amma, şairin dediyi "o kişi" kimdirsə, görünür özünə, öz gücünə inanan adamdır. Şair də ona möhkəm inanır. Bəlkə yanılırdı? Bəlkə qəsdən, xüsusi idarələr bu söhbəti ortaya atıblar ki, millətçiləri tapsınlar, birdəfəlik hamısını məhv etsinlər, millətçiliyin kökünü kəsinlər. Bizim respublikanın da başında o cür çəkist durub. Moskvanın bütün tapşırıqlarına can-başla əməl edən, onlara sadıq qul kimi xidmət göstərən bu adam nə qədər rəhbərdirsə, bizim xalq öz azadlığı barədə düşünə bilməz!

Birdən Təmkinin beyninə qərribə bir fikir gəldi. Bəlkə... bəlkə elə o özü... Yox, ola bilməz! Kommunist Partiyasının ən sınanmış, ən sədəqətli qullarından biridir o. Belə olmasaydı, Moskva ona bu qədər yüksək qiymət verməzdi...

Yaxşı, bunlar öz yerində. Bəs Əlifirə? Nə etsin? Bu barədə ona bir söz desə necə olar? Yox! Bunu edə bilməz. Gör bir kimin qarşısında söz verib? Həm də, gör bu məsələ nə qədər gizli, qapalı gedir ki, hə-tə Zeynal müəllim də mənimlə təklildə söhbət elədi, atam, əmim gələndən sonra bu mövzuda bir kəlmə də danışmadı. Bəs onda necə olsun? Əlifirəni ömürlük bədbəxt edə bilər axı! Nə bilmək olar, bir gün mənə elə iş tapşırırlar ki, ya məhv olaram, ya da tutarlar məni. Bəs onda Əlifirə necə olar? Əzab, işgəncə ilə nə qədər yaşaya bilər? Yox, nə yollasa Əlifirədən uzaqlaşmalıyam. Onun məhəbbətini özümə əbədi yaşadaram, amma...

Az qalırdı Təmkinin başına hava gəlsin. Başını əlləri arasına aldı. Beləcə xeyli heç nə düşünmədən dənizin ənginliklərinə tamaşa etdi. Sonu görünməyən dəniz sanki onun düşüncələrinin ifadəsi idi...

Saat dörd tamam oldu. Yeraltı keçidin küncündən baxanda Əlifirənin pillələri enib ona tərəf gəldiyini gördü. Göy kostyumunu, çəhrayı koftasını geyinmişdi. Neçə il idi ki, dərsə gəlmədiyi bu formanı, ancaq Təmkinlə görüşə gələndə geyirdi. Çünki Təmkin ilk dəfə onu bu kostyumda, bu koftada görüb sevmişdi...

- Salam!
 - Salam, Əlfirə!
 - Necəsən?
 - Yaxşıyam! Sən necəsən?
 - Mən? Mən pis!
 - Niyə?
 - İnanmazdım ki, üç günlük səfərə mənimlə görüşməmiş gedərsən.
 - Düz deyərsən, haqlısan, Əlfirə! Amma...
- Əlfirə onun sözünü kəsdi:
- Bir taksi saxlat. O günkü yerə gedək.
- Təmkin nədənsə duruxdu.
- Niyə duruxdun? Yoxsa istəmərsən?
 - Yox, istəyirəm! Bu saat...
- Dağüstü parkda, özləri üçün məskən eladıkları yerdə oturmuşdular.

Təmkin çox dalğın idi. Əlfirə bunu bayaqdan sezmışdi:

- Noolub, Təmkin?
- Necə ki?
- Nəse, bir cürsən ey!..
- Yox, bir cür niyə oluram.
- Məndən nəse gizlədirsen. Elə bil görüşməyimizə sevinmirsən.
- Nə danışırısan, Əlfirə!
- Bəlkə dostuna dediklərimdən inciyirsən. Umub deyirəm də... Bir

kəlmə desəydin mənə ki, rayona gedirəm, mən də narahat olmazdım. Bilirsən üç gündü nə çəkiram?

- Bəyəm nümayişdə uşaqlar demədi?

- Yox, heç kəs! Eləcə siyahı yoxlananda Əsəd dedi ki, xəstədi, vəs-salam. Bacım da mənimlə getmişdi, ona görə də Akifdən də heç nə soruşa bilmədim.

Təmkin Əlfirənin gözlərinə baxdı:

- Bağışla, Əlfirə! Sənə əzab verdiyimə görə bağışla!
- Yox, bağışlamıram. Onda bağışlayaram ki, mənə and içsən ki, bir də heç vaxt mənsiz olmayacaqsan.

Təmkin istədi zarafat etsin:

- Bəs iki ay yayda nə edəcəyik?
- Zarafata yozma ey... İki ayı biləcəyəm ki, tətildi, evinizdəsən. Bir-təhər dözməyə məcburam. Amma birçə gün harda olduğunu bilme-

yəndə, üreyim partlayır. And içirsən?

- Yox!

Əlfirənin gözlərində anlaşılmaz mənə əmələ gəldi:

- Niyə, Təmkin?

- Axı, dünyanın işini nə bilmək olar, Əlfirə? Həyatdı, elə ola bilər ki... Bilirsən, istəmirəm sənə yalandan and içim. Sabah oldu ki...

- Səni başa düşürəm, Təmkin! Sabah nə ola bilər?

- Yox, fikrinə ayrı şey gəlməsin, Əlfirə.

- Fikrimə hər şey gəlir, Təmkin. Nəse bir həftə əvvəlki Təmkin de-yilsən, elə bil. De görüm noolub axı, niyə belə fikirlisən?

- Fikirliy?

- Hə, Təmkin! İndi bu anda sənin gözlərin mənə başqa söz deyir.

- Nə danışırısan, Əlfirə? Nə deyir gözlərim sənə?

- Bilmirəm! Amma həmişəki kimi hərarət yoxdu gözlərimdə, Təmkin. Yoxsa...

Əlfirənin gözləri yaşardı. Dodaqları əsdi. Elə bil dünya Təmkinin başına fırlandı:

- Neynirsən, Əlfirə?

- Yoxsa soyudun məndən, Təmkin? Bəlkə, keçən görüşümüzə hərəkətlərim xoşuna gəlmədi? Bəlkə sənin qəlbini ovundurmaq üçün mənə əl toxundurmağına razı olmağım soyutdu səni, Təmkin?

- Sakit ol, Əlfirə!

- Axı mən buna sənə xətrinə razılıq verdim. Sənəin əzablarını yün-güllətmək istədim. Həm də istədim inanasan mənə, inanasan ki, mən həmişəlik sənəinmə, başa düşürsən, Təmkin? Nə tez soyudun məndən? Yoxsa, üreyindəki məhəbbət əlovu bir öpüşə yetdi?

- Sakit ol, Əlfirə! Yalvarıram, bu fikirləri çıxar başından.

- Yox, sən bu gün buz kimisən, o həzarətli, ürəyi təlatümlü Təmkin-dən bu gün əsər-əlamət belə yoxdu.

- Bədi, Əlfirə, bədi. Yalvarıram, xahiş edirəm. Özünü ələ al.

Əlfirə əlləri ilə üzünü qapadı. Hiçqırdı. Təmkin bilmirdi nə etsin. Əlini aparıb Əlfirənin əllərindən tutdu. Əlfirə əllərini buraxmadı üzün-dən. Başını Təmkinin sinəsinə qoyub çıxırmaqda davam edirdi. Təmkin onu öz dünyasından ayırmaq istəmədi. Saçlarını sıgalladı. Özü də bilmədən gözləri yaşarmışdı. Əlfirə birdən başını qaldırdı. Təmkin üzünü qaçırmaq, gözlərinin yaşardığını gizlətmək istədi, an-

caq bacarmadı. Və bir anlıq odlu bir ehtirasla göz-gözə dayandılar. Təmkin birdən-birə Əlfirəni özünə sıxdı. İllərin həsrətlişi kimi Əlfirənin saçlarını, yanağını, əllərini, biləklərini öpüslərə qərq etdi.

- Sənsiz mənə dünyada heç nə lazım deyil, Əlfirə! Heç nə!
- Təmkin!..

Keyli beləcə qaldılar.

- Əlfirə!

- Hə!

- Sakitləşdin?

- Bir az!

- Qaranlıq fikirlər ağılına hardan gəlib?

- Qorxuram Təmkin, yaman qorxuram.

- Nədən qorxursan axı?

- Səni itirməkdən, Təmkin!

- Niyə axı elə fikirləşirsən ki, mənə itirəcəksən?

- Bilmirəm! Səndə azca soyuqluq görəndə az qalır ürəyim yerindən

çıxsın.

Əlfirə başını qaldıraraq, Təmkinin gözlərinə baxdı, yenə qaytarıb, onun üçün dünyada ən müqəddəs bildiyi sinənin üstünə qoydu:

- Mən həyatım boyu səndən başqa heç kimi sevməmişəm, heç kimi, inan.

- İnanıram, Əlfirə!

- Bəs sən?

- Səndən çox sevdiyim tək Vətəndi, Əlfirə! Vəssalam!

- Ay sən! Bəs həmişə deyirdin dünyada səndən çox sevdiyim heç nə yoxdu?

- "Vətən" istisnadı!

Şirin, məhəbbətin övlüviliyə qədər əziz, əvəzənilməz bu onların ağızlarında başları necə qarışmışdısa, onlara tərəf gələn üç nəfəri görməmişdilər:

- Saat neçədi, qaçaş?

Əlfirə diksindi. Təmkindən ayrılıb, üzünü arxaya çevirdi.

- Saat beşə qalıb.

- Neçə dəqiqə?

- On dəqiqə.

- Rəvnu?

- Yox, yeddi-səkkiz dəqiqə!

- Gözün kordu, düz-əməlli de de...

Təmkin pərt oldu. Ayağa qalxmaq istədi. Əlfirə onun qolundan tutdu:

- Fikir vermə!

- Buna baxın, ay uşaqlar, özünü qıza göstərmək istəyir. Kişisən dur de, niyə durmadın?

Təmkin indi başa düşdü ki, bunlara vaxt öyrənmək lazım deyilmiş, məqsədləri başqadı.

- Pullu oğlana oxşayırsan, bir az pul ver xərcləyək. Adama bir də nə alıb çəkərik sənəin sağlığına.

Təmkin cibindən pul çıxardı, üstündən on manat götürüb uzatdı iri biğli bu oğlana.

- Azdı, - oğlan pulu alıb getmədi, - üç nəfərə bu nədi?

- Bağışlayın, mənəim sizə borcum yoxdu ki?

Əlfirə əsəbdən əsirdi.

İribiğli, irigövdəli oğlan dostlarına döndü:

- Bunun danışığını eşitdiniz? - Təmkinə döndü, - Yaxşı, eybi yoxdu, birini də ver, gedək.

Təmkin də əsəbiləşdi:

- Olanım o idi, daha yoxdu.

- Bu pulnan çıxımsan bazılığa? Bəs quşa nə verəcəksən?

Bu kəlməyə dözmədi Təmkin:

- Əlfirə, sən get, parkın başında mənə gözlə.

- Yox, Təmkin, gəl gedək. Nə baş qoşursan onlara?

- Yox, dedim ki, get, gəlirəm.

Təmkin üzünü bozardı Əlfirəyə. Əlfirə getməyə məcbur idi...

Akiflə Rəsul çolpanı hazır edib Təmkinə gözləyirdilər. Rasim də sazi götürüb gəlmişdi.

Qapı açıldı. Təmkin, döyüşdən çıxmış əsgər görkəmində daxil oldu. Sifətində qan laxtası vardı. Pencəyinin qolu cırılmış, qalstuk tamamilə boşalmışdı. Ağ köynəyin sinəsi qapqara idi. Akif onun qabağına yüyürdü:

- Bu nədi, Təmkin, noolub?..

Çarpayıya uzandırdılar. Təmkin aram-aram danışmağa başladı:

- ...Əlfirə gedəndən sonra həmin qarabığli oğlana möhkəm bir

yumruq vurdum. "Vay dədə" deyib qışqırdı. O birilər də töküldü. Onlar üç, mən tək. Bacarmadım.

- Ha indi, xarabada adam-zad yoxudu?
- Aralıda beş-altı adam vardı. Onlar gələndə mənə buraxıb qaçdılar.

- Bəs Əlfirə necə oldu?
- Gəldim parkın başına. Gördüm orda durub gözləyir mənə.
- Bu vəziyyətdə gördü səni?
- Hə! Maşın saxlatdım, onu qoydum evlərinin yanında, gəldim.
- O parka gətsek, həmin oğlanları görsən, tanıyarsan?

Akifin sualına Təmkin əlini havada yelləyib aşağı salmaqla cavab verdi. Ancaq Akif əsəbdən özünü ələ ala bilmirdi:

- Sən nə danışırsan? Bunu belə qoymaq olar? Gərəkdir o əclafların üçü də gəlib qızın yanında sənəni ayaqqabılarını yalasinlar.

Söhbətə Rəsim qarışdı:

- Akif, o sonranın işidi. Vədrəni suyla doldurub getirmək lazımdır. Hələ bir yuyunsun, əynini dəyişsin.

Rəsul vədrəni götürüb vannaya otağına getdi...

Təmkin yuyundu, qurulandı, paltarını dəyişdi. Birdən yadına Rəsulun sözləri düşdü:

- Rəsul, bağışla, yadımdan çıxıb dediğini eləməmişəm.
- Ha indi nəyi deyirsən?
- Yarım litri!

Dostları gülmək tutdu. Akif özünü saxlaya bilmədi:

- Heç hənanın yeridi?
- Elə yeridi ki, gəl görsən, - Təmkin yarızarafat, yarıciddi bildirdi.

- Bu da bir tarixdi. Niyə qeyd eləməyəkdir?

Bu dəfə Rəsim diləndi:

- Dərdin ələm, vallah düz deyir, kişinin başına iş gələr dana...

...

Səhər yeməyindən sonra Təmkin kameranın pəncərəsindən baxdı. Bakının dağlıq ərazisindəki tikililəri, yaşıllıqları seyr etməyə başladı. Yaşayış evlərinə baxıb qeyri-ixtiyari öz-özünə sual verdi: Bu evlərdə niyə millilik yoxdur görsən? Başqa şəhərlərdə tikilən evlərin şəklini görəndə, o saat bilirsən bu ev filan xalqa məxsusdur. Yeni, mil-

li ornamentlər, milli memarlıq üslubları ilə seçilərsən bunu. Bəs Bakıda niyə belə deyil? Məncə hər bir tikili özlüyündə tarixi əsərdir. Bəs gələcəkdə necə sübut etmək olar ki, bu binalar məhz Azərbaycan xalqına məxsusdur? Bax, teleqüllə ucalır. Yan-yörəsini seyr etməsən ələ bilərsən ki, Moskvadakı Ostankino qülləsidir. Bəs necə etmək olar ki, bu qüllə də milliləşsin? Aha! Lap yuxarısında, qüllənin lap başında böyük bir aypara və səkkizguşəli ulduz! Vəssalam! Demək bu teleqüllə Azərbaycanda, Bakıdadır. Qalır bir problem. Məşədəki şam, küknar ağaclarının xan çinarları, palıda, dəmirağac, saqqızağac, qarağac, qovaqla evəz edilməsi! Əşi, o ələ bir problem deyil. İki günlük iməçilik bəsdir ki... Amma... Yox, ağac, bitki təbiətin məhsuludur. Ona ögey münasibət lazımdır deyil. Hər halda yaşıllıqdır, gözəllikdir, təmizlikdir. Niyə axı onları qırıb-tökməliyik? Gör neçə on illərə əmələ gətirilib bu məşəlik? Şəhərdə, şəhərin ətrafında o qədər boş sahələr var ki! Bundan sonra park, bağ, meşəlik salanda gərəkdir milli ağaclarımıza yer verək. Yoxsa, rayonlarda, kəndlərdə getdikcə yənəcə kimi kəşilib doğranan bu ağacların bir azdan kökü tamam kəsiləcək".

Təmkinin gözünə, meşədən bir qədər aralı, milli üslubda tikilməkdə olan hündür, əzəmətli bina sataşdı: "Bax, bu bina əsl Azərbaycan paytaxtına yaraşan bina. Demək, artıq memarlarımız, inşaatçılarımız başlayıblar milli binalar tikməyə. Bu çox yaxşı. Elə ona uyğun, onun üslubuna uyğun da ətrafdakı binalara yenidən əl gəzdirənlər, vəssalam! Təmkin öz-özünə gülümsündü: "Ay sən! Elə fikirləşirəm ki, guya bu işlər hamısı çox asanlıqla əmələ gələn işlərdi. On illər vaxt lazımdı, nə qədər də pul, vəsait gərəkdir bunlara. Ölkənsə bütəcəsinde hələ nə var ki? Xalq işləyəsi, qazanəsi, həm özünün, həm ölkənin bütəcəsini doldurası... Eh... Hamısı olacaq! Yavaş-yavaş, tədricən! Birdən-birə olmaz ki! Amerika kimi ölkədə təzə-təzə qurulanda o qədər problemlər olub ki! Zaman-zaman bu problemləri həll edib. İndi də yerdəki problemlərdən qurtarıb göylərin, kainatın problemləri ilə məşğul olur. Nə bimek olar, bəlkə biz ələ sürətlə problemlərimizi həll elədik ki, lap ələ Amerikayı da ötdük".

Təmkin yenə xəlifə gülümsündü: "Kimlərə? Nə qədər ki, bu xalq yaxşısını pisdən ayıra bilmir, nə qədər ki, Qulam kimilər, Cəmil kimilər ona-buna, öz millətinin oğullarına quyu qazırlar, nə qədər ki, pul, vəzi-fə eşqi Vətən, Xalq məhəbbətindən yüksəkdə durur, çətin ki, bu arzu-

larımız çin ola. Qəribədir, bəzən adamlar özləri də bilə-bilə ki, səhv edirlər, amma səhvlərini axıra kimi davam etdirirlər. Bilə-bilə ki, yalan danışirlar, həm də bilə-bilə ki, bu yalanın bir-iki nəfərə yox, bütövlükdə Vətənə, Xalqa nə böyüklükdə zərəri deyir, yenə yalanlarına "doğru libası" geyindirməyə can atırlar. Sən demə Cəmil də, Qulam da, onların havadarları da bu millətə "o kişi"dən çox istəyirlərmiş!.. Ay, hay... Yaxşı deyiblər, özü-özünə eləyən fələk də gəlsə edə bilməz! Biz özümü-özümü vurduğumuz bu mənəvi ziyanı, bizi yenidən əsarətində saxlamağa çalışan o boyda ölkə də, öz inhisarına keçirməyə can atan başqa dövlətlər də yığılsa vura bilməz! "Ağacı qurd içindən yeyər" - deyiblər. Bax belələri içimizdəki qurdlardır, ölkəni içindən yemək, qurutmaq, çürütmək istəyən qurdlar! O boyda imperiyanı yıxan, azadlığa çıxan bu xalq, gec-tez içindəki qurdları da tanıyacaq, balaca bir zərbə ilə hamısını məhv edəcək, buna mənim heç bir şübhəm yoxdur. Amma, olmasaydı daha yaxşı olardı. Milçək bir şey olmasa da, ürək bulandırır. Bu ürəkbulandıranları məhv etmək, bərdəfəlik yox etmək lazımdır. Özü də çəkinmədən, usanmadan, heç bir güzəşt etmədən yox etmək! Fəqət çoxaldıqca, sayları artdıqca, məhv etmək də çətinləşir".

Təmkin yenə başını qaldırıb tikilməkdə olan binaya, onun yanında duran, özü kimi əzəmətli qaldırıcı kranına baxdı. Kran ağır yükleri yerdən "xortumuna" alıb, çox asanlıqla sonuncu mərtəbəyə qaldırdı. Təmkin bu səhnəni diqqətlə seyr etdi. Özündən asılı olmayaraq tikilməkdə olan həmin əzəmətli binanı "Azərbaycan" adlı məmləkətə bənzətdi: "Bəs kran? O da, "o kişi"dır. Mühəndisler, ustalar, fəhlələr də onun köməkçiləridir. İndi kran neyləsin ki, bəzən mühəndisin başı, kiməsə sement, ya qum, yaxud da daş satmağa, ustanın, fəhlənin də başı bir küncə çəkilib "domino" oynamağa qarışıq? Kran ki, öz işini görür. Görür və görəcək! Amma kənardan durub baxana ələ gəlir ki, asandı tikmək bu binanı. Bir gör iş nə yərə çatıb ki, Qulam kimiləri o boyda, o nəhənglikdə kranı kənara itələyib, əvəzinə ondan çox-çox zəif, həm də "sınıq-sökük" bir "kran" qoymaq istəyirlər yerinə. Bu, xəyanət deyil, bəs nədir? Bəyəm onlar başa düşmərlər ki, onların qoyacaqları "kranla" on ilə də tikmək olmaz bu binanı? Bəlkə də, heç ümumiyyətlə tikmək mümkün olmayacaq. Bir də gördün bir başqası, başqa bir nəhəng "kranı" getirib qoydu bura, layihəni də dəyişib, dedi ki, bizim layihəyə-nənə tikin binanı. Yəni onda bu bina "Azərbaycan" olmayacaq axı! Al-

lah bilir onda nə adlanacaq Azərbaycan torpağında tikilən bu bina. Bu-nu görməyənlər kordur, görə-görə bu kranı yerindən tərpətmək istəyənlər isə nankor! Buna başqa ad vermək olmaz!"

Bu düşüncələr altında Təmkin çarpayısıya çökdü. Ovrudunu dolduru-boşaltdı. Başını yellədi:

- Eh, səni, gidi dünya!

Sonra əllərini başının arxasında çataqlayıb, çarpayının üstünə uzandı...

Dağüstü parkdakı hadisədən xeyli ötmüşdü. Amma, yenə də Təmkin Əlfirə ilə danışanda utanır, başını aşağı dikir, onun gözələrinə baxmaqdan çəkinirdi. Əlfirə Təmkinə başa düşür, tez-tez qəsdən nəyisə bəhanə edib Təmkinə yanaşır, söhbətə başlayır, bütün tənəffüs boyu onu ovundururmuşu can atırdı. Qəribədir ki, bu müddət ərzində bir dəfə də olsun parkdakı hadisənin üstünə gəlmiş, heç belə hadisə olmamış kimi, başqa, tamamilə ağıllagəlməyən mövzularda söhbətlər salırdı Əlfirə. Təmkin onu gözəl başa düşürdü. Bilirdi ki, Əlfirə onun qəlbini ovundurmaq, "təhqir edildiyi" həmin hadisəni unudurmaq istəyir ona. Bəlkə də yaddan çıxarmaq olardı, sevgilisinin dünya boyda böyük ürəyi, səmimiyyəti, qayğıkeşliliyi, həssaslığı bəs idi o hadisəni unutmaz üçün. Ancaq Təmkin başqa cür düşünürdü. Unutmaq yox, ələ bu hadisədən istifadə etmək, nə qədər ağır da olsa, onu bəhanə edib ayrılmaq lazımdır Əlfirədən! Bu arzu idi, ürəyindən olmayan, həyatın onun boynuna zorla qoyduğu, zərurətdən doğan bir arzı! Ya Vətənin, Xalqın azadlığı, ya Əlfirə! İkisini birlikdə gəzdirə bilməzdi qəlbində! Adı zamanlarda bu mümkündür, həm də, bu iki məhəbbət biri-birinə həyançı, köməkçi olardı. Amma, "Vətəni əsarətdə olan oğul üçün, bütün sevgilinin məcususu Vətən sevgisinə birləşməlidir" sözləri onu rahat buraxmırdı. Filosofcasına deyilmiş bu sözləri ilk günlər Təmkin o qərdər də dərinəndən dərk etməmişdi. Amma günlər ötdükcə, bu deyimə mahiyyətini özü üçün gözələdikcə yeni ələmlə, yeni dünyayla üz-üzə dayanırdı. Bu yeni dünyanın qapısını açıb, kəndarından içəri keçmək üçün, heç bir müzayiqə etmədən canını qurban verməyə hazır olduğu Əlfirəni bu əzablı, işgəncəli, məşəqqətli həyata özü ilə sürükləmək xətrinə uzaqlaşmalı idi ondan. Çətin idi, çox çətin idi, amma bacarmalı idi. Məhz parkdakı biabırılıqdan istifadə etməli idi. Bu, yega-

nə "bəhanə" idi. "Bəhanə", özü də "müqəddəs bəhanə"! "Müqəddəs yalan" uydurmalı idi Təmkin.

Təmkin üçün çətin bir də o idi ki, artıq qrup yoldaşlarının, xüsusilə, qızların sözarası atmacalarından onların hər şeyi başa düşdüklerini anlamışdı. Hətta Göy-göz qrupom da bir dəfə işarə etmişdi Təmkinə:

- Əlifrənin də üzvlük haqqını saxlayım?

Təqaüdü verəndə, komsomol və həmkar təşkilatlarına üzvlük haqqını Göy-göz özü toplayardı. Təmkin bir az duruxmuş:

- Kimin üzvlük haqqını istəyirsən saxla də... - demişdi. Göy-göz də şaqqanaq çəkib gülmüş, zarafat elədiyini demişdi.

İndi necə olsun? Adını, təmizliyini, paklığını, qızılı ləyaqətini dünyada hər şeydən üstün tutan, bütün bunları yalnız Təmkinə, onun məhəbbətinə qurban verməyə hazır olan Əlifrə ona deyiləcək sözlərdən dəli olmayacaq ki? Özündə dözüm tapacaqımı, dözə bilsin bu ağır zərbəyə?

Gecə-gündüz Təmkin ancaq bu haqda düşünürdü. Hər gecə, "sabah mütləq məsələni bitirəcəyəm" deyə düşünür, qərara gəlirdisə də, Əlifrəni görən kimi fikrindən yayınırdı. Bəzən auditoriyanın bir tərəfində dayanıb, guya kitab oxuyurmuş kimi, gözaltı Əlifrəyə baxır, düşünür, ona rəhmi gəlir, "bədbəxt olacaq, dözməyəcək Əlifrə" deyə düşünürdü. Bu müddət ərzində yalnız bir dəfə Sarayda gedən məzhəkəli konsert-tamaşaya getmişdilər. Onda da Təmkini ovundurmağa çalışırdı. Həmin axşam ilk dəfə bir-birinə söykənmiş, Əlifrənin əli Təmkinin ovcununun içində tamaşa etmişdilər səhnəyə. Gülüş dolu səhnələrdə Əlifrə sakitcə gülür, Təmkinə sıxılır, onun üzünə baxır, elə bil zorla güldürmək, eynini açmaq istəyirdi. Təmkin isə ürəyində gah Xəlil Rza Ulutürkə, gah da Zeynal müəllimlə söhbət edir, bəzən də Bəxtiyar Vahabzadənin nə deyəcəkləri barədə fikrə dalırdı...

Rayondan gələn kimi Bəxtiyar Vahabzadənin evinə getmiş, rayonda olduğunu, yaradıcılıq ezamiyyətinə getdiyini öyrənmişdi. Ayın axırına yaxın qayıdacağını da demişdilər...

Ayın axırı çatmışdı. Təmkin beşmərtəbəli binanın beşinci mərtəbəsinə qalxdı. Üzbəüz qapıda "Ə.Kürçaylı", soldakı qapıda isə "B.Vahabzadə" yazılmışdı.

Düyməni basdı. Qapının gözlüyündən kiminsə baxıb geri qayıtdığını gördü. İçəridən səs eşitdi:

- Ata, bir cavan oğlandı, tanımadım.

Az keçmiş şair özü qapını açdı. Təmkin özünü itirib, əlini döş cibinə saldı. Şair dilləndi:

- Keç içəri, ay oğul. Orda niyə durursan?

- Bəxtiyar müəllim...

- Keç içəri, kolidorda söhbət edəcəyik?

Təmkin içəri keçdi. Şair qapını örtüb:

- Gəl bəri, - dedi və özü qabağa düşdü. İş otağında əlini stula uzatdı:

- Əyləş, telefonla danışaram, qurtarım, söhbət edərik.

Şair telefonun kənarə qoyulmuş dəstəyini götürdü:

- Hə, İsmayıl müəllim, bağışlayın siz Allah, qonağım gəldi, ona görə... Hə... Aha... Çox sağ olun, çox sağ olun! Yox, mən bir günlüyə evə dəyməyə gəlmişəm. Səhər tezdən yenə qayıdıram rayona! Hə, hə... O pyesi istəyirəm yekunlaşdırım də... Teatr istəyir ki, bu il repertuarına mənim təzə pyesimi salsın. Mən də axırıncı şəkillərdə ilişib qalmışam, - gülür, - ha çabalayırım, bir yana çıxmır, belə, ürəyimcə alınmır də... Görək də, inşaallah! İttifaqda təzə nə var, nə yox?.. Əşi, İsmayıl Şıxlı kimi aqsaqqal olan yerdə hər şey yaxşı olar... (Təmkin İ.Şıxlının bir neçə ay əvvəl Yazıçılar İttifaqına sədr seçildiyini bilirdi.) Allah qoysa, İsmayıl müəllim! Hələlik, qələm dostlarımıza salam deyin. Sağ olun!

Dəstəyi asdı. Gəlib Təmkinə üzübüz əyləşdi:

- Hə, oğlum, əvvəl tanış olaqımı?

Təmkin cibindən çıxarıb, əlində saxladığı kağızı şairə uzatdı. Bəxtiyar Vahabzadə kağızı aldı:

- Kim göndərib bunu?

- Zeynal müəllim.

- Hə!.. Təmkin sənənsən?

- Bəli!

- Özü deyib mənə, - danışa-danışa kağızı açib oxudu, büküb stolun üstünə qoydu, - amma bəxtin varmış, bir günlük gəlmişəm. Səhər tezdən qayıdıram rayona, bir də 15-20 gündən sonra gələcəyəm. Yaxşı oldu ki, bu gün gəldin. Əlavə tanışlığa ehtiyac yoxdur. Zeynal müəllim harda oxuduğunu, kimliyini, xırda-para yazıların olduğunu, hamısı-

nı deyib mənə. Onu da deyib ki, Xəlil bəy səni bərk tərifləyib.

Şair bir anlıq duruxdu:

- Dayan görüm, sən o S.Vurğunun yubileyindən sonra qapıdan çıxanda bizimlə görüşən oğlan deyilsən?

Təmkin bir az ürəklandı:

- Bəli, həmin oğlanam.

- Bayaقدan fikirləşirəm ki, səni hardasa görmüşəm. Hə, buyur görək, səni eşdirəm.

Təmkin bilmədi nədən başlasın. Özünü itirdi. Şair onun vəziyyətini başa düşdü:

- Yazılarından götürməsin? Şərdən, hekayədən yanında var?

Mövzu tapıldı. Təmkin tez penceyinin qoltuq cibinə qoyduğu altıverəqli hekayəni çıxardı:

- Mən şər yazmıram, Bəxtiyar müəllim. Hələ ki, özümü kiçik hekayələrlə yoxlayıram. Birini getirdim ki, vaxtınız olanda oxuyasınız, fikrinizi öyrənəm.

Şair hekayəni aldı, eynəyini taxdı:

- "Vətən yaşı"? Maraqlı sərlövhədi. Xəttin yaxşıdı, sonra oxuyaram. Məzmunundan bir az danışsan pis olmaz amma! - Hekayəni də Zeynal müəllimin məktubunun yanına qoydu. Eynəyini çıxarıb Təmkinə baxdı. Təmkin hiss edirdi ki, şair həddən artıq sadə münasibəti və sualları ilə onu danışdırmaq, qabında bir şey olub-olmadığını öyrənmək istəyir:

- Hekayə Cənubi Azərbaycan həyatındandı. Mədrəsədə müəllim həmişə farsca danışır, farsca şeərlər söyləyir, fars dilini dünyanın ən gözəl dili kimi tərifləyir. Bir gün Təbriz adlı azərbaycanlı uşaq müəllimdən icazə alıb, ayağa durur. Azəri türkcəsində S.Vurğunun "Azərbaycan" şeərindən söyləyir və cəsərlə deyir ki, azəri türkcəsi fars dilindən də gözəldir. Sonra bu uşağın, onun valideynlərinin əzəbləri, onların işgəncələr verilməsi...

Bəxtiyar Vahabzadə gözələrini qıyaraq diqqətlə Təmkinə baxdı:

- Mövzu, süjet maraqlıdı. Baxır hekayə necə yazılıb. Oxuyaram, sonra görüşüb söhbətləşərik. Amma yadda saxla, mən tənqiddə çox kəskinəm. Yazında bir şey görməsəm... Yəni, mövzunu tapmaq məsələnin ancaq qoyuluşudur. Görək necə həll etmişin! Eşitdiyimə görə dram esəri də yazmışan.

- Bəli, ancaq...

- Hə!..

- Ortalığa çıxarmağa utanıram.

- Niyə?

- İsmayıl müəllimdən, Xəlil Rza Ulutürkdən soruşsanız, deyər.

- Oxuyublar?

- Bəli!

- Yaxşı, niyə özün demirsən?

- Düzü, o pyesi orta məktəbdə oxuyanda yazmışam. Sonra, ədəbiyyat müəlliminə verdim ki, oxuyub məsləhət versin. O da dedi ki, yaxşı yazmışan, amma...

- Hə! Danış, danış!

- Bilirsiniz, əsər Abdal Qasım adlı məzəli, bəmzə bir adamın həyatından bəhs edir.

- Eşitmişəm Abdal Qasım haqqında. Qarabağın Abdal-Gülablı kəndində yaşayıb. Maraqlı lətifələri var.

- Məsələ burasındadır ki, o, əsrin əvvəllərində, yəni inqılab dövründə yaşayıb. Müəllim də məsləhət gördü ki, Abdal Qasımı inqılabçı kimi vermək, bir də ermənilərlə olan lətifələri dəyişmək lazımdı.

- Dəyişdin?

- Pyesi, ümumiyyətlə, yenidən yazdım, tamamilə başqa süjet qurdum.

- Bəs əvvəlki yazdığını neylədin?

- Cırıb atdım.

- Nahaq! Hər bir yazı, müəllifin övladıdı. Pisi də, yaxşısı da. Yaxşı, təzə yazdığını niyə bəyənmirsən?

- O vaxt başa düşmürdüm. Orta məktəbdə öyrəndiklərimizi həqiqət hesab edirdim. Amma həyatı dərk etdikcə görürəm ki...

- Aydını, oğul! Elə özün deyirsən, daha mən nə deyim? Məsələ burasındadır ki, insan öyrəndikcə, həyatı daha geniş dərk etdikcə yaşamaq çətin olur onun üçün. Bax sən, özünü yetkinləşmiş hesab edirsən. Amma sual verirəm, İranda, Cənubi Azərbaycanda olmusanmı?

- Xeyr!

- Onda, o taydan xəbərin yoxdusa, ordakı problemləri bilmirsənsə, necə yazırsan onların həyatından? Mən bəribaşdan deyirəm və əminəm ki, nə qədər güclü qələm sahibi olsan da, nə qədər yüksək iste-

dadın olursa-olsun, görmədiyən, müşahidə etmədiyən həyatdan yazdı-ğın yazı süni təsir bağışlayacaq. Söz yox, Cənub mövzusu bizim ən ağırılı mövzumuzdur. Ordakı qardaşlarımız, bacılarımız daha şovnist bir siyasətə qel olmağa məcbur ediləblər. İyirmi milyondan artıq Azəri türkü yaşayan bir məmləkətdə, bu dildə məktəb, qəzet, jurnal yoxdu-sa, kitablar çap edilmirsə, daha nədən danışmaq olar? Bu baxımdan biz onlara görə şükürlüyük. Ancaq gəl görək, bizim özümüzə, Şimali Azərbaycanda problem yoxdu. Burdan mövzu tapmaq, həm də mövzu ilə bağlı müşahidələr aparıb bədi əsərlər yaratmaq, xalqın mil-li mənlini qorumaq, inkişaf etdirmək olmazmı? Mənimlə razılaşırsan-mı?

- Razılaşıram, Bəxtiyar müəllim. Ancaq, hər halda elə mövzular var ki, ona Cənub donu geydirib öz problemlərimizi qabartmaq, xalqın gö-zünü açmaq üçün istifadə etmək də mümkündür.

Təmkinin cəsəretli mükəliməyə girişmək istəyi şairə xoş gəldi.

- Əlbəttə, bunu heç kim inkar edə bilməz. S.Vurğunun zəncisi, bə-yəm Afrika zəncisidirmi? Öz xalqına, zəncidən ibrət götürmək üçün yazıb "Zəncinin arzuları" poemasını. Ancaq bunu S.Vurğun yazıb. Ya-za və sözünü də deyə bilib. Eləcə də başqa yazarlarımızda! Çoxdu be-lə əsərlər. Amma yenə deyirəm, sən ədəbiyyatda uzun müddət çalış-malı, özünü təsdiq etməlisən. Yalnız daha yetkin, daha mükəmməl əsərlərlə sözünü deyə və xalqa istəklərini çatdırma bildiyinə əmin olan-dan sonra belə mövzuya girişmək və onun həllini tapmaq olar. Sözsüz ki, mənim dediklərim mütələq deyil, şəxsi düşüncəmdir. Sən bununla razılaşmaya da bilərsən.

- Sizinlə razılaşmamaq mümkün deyil, Bəxtiyar müəllim.

- Niyə ki? Bəzən gənclərimiz elə fikirlər irəli sürürlər ki, mən o fi-kirlərdən yayınıram. Yaxşı, sən öz ölkəmizdə, öz respublikamızda problem görmürsənmi?

- Ölkəmizi, Azərbaycanımızı bütövlükdə problemlər burulğanında görmək korluq olardı, Bəxtiyar müəllim.

- Məsələn!

- Əsərdə yaşayan, başqasının köləsinə çevrilən bir xalqın bütүн digər problemləri də, mənəcə, bu köləliklə bağlıdır.

Şairin, müsahibinin birbaşa, açıq danışmağından qəlbən xoşhal ol-

duğunu Təmkin duydu. Şair əlini uzadıb bir siqaret götürdü, yandırdı, dərin qullab vurdu:

- Cəsəretli danışmağın xoşuma gəlir, oğul. Amma, ehtiyatlı olmaq lazımdı. Sən hər yerdə, hamı ilə belə açıq danışsən?

- Xeyr, Bəxtiyar müəllim. Sizə inandığım, Sizin qəlbinizin daim bu xalqla bir vurduğuna əmin olduğum üçün cəsəret etdim.

- Hər halda ehtiyatlı olmaq lazımdı. Yadda saxla ki, təkəcə "əsəret", "kölə" kəlmələrinə görə səni hər dəqiqə məhv edə bilərlər. Mən neyləmişdim? Yəqin, az-çox xəbərin var. 1968-ci ildə "Tökülən yarpaqlar" kitabım çap olundu. Orda bir şeirim var, "Latin dili". Oxumusan?

- Əzbətləmişəm!

- Çox yaxşı! Bax o şərə yüz cürə mənə verməyə başladılar. Dedi-lər ki, bu partiyanın siyasəti əleyhinədi, nə bilim, burda türk dilinin ya-saqlığına işarə vurmusan, filan. İki il gizlənmək məcburiyyətində qal-dım. Axır ki, 69-cu ildə "o kişi" özü çağırdı, görüşdü. Qərribə bir dünya açıldı qarşımda.

"O kişi"! Təmkin yenə eşitdi bu kəlməni. Kimdir axı "o kişi"? Nece böyük şəxsiyyətdir ki, Azərbaycanın o cür çəkist başqısı da bacarmır onunla? Şairin sualı Təmkinin fikirdən ayırdı:

- Xəlil bəylə tez-tez görüşürsən?

- Xeyr! Ümumiyyətlə, üç ildə cəmi üç dəfə görüşmüşəm.

- Bəs kiminlə əlaqə saxlayırsan?

Təmkin şairin nəyə işarə vurduğunu anladı. İstədi "Koroğlu ilə" de-sin. Özünü güclə saxladı:

- Bir nəfəri məsləhət biliblər. Onunla görüşürəm.

- Necə adamdı? - B.Vahabzadə Təmkinə başa düşdü, bildi ki, hə-min şəxsin adını heç vaxt dilinə gətirməmək, onun dediklərini heç kə-sə danışmamaq haqqında tapşırıq aldığına görə, hətta ona da bu haq-da heç nə deməyəyə qərar verib, -yeni, bilmək istəyirəm, cavandı, yaşlıdı? Tələbədi, müəllimdi, kimdi?

- Yaşlıdı! Alimdi!

- Lap yaxşı. Ehtiyatı heç vaxt əldən verməyin. Bir də heç vaxt tə-ləsmək lazım deyil. Hər şeyin vaxtı gərəkdir yetişər. Vaxtından əvvəl at-ılan addım, hər şeyi məhv edər, başa düşürsən də...

- Başa düşürəm, Bəxtiyar müəllim.

- Lenin kim idi? Əslində, öz dövründə başqalarına nisbətən daha

ağıllı adam! Əvvəl, hökumətdən qardaşının intiqamını almaq istədi, sonra da gördü ki, Rusiya dağılır. Həm intiqamını aldı, həm də sosializm qurmaq adı altında Rus imperiyasını qoruyub saxladı. Ancaq vaxtı, şəraiti yetişməseydi, nə qədər böyük şəxsiyyət olursa-olsun, inqilab baş tutmazdı. Yəni demək istəyirəm ki, ali məqsədimizə çatmaq üçün səbrlə, dözümlə, tarixi şəraitə uyğun hərəkət etməliyik. İndi ayağa qalxıb "Azadlıq" istəsək, Moskva bütün respublikanı qan gölünə döndərər, amma bu məmləkəti əlindən verməz.

- Bəs hansı şəraiti yetişəcək ki, Moskva bizi əlindən verməyə razılaşacaq?

- Bu, artıq sənin, mənim, bizlərin işi deyil. Bu şəraiti yetişdirmək üçün işləyənlər var. Elə şəraiti yetişdiriləcək ki, xalqın səsinə batıra bilməsinlər və ayağa qalxan xalq arzusuna çata biləcək. Biz şairlər, ətəbiyyat adamları, söz, sənət adamları romantik olurdu, xəyalpərvər olurdu. Elə bilirlik ki, "azadlıq" deyib haray-əhşir qoparmaqla ona çatmaq olur. Amma, halva-halva deməklə ağız şirin olmur, oğul! "Azadlıq" deyib haray salmaqdan əvvəl, gərəkin tarixi, siyasi şəraiti yetişsə, daha doğrusu yetişdirilə. Bunu isə böyük siyasətçilər bacarır. Ona görə də onlarla razılaşmamaq mümkün deyil. Bizim vəzifəmiz xalqı, bu şəraitdə mübarizəyə, özü də dönməz mübarizəyə hazırlamaqdan ibarətdir. Bax bu gün sənin də üzərinə düşən vəzifə bundan ibarətdir. Yəqin ki, indi də, gələcəkdə də sənə lazımı tapşırıqlar veriləcək. Heç vaxt verilən tapşırıqlardan kənara çıxmaq olmaz. Həm də, tapşırıqları yerinə yetirəndə də, həddən artıq ehtiyatlı olmaq lazımdır. Aydındımı?

- Aydındı, Bəxtiyar müəllim.

- Yəqin eşitmisən! Bir-iki il bundan əvvəl bir nəfəri millətçilik üstündə həbs etmişdilər. Düzdü, başqa ad qoydular, amma hamı bilir ki, onu nəyə görə həbs etdilər. Günahkar kim idi? Özü! Xəttən kənara çıxdı. Yenə, sağ olsun ki, nə qədər əzab versələr də, üçlük haqqında heç nə bildirmədi. Heç özünün tanıdığı iki nəfərin də adını çəkmədi, möhkəm dayandı. Amma, demək olmaz ki, həbs edilən hər kəs belə hərəkət edə biləcək. DTK-nın söz almaq "imkanları" çoxdu. Ona görə də, çalışib özünü şübhələndirməməlisən, bir daha deyirəm, ehtiyatlı olmaq bu işdə ən böyük qəhrəmanlıqdır. İndi "o kişi" durub arxamızı, hətta o həbs olunanı da, çətinliklə də olsa, azad etdirdi. Amma, bu imperiyadı axı! Sabah, bir də gördün onu çıxardılar, oldu bir başqası,

başladı Moskva sədəqətin sübut etmək üçün milli düşmənlər axtarmağa!

Təmkin birdən-birə, onu bürüyən marağın təsirindən şairin sözünü kəsdi:

- Bəxtiyar müəllim, üzr istəyirəm. Əgər sirr deyilsə, "o kişi" kimdir?
- Hansı kişi?
- Bilmirəm, Xəlil Rza Ulutürk də, Zeynal müəllim də işlədirdi o ifadələri, Siz də işlədirsiniz. Yeni, Sizi, Xəlil Rzanı, Rüstəm Əliyevi, Əbülfəz Əliyevi, bir sözlə, millətçiləri qoruyan "o kişi" kimdir?
- Hə, aydındır! - Şair bir an fikrə getdi, - sənə deməyiblər kimdi?
- Xeyr!

- Belə də olmalıdır. Heç kəsə onun kimliyi deyilməməlidir.

- Başa düşdüm, Bəxtiyar müəllim.

Şair başını qaldırdı. Təmkin bir qədər diqqətlə süzdü. Yenidən siqaret götürdü. Yandırdı. Dərin fikrə getdi. Təmkinə elə gəldi ki, "o kişi" ilə maraqlanmaqda səhv etdi. Pəncərənin ağzında dayanıb şəhərə tamaşa edən şairə tərəf döndü:

- Bəxtiyar müəllim, mənə bağışlayın. Mən "o kişi"nin kimliyini elə-belə, marağ üçün soruşdum. Bilirəm ki...

- Yox, oğul, soruşmağına etirazım yoxdur. Mənim düşündüyüm başqa şeydi.

Təmkinə tərəf döndü. Yenə onu diqqətlə süzdü. Nəşə demək istəyirdi, amma, elə bil daxilən bərk həyəcan keçirirdi. Birdən şair özünəməxsus çılğınlıqla:

- Sənə deyəcəyəm, oğul, deyəcəyəm sənə "o kişi"nin kimliyini. Ona görə deyəcəyəm ki, gənclər içində də tanıyanlar olmalıdı onu. Bilmək olmaz, bəlkə ömür vəfa eləmədi, biz yaşlıların taleyi gətirmədi, görə bilmədik o günləri. Amma siz mütləq görəcəksiniz. Mənim buna şübhəm yoxdur. Ona görə də, cavanlar arasında ilk dəfə sənə açmaq istəyirəm bu sirri. Amma, fikirləş, ola bilər ki, sən bu sirri özünə qəbirə qədər aparmalı olasan. Özündə belə bir dözümlü iradə görürsənsə, açıq danışmaq istəyirəm sənə. Unutma ki, bu haqda bir kəlmə ağzından çıxarsa, özünü də, bizi də, bütün hərəkəti də məhv eləmiş olarsan. Fikirləş, görürsənmi özündə belə bir dözümlü?

Təmkinin tər basdı. Yaylığını çıxardı. Alnının, yanaqlarının tərini silirdi: "Görəsən niyə şair cavanlar içində bu sirri açmaq üçün ona ürək

qızdırır? Bunun səbəbi nədir?" Cavab tapa bilmir, həyəcədən ürəyinin əsdiyini hiss edirdi: "Bəlkə, heç boynuma götürməyim? Birdən ağızımdan çıxar... Amma yox, mən sirr saxlamağı bacardığımı sübut etməmişəm. Xəlil Rza Ulutürk də, Zeynal müəllim də, Koroğlu da mənə nə qədər sirli sözlər deyiblər. Kimə demişəm?"

Təmkin terini silib:

- Bəxtiyar müəllim, - dedi, - Sizdən dənə-dənə üzr istəyirəm. Ancaq mənim üçün maraqlıdır. Əgər "o kişi"ni cavanlardan heç kəs tanımırsa, mənə bildirməyiniz, yəni məhz mənə bildirməyiniz səbəbi nədir?

- Bilirsiniz, oğull Əvvəla, sənin haqqında Zeynal müəllim mənə hədsiz dərəcədə inamla danışırdı. Əslin, kökün barədə, ulu baban barədə ətraflı danışırdı! Düzdü, belə açıq danışacağımi ona demədim. Amma, həm Zeynal müəllimin heç də başqaları haqqında demədiklərini, yəni yaxşı mənada, sənin haqqında deməsi, həm də az da olsa söhbətimizdə, nədənsə, sənə inamımın yaranması məni bu fikrə düşməyə vadar etdi. Bir də deyirəm, gec-tez gəncliyimizin də içərisində onu tanıyan olmalıdır. Daha doğrusu, onu hamı tanıyır. Ancaq məhz bu hərəkətin başında onun durduğunu bilən gənclər də olmalıdır. Yoxsa gələcək, tarixin həqiqətlərini, böyük bir şəxsiyyətin gördüyü misilsiz bir işi unuda bilər, ondan xəbərsiz olar. Bax ona görə də, ilk dəfə səni seçdim, əgər özünə arxayınsansa, onu sənə tanıda, hətta, şəxsən özü dediklərindən vacib olanlarını da bildirərəm. Lakin, bunun üçün sən özünə tam əmin olmalısan ki, bu sirri nə qədər lazımdırsa, qəlbində saxlamağı bacaracaqsan.

Təmkinə yenə tərs basmışdı:

- Bəxtiyar müəllim, onda xahiş edirəm, icazə verin mən arxayın fikirləşim, hər ehtimala qarşı! Hər halda mən belə böyük bir etimadı doğrulda bilib-bilməyəcəyimi özümdə qatlışıdırım.

Təmkinin birbaşa əminlik yaratmaması şairə xoş gəldi.

- Nə deyirəm, çox yaxşı! Onda, belə danışaq. Mən hər il yayda Qarabağa gəlirəm, bir az təbiətlə təmasda oluram. Zeynal müəllimə deyərəm, orda görüşüb, söhbətimizi davam etdirərik. Yayda bir yerə səfərin yoxdu ki, rayonda olacaqsanmı?

- Bəli, rayonda olacağam.

- Lap yaxşı! Onda xudahafizləşək.

Təmkin qalxdı:

- Səmimi söhbətə görə çox sağ olun, Bəxtiyar müəllim.

- Hə, hekayəni də oxuyaram, elə Qarabağda görüşəndə onu da müzakirə edirik. Etiraz etməsən ki?

- Nə deyirəm, necə məsləhətinizdi, elə də olsun.

Görüşüb ayrıldılar. Təmkin bu görüşdən sonra Əlfirə ilə söhbət etməyin bir daha zəruri olması qənaətinə gəldi: "Nə qədər tez söhbət edib, onunla ailə qura bilməyəcəyimi bildirsəm, o qədər yaxşıdır. Niyə axı, o da mənim ucubatımdan əzab çəkməli? Bəlkə xoşbəxt, qayğısız bir tale gözləyir onu. Onu xoşbəxt görmək mənim üçün nə qədər böyük təsəlli olardı. Buna görə də, nifrət etməliyəm mənə Əlfirə. Bacaracağımı? Yox, necə olursa-olsun, bacarmalıyam. Özümü də, hərəkətlərimi də dəyişməliyəm. Açıq danışmalıyam onunla. Bildirməliyəm ki, mən gəncliyimi, tələbəliyimi mənalı keçirmək üçün aldatmışam onu. Mənim rayonda istəklim var. Mən onunla... Pərvərdigara, deyə biləcəyəmmi bu sözləri? Əlfirə eşidəcəkməni onu? Neyləyəcək görəsən? Bəlkə... Bəlkə özünə qəsd elədi! Onda necə olacaq? Bəs mən onun yoxluğu ilə barışa bilərəmmi? Onsuq həyatda yaşaya, taleyime yazılan bu böyük inqilabda ürəyimcə hərəkət edə, nəyə nail ola bilərəmmi? Axı bu işdə də mənə əzəbsiz, iztirabsız ürək gərəkdir ki, Vətənin, Millətin azadlığı yolunda səbrlə, dözümlə addımlar ata bilim. Kimə deyim dərdimi, kimdən məsləhət istəyim. Mürvətlə məsləhətləşmək istəsəm, mütləq səbəbini öyrənməyə çalışacağam. Səbəbi isə sirdir, heç kəsə, hətta ona da deyə bilmərəm. Səbəbini bilmədən isə Mürvət heç nə deməyəcək... Bir də, burda məsləhətə ehtiyac varmı? Artıq qərarım ki, qətidir. Əlfirə bu çətin, iztirablı yollarda mənimlə getməməli, xoşbəxt həyat qurmalıdır, vəssalam! Mən isə, öz şəxsi xoşbəxtliyimi Vətənin, Millətin azadlığı naminə qurban verməliyəm. Yeri gəlsə, canımdan da keçməyi bacarmalıyam. Əlfirə mənimlə elə rəftar edir ki, hər görüşdə, hər söhbətimizdə ona olan məhəbbətim qat-qat artır. Haçansa, bu sonsuzluğa doğru artan məhəbbət məni istiqlal yolundan dönməyə vadar etməzmi? Yox! Yox! Yox! Qərarım qətidir. Xoşbəxt ol, Əlfirə! Sən xoşbəxt olacaqsan, çünki buna layıqsən. Amma mənimlə yox, ürəyini tutan, könlünə yatan başqa birisiylə. Ağır da olsa, bu belə olmalıdır. Bu, taleyin hökmüdür. Taleyin hökmündən isə heç kəs çıxa bilməz!.."

Təmkin qəti qərarına gəldi: "İmtahanları qurtarandan sonra görüşüb hər şeyi açıqlamaq!.."

Kameranın qapısı tarak-turukla açıldı. Nəzarətçi içəri daxil oldu:

- Nəyin varsa yığ çarpayının üstünə.

Təmkin kamerada ona məxsus nə varıdasa, hamısını səliqə ilə çarpayının üstünə yığdı. Ona elə gəldi ki, yenə fəvqəladə yoxlamadır. Həbs ediləndən sonra bir neçə dəfə, qəflətən otağa gəlib, hər yer, hətta balıncın içini də yoxlamışdılar. Amma heç vaxt əşyaları, paltar, kitab-dəftəri çarpayının üstünə yığmağı tələb etməmişdilər.

Otaqda nə varıdasa hamısını çarpayının üstünə yığdı. Nəzarətçi:

- Bir şey qalmadı ki? - deyə soruşdu.

- Yox, heç nə qalmadı.

- Bəs sabun? Səninki deyil?

- Onu da deyirsiniz?

- Dedim ki, nə varsa hamısını.

Təmkin sabunu krantaldından götürdü, səliqə ilə sarafana büküb qoydu çarpayının üstünə. Nəzarətçi çarpayının baş tərəfinə keçdi:

- Götür.

Təmkin çarpayının aşağı tərəfindən götürdü.

- Çıx otaqdan, sola dön.

Təmkin nəzarətçinin tapşırığı ilə sola, yenə sola, yenə sola, nəhayət sağa və bir də sola dönüb bir kameranın qarşısına çatdı:

- Dayan! Çarpayını yerə qoy.

Təmkin dayandı, çarpayını yerə qoydu. Nəzarətçi irəli gəldi. Təzə kameranın qapısını tarak-turukla açdı. İçəri keçdi. Kamerada iki nəfər var idi. Üzünü onlara tutdu:

- Stol, tumboqkanı götürün ordan. Şkafdakı üçüncü gözünü boşaldın.

Sonra bayıra çıxdı. Təmkinə işarə etdi:

- Keç arxaya!

Təmkin arxaya keçdi. Çarpayını götürdülər. Kameraya girdilər. Salamlaşdı kameradakılarla. Nəzarətçi ilə çarpayını yerləşdirdilər.

- Burda üçüncü tumboqça yoxdu? - nəzarətçi soruşdu.

Otaqdakılardan nisbətən cavabı verdi:

- Varıdı, üç-dörd gün əvvəl apardılar.

Nəzarətçi başını yellədi:

- Yaxşı, eybi yoxdu. Sən yerini rahla, mən tumboqça götürərəm.

Təmkin ürəyində sevindi. Daha tək olmayacaqdı. Bu adamlarla danışacaq, gününü keçirəcəkdı.

Amma ilk günlər kameranın köhnə sakinləri Təmkinlə ehtiyatla danışıq, çox suallara cavab belə vermirdilər. Hər dəfə Təmkinə, nəse, şübhəli baxırdılar. Hətta domino oynayanda nəse pıçıldadır, göz-qaşla danışırdılar.

Bunların mənasını sonradan başa düşdü Təmkin. Sən demə, təcridxanada bəzən kameralara, məhbusların yanına, müstəntiqin göstərişi ilə "xüsusi agent" də salırlar. Ona görə də təzə gələn adam ilk görüşdən sorğu-suala başlayırsa, ondan şübhələnirlər. Amma bir neçə gündən sonra hər şey qaydaya düşdü. Hər ikisi ilə yaxından tanış oldu, onların kimliyini öyrəndi, özü haqqında, həbs olunmasının səbəbi haqqında ətraflı danışdı.

Kameradakı nisbətən cavan məhbus, Rafiq, uzun müddət partiya, dövlət orqanlarında, yüksək vəzifələrdə işləyib. İndi, silahlı dövlət çevrilişi etmək istəyən qrupla əlaqədə şübhə doğurduğuna görə həbs edilib. Neçə aydır ki, təcridxanadadır. İşləri məhkəmədədir.

İkinci, nisbətən yaşlı məhbus isə adı kənd adamıdır. Adı Məmmədağdır. İranlılarla narkotik maddə alveri etdiyinə görə həbs edilib. Məhkəmə gedir. Bu yaxınlarda məhkəmə başa çatasıdır.

Təmkinə inam yaranandan sonra hər ikisi onunla açıq danışmağa başlamışdı. Hər ikisi and-aman edirdi ki, günahsızdılar. Hətta, əslində, zaraflatlı, kefqom adam təsiri bağışlayan Məmmədağa kişi danışanda gözləri yaşarır:

- Allah məni bu bəlaya salanın tifağını dağıtsın, - deyirdi, - mən hara, belə yer hara? "Ac qulağım, dinc qulağım" deyif, Allah verdiyindən bir tike tapif ailəmi dolandeydim.

Bir dəfə söhbətin şirin yerində Məmmədağa kişi birdən burnunu tutdu:

- Eyə, Rəfiq! Diyəsən yenə buraxeylər!

Rafiq güldü:

- A kişi, sən Allah, qoy görək.

- Vallah, düz deyirəm. Sizə iy gəlmir?

Təmkin də başını yellədi.

- Yox!

Rafiq yenə güldü:

- Məmmədəğa kişi, bura heç nə buraxıb-eləmir. Arxayın ol. Bu sənin beyninə hardan düşüb, bilmirəm.

Təmkinin heç nə başa düşmədiyini gören Rafiq ona izah elədi:

- Bu kişinin elə bil tutması var. Burnuna azca iy gələn kimi, hay salır ki, buraxırlar. Yeni, guya ki, otağa qaz buraxırlar ki, boğulub ölək.

Rafiq güldü, Təmkin də gülümsündü. Məmmədəğa kişi Təmkinə baxdı:

- Hə, bajoğlu, yalan demərəm ki, buraxeylər də...

Təmkin də ürək-dirək vermək istədi:

- Ay Məmmədəğa kişi, nə danışırsan? Burdakı adamların hamısına başları ilə cavabdehdilər. Ele də şey olarmı?

Məmmədəğa kişi bir az özündən çıxmış kimi oldu:

- E...y!.. Sən də Rafiq kimi danışəysən. A kişilər, mən biləyəm ki, buraxeylər.

Təmkin də, Rafiq də nə qədər dedilərse, Məmmədəğa kişi dediyindən dönmədi. Axırda üzünü Təmkinə tutdu:

- Ay oğul, Rəfiqdən soruşub öyrənmişəm. Sən də görüm, səndə hansından oley? Qəfl qəza, zövqü səfa, yoxsa nəhlətdəmə?

Təmkin dönüb Rafiqə baxdı. Rafiq uğunmuşdu. Məmmədəğa kişi əl çəkmədi:

- Ora baxma ey! Cavab ver, səndə hansından oley?

- Neyi deyirsən axı, Məmmədəğa kişi, vallah, başa düşmürəm.

- Boy! Nejë yeni başa düşməyəm? Sən musurman döyülsən?

- Müsəlmanam.

- Bə bilməyənmi qəfl qəza nədi, zövqü səfa nədi, nəhlətdəmə nədi?

- Vallah, düz deyirəm, bilmirəm.

Təmkin dönüb Rafiqə yenə baxdı, Rafiq maraqla, gülə-gülə söhbətin yekununu gözləyirdi. Məmmədəğa kişi elə bil hövsələdən çıxdı:

- Əy, sən hava buraxeymişən?

- Nə hava?

- Boy!.. - Məmmədəğa kişi Rafiqə döndü, - Rəfiq, bu musurmanca bilməy elə bill!

Rafiq yenə güldü:

- Mənlik deyil, Məmmədəğa kişi, məni qarışdırma.

Məmmədəğa kişi yenə döndü Təmkinə tərəf:

- A bala, - azca ayağa qalxdı, əlini arxasına işarə elədi, - burdan hava buraxmaysanmı heç?

Təmkinə də gülmək tutdu:

- Xəstə-zad olanda, arabir olur.

- Yaxşı, olsun xəstə olanda. Hansından oley?

- Necə hansından olur?

- Yeni o üç cür oley. Səndə hansındandı?

- Üç cür hansıdır?

Məmmədəğa kişi yenə döndü Rafiqə tərəf:

- Əy, elə bu da sənin tayınmış. Sizi qınameyam ha, oxeysiniz, savad aleysiniz, amma camaatın danışığınan xəbəriniz olmey! Bax, ay oğul, - üzünü Təmkinə tutdu, - onun üç növü var. Deynən hə!

- Hə!

- Birincisi, - Məmmədəğa kişi şəhadət barmağını var gücü ilə ovçunun içinə qatladi, - qəfl qəza! Yanı ki, özünün də xəbərini olmey, bir də görənsən ki, fiş, çıxdı havey! Deynən hə!

- Hə! - Gülməkdən özünü güclə saxlayırdı Təmkin.

- İkincisi, - bu dəfə orta barmağını ovçunun içinə əydi, -zövqü səfa! Yanı ki, gəlidiyin hiss elef, özün üçün, belə dana, kefnən, buraxey-sən geder! Deynən hə!

- Hə!..

- Üçüncüsü də, - bu dəfə Məmmədəğa kişi heç bir barmağını qatlamadı, - nəhlətdəmə deyeller ona! Yanı ki, özündən asılı olmey, xavarın da olmey, bir də görənsən ki, qaz iyi gələy, hardan gələy, kimdən gələy, bilməyən, amma gələy. İndi bildin?

Təmkin güldü. Ürəyində "qoca kişidi, xətrinə dəymək yaxşı deyil" deyə fikirləşdi:

- Bildim, Məmmədəğa kişi, bildim.

- Düzün deynən ey, bilmədin, bir də deyem. Bu kitafda, zadda yazılan şey döyül. Bu xalqın, qara camaatın kitavındadı. Siz savaddılar da onnan xavarsızsınız. Bilmədinse, utanmayan, bir də deyem.

- Yox, yox, Məmmədəğa kişi, çox sağ ol, əziyyət çəkmə, zəhnim yaxşıdı, bir dəfə dedin, o saat yadımda qalır.

- Hə, di neynek, ta sbor eləməyəm. İndi də görüm səndə hansındandı?

Təmkin Rafiqə döndü. Rafiq işarə etdi ki, bir söz de, yoxsa əl çə-

kən deyil.

- Məndə axırıncıydandı, Məmmədəğa kişi, nəhlətdəmə!
- Yox bir, ha, ha, hal.. Sən öl, Rəfiq, onda ələ o qazı bu buraxıf!

Təmkin pərt oldu. Rafiq yənə işarə verdi ki, əhəmiyyət vermə. Sabahısı Məmmədəğa kişi məhkəməyə gedib, sevənə-sevənə qa-yıtdı. Məhkəmə onun azyaşlı uşaqlarının olduğunu, əməlindən peşman olduğunu nəzərə alıb şərti iş kəsmişdi. Ayaqüstü gəldi, sevincini kamera yoldaşları ilə böldü, onlara da "allah sizin də qapınızı açsın" dedi. Lap axırda:

- Amma, - dedi, - siz allah, mənə bağışden! O qazı özüm buraxeydim! Neyniyim, qoja kişiyəm, gələydi, mən də yavaş-yavaş nəhlətdəmə eleydim. Sora da yapışeydim ki, ya bura qaz buraxeylər, ya da siz nəşə eləmisiniz. Di yaxşı, xudafis!

Öpüşüb, görüşüb getdi...

Bir neçə gün Təmkin üçün çox xoş keçdi. Özünü həbsxanada, dörd divar arasında hiss etmədi. Rafiqlə xasiyyəti tuturdu, bir-birini başa düşürdülər. Gah məzəli, maraqlı rəvayətlərdən, hadisələrdən bir-birinə nəql edir, gah domino oynayırdılar. Hərden Rafiq:

- Ay qarabağlı balası, bir-iki ağız də, qulaq asağ, - deyib, Təmkindən oxumasını xahiş edirdi. Təmkinin o qədər məlahətli, zil səsi olmasa da, Qarabağ suyunun təsirindən az-maz oxumağı bacarırdı. Kameranın yoldaşının xahişini yerə salmır, bir-iki xalq mahnısı zümzümə edirdi.

Təmkinlə Rafiqin söhbəti ancaq siyasi mövzuda olanda haçalanırdı. Rafiq kommunist dövründə yüksək vəzifələrdə olduğundanmı, ya nədənmi, güclə Təmkinin inandırmağa çalışırdı ki, Sovet Hökumətinin dövrü daha yaxşıydı, adamlar firavan yaşayırdı və sairə. Təmkin isə buna qətiyyətlə etiraz edir, inqilabın, azadlıq hərəkatının tarixi zərurət olduğuna inandırmağa çalışırdı onu. Amma heç nə alınmırdı. Axırda ikisi də öz dediyində qalır, söhbəti kəsir, durub stolun arxasına keçib domino oynamağa başlayırdılar. Bəzən isə biri o birindən inciyər, çarpayıda yanpörtü uzanar, biri də durub domino daşlarını qabağına təküb fala baxardı.

Bir müddətdən sonra Rafiqin və onunla eyni cinayətdə ittiham olunanların məhkəməsi başladı. Təklil yənə Təmkinin sıxmağa, keçmiş dövrlərin xatirələri ilə "söhbət etməyə" vadar etdi...

Kursun axırıncı imtahanı idi. İmtahan qurtarandan sonra Təmkin auditoriyadan çıxanda Əlifirə ilə Akif karidorda söhbət edərdilər. Təmkinin çıxdığını görüb söhbəti saxladılar. Onlara yaxınlaşdı. Akif istədi qabağa düşsün, ancaq Əlifirə macal vermədi:

- Neçə?

- Həmişəkindən, - gülümsündü Təmkin.

Hər üçü sevincək oldu. Əlifirə də, Təmkin də "əla", Akif isə "yaxşı" almışdı.

- Yaxşı, mən getdim, - deyib Əlifirə aralaşmaq istədi.

Təmkin diləndi:

- Əlifirə, sözüm var ey!..

- Akifə demişəm, - deyib uzaqlaşdı Əlifirə.

Akif Təmkinin üzünə baxdı:

- Hə, gedək, dost, Resulla Rasim aşağıda gözləyir.

Təmkin onu saxladı:

- Dayan görüm! Əlifirə nə deyirdi?

- Gedək, deyərəm.

- Hara gedək? Mən onunla söhbət eləməliyəm.

- Düşək aşağı, deyəcəm də...

Təmkin tabe olmağa məcbur idi.

Binanın qarşısında Rasimlə Resul onları gözləyirdi. Dostlar bir yerdə dayanacağına tərəf yollandılar. Akif dinmirdi. Təmkinin hövsələsi çatmadı:

- Akif, sözünü də də... Mənə nəşə deməliydin axı.

Akif dinmirdi. Dayanacağına çatdılar. Akif Təmkinə baxdı:

- Hə, dost, səni otaqda gözləyəcəyik. İndi, hələlik.

- Mən hara gedirəm ki?

Rasimlə Resul da mat-mat Akifin üzünə baxırdı:

- Avtovağzala!

- Nəyə?

- Uşağı yola salmağa.

- Başa düşmədim, özü dedi?

- Hə! Saat dördə avtobus yola düşür. Böyük bacısı gəlib dalınca. Saat dördün yarısında avtobusun yanında səni gözləyəcək. Resul sevincək oldu:

- Ha indi, ba bu oldu iş!..

Təmkin narahatlığını gizlədə bilmədi:

- Başa düşmədim, bacısının yanında...

- Bacısı dünən gəlib. Axşam oturub ona hər şeyi danışib. Əvvəl bacısı danlayıb. Sonra da deyib ki, sabah gəlsin, avtovağzalda görüşüm onu. Başa düşdün? Yeni, bacısı artıq, demək olar ki, razılıq verib.

Təmkinə fikir götürmüşdü. Heç nə deyə bilmirdi. Rasim söhbətə qarşdı:

- Aye, allahına qurvan olem, ta nə istərsən? Yeri dana!

Nəhayət, Təmkin özünə gəldi:

- Yaxşı, gedim! Amma, kimin üstündə var, mənə bir az pul versin, birdən lazım olar...

Ayrıldılar. Təmkin trolleybusla avtovağzala gəldi. Saatına baxdı. Hələ vaxta yarım saat qalmışdı. İstedikə kafeyə girib, bir tikə çörək alsın ağzına. Amma hiss etdi ki, boğazından heç nə keçməyəcək. Asta addımlarla yaxınlıqdakı Mehdi Hüseynzadənin heykəlinin yanına gəldi. Oturacaqların birində əyləşdi. Fikir onu götürmüşdü: "Nahaq uzatdım söhbəti. Gərək indiyə kimi açıb deyaydım. İndi necə olsun? Bacısına hər şeyi deyibsə, bacısı bu barədə bilirsə, nə etmək lazımdır? Necə deyim indi ona həqiqəti? Yox, həqiqəti yox, həqiqət donu geydirdiyim "müqəddəs yalanı"? Bir gör hara gəlib çıxdı söhbət". Başını elləri arasına aldı. "Bəlkə hələ heç nə deməyim? Yay keçsin, sentyabrda dərsə gələndə açıqlayaram hər şeyi. Heç olmazsa, hər gün bir-birimizi görə-cəyik. Nə qədər olmasa, təcridcən soyuyar Əlfirə! Yeni soyuya bilərmim? İnanmıram, o mənə sevir, özü də dəlicəsinə sevir, saf, təmiz qəlblə, pak məhəbbətlə sevir. Amma, nə edim? Tərəziyə qoyanda Vətən eşqi, Azadlıq eşqi olan göz enir aşağı. Birini o birinə qurban verməliyəm. Başqa yolum yoxdu! Yoxdu, yoxdu, yoxdu!.."

Ayağa qalxdı. Heykəlin qarşısına gəldi. Mehdi Hüseynzadənin özəmətinə, heykəlləşib əbədiyyətə dönmüş vüqarına, şücaətinə xeyli tamaşa elədi: "Yəqin onun da sevdiyi, sevildiyi Əlfirəsi varmış. O da Vətən naminə canını qurban verdi, öləndə də dilində sevgilisinə eşqnamələr söylədi". Yadına "Uzaq sahillərdə" filmi, Mehdi ilə Anjelikanın məhəbbət macerası düşdü: "Amma, onun sevgilisi də onunla bərabər bu yolda qurban getdi. Bəlkə... Bəlkə Əlfirə ilə açıq danışım, hər şeyi deyim ona. Bəlkə o da bu mübarizə yolunda birgə fəaliyyət"... Başını

yəllədi, xəfifcə gülümsündü: "Yox, özüm gedirəm bu yola, bəsdə. Əlfirə isə yaşamaladı, xoşbəxt olmalıdı, ailə, övlad sahibi olmalıdı. Yəqin ki, oğlu olan kimi mənim adımlı qoyacaq ona!.. Yox, inanmıram. Əlfirə mənə həyatı boyu nifrət edəcək. Nifrət etdiyi adamın adını heç vaxt verməz oğluna! Amma Əlfirə bilməyəcək ki, onu Vətənin azadlığından başqa hər şeydən üstün tutan Təmkin "müqəddəs yalan"la onu aldatmış, ürəyində isə Əlfirəsi üçün əbədi heykəl ucaltmışdır. Bax, bunu bilməyəcəksən, Əlfirə, heç vaxt, heç zaman bilməyəcəksən".

Saatına baxdı. Vaxta beş dəqiqə qalıb. Avtovağzala tərəf addımlamağa başladı. Yolun kənarında gül satıldığını gördü: "Heç olmasa ayrılıq məqamında bir dəstə gül alım Əlfirəyə".

- Mənə yaxşı bir buket düzəldin!..

Buket əlində avtobusa yaxınlaşanda Əlfirə ilə bacısının dayandığını gördü. Əlfirədən fərqli olaraq bacısı iri gövdəli, nisbətən qarayanız idi.

- Salam, hər vaxtınız xeyir!

Əlfirə salamı aldı:

- Salam! İki dəqiqə gecikmişəm.

Təmkin saatına baxdı:

- Hə, gülsatan gecikirdi, - gülü Əlfirəyə uzatdı, - təbrik edirəm.

- Oho... Nə münasibətə?

- Kurs imtahanlarını əlaçı başa vurmağın münasibətiyə.

- Çox sağ ol! - Gülü aldı.

Bütün bu vaxt ərzində bacısı diqqətlə Təmkinə baxırdı. Deyəsən, ürəyində Əlfirəyə paxıllığı tutmuşdu. Dillənirdi. Axırda Əlfirə utana-bacısına döndü:

- Tanış ol, Təmkindir!

Bacısı başını ağır-ağır tərpətdi:

- Lap yaxşı. Amma, deyəsən, mənim kimliyimi bilmir Təmkin! Bilsəydi, yəqin belə...

Sözünün ardını demədi. Təmkin nəse günah eləmiş kimi qızardı. Əlfirə bacısının qolundan çəkdi:

- Yaxşı də, sən allah. Elə bil...

- Hə, nə elə bil? - Bacısı gözü Təmkində soruşdu.

Əlfirə özünü onda qoymadı:

- Nəyse! Təmkin, tanış ol, böyük bacımdı.

Təmkin başı ilə razılıq etdi:

- Lap yaxşı!

Bacısı bir qədar də Təmkinə nəzər salıb:

- Yaxşı, mən çıxdım avtobusa. Beş-on dəqiqə söhbət elə, gəl, eşit-

din?

Əlfirə razılaşdı:

- Yaxşı!

Təmkin bir qədar sakitcə dayandı. Nəhayət, Əlfirə sükutu pozdu:

- Noolub yənə, Təmkin?

- Heç nə!

- Bəs niyə bir cürsən?

- Nə cür?

- Nə bilim! Narahatsat elə bil. Bir şey olmayıb ki?

- ...

- Niyə dinmirsən?

- Bir az adamlardan aralanaq. Əlfirə, sənə sözüm var.

- Yaxşı deyil, bacımı saymazlıq olur axı!

- Sözüm var axı! Burda deyə bilmərəm.

- O necə sözdür ki, burda deyə bilmirsən?

Təmkin çiyinlərini çəkdi.

- Yaxşı, onda gözle, bacıma deyim ki, burdan tort alıb gəlirik, - Əlfirə avtobusa qalxdı. Təmkinə elə gəlirdi ki, yayın istisi ilə qəlbinin hər-rəti birləşib, vücudunda tonqal alovunun istisini yaradıb. Yaylığını çıxarıb tərini sildi. Əlfirə avtobusdan düşdü.

- Gedək!

Asta addımlarla adamlardan ayrılıb, heykəlin yanına gəldilər:

- Əlfirə!

- Hə, eşidirəm səni, Təmkin!

- Əlfirə... Bacın hər şeyi bilir?

- Hə, axşam danışdım hamısını. Nə vaxta kimi gizlətməliyəm? Bir də niyə gizlətməliyəm? Gec-tez hamı biləcək də...

- Nahaq bildirmisən bacına, Əlfirə! Gerek mənimlə məsləhətləşəydin.

Əlfirənin çöhrəsində qərribə bir görkəm yarandı. Təmkin bunu hiss etdi. Üzünü yana tutdu. Baxa bilmirdi onun gözələrinə. Elə bil o gözələrin içindən çıxıb, onu ağışında enginliklərə aparən sevgi mələkləri in-

dicə yənə çıxacaq ordan. Amma bu dəfə onu enginliklərə aparmaq üçün yox, dilini, ağızını qapamaq üçün çıxacaq!

- Səni başa düşmürəm, Təmkin! Həmişə özün deyirdin ki, bacıma açım söhbəti, indilə...

- Bunu əvvəllər deyirdim, Əlfirə! Parkdakı hadisədən sonra...

- Təmkin, unut o hadisəni sən allah.

- Unuda bilmirəm, Əlfirə! Bəla burasındadır ki, bacarmıram. Hər dəfə də səni görəndə xəcalət çəkirəm.

- Niyə ki, axı? Sən üç nəfərin öhdəsindən gələ bilərdin? Sən allah, yalvarıram Təmkin, yaddan çıxart, elə hesab et ki, o gün biz parka getməmişik, o hadisə də olmayıb. Bir yuxu idi, görmüsən!

- Kaş elə olaydı, Əlfirə. Amma nə qədər çalışırımsa, bacarmıram. Ona görə də...

- Niyə dayandın, Təmkin?

Təmkin titrəyirdi. Əllərinin titrəyişini gizlətmək üçün iki əli ilə saçlarını sıjadı. Sonra əllərini başında saxladı:

- Biz ayrılmalıyıq, Əlfirə!

Əlfirə gözələrini qıydı, qərribə görkəm aldı:

- Sən deli olmusan, Təmkin! Heç bilirsən nə danışırısan? Gözlərimə bax!

Təmkin başını yellədi:

- Yox, Əlfirə, baxa bilmirəm. Qorxuram.

- Sənə nəse olub, Təmkin. Sən özündə deyilsən. Bəlkə bacımla danışım, bu gün getməyək, sabah görüşək, ətraflı söhbət edək.

- Lazım deyil, getsən yaxşıdı. Get, Əlfirə, yay uzunlu fikirləş, başqa cür mümkün deyil, unut məni, Əlfirə, unut!

- Təmkin!

Əlfirə özündən asılı olmadan qışqırdı. Ətrafdakılar dönüb onlara baxdılar. Təmkin Əlfirəni sakitləşdirmək istədi:

- Sakit ol, Əlfirə! Həyatdı, görünür mənim taleyim belə getirib. Görünür bizi tale görüdülməli, sonra da ayrılmalı imiş.

- Belə danışma, Təmkin, yalvarıram, noolub axı sənə? Axı hiss edirmən ki, bu sözləri sən dilin deyir, ürəyini yox.

- Yox, ürəyim də deyir. Ürəyim də deyir, Əlfirə! Başa düş, biz ailə qura bilmərik artıq. O hadisədən sonra mən sənə ilə ailə qura bilmərəm. Səni həmişə sevcəyəm, sən mənim qəlbimdə əbədi heykəl ola-

caqsan. Amma birgə yaşaya bilmərik. Mən həyatım boyu, gözü qarşısında döyüldüyüm, təhqir edildiyim qadınla yaşaya bilmərəm. Məhabət öz yerində, mənlilik, qürur öz yerində, Əlfirə! Mənim qürurum sınıb sənənin yanında. Sınımış qüruru isə bərpa etmək, yerinə qoymaq mümkün deyil.

- Mənim üçün o qürur sınımayıb, Təmkin! Səri buna inan!

- Yox, Əlfirə! Xahiş edərim, həyatın bərədə düşün. Sən xoşbəxt ailə qura, yaxşı bir qadın, səmimi ana ola bilərsən.

- Sənənlə, Təmkin, təkəcə sənənlə mümkün olacaq by!

- Yox, mənsiz olacaq bu! Ona görə də, bacına da de, qoy evdə açmasın bu söhbəti. Ali təhsilli, gözəl, həm də məhrəban qızsan. Xoşbəxtlik özü sənə tapacaq.

- Təmkin! Qurtar bu söhbəti, yoxsa!..

- Mən qəlbimdəkiləri sənə deməliyəm, Əlfirə!

- Yalan deyirsən, qəlbim demir bu sözləri. Sən özünə də, mənə də əbədi əzab vermək istəyirsən. Eləmə bunu, Təmkin, yalvarıram, eləmə! Mən təkəcə sənənlə xoşbəxt ola bilərəm. İnan, Təmkin! Sənsiz həyat mənə cəhənnəm əzabı olar. Yazığın gəlsin mənə də, özünə də!

Təmkin gözlərini qaldırdı. Əlfirəyə baxdı. Həmin mələklər Əlfirənin gözlərinin içindən nifrətlə baxırdılar Təmkinə. O gözlərdən gələnlənən yaş damcılarını isə, elə bil hərəsi ağır bir daş olub ürəyinə çırpılırdı Təmkinin. Bir anlıq baxışdan az qala çaşan Təmkin güclə özünü ələ aldı: "Yox, deməliyəm, axıra kimi deməliyəm!"

- Başa düş, Əlfirə! Mənim də, özünün də xatirəsinə, sən xoşbəxt olmalısən. Sənə xoşbəxt görəsən, mən də özümü xoşbəxt hesab edərim. Birlikdə xoşbəxt olmağımız isə xülyadı, Əlfirə. Mən çox çalışdım, mən çalışdım unudum, bacarmadım. Səndən xahiş edirəm, unut məni, mənə olan o müqəddəs duyğuların xatirəsinə, mənim qəlbimin sıxılmaması naminə, özünə xoşbəxt bir ailə qurmaq haqqında düşün, Əlfirə, başa düş...

- Sən!.. Sən!.. - Əlfirə nəse demək istədi. Ancaq deyə bilmədi. Hiç qırdı. Dönüb, iti addımlarla avtobusa tərəf getdi. Elə bil sürücü Əlfirənin gəlişini gözləyirmiş. İki-üç dəfə fit verib yola düşdü. Təmkin başını qaldırıb avtobusun pəncərəsindən Əlfirəyə baxmaq istədi. Əlfirə başını qabaq oturacağıın söykənəcəyinə qoyub ağlayırdı. Bacısı isə onun qolundan tutub nəse deyirdi...

Təmkin süpürgəçinin, toz qaldıra-qaldıra asfaltı süpürdüyünü gö-

rəndə özünə gəldi. Saatına baxdı. Doqquza işləmişdi. Oturduğu səkidən qalxdı, ağır addımlarla avtobus dayanacağına gəldi...

Kameranın qapısı tarak-turukla açıldı:

- Keçin!

Nəzarətçi, Rafiqi kameraya salıb; qapını bağladı. Bir neçə gün idi ki, məhkəmə başlanmışdı. Amma Rafiq heç vaxt indiki kimi həyəcanlı, fikirli gəlməmişdi. Hətta Təmkinə salam verməyi də unutmuşdu. Əsəbi hərəkətlərlə əvvəl plaşını, sonra kostyumunu, ağ köynəyini çıxarıb çarpayının baş tərəfində, işlənməmiş kauçuk qələmləri düzəltməyi asılqana keçirdi. Sonra çarpayının üstünə qoyduqdu idman kostyumunu götürüb geydi. Gəlib əl-üzünü yudu. Dəsmali götürüb, əlini silə-silə, bayaqdan guya qəzet oxuyumuş kimi, əlindəki qəzete baxan, amma fikri Rafiqdə olan Təmkinə üzünü tutdu:

- Gül kimi ölkəni dağıdıb xarabə qoydunuz. Buyur, bu da Sizin azadlığınız, demokratiyanız.

- Noolub ki?

- Heç nə! - Rafiq hirsilə dəsmali çarpayının başına sərdi. Gəlib stol da oturdu, dominonu qabağına töküb fala baxmağa başladı.

Təmkin dinmirdi. Rafiqin xasiyyətinə bələd olmuşdu. Bilirdi ki, əsəbləşəndə özülə danışmağı üstün tutur. Elə ki, hirsli soyuyur, bir az səbbi alınır, başlayır yavaş-yavaş üyüdüb tökməyə.

Rafiq bir qədər fala baxdı. Deyəsən hövsələsi çatmadı ki, axıra çıxsin:

- Tfu sənənlə!.. - Qalxıb çarpayısına tərəf gəldi, tumboqanın gözdəndən bir alma götürdü, krantın altında yudu. Xarta-xarta almanı yeməyə başladı:

- Gül kimi dövliət, hökuməti yıxdılar! Bu da müstəqillik! - İndi bir qədər sakit danışdı. Odur ki, Təmkin qəzeti bir yana qoydu:

- Noolub ey, axı, Rafiq bəy!

Rafiq acı-acı gülümsündü:

- Bəy!.. Bəyə bax, bəy! Bəyin nə iti azıb buralarda?

"Bəy" deyə mürciət etməyə görə bir-iki dəfə də mübahisələri düşmüşdü. Təmkin Rafiqi inandırmaq istəyirdi ki, "bəy" türk millətində həmişə qarşısındakına hörmət əlaməti olaraq işlədilən mürciətdir. Yəni, Avropada pan, mister, müsyo, bezi şərq ölkələrində ağa,ərbab iş-

ləldiyi kimi, türklərdə də "bəy" işlədilməlidir. Sovet dövründə bunu "müəllim"lə, "yoldaş"la əvəz etsələr də, xalq öz yaddaşında saxlayıb və azad xalq öz digər milli adətləri kimi, müraciət etmək adətini, ənənə-sini də özünə qaytarır.

Amma Rafiq onunla qətiyyən razılaşmamışdı. "Bəy" deyəndə keçmiş qansoranlarının, yetim-yesirin malını yeyənlərin, adamları haqsız-muzdsuz gecə-gündüz heyvan kimi işlədənlərin nəzərdə tutduğu nu iddia etmişdi.

- Doğrudan, bir danış görək niyə belə narahatsan axı? - Sükutu yənə Təmkin pozdu.

- Sizin qurduğunuz dövlətdi də... Buyur! Bu da demokratiya, bu da azadlıq! Bundan ötrümü vuruşurdunuz?

- Axı, sözünü də görə nə hadisə baş verib?

Rafiq aimanın cecasını zibil qabına atdı. Gəlib çarpayuya oturdu:

- Bizim işdə bir təyyarəçi də tutulub. İstintaqda tələb edə bilərlər yazsın ki, guya bizim adamlar onu məcbur edirmişlər ki, öz təyyarəsi ilə Bakıda ona deyilən, lazım olan yeri bombalasan, əvəzində də filan qədər pul alsın. Bu da yazmış ki, axı mənə heç kəs belə söz deməyib. Başına nə qədər müsibət gətirəndən sonra deyir gördüm ki, mənə öldürəcəklər, məcbur olub yazdım. Özü də bilirsən kimdi bu oğlan?

- Kimdi?

- Azərbaycanın, yəni Sizin qurduğunuz bu müstəqil Azərbaycanın ilk təyyarəçilərindən biri. Kiyevdə aviasiya üzrə ali məktəbi qurtarıb. Qarabağ döyüşlərində bir dəfə təyyarəsi vurulub, təsadüfi xoşbəxtlikdən sağ qalıb! İndi buyur, görəydin kaş ki, yazdığı nə kökə salıblar. Zaldan oturanların gözləri dolmuşdu. Belə olur azadlıq? Belə olur demokratiya? Siz belə dövlət qurmaq istəyirsiniz?

Rafiqin sözləri Təmkinə toxunsa da, özünü onda qoymadı. Bir siqaret götürüb yandırdı. Rafiq də birini istədi:

- Sən ki, çəkən deyilsən!

- Belə şeyləri görəndə, siqaret nədi, lap zəhər də olsa, içərdim.

Təmkin özünün də, Rafiqin də siqaretini yandırdı.

- Bilirsən, Rafiq... müəllim, - "bəy" demək istədi, duruxub "müəllim" dedi, - əvvəla bir, ya iki nəfərin, lap yüz, iki yüz nəfərin incidilməsi, döyülməsi, işgəncə verilməsi ilə bizim qurduğumuz dövlətə qiymət vermək doğru deyil. Bu bir. İkincisi, nə bilirsən, bəlkə doğrudan həmin

adama belə bir təklif olunub, amma o açmaq istəməyib. İndi də açdığına pəşman olub, həmin ifadəni ondan zorla aldıqlarına inam yaratmaq üçün belə deyir.

Rafiq başını yellədi, acı-acı gülümsündü. Təmkin sözünə davam etdi:

- Yox, mən bununla kiməsə haqq qazandırmaq istəmirəm. Məni düzgün başa düş. Bilirəm ki, istintaq orqanlarında da, başqa təşkilatlarda da, hələ sovet dövrünün xeyli kadrları oturub, işləyirlər. Onlar bir tərəfdən özlərinin köhnə iş üsullarından əl çəke bilmir, digər tərəfdən keçmişdəki olan qazanc günlərini yadlarına salıb, indiki dövlət, indiki quruluş, müstəqillik, demokratiya haqqında adamlarda qəsdən mənfə rəy yaratmaq istəyirlər. Ona görə də belə halların hələ də davam etdiyinə mən şübhə etmirəm.

Təmkinin "baltanı kökündən vuran" bu konkret izahı Rafiqə ağır təsir etdi:

- Demək, indiki günahları da Sovet hakimiyyətinin adına çıxırırsınız? - Yox, onun adına yox, hələlik meydan sulamaq istəyən tör-töküntülərinin adına! Həm də, həqiqətdə də belədir.

- A kişi, insaf da yaxşı şeydi axı! Sovet dövründə belə şeylər olmayıb. Sən özün, şükür allaha, o dövrü görmüş, o dövrdə vəzifədə olmuş adamsan. Belə şeylər nə vaxt olub?

- Olub! Özü də çox olub. Sadəcə olaraq gizli saxlamağı bacarırdılar. Daha doğrusu, azad mətbuat, azad söz olmayan ölkədə istənilən hadisəni gizli saxlamağa nə var ki?

- A kişi, insafınız olsun, göydən allah baxır axı! Nə qədər gizli saxlasalar da, bunun bircəciyi də olsa, çıxdı üzə. Sən, bircə fakt deyə bilirsənmi ki, Sovet Hökuməti bir nəfərə o cür işgəncə verib?

Təmkinin çöhrəsi bir qədər dəyişdi. Ayağa durdu. Rafiq yenə təkid etdi:

- De də! Varsa də!

Təmkin siqaretə bir qullab vurdu. Zibil qabına atıb stulda əyləşdi. Diqqətlə Rafiqin gözlərinə baxdı:

- Təkcə H.Cavidin faciəsi bəs deyilmə? On minlərlə azərbaycanlının repressiyasından danışmaq, Rafiq müəllim? Bəlkə, Müşfiqin başına gələnləri xatırlayaq?

- Yox, o zaman başqa! - Rafiq bir qədər tutuldu, - partiya özü son-

radan onları tənqid etdi, Stalinin, Beriyanın, Bağırovun cinayətkarlığı adlandırdı.

- Yaxşı, müharibədən sonraya gələk! Heydər Hüseynovun faciəsi necə?

- Yox, sən Stalinəndən sonrakı dövrdən, bir dəne fakt deyə bilərsənmi?

Təmkin gülümsəndü:

- Yox, Rafiq müəllim! Stalinəndən sonrakı dövrdən də çox faktlar demək olar. Sadəcə olaraq bir sual vermək istəyirəm. Nəyə görə, hakimiyyətə gelişindən 30-40 il sonra da, hakimiyyətini qoruyub saxlamaq üçün yüz minlərlə insanın faciəsinə, müsibətinə razı olan, bunun təşkilatçısı olan bir partiyani hər vasitə ilə müdafiə etməyə, üstündən vaz keçməyə çalışır, ancaq həm müstəqilliyinin, həm də yeni dövlət quruculuğuna başlamasının hələ beş ili təzəcə tamam olan gənc bir ölkədə tək-tək adamların törətdiyi əməlləri ümumilliyə faciə kimi qabardırırsınız?

Sual Rafiqi tutdu. Cavab verə bilmədi. Ancaq tabe olmaq fikri də yox idi:

- Əşi, nəyə, sən yenə gətdin çıxdın siyasətə. Boşla getsin!

- Görürsən, Rafiq müəllim, cavab verə bilmirsən? - Təmkin gülümsəndü.

Rafiq çarpayıdan qalxdı. Gəlib onunla üz bəüz əyləşdi. Dominonu qarışdırmağa başladı:

- Oyunumuzu oynayaq, günümüzü keçirək.

Təmkin dinmədi. Rafiq bir qədər qarışdırandan sonra, dominodan yeddi ədəd daş götürüb, özünə tərəf çəkdi:

- Götür, a kişi! Neynirik belə söhbətləri eliyirik? Bizə bu gün bu xarabadan sağ-salamat çıxıb evimizə-əşiyimizə dönmək lazımdı. Allah hamının qapısını açsın, biz də onun içində.

- Amin! - Təmkin dərdli-dərdli diləndi. Dominodan yeddi daş da o götürüb, özünə tərəf çəkdi. Ancaq sonra daşları yerinə qaytarıb, ayağa qalxdı. Fikirli-fikirli çarpayısına tərəf gəldi.

- Niyə durdun? Oynamayaq?

- Yox! Sən bir az fala bax. Mən uzanmaq istəyirəm.

Rafiq də daşları yerinə qoydu. Durub öz çarpayısında uzandı:

- Ne deyirəm, bir az yataq! Elə mən də yorğunam.

Hər ikisi uzandı. Rafiq gözlerini yumdu, az keçmədi ki, yuxu onu apardı. Ancaq Təmkin yata bilmədi. Üzünü divara çevirib öz dünyasına qayıtdı...

...

Yay təttilini həmişəki kimi kəndlərəndə keçirirdi Təmkin. O, ali məktəbə daxil olandan sonra atası qoyunları, malı satmışdı. Tək saxlaya bilmirdi. Dövlət işi ilə mal-qoyun saxlamaq tutmurdu. Ancaq həyətdə yaxşı dirrik əkmışdi. Yay təttilində həmin dirriyə qulluq etmək Təmkinin vəzifəsi idi. Bununla Təmkin həm darıxmaqdan qurtulur, həm də qəzetlərin yazdığı kimi, "ərzaq bolluğu" yaradılmasına kömək edirdi.

Bir axşam, hələ gün batmamış dirriyi suvarırdı. Atası işdən qayıdub, birbaşa dirriyə dönmüşdü. Bir də baxdı ki, Təmkin suyun qulağını xiyar ləklərinə yönəldib. Tez Təmkinə acıqlandı;

- Suyun qulağını tez dəyiş. Xiyardan kəs!

- Təmkin həmişəki kimi, atasının dediyinə sözsüz əməl elədi. Suyu pomidor ləklərinə yönəldi. Sonra atası ona üstüörtülü dedi:

- Bax, üç-dörd xiyar tağı indi su içdi, eləmi?

Təmkin diqqətlə baxdı:

- Altı tağ, - deyə cavab verdi. Atası heç nə demədi. Əlini uzadıb şaftalı ağacının üstündəki meyvələrin birini üzdü. Suda yudu. İkiyə bölüb, birini Təmkinə uzatdı:

- Bağda, ağacdan üzüb yeməklə, bazardan alıb yemək bir deyil.

Təmkin şaftalını yədi. Sonra baxdı ki, su ləkin axırına çatıb. Qulağı dəyişib atasının yanına qayıtdı. Maraq onu götürmüşdü ki, niyə atası qoymadı xiyarı suvarıb, sonra keçsin pomidora. Amma atası bu haqda heç nə danışmaq fikrində deyildi elə bil. Asta addımlarla gəlib, öz əli ilə dirriyin ortasında düzəltdiyi, oturacaqları qoz kötyününün mişarlanmış parçalarından olan "istirahət yeri"ne çatdı. Götüklərdən birinin üstündə oturdu. Təmkin şalvarının balaqlarını dizinə kimi qatlamışdı. Özü də ayaqyalın idi. Atası bir qədər onun ayaqlarına baxdı:

- Niyə sapok geyməmişən?

- Belə yaxşıdı, həm işləyirəm, həm də, sərin suyun içində ayaqlarım dayandıqca, özüm də sərinləyirəm.

- Hə, düz eliyirsən.

- Ata, xiyarın suvarılması vaxtı deyil hələ?

- Niyə vaxtı deyil? Gərək iki-üç gün əvvəl suvarılardı.

- Bəs niyə qoymadın suvarım?
- Qalan ləklərin hamısını qurtar, gün batsın, sonra xiyarı suvar.
- Təmkinə maraqlı gəldi:
- Niyə?
- Atası gülümsündü:
- O ləkədə bayaq su içən tağları yadında saxla. İki-üç günə deyərəm niyə?

Təmkin çevirmədi. Yaxınlaşb bir çubuq taxdı həmin ləkə. İki gündən sonra atası yenə Təmkinlə dirrikdə hərələri. Gəlib oturdular. Atası üzünü Təmkinə tutdu:

- O günkü xiyar tağları yadında?
- Hə!
- Gör üstündə nə qədər yeməli xiyar varsa, hamısını üz getir.
- Atasının dediyi kimi elədi. Xiyarları yuyub getirib qoydu ortalığa.

Atası:

- Götür, dişlə, - dedi.
- Acıdı ki, - durub kənara çəkildi, ağzında bir-iki dəfə çeynədiyi xiyarı çəpərin dibinə boşaltdı. Başqa xiyar götürdü. Yenə acı idi. Hansından dişlədisə, gördü ki, acıdı.

Atası gülümsündü:

- Səncə niyə acıdı?
- Nə bilim?
- Hə!.. Yadında saxla, xiyar ki, çiçəyini tökdü, onu gün batmamış suvarmazlar. Bax o gün bunlara gün batmamış su dəyib, ona görə acıdır.

Təmkin indi başa düşdü ki, niyə o gün atası xiyarın suvarılmasını axıra saxladı!

- Zeynal müəllim zəng vurmuşdu, - atasının sözləri Təmkini fikirdən ayırdı, - səni soruşurdu.
- Nə vaxt?
- Bu gün, axşamüstü. Deyir Bakıdan qonaqlarım gəlib, səhər onları da götürüb Şuşaya qalxacaqıq.
- Qonaqları kimdi görəsən? - Təmkini maraqlandırdı.
- Bilmədim, mənə demədi. Amma dedi ki, səhər Təmkini də gəndər bizimlə gedək Şuşaya.

Təmkin başa düşdü ki, gələnlər Bəxtiyar Vahabzadədir. Axı şair de-

mişdi ki, yayda gələcəyəm Qarabağa, orda görüşərik. Yenə atası fikirdən ayırdı onu:

- Nə deyirsən, getmək istəyirsən?

Təmkin bir az duruxdu:

- Məsləhət sənindi!

Atası cavabdan razı qalmadı:

- Dünənki uşaq deyilsən, indi, allaha şükür, yekə kişisən, bu gün səhər müəllim olursan. Bir az sərbəst ol. Sənin əvəzinə mənə fikirləşdiyim dövr getdi ta!

Təmkin atasının sözlərindən daxili bir məmnunluq duydu. Ancaq yenə dillənmedi. Atası ayağa durdu:

- Özün fikirləş, getmək istəsən, səhər saat 10-da Zeynal müəllimin idarəsinin qabağında olarsan. Pulun yoxdursa, anandan al.

- Yaxşı, - Təmkin bir kəlmə ilə cavab verdi...

Təmkin idarənin qarşısına çatanda, Zeynal müəllimin Bəxtiyar Vahabzadə, Xudu Məmmədov, Nureddin Rzayev və Şahmar Əkbərzadə ilə söhbət etdiyini gördü. Çatıb, əvvəl qonaqlarla, sonra Zeynal müəllimlə görüşdü. Zeynal müəllim adətən üzrə Təmkinin alnından öpdü. Ətrafında xeyli adam var idi. Hamı sakit dayanıb şairi və onunla gəlmiş qonaqları seyr edirdi. Bəxtiyar Vahabzadə Təmkinlə hal-əhval tutduqdan sonra Zeynal müəllim dilləndi:

- Bəxtiyar müəllim, gün qızır. Deyirəm bəlkə əyləşək məşinlərə, işti düşməmiş qalxaq Şuşaya.

Şair də, başqa qonaqlar da təkliflə razılaşdılar...

Çarx bulağına çatanda Təmkinə məlum oldu ki, qonaqların yaxşı istirahət edə bilməsi üçün Zeynal müəllim qabaqcadan lazımı hazırlıq görübmüş. Bulağın lap yaxınlığında yere xalça salınmış, üstünə döşəkçələr, mütəkkələr düzülmüşdü. Ortaya süfrə salınmışdı. Doğranmış yemiş, qarpız dilimləri, armud, alma, şaftalı ayrı-ayrı nimçələrdə süfrəyə qoyulmuşdu. Altı ədəd stəkan, nəlbəki, boşqab, çəngəl, bıçaq qoyulmuş, mürebbələr, qənd, konfet, şokolad düzülmüşdü. Bir qədər aralıda od samovarı tüstüleyirdi. Kəsilib ağacdan asılmış erkək cəmdəyi hələ buxarlanmaqdaydı, hiss olunurdu ki, təzəcə kəsilib.

Bir qədər meşəlik qoynunda gəzib dolandıqdan sonra xalçanın üstünə yığıldılar. Təmkin kənarda dayandı.

- Gəl, canım qurban, niyə kənarda durursan? - Zeynal müəllim onu da xalçanın üstünə dəvət etdi. Təmkin bu böyük şəxsiyyətlərlə oturmaqdan çəkinirdi. Sıxıldığını hiss edirdi:

- Zeynal müəllim, icazə verin mən xidmət edim.

Zeynal müəllim gülümsündü, adəti üzrə eynəyini düzəldti, sonra sağ əli ilə saçını geri sığadı:

- Canım qurban, bir süfrəyə bax gör, burda neçə stəkan-nəlbəki, neçə bıçaq, neçə çəngəl, neçə boşqab, neçə bokal var?

Təmkin onun nə dediyini başa düşdü. Ancaq dediyində ısrar etmək istədi:

- Mən istəyirəm...

Zeynal müəllim onun sözünü kəsdi:

- Mən sənə sual verdim axı!

Təmkin cavab verməyə məcbur oldu:

- Altı ədəd! Hərəsindən altı ədəd.

- İndi, canım qurban, bax gör sənə biz neçə nəfərlik?

Təmkin hökmən cavab verməli idi .

- Beş nəfər.

- Ay sağ ol! Canım qurban, indi nə deyirsən, bu qab-qaşığın canı yoxdu deyə, ona hörmətsizlik edək? Altıncı adam da lazımdı axı!

Təmkin ilk görüşlərindən bir şeyi dəqiqləşdirmişdi ki, Zeynal müəllimin dediyini eləməlisən. Yoxsa incikliyini o saat gözələrindən oxumaq mümkündür. Sıxıla-sıxıla gəlib aylaşdı. Zeynal müəllim onun sıxıldığını hiss edirdi:

- Özün də, bir az sərbəst ol. Bax burda hamıdan yaşlı Bəxtiyardı, Xududu, Nureddini, bir də mənəm. Şahmar orta nəslin, sən də cavan nəslin nümayəndəsisən. Heç gör Şahmar sıxılır? Hə, canım qurban, nəyse, sən sıxılanda, biz də darıxırıq. Bir az açıq ol, sərbəst ol!

Zeynal müəllim qərribə bir tərzdə gülə-gülə:

- Xəliin də bəyəndiyi inqilabçı belə olar da... Hə, Bəxtiyar? - dedi.

Bəxtiyar Vahabzadə də gülümsündü. Xudu müəllim azca qımışdı, şair dostunun əvəzinə cavab verdi:

- Utancaqlıq daxili dünyanın böyüklüyündən xəbər verir, Zeynal! Yəqin Xəlil bəy onun daxilini bizdən yaxşı görüb!

- Başa düşürəm, - Zeynal müəllim söhbətin belə başlanmasından məmnun idi, - amma, istəyirəm biz də görək də daxili dünyanı. Baxaq

görək Xəlil allanmıyıb ki? Yoxsa, belə utancaqlıqla necə öyrənək ki, qəlbində nə yatır bu kişinin?

Xudu müəllim sakitcə dönüb özünəməxsus baxışla Təmkinə baxdı:

- O asılı olacaq bizdən! Onun qəlbində nəşə var. Var olan bir şeyi öyrənmə bilmirsənsə, sənün günahındır, nə varlığın, nə də onun sahibinin günahı deyill!

Nureddin həkim də Xudu müəllimin sözlərinə qüvvət verdi:

- Daha, mən əlimə bıçaq alıb cərrahiyyə əməliyyatı aparası deyiləm ki...

Hamı güldü. Bu dəfə Şahmar Əkbərzadə söhbətə qoşuldu:

- Mən, elə-beləcə baxışla Təmkindəki dünyanı duyuram, sizi bilmiyəm.

Zeynal müəllim etiraz etdi:

- Yox, bağışla, nəşə olduğunu tuta bilərsən. Yəni, məsələn, Nureddin həkim bilir ki, mənim ciyərimdə nəşə var, amma konkret nə olduğunu nə aparatla, nə də analizlə öyrənmək mümkün deyil. Onda nə etmək lazımdır? Cərrahiyyə əməliyyatı! Bundan sonra bilir ki, bu yaradı, ciyərin filan yerindədi, böyüklüyü bu qədərdir, filan! Hə, canım qurban?

Şahmar Əkbərzadə gülümsündü:

- Sizinlə razıyam, Zeynal müəllim! Yəni, əsas odur ki, nəşə olduğunu deqiqləşdirə biləsən. Yoxsa, elə hər ağrısı tutanı götürüb yarmır ki, doktor?

Xudu müəllim yenə söhbətə qarışdı:

- Ay canım, siz elə elədiniz ki, daha bu kişi ilə söhbət etmək də çətinləşdi. Axı xəstəyə demirlər ki, sənə cərrahiyyə əməliyyatı aparılacaq. Elə deyil, doktor?

Nureddin həkim təstiqlədi:

- Bəli, elədir! Xəstənin öz ağır xəstəliyini bilməsi, mütləq cərrahiyyə əməliyyatının aparılacağını bilməsi, onun müalicəsini həddən atq çətinləşdirir, bəzən isə mümkünsüz edir.

Söhbətin şirin yerində, Bəxtiyar Vahabzadə birdən ayağa qalxdı:

- Siz xəstənin müalicəsi barədə diskussiyanızı davam etdirin, biz Təmkinlə təbiətin qoynunda bir az gəzək!

Şairin yarızarafat, yarıcıddı deyili bu sözlərə heç kəs etiraz etmədi...

Bəxtiyar Vahabzadə ilə Təmkin meşənin qalın yerinə tərəf getdilər. Şairin ilk sualı Təmkinin təhsili ilə bağlı oldu:

- Kursu necə başa vurdun?

- Yaxşı!

- Yaxşı, yoxsa?..

Təmkin bilmədi nə desin. Özünü tərifləməkdən xoşu gəlmədiyini üçün, ehtiyat elədi ki, "əla" deməsi eqoistlik kimi çıxar.

- İmtahanların hamısından əla aldım.

- Bəs niyə yaxşı deyirsən?

- ...

- Yadında saxla, süni təvazökarlıq da eqoistliyin bir növüdür.

Təmkin qızardı. Bilmədi nə desin. Sükutu yenə şair pozdu:

- Sevirənmə?

Təmkin belə sual gözləyirdi. Çünki, Xəlil Rza Ulutürk də, Zeynal müəllim də onun məhəbbət dünyası ilə maraqlanmışdı. Artıq bu suala cavab verməkdən çəkinmirdi Təmkin. Həm də elə bil bu mövzuda söhbət özünün içindən keçirdi:

- Gənclik onsuz ola bilməz axı, Bəxtiyar müəllim. Mən də, bütün gənclər kimi...

"Sevirəm" sözünü deməkdən çəkindi. Şair bunu başa düşdü:

- Dünyada ən böyük uralıq sevməyi bacarmaqdır. Ancaq, elə-bələ "hamı sevir, mən də sevir" fikri ilə razı deyiləm. O elə bir hissdır ki, heç kimlə, heç nə ilə hesablaşmadan, sakitcə, xəbərsiz-ətərsiz gəlir. Gəlir və bir də görürsən ki, səninlədir. İstəsən də onu özündən uzaqlaşdırma bilmirsən. Bax odur məhəbbət, odur əsl sevgi! Səndə də belə olub, yoxsa?

- Nə deyim, Bəxtiyar müəllim, - elə bil Təmkinə bu söhbət cəsəret getirmişdi, - heç özüm də bilmirəm ki, necə gəldi, amma gəldi və çalışıram ki, çıxaram ürəyimdən, lakin bacarmıram.

Bəxtiyar Vahabzadə Təmkinin bu mövzuda danışmaq istəyini duydu. Odur ki, söhbətə davam etdi:

- Başa düşürəm, oğul! Demək sevmir! Bunu dərd eləmək lazımdır deyil. Əsas odur ki, sən sevə bilirsən. Elə bilirsən biz sevdiyimiz bizi sevir? Çoxları, daha doğrusu, əksəriyyəti qarşılıqlı olmur həqiqi məhəbbət. Görünür bu da insanlığın, bəşəriyyətin təbii qanunlarından biridir. Həm də, bəlkə də, sevdiyinə qovuşsan, ailə qursan, zərre-zərre azala bilər o məhəbbət! Yəni, ailədə səmimiyyət də olar, xoşbəxtliyin də, səadət də! Ancaq onda çatışmayan bir şey olur, həsrət! Və həsrət-

dən doğan yanğı, daxili yanğı! Bax, mən özüm, tələbə olanda bir qızı sevirdim. Dəli olmuşdum onun dərindən. Nə qədər çalışdımsa, sevdire bilmədim özümü ona. Açıqca deyirdi ki, sən xetirini çox istəyirəm, amma, o sevdanı başından çıxar, sevə bilmərəm sən! Mən də nə edəcəkdim? Ürəyini yarib özümü zorla ora dürtüştürəsi deyildim ki! Əlimi üzüdüm. Amma gördüm ki, başqa heç kəsi onun qədər sevə bilmərəm. Ailə də qurdum, ailəmlə də çox mehriban, xoşbəxt yaşayırdı, oğul, qız böyüdü. Başa düşürsən, amma bu yaşım da yenə unuda bilmirəm o qızı. Həyatda nə qazanmışamsa, onun məhəbbətinin işığında qazanmışam. Hər müvəffəqiyyətim, qələbəmi onun adı ilə bağlamışam. Bilmirəm, bəlkə buna xəbəslilik də deyərler, amma həyatım boyu çalışmışam ki, mənə sevmədiyinə, mənə rədd elədiyinə görə peşiman olsun, əzab çəksin. Mənə bəxş elədiyi əbədi əzabın, müqəddəs əzabın "heyfini" çıxmağa çalışmışam ondan daima. Bu gün də sevirəm, nə qədər ürək döyünürsə, sevəcəyəm onu. Eyni zamanda məhəbbətimə göstərdiyi soyuqluğun "intiqağını" almağa çalışıram, həmişə də çalışacağam.

Şairin sevgi, məhəbbət aləmi haqqında bu qədər yanğı ilə danışması, həm də Təmkinlə adı yoldaş kimi açıq, səmimi söhbəti onu da açıq danışmağa ürəkəndirdi:

- Bilirsiniz, Bəxtiyar müəllim! Dərd burasıdır ki, o mənə sevir. Ancaq...

Şair sağ əlini qaldırıb, yaxındakı armud ağacının gövdəsinə söykədi. Sol əlini belinə qoydu:

- Elədisə, problem nədi?

Təmkin bir qədər başını aşıyağı dikib, fikrə getdi.

- Biz bir-birimizi çox... istəyirik, - yenə "sevirəm" deməyə utandı, - amma, mən onunla ailə qurmamaq qərarına gəldim.

- Maraqlıdır, niyə?

- Ona görə ki, Xəlil bəylə, Sizinlə görüşdükdən, istiqlalyyət uğrunda mübarizədə ilk addımlarımı atdıqdan sonra, Vətən məhəbbəti mənə də elə ülvələşdi ki, indi mənəm üçün ondan yüksəkə duran heç bir hiss ola bilməz. İstiqlalyyət yolunda mübarizədə isə, təhlükə də, bəlkə, qurban getmək də inkarədlməzdir. Mən mübarizəyə məhz bu amalla qoşulmuşam: Ya Azadlıq, ya ölüm! Ən azı bu yolda mənə hədsiz məhrumiyətlər gözlədiyini də duyur və sevinc hissi ilə qəbul ed-

rəm. Ancaq, istəmirəm o da mənimlə bu yolda əzablarla, zülmərlə, məhrumiyətlərlə dolu bir həyat yaşasın.

- Bu romantikadı, oğul!

- Yox, Bəxtiyar müəllim! İnanın, mən nə qədər çalışdımsa, özümle bacara bilmədim. Sabahkı həyatda mənim ucubatomdan çəkeçəyi əzab-əziyyətləri göz önünə gətirirəm, qəlbim ağrıyır. Ona olan istəyim müqəbilində yeganə yol seçdim: onda özümə qarşı nifrət oyada bilmək! Qoy başqası ilə ailə qursun, səadət tapsın! Onu xoşbəxt görsem, bu mənə ən böyük təsəlli olar.

- Yox, ay oğul! Vətən məhəbbəti öz yerində. Ancaq səni ürekdən sevən bir gözəlin məhəbbət arzularını ürəyində qoymaq? Mən bunu anlaya bilmirəm. Həm də sən də onu sevdiyən halda, iki döyünən qəlb bir-birindən ayırmaq?

- İstiqlaliyyət mübarizəsində mənə mane olacağından ehtiyat edirəm. Bu gün o məhəbbəti ürəyimdə dəfn etməsəm, sabah məni hansısa cəsarətli bir addımı atmaqdan çəkindirə bilər. Hiss edirəm ki, onunla birlikdə olanda da, ondan kənarında olanda da, günbəgün, saat-basaat artır ona məhəbbətim. Gələcəkdə bu məhəbbət məni hansısa addımdan "qoruyar" və "qoruma" hissi mənim daha ülvi məhəbbətlə bağlandığım Vətənin azadlığı uğrunda mübarizəmdə əngəl ola bilər. Zeynal müəllim dedi ki, bu sevgimdən əl çəkməklə özümə, öz həyatıma və sözsüz ki, həm də onun həyatına zərbə vurursam, Vətən məhəbbətindən əl çəkməklə, daha doğrusu, istiqlal mübarizəsindən geri durmaqla millətə, xalqıma zərər vura bilərəm. Bu müqayisəmdə ikinci birinciye qalib gəldi, birini digərinə qurban verməliydim, birincini qurban verməyi üstün tutdum.

- Mənim üçün çox maraqlıdır, Təmkini! De görüm bu haqda qızla söhbət etmişəm? O nə deyir sənə bu qərübə fəlsəfəyə?

- Ona bu haqda heç nə deməmişəm. Çünki istiqlaliyyət mübarizəmiz barədə bildiklərimi sirr olaraq saxlayacağıma and içmişəm. Bu sirri açmağın özü də, mənə, Vətənə xəyanət olardı. Ona isə, tamamilə başqa bir hadisəni bəhanə edib, ayrılmağımızın səbəbi kimi izah etmişəm.

- O necə hadisədir?

Təmkini Dağüstü parkda baş vermiş hadisəni qısaca danışdı,

- Çətinliklə də olsa, özünə bildirdim ki, gözləri qarşısında təhçür

edildiyim, alçaldığım bir qızla ailə qura, əbədlilik ömür-gün yoldaşı ola bilmərəm. Bunu öz kişilik qüruruma sığışdırma bilmədiyimi dedim.

- Bəs o nə dedi?

Təmkini dərddi-dərddi köks ötdürdü:

- Hələlik heç nə! Yay tətilinə çıxanda, evlərinə yola düşəndə açdım söhbəti. O da ağlaya-ağlaya avtobusa minib getdi. Yəqin ki, dərslər başlayanda bir də görüb, ətrafı söhbət edə biləcəyəm.

- Sənin, doğrudan qərübə özünəməxsus dünyan var imiş ki, Təmkini bəy! Her halda, götür-qoy et! Bəlkə onun üçün də sənə ilə birgə əzablı yolda addımlamaq daha xoşdur, nəinki sənsiz "xoşbəxt" həyat?

- Bu gün onun üçün belədir, mən buna əminəm, Bəxtiyar müəllim! Ancaq gələcəkdə belə olacağına heç kim, hətta mən özüm də zəmanət verə bilmərəm. Mən mübarizə yolumda gələcəkdə çəkeçəyim əzablara dözə bilmək üçün, ondan ayrılmaq kimi çətin bir iztiraba tab gətirməliyəm. Buna dözsəm, demək heç bir zülm, çətinlik məni yolumdan döndərə bilməyəcək. Odur ki, fikrimdən dönmək istəmirəm, bu barədə qəti qərar almışəm.

Nədənə, birdən-birə Təmkinə elə gəldi ki, bu cür açıq-saçıq danışmaqla qarşısındakı böyük bir şəxsiyyətə hörmətsizlik etdi. Və bir anda qızardı:

- Bəxtiyar müəllim, bağışlayın məni. Dərdimi heç kəsə açıq danışa bilmirəm. Ona görə də, Size açmalı oldum. Buna görə üzr istəyirəm.

- Qətiyyəni o barədə fikirləşmə. Mən sənin sözlərinin səmimiyyətinə, ürekdən gələn fikirlərinin təbiiyyətinə, reallığına tamamilə inanıram. Və, deyim ki, bunu yüksək qiymətləndirirəm. Nəyə, gedək, dostlar bizsiz dərxdilər indi.

Bəxtiyar Vahabzadə getmək istədi. Əvvəl Təmkini də razılaşdı və şairə bərabər bir-iki addım atdı. Birdən nə düşündü, dayandı:

- Bəxtiyar müəllim, ancaq əsas söhbətimiz qaldı.

Şair dayandı, çevrilib Təmkinin üzünə baxdı:

- Mənə nə lazım idisə, öyrəndim. Sənin kimi təmiz, saf qəlbə sevən bir oğlanın ürəyini oxumağa bu qısa söhbət bəs etdi!

Şairin gözləri sevincdən parıldayırdı. Bu an o gözlərdə əmələ gələn yaş Təmkini üçün əbədi heykələ dönmüş, hər gün, hər an bu böyük insan haqqında düşündükcə o yaşlı gözləri xatırlayırdı. Təmkini xatırlayır ki, bu görüşdən sonra dəfələrlə onunla bir yerdə olsa da, hətta üz-

bəüz oturanda da şairin gözələrinə baxmırdı. Bəxtiyar Vahabzadəni əbədi olaraq həmin sevinc yaşı ilə gördüyü, millətinin bütün ağır-acısını gəzdirdiyi qəlbinin aynası olan o gözələrlə xatırlamaq Təmkin üçün daha xoş idi.

Şair bir anlıq sükutdan sonra əllərini Təmkinin çiyinə qoydu. Ona diqqətlə baxdı. Sonra özünə tərəf sıxdı, doğma balası kimi bağırina baxdı:

- Xalqımın sənin kimi oğullarını gördükcə qəlbim dağa dönr, oğul. Azadlığımıza inamım min qat artır. Bu dünyada birçə arzum var mənim. Ömür macal versin, azad, müstəqil, xoşbəxt Azərbaycanı görüm! Bax sənin kimi oğulları gördükcə buna inamım çoxalır.

Şair danışdıqca hərdən dodaqları titrəyirdi. Elə bil xalqın bütün müsibətlərini yadına salır, kövrəlir, özünü ələ alır, sözüne davam edirdi:

- Sefəvi Xanədanı kimi qüdrətli dövləti olmuş bir xalqı, dünyaya saysız-hesabsız dahilər bəxş etmiş, elmi, ədəbiyyatı, mədəniyyəti ilə bəşəriyyətə nümunə olmağa layiq bir milləti, şovinizm dünyası gör nə kökə salıb, ay oğul. Bu müsibəti hansısa başqa xalqın başına gətirsəydilər, bəlkə də indi onun nə dili, nə mədəniyyəti, nə də adı qalmışdı. Amma böyüklüyünə bax bu xalqın. Bir əsrdə dörd dəfə inqilab edib, hamısında minlərlə qurban verib, yenə öz istiqlalından dönməyib. Bu gün, bu əsrdə beşinci inqilab olasıdır. Bu inqilabın qələbə çalması biz qocalardan yox, sizdən, cavanlardan asılı olacaq. Sənin özünəməxsus fəlsəfəni duyduq, mənə daxili bir qürur hissi doğurdu. Bu ürəyin, bu qəlbin, bu böyüklüyün qarşısında nə imperiyalar, nə də onların qulbəçləri dözüş gətirə bilərlər, oğul! Mənə sənənin daxilini öyrənmək, ürəyinin dərinliyindəki hisslərlə tanış olmaq lazım idi. Bu qısaca söhbətimiz kifayətli mənə. Odur ki, artıq söhbətlərə lüzum görmədim. Elə bu söhbətə yekunlaşdırmaq qərarına gəldim.

Şair cib dəsmalını çıxardı, gözələrinə sildi. Ətrafı nəzərdən keçirdi:

- Gedək?

Təmkin dinmədi.

- Nəse demək istəyirsən, utanma, de! Məncə biz artıq açıq söhbət edədik, aramızda pərdə saxlamağa nə lüzum?

Təmkin bilmədi sualı necə qoysun:

- Bəxtiyar müəllim! Bakıda Siz söz vermişdiniz ki...

Şair gülümsündü:

- Başa düşdüm. "O kişi" bərədə, eləmi?

- Bəli!

- Bunu mütləq bilmək istəyirsən?

- ...

- Yəni "o kişi"nin kimliyinin istiqlal mübarizəsində necə hərəkət etmək üçün əhəmiyyəti var?

- Məncə yox! Biz öz yolumuzdan dönəsi deyilik. Sadəcə...

- Səni başa düşürəm. Bu sirri sənə açmağa söz vermişəm. Açırım. Amma, unutma, bu sənin ürəyində əbədi sirr olaraq qalmalıdır. Mən inanıram ki, belə də olacaq.

- Əmin ola bilərsiniz, Bəxtiyar müəllim!

- "O kişi"...

Şair "o kişi"nin ad, familiyi deyəndə, sanki dünya Təmkinin başına fırlandı:

- Nə danışırırsınız, Bəxtiyar müəllim? Yəni o...

- Hə, oğul! Mənim, bizim hamımızın ona böyük ümidimiz var!

- Axı o...

- Bu bərədə söhbəti qurtaraq. Birçə onu deyirəm ki, bizim açıq mübarizəmizin vaxtı müəyyənleşib artıq.

- Mən bilsəm olar?

- Niyə olmur? Səkkiz-on ildən sonra! 1985-90 arası! Amma o vaxta qədər çox işlər görməliyik? Yəqin bu bərədə sənə deyiblər.

- Tamamilə açıqlamaıyblar. Sadəcə, bu il üçün bəzi tapşırıqlar veriblər.

- Yerine yetirə bilirsənmi?

- Tapşırıqlar çox yüngüldü, Bəxtiyar müəllim! Şerlər yaymaq, milli məsələlərə dair verdikləri təlimata uyğun təbliğat aparmaq, milli adətlərini dirçəldilməsi! Belə-belə, yüngül tapşırıqlar.

- Bunlara yüngül tapşırıq kimi baxma. Unutmaq olmaz ki, inqilabı xalq həyata keçirəcək, beş-üç nəfər yox! Xalqı da buna hazırlamaq lazımdır. Mənevə yetkinliyi, milli özünüdərkli olmayan xalq heç vaxt inqilab edə, azadlığa çıxma bilməz. Odur ki, bu işə soyuq yanaşmaq olmaz. Fikrim çatırmı?

- Bəli!

- Nəyse! Çox ləngidik. Gedək dostların yanına...

Süfrənin yanına çatanda Bəxtiyar Vahabzadə şux zarafata keçmək

istədi:

- Ay canım, bayaq da fikir verdim, istədim dillənim, dedim birdən kimse inciyə bilər.

Zeynal müəllim də zarafatyana bildirdi:

- Sən də ele dillən ki, heç kim inciməsən!

Güldülər. Şair öz yerinə keçdi. Mütəkkeni dikəldib, dirsekləndi:

- Baxın görün süfrədə nə artıqdı?

Şahmar Əkbərzadə birbaşa səsəndi:

- Konfet, şokolad!

Bəxtiyar Vahabzadə şəhadət barmağını Şahmar Əkbərzadəyə uzatdı:

- Aha! Gördünüz? Deməli, tək deyiləm. Bu cür gözəl, səfalı yerdə, təbiət qoynunda, hər şey təbi! Onda bu süni şirinliyə nə ehtiyac?

Xudu müəllim gülümsər gözələri ilə şairə baxdı:

- Mən səninlə də, Şahmarla da razı deyiləm.

- Niyə? - Bəxtiyar Vahabzadə soruşdu. Xudu müəllim söhbətinə davam etdi:

- Demək istəyirsiniz ki, bu konfeti, şokoladı insanlar düzəldib, yəni sünidir. Qalan hər şey təbi, elədir?

Şair başı ilə təsdiq etdi.

- Onda gəlin görək, konfet, şokolad istisna edilməklə, təbi dediyimiz şeylər necə yaranıb? Söz yox, deyirik təbiət yaradıb, elədir? Amma konfeti, şokoladı insan əli yaradıb. İnsanı kim yaradıb? Onu da təbiət, elədirmi? Canım, təbiətin yaratdığı ali varlıq deyilmi insan? Təbiətin ali varlığının yaradığından imtina etsən, təbiət küsməzmi bizdən?

Zeynal müəllim əllərini iki-üç dəfə bir-birinə vurdu:

- Eşq olsun, əla!

Xudu müəllim şokoladın birini götürdü, kağızını soyub qoydu ağzına. Kəkotu çayından bir qurtum aldı:

- Hələ arasını demirəm ki, bu gözəl neməti, ali varlıq hesab etdiyimiz xanımlar hazırlayırlar, Bəxtiyar müəllim!

Hamı güldü. Bəxtiyar Vahabzadə əllərini göyə qaldırdı:

- Mən tabe, Xudu müəllim!

Zeynal müəllim söhbəti dəyişmək istədi:

- Bəxtiyar müəllim, xəbərin var, qudan da şer yazır?

- Yox eşşi! - Şair Nureddin həkimin üzünə baxdı, - doğrudan?

Şahmar Əkbərzadə qarpızdan bir azca ağzına qoydu:

- Özü də birinci şerini, daha doğrusu bayatısını sənə qoşub! Sənə-tə ilk qədemlərini qohumbazlıqla atıb.

- Yox eşşi! - Şair yenə maraqla soruşdu.

Xudu müəllim dönüb Nureddin həkimə baxdı:

- Özün görürsən ki, sirri mən açmıram. Zeynalla Şahmar açdılar. Məcburam deyəm!

Nureddin həkim xəfifcə gülümsündü:

- Özün bilərsən! Mən o şeri deyəndə xahiş etdim ki, qayıdan kimi Bəxtiyar müəllimə çatdır. Sən dedin ki, onu ilk dəfə toyda deyəcəksən! İndi hökm sənindi!

Xudu müəllim yerini rahladı:

- Demək, Bəxtiyar məni çağırıb dedi ki, Nureddinin qızı üçün elçi getməlisən. Çox çalışdım ki, bu yükü üstümdən götürüm, mümkün olmadı. Getdim Nureddin gile. Çay gəldi, söhbət qızıqdı, çay soyudu. Təzəsi gəldi, o da soyudu. Bir də gələndə dedim, ay Nureddin, heç soruşmursan ki, niyə çay içmərsən? Dedi, özün bil, biz ev sahibiyik, borcumuz çay getirməkdir. İçib-İçməmək sənin işindi. Xülasə, axır ki, söhbəti açdım və bildirdim ki, adət var, razılıq vermədən, çay içə bilmərəm. Nəhayət, razılıq verdi, amma bərk hirsələnmişdi. Dedi, gör bu şairin çoxbilmişliyinə bax! Bilir ki, özü sünnü olduğu üçün elçi gəlsə "hə" verməyəcəyəm, səni gündərib elçiliyə. Razılığı aldım, bir şirin çay da içib ayağa duranda, Nureddin üzümə baxdı: Sən Allah, ürəyim partlayır, bir bayatı deyirəm, çatan kimi Bəxtiyara deyərsən. Dedim, buyur! Hə, onda bax bu bayatını dedi:

Əzizim kimə neylər?

Şair həkimə neylər?

Sən sünnü ol, mən şiə,

Görək kim-kimə neylər?

Hamı güldü.

Bu böyük şəxsiyyətlərin beləcə səmimi, sadə söhbətləri, şən, şux, duzlu zarafatları Təmkinə ləzzət verirdi. Axşama kimi isti-isti gələn kababdan yeyib, Çarlıq bulağın suyundan içdilər. Axşam hava qaralana yaxın dostlar meşəni tərk etməli oldular...

Kameranın qapısı tarak-turukla açıldı. Rafiq məhkəməyə getdiyi

üçün Təmkin otaqda tək idi:

- Adınız!
- Təmkin!
- Hazırlaş, müstəntiq gəlib.

Qapı örtüldü, ancaq bağlanmadı. Təmkin hazırlandıqdan sonra qapını içəridən döydü. Nəzarətçi qapını geniş açdı:

- Çıx! - dedi...

Dindirmə otağına daxil olanda vəkilə müstəntiq söhbət edirdi. Həmşəkəndən fərqli olaraq indi bir qədər eyinləri açıq idi.

Hər ikisi ilə görüşüb, stula oturdu. Müstəntiq bir qədər Təmkinin üzünə baxdı:

- Hə, dost! Səni sevindirəcəyəm bu gün.

Təmkin bildirdi ki, vəkilə Yusif bəy, onun həbsi barədə verilmiş sanksiyanın dəyişdirilməsi üçün vəsadət qaldırıb. Ona elə gəldi ki, vəsadət qəbul edilib və müstəntiq indi bu barədə deyəcək:

- Mənə elə gəlir ki, bu çoxdan olmalıydı, - müstəntiqin üzünə baxdı.
- Sənin xəbərən var?
- Yusif bəyin vəsadət qaldırdığını bilirəm.

- Əşşə, yox ey! Hələ o vəsadətə baxılmayıb. Söhbət başqa şeydən gedir, - müstəntiq çantasının ağızını açdı. Bu arada vəkil rüilləndi:

- Cəmil qəzetdə ifşa ediblər!
- Doğrudan? - Təmkin təəccübləndi, - hansı qəzetdə?

Müstəntiq sumkasından çıxartdığı iki ədəd "Azərbaycan" qəzetini stolun üstünə qoydu:

- Burda! Dövlət qəzetində. Götür bax, orta səhifədədi.

Orta səhifəni açanda Təmkin gözələrinə inanmadı. Səhifənin tam ortasında Cəmilin şəkləri var idi. Bütöv səhifə isə, ona həsr edilmiş yazıdan ibarət idi. O biri nömrəni götürdü. Orda da eyni vəziyyət idi:

- Demək iki nömrədə, hərəsində bir səhifə? Maraqlıdır, nədən yazırlar? Demək istəyirəm, yeni onun elə fəalliyəti olub ki, bu qədər böyük yazıya ehtiyac hiss ediblər?

Vəkil yazı haqqında açıqlama vermək istəmədi:

- Əsasən cəsusluq fəalliyətindən yazırlar.

- Qərbedə! Kimin cəsusu imiş?

- Rusiyanın! Bütün əməlləri də onların tapşırığı ilə həyata keçirilmiş.

- Bəs kim öyrərib bu faktları?

- Jurnalistlər! Özlərinin təhqiqatı ilə, faktları aşkar edib, materialı hazırlayıblar.

Müstəntiq dindirmə protokolunu doldurdu:

- Yaxşı, qəzetləri götürərsən, kamerada oxuyarsan. İndi bir-iki sualım var, onlara cavab ver...

Dindirmə qurtardı. Müstəntiq getdi. Vəkil Yusif bəylə bir qədər qəzetdəki yazı barədə söhbət etdilər. Nəhayət, Təmkin vəsadətə maraqlandı:

- Vəsadətə niyə baxmayıblar hələ?

- Deyir işi yekunlaşdırmağa bir şey qalmayıb. İstintaq qurtarsın, bütün iş materialları ilə tanış olun. Sənədlərin işə baxılmaq üçün məhkəməyə göndərilməsi məsələsi müzakirə ediləndə, həmin vəsadətə də baxılar.

- Niyə?

- Səni ayırmaq istəmərlər onlardan. Yeni, Qulamla Cəmiləndən.

- Qərribə işdi! Axı mən bu cinayətdə onlarla əlbir olmamışam.

- Hər halda, iş yekunlaşır. Materiallarla tanış olarıq, görək Qulamla Cəmil necə izahat veriblər sənin haqqında? Ondan sonra qəti qərara gələrik.

- Onlar necə izahat verirlər, versindər, axı sübut yoxdur?

- Nə bilirsen? Bəlkə yalançı şahidləri var. Axı onlar bu işə girişməzdən əvvəl hər şeyi ölçüb-biçiblər! Həm də, ikisi də hüquqşunasdı, əlavə, partiyanın həmsədri respublikada tanınmış hüquq işçisidi. Bunlar sənə zarafat gəlməsin.

- Demək, onlar hüquqşunas olduqları üçün hər cür fırıladağa əl atıb, haqqı, ədaləti batıracaqlar?

- Yox, inanmıram batıra bilsinlər. Çünki, mən hiss edirəm ki, sənin onlarla əlbir olmadığını istintaq tərəfi də başa düşür. Ancaq hüquqi məsələlərdə gərək haqqı sübut etməyi bacarasan. Başqa cür mümkün deyil.

- Yaxşı, əgər başa düşürlərsə ki, onlarla əlbir olmamışam, onda niyə saxlayırlar mənə burda?

- Bunun başqa səbəbi var.

- Hansı səbəb?

- Axı Cəmilə Qulam səni dövlət agentini kimi təqdim ediblər. Qəzet-

İr də bu bərədə yazıb.

- Noolsun?
- Necə yeni noolsun? Sən agentsən?
- Təəssüf ki, yox!
- Təəssüf?

- Bəll! Başa düşürəm, Azərbaycan dövlətinin agentı olmaq bəyəm şərəfsizlikdi? Bu dövlətin müstəqilliyini qorumaq üçün, dövləti təhlükəli hadisələrdən xəbərdar etmək üçün çalışırsən, bu şərəfli işdi. Niyə axı müstəqil Azərbaycan dövlətinin agentı, keçmiş SSRI-nin DTK-sının agentı kimi qəbul olunur? Yənə deyirəm, təəssüf ki, mən agent deyiləm. Əgər olsaydım bununla yalnız fəxr edərdim.

- Defakto, sən agent deyilsən, elə deyil?
- Elədir!

- İndi, məhkəmə olmadan, günahsızlığın sübuta yetirilmədən səni azad etsələr, həm Qulamla Cəmil, həm onların partiyası, həm də müxalifət qəzetləri ajataj yaradacaq, hay-küy qoparacaqlar ki, Təmkin agent olduğu üçün onu azad etdilər.

- Qoy desinlər, mənim üçün fərqi yoxdu!

- Sən deyirsən fərqi yoxdu. Ancaq dövlət üçün fərqi var axı! Sən agentsənsə, onda kobud səhvə yol verməklə düşmənin əlinə fürsət kəçirmisən. Onda dövlət nüfuzdan düşür, başa düşürsən?

Təmkin başını tərpətdi:

- Hə!.. İndi başa düşdüm.

- Buna görə də, güman ki, məhkəmədə günahsızlığın sübut olunarsa, bundan sonra azad edəcəklər. İndi isə, inanmıram.

- Onda niyə vəsədət qaldırmısan?

- Qaldırışam ki, məhkəmədə dilimiz uzun olsun.

Yusif saatına baxdı:

- Nəyşə, inşaallah hər şey yaxşı olacaq. Evə sözlün, zadın var?

- Salam yetir. Məndən nayran olmasınlar. Vəziyyətim pis deyil. Bir az darıxıram, vəssalam.

- Yaxşı, ötürüşdə nə göndərsinlər?

- Elə bir şey lazım deyil. Özləri nə istəsələr, onu!

Xudahafisləşib, ayrıldılar...

Təmkin kameraya gəldi. Yənə çarpayıya uzanıb xəyala daldı...

Axırıncı kursun dərsləri başlamışdı. Əlfirə ilk iki gündə dərslərə gəlməmişdi. Təmkin bərk narahət idi. Əgər bir-iki gün də gəlməsə, yaqın ki, dözə bilməyəcəkdi. Nə yollasa maraqlanmalı, bir məlumat almalı idi.

Üçüncü gün Əlfirə auditoriyaya daxil oldu. Təmkin pəncərəyə söykənib fikrli durmuşdu. Əlfirə qapıdan daxil olanda qeyri-ixtiyari diksindi. Əlfirə bunu hiss etdi. Ancaq özünü onda qoymadı. Keçib qızlarla görüşüb, öpüdü. Hal-əhval tutdu. Sərbəst idi. Təmkin bundan daxilən xoşhal oldu. Üzünü çevirib, pəncərədən şəhərə boylandı: "Bax belə, Əlfirə! Soyuqqanlı, səbrli, dözümlü ol! Bilirəm, üzde özünü şən göstərməyə çalışırsan. Daxilindəki tufanı hiss edirəm. Eybi yox, həyat səni tədricən mənsizliyə öyrədəcək. Ailə, uşaq! Yavaş-yavaş hər şey axarına düşəcək".

- Salam, Təmkin!

İlahi! Ona salam verən Əlfirə idi. Təmkin yenidən üzü otağa çevirdi. Əlfirənin əlləri arxasında idi. Təmkin hiss etdi ki, bütün qrup yoldaşlarının nəzəri onlara dikilib.

- Salam, Əlfirə! Necəsən?

Təmkin sərbəst olmaq, onlara baxan yoldaşlarının heç nə hiss etmələri üçün adı qrup yoldaşı ilə söhbət edirmiş kimi göstərmək istəyirdi özünü. Ancaq, deyərsən alınmırdı. Özündən asılı olmayaraq həyacanını gizləyə bilmirdi.

Əlfirə Təmkinin sualına sualla cavab verdi:

- Bilmirsən, necə olaram?

- Niyə keç gəldin bəs? Yeni, iki gün dərs buraxmağın deyirəm.

- Xəstəydim!

- Niyə?

- Bilmirəm.

Əlfirə əllərini irəli keçirdi. Əlinde bir neçə vərəq kağız və bir qırımtı şamama var idi:

- Bu şamamanı sənin üçün gətirmişəm. Vaxtın olsa, kağızları da oxuyarsan.

Şamamanı və kağızları Təmkinə uzatdı. Təmkin Əlfirənin uzatdığılarını aldı. Şamamanı burnuna yaxınlaşdırdı:

- Gözəl iyi var.

- Hə! Amma müvəqqətdi.

Təmkin hiss etdi ki, Əlfirə nəse demək istəyir:

- Əlfirə, uşaqlar bizə baxır, yaxşı deyil.

- Baxsınlar də... Qəbahət bir iş ələmirik ki... Qəbahəti elədik, orda, parkda!

Təmkin başını qaldırdı, Əlfirənin gözələrinə baxmaq istədi. Yaşla dolmuş gözələrdən ələ bil ıldırım vurdu onu.

- Bilirsən niyə sənün üçün şamama getirdim?

- ...

- Çünki sən, iyləyib atmağı xoşlayırsan. Şamama inciməz səndən. Çünki o özündəki müvəqqəti təravəti bilir. Elə ki, iylədin, doydun, at onu, Təmkin!

Özünü ələ ala bilmədi Əlfirə! Hiçqırdı. Hiçqırtı ilə də gəlib yerində əyləşdi. Başını çantasının üstünə qoydu. Qızlar onun başına yığışdı. Bu an Təmkinə ələ gəldi ki, qrup yoldaşları, xüsusən də qızlar ona nifrət edir, ürəklərində onu "əclaf", "yaramaz" adlandıırırlar.

Zəng vuruldu. Həmin gün növbətçi olan Akiflə Rəsul, qollarında qırmızı bağlanmış auditoriyaya daxil oldular. Qızların toplaşdığı yerdə Əlfirənin ağıladığını, Təmkinin isə pəncərənin ağızında heykəl kimi dayandığını gören Akif:

- Təmkin, noolub? - deyə dostundan xəbər aldı.

Təmkin Akifin gözələrinə baxır, sanki onun sözlərini eşitmirdi. Akif bir də soruşdu. Təmkin yenə dillənmədi. Bu dəfə Rəsul onun qolundan tutub silkələdi:

- Təmkin! Ha indi nooludtu?

Təmkin ələ bil yuxudan ayıldı:

- Heç! Çıxaq bayıra.

- Zəng vuruludtu, ha indi müəllim gəlir bu saat, hara çıxırsan?

- Eybi yoxdu, biriniz mənimlə çıxaq bayıra.

Akif cəld Rəsulun qolundan qırmızısını açdı. Təmkinin qoluna bağladı. Bayıra çıxdılar. Akif qapının ağızında Rəsula tərəf döndü:

- Müəllimə deyərsən ki, növbətçidirlər.

- Ha indi, arxayın olun!

Təmkinin ürəyi hökm edirdi ki, çıxsın. Binanın içində ələ bil hava-sı çatmırdı. Akiflə birlikdə binadan çıxdılar. Küçədə bir qədər gəzişdilər.

Təmkin Əlfirəni yola salarkən elədiyi söhbət barədə dostlarına heç

nə deməmişdi. İndi bütün söhbəti olduğu kimi Akifə açıqladı. Yay boyu çəkdiyi daxili əzabdan danışırdı. Nəhayət, bir az əvvəl Əlfirənin ona dediklərini və şamama ilə kağızı ona verdiyini dedi.

- Kağızda nə var?

- Bilmirəm! Oxuya bilmirəm, Akif!

- Yaxşı, necə bilirsən, sən hərəkətlərində haqlısan?

- Başqa yol yoxdu axı, Akif! Məni başa düş, o hadisədən sonra mən onun gözələrinə dik baxa bilmirəm, xəcalət çəkirəm.

- Çox nahaq! O zaman dedim ki, gedək tapaq, məcbur edək, sən dən üzr istəsin, Əlfirədən üzr istəsin.

- Məsələ üzr istəməkdə deyildi. Başa düş, mən təhqir edilmişdim, alçalmışdım. Əlfirə mənə deməse də, əksinə, mənə təsəlli verməyə çalışsa da, bilirəm ki, mən alçalmışam onun gözündə. Axı biz aile qur-saq, özümə də, ona da əbədi əzab qismət etmiş oluram.

- Boş-boş danışırsan ey, deyirəm! Rəhmətliyin oğlu, ailədə əsas məsələ qarşılıqlı sevgidi, o da var. Qalan bütün məsələləri həll etmək üçün bu bəsdı. Nə ağılsız fikirdi gəlib başına, bilmirəm.

- Başqa yolum yoxdu.

- Özünü üzmə! Mən indi onunla söhbət eliyərəm, vaxt danışıram, görürsənsən, deyərsən səni sınıyardım, vəssalam.

- Eləyə bilmərəm, Akif!

- Eləyərsən! Eləyəcəksən də!

- Yox, mümkün deyil! Artıq gecdi. Demişəm ona sözlərimi. Danış-san bildir ki, mən ona axırncı dediklərimin üstündə dururam. Fikrim qətidir.

- Yox, qağa, sənə deyəsən soyuq dəyib. Gedək dərse, özünü ələ al, sakitləş. Otur dərse, axşam otaqda ətraflı söhbət eləyərək...

Axşam Mürvət də gəlmişdi. Dostlar Təmkinə təsir etmək, bu "ağıl-sız" hərəkətindən çəkəndirmək üçün gecə yarıyadək söhbət etdilər. Ancaq Təmkin ipə-sapa yatmırdı ki, yatmırdı. Nəhayət, Mürvət ayağa durdu:

- Təmkin, gecədi, mən getmək istəyirəm. Sənə son sözüm budur. Əgər bilseydim ki, onu sevmirsən, mən özüm səni bu yoldan çəkəndir-ərdim. Amma, açıqca hiss edirəm ki, indi, bu dəqiqə sən onun yolun-da ölümə də getməyə hazırsan. O da səni sevir. Belədirsə, nədi səni bu böyüklükdə xoşbəxtlikdən imtina ələməyə məcbur edən? Sənin de-

diyin park əhvalatı mənim heç cür ağılıma batmır. Açıqı, hiss edirəm ki, bu səbəb deyil, bəhanədi. Səbəb isə nəşə başqadı. Hesab edirəm ki, bizi həqiqi dost bilirsənə, o səbəbi açmalıydın. Açmırsan, özün bil.

Təmkin etiraz etmək istədi:

- Ağsaqqal, yenə deyirəm, başqa heç bir səbəb yoxdu, inanın!

- Xahiş edirəm, sözümlə kəsme, - Mürvət dəvət edirdi, - bir də deyirəm, o dediyinlə hamını aldada bilirsən, məni yox! Əsl məhəbbətdən belə xırda bir şey üstündə üz döndərmək qətiyyəni mümkün deyil. Səbəb başqadı, sağlıq olsun, vaxt gələr, bilərik. İndilikdə isə, sənə bir böyük qardaş kimi axırıncı sözümlə budur: bir də düşün, bir də götür-yoy elə. Çalış ki, səadətindən üz döndərməyəsən. Əgər indiki fikrindən qəti olaraq dönsəni olmasan, son borcunu yerinə yetirməlisən. Bu da ondan ibarətdir, elə etməlisən ki, o qız sənə nifrət eləsin. Başa düşürsən, əgər onu həqiqətən sevirsənə, yazıqdı, onusa da bədbəxt elmə. Necə eləyirsən, bilmirəm, bunun yolunu özümlə tap! Qoy sənə nifrət eləsin. Yoxsa sən onu ömürlük bədbəxt eliyərsən. Qız qəlbi çox təmiz, pak, həm də incədi. Onun qəlbini incitməsin, bütün arzularını üreyində qoymusan. Axırıncı sənə borcun, həтта deyərdim ki, kişilik borcun, qeyrət, namus borcundu ki, onun nifrətini qazana biləsən. Məhəbbətini necə qazanmırsansa, onu eləcə də nifrətə çevirməlisən. Heç olmazsa onda günahlarının bir hissəsini yumuş olarsan.

Mürvət xudahafizləşib çıxdı. "Ağsaqqal"ın sözlərindən sonra deməli bir söz qalmamışdı. Odur ki, dostları, bir qədər də Təmkindən incik halda yerlərini salıb, uzandılar. Təmkin də yerini saldı. Ancaq, Əlfirənin verdiyi kağızları götürmək, oxumaq istəyi baş qaldırmışdı. Oxumaq istəyi səhərdən onu tərk etməsə də, ancaq dözə bilmirdi. Hiss edirdi ki, yay ərzində çəkdiyi əzabdan tənəgə gəlib, dərđini kağızlara boşaldıb. Təmkin bu yazıları oxuyub dözə biləcəkmii?

Ayağa qalxdı. Cibindən kağızları götürdü. İşığı söndürüb, sakitce qapını açdı, asta addımlarla otaqdan çıxıb, mətbəxə gəldi...

Kağızlar yeddi dəftər vərəqindən ibarət idi. Hiss olunurdu ki, dəftərdə yazılmış, sonradan cırılmış vərəqlərdi...

"17 iyul. Gece saat 2-nin yarısı. Ax, Təmkin, sən nə qədər insafsız, amansız imişsən? Axı sən belə deyildin, Təmkin. Niyə dəyişdin? Kim məcbur elədi səni? Sən necə deyə bildin o sözləri? Sənə nə olmuş-

du? Axı qəlbim demirdi, Təmkin! Vallah, gözlərimdən oxuyurdum ki, dilin dediyi bu sözlərə görə qəlbim sıxılır. Niyə əzab verirənsən özünə. Məni əbədi qəlbində yaşadacağına and içirdin. Bəs mənim əbədi məske-nimi sıxmaqla məni də sıxırdın axı, Təmkin? Necə qayırdın buna? Bilirəm, bilirəm ki, indi sən də yata bilmirsən. Mənə dediklərinin əzabını çəkirsən. Bilirəm ki, haçansa məni yada salacağısan. Heç olmasa balaca bir məktub yazacağısan. Yazacağısan ki, səni sinayırıdım. Hə, Təmkin? Bəs niyə gecikirsən? Az qalib bir ay ola ayırdığızı. Amma hələ yada salmırsan məni. Yox, yalan dedim, bilirəm ki, bir dəqiqə də yaddan çıxarmırsan məni. Amma, elə bil mənə əzab verməkdən ləzzət alırsan. Yox, Təmkin, sən belə amansız deyilsən. Yazacağısan, bilirəm ki, yazacağısan! Bilirəm ki, sən də mənə S.Vurğunun sözlərini deyəcəksən: Qoy üzə vurmasın ötən günləri! Vurmaram, Təmkin! And içirəm, bir dəfə də olsun içdiyimi demərəm sənə. Təki qayıt, Təmkin. Məhv eləmə məni, yalvarıram!.."

"29 iyul. Gece saat üçüdü. Yata bilmirəm. Düşünəndə ki, Təmkin daha olmayacaq, özümü öldürmək istəyirəm. Amma yox, inanıram ona. Bilirəm, bilirəm ki, qayıdacaq, bilirəm ki, indi, bu dəqiqə məni düşünür. Niyə narahat olursan, əzizim? Axı noolub ki? Nəyəse açığın tutub, hirsələnmiş, hirsini mənə tökmüsen! Vəssalam! Nə olar ki, hər şeyi ürəyinə salmalı deyilsən ki, bir yolla ürəyini yükün azaltmalısan axı! Sözündə dedin, ürəyini bir az soyutdun? Hə, əzizim, di indi gəl oturaq, dərđləşək... Pərvərdigara, mən dəli olacağam. Heç vaxt belə olmamışdım. Elə bil Təmkinsiz həyatın təhlükəsi məni alıb ağışuna. Yeni bu mümkündürmü? Bəlkə də Təmkin üçün mümkündür, amma mənə onsuz həyat lazım deyil. İstəmirəm Təmkinsiz həyatı, istəmirəm, istəmirəm..."

"02 avqust. Gece saat üçün yarısı. Salam Təmkin! Ad günün mübarək. Belə də sevgi olar? Sənə hədiyyəm var, necə verirəm? Nə hədiyyəyə? İndi deyərəm. Yadındamı, o ürək ağrısı ilə yazdığım dəftər? Orda bir yer vardı... Bilmədin? Ay səni... Sonra da, parkda... Hə, hə, hə! İndi yadına düşdü? Bax bu gün, ad günündə icazə verirəm yenə... Bax belə, öp məni, Təmkin, bas məni başğırna, indi, bu dəqiqə, bu an mən dünyada ən xoşbəxt adamam..."

"11 avqust. Gece saat biridir. Vallah, dastanlarda, romanlarda oxuyanda, adam inanmırdı. İnana bilmirdin ki, bir qız bir oğlanı sevir, onun yolunda hər əzaba dözər, həтта özünü öldürür! Mən indi o vəziy-

yətdəyəm. Az qala iki aydı görüşürük. Amma bir dəfə də olsun məni yada salmır. Nə çətindi bir məktub yazmaq? Bəlkə, avtovağzalda dedikləri haqiqətdi. Bəlkə soyuyub məndən Təmkin? Bəlkə onun məhəbbəti eləcə gün keçirmək, darıxmamaq üçün bir əyləncə imiş. Yox, Təmkin sevirdi məni... Dilim qurusun, sevirdi yox, sevir! Bilirəm ki, sevir. İndi də sevir, həmişə seveçək. O mənsiz yaşaya bilməz, mən də onsuz! Allah bizi bir-birimiz üçün yaradıb. Ona görə də bir yerdə oxumalı olduq. Yoxsa, tale necə görüldürəcəkdiki bizi? Eh, Təmkin! Heç olmasa balaca bir məktub yaz, təselli olsun mənim üçün. Axı sən kişisən. Kişiləri dözümlü uluzlar. Mən isə dözə bilmirəm. Birdən toyumuz haqqında fikirləşirəm. Ağ gəlinlik paltarları, yox, qırmızı! Niyə də qırmızı olmasın? Axı biz səninlə xoşbəxt olacağıq, Təmkin, xoşbəxt, mən buna əminəm. Sənin bütün əziyyətlərini, ezablarını oğurlayacağam. Necə? Onu özüm bilərəm! Sevdiyi oğlanın ezablarını oğurlamağın yollarını yaxşı bilir qızlar. Yox, demərəm, ayıbdı axı. Toyumuzdan sonra özün görəcəksən! Eh... Gözümün yaşı da qurumaq bilmir ki! Sevincimdən ağlayıram ey, Təmkin. Toyumuzda fikirləşirəm, sevinirəm. Hə, nədi, yenə avtovağzalda ki sözləri demək istəyirsən? Yaxşı, qurtar, bəsdir, özünü aldatma. Yaxşı bilirsən ki, sən mənsiz yaşaya bilməzsən. Niyə özünə də, mənə də hədəf yerə zülm verirsən? Çoxlu sözüm var ey, amma sənə başağrısı vermək istəmirəm, Təmkin. Özünü də gecənün bu vaxtı. Yatmaq istəyirsən? Nə deyirəm, məni öp sonra! Bax belə! Gecən xeyrə qalsın, Təmkin!"

"16 avqust. Gündüzdü.

Bu nə məktubdu, Təmkin? Niyə mənə hər şeyi açıq demirdin? Əgər kənddə istəklən var idisə, bəs niyə aldadırdın məni? Bəs deyirdin o qız nişanlıdır? Kim yazıb onda bu məktubu? Yox, yox, yox! And iç mənə, Təmkin, and iç ki, bu məktubu yazanı tanıyırsan. Niyə demirsən? Yoxsa? Yox, yox, yox! Ola bilməz, ola bilməz! Axı o səni sevmir. O heç sevgi nə olduğunu bilmir. Bir gör mənə göndərdiyi məktubda nə yazır: Oralarda oğlan elə qəhətirdi ki, Təmkindən əl çəkmirsən? Bax, o səni adicə bir oğlan adlandırır. Həm də, təkli oğlan olsun, ərə getsin. Vəssalam! Axı sən onunla xoşbəxt ola bilməzsən, Təmkin! Bir gör mənə hansı nalayiq sözlər işlədir! Necə dözürsən, Təmkin. 'Demək, demək onun ucbatından atırımsan məni. Bir gör nə qədər aşağısızsan! Ağılsızsan, vallah! Gör səninin kimi ürək sahibi, necə ad malla

evlənmək... Yox, ola bilməz. Ola bilməz! Mənim bir yolum var, Təmkin! Ya sən, ya ölüm demişdim, yadımdamı? İndi ki, sən yoxsan mənimçün, mən öz vədimə əməl etməliyəm. Məzarıma gəlmə, Təmkin! Gəlsən, bütün ruhları köməyə çağırıb səni daşa basaram. Sonra da oturub ağlayaram. Doyunca ağlayaram. Gəlmə, yoxlama məni, gözümə görünmə. Qoy heç olmasa ruhum öz Təmkinimlə, ürayımdə əbədi yaşatdığım Təmkinimlə qalsın. Toxunma o müqəddəsliyə bari. Əlvida, Təmkin! Bu da mən! Ayrılmacağımızı istəyirdin, bu da ayrımaq. Mənim ayrımaq üçün başqa yolum yoxdu! Əlvida!.."

"21 avqust. Gündüzdü.

Xəstəxanadayam. Güclə alıblar məni ölümün ağzından. Bacım belə deyir. Nə yaxşı bacım həkimdir. Əgər o evdə olmasaymış, o saat təciliyədim çağırmasaymış, yəqin ki, indi yox idim. O gün Təmkinin nişanlısının məktubunu oxuyandan sonra ölməyi yeganə yol bildim. Amma yox! Ölmək niyə? Yaşayacağam! Ailə də quracağam. Xoşbəxt ailə! Çatışmayan birca Təmkinin məhəbbəti olacaq. Qoy olsun. Görünür tale mənə əbədi dərd vermək üçün yaradıb Təmkinin. Təki o xoşbəxt olsun. Təki ailə qurduğu qadın onu başa düşsün. Bəlkə heç Təmkinin günahı yoxdu, onu məcbur edib nişanlayıblar. Nə olsun? Hər halda Təmkin istəsəydi, möhkəm dayanardı, vəssalam! Amma yaşamaq istəyirəm indi. İntihar acizlikdi deyənlər haqlıdır. Əsl insan odur ki, həyatın ezablarına sinə gərə, ona verilən ömür payını axıra qədər yaşaya bilər. O gün məktub mənə necə ağır təsir etmişdi, xudaya! Amma indi sakitəm. Heç elə bil heç nə olmayıb. Bilmirəm... (Bacım gəldi, ardını sonra yazaram.)"

Kağızların lap altında Təmkinin "nişanlısı"nın Əlifriyə göndərdiyi məktub idi. Təmkinə tanış idi bu məktub. Məzmununu bilirdi. Ona görə də oxumağa ehtiyac yox idi. Kənddə bir dostuna xahiş edib, özünü diklə edib yazdırmışdı. Əlifrinin nifrətini qazanmaq üçün bunu yeganə yol hesab etmişdi.

Ancaq indi başa düşdü ki, bu onun ezabları üstünə daha bir əzab verən dəhşətli bir faciəyə səbəb olarmış. Əgər Əlifrinin intiharı baş tutsaydı, onda necə yaşayacaqdı Təmkin? Onun yaşamağa haqqı olacaqdımı?

Təmkin peşmançılıq hissi keçirir, nə edəcəyi haqqında düşünmək istəyirdi. Ancaq... Heç nə düşünə bilmirdi, düşünmək iqtidarında de-

yildi. Elə bil beyni qapanmışdı. Qapanmış beyninin içində ezablı, iztirablı günlərini yaşayan Əlifirinin qürurlu heykəlindən başqa heç nə yox idi. Özü çalışsa da o "heykəli" unuda bilmirdi. Çünki qəlbinin lap dərinliklərində idi onun postamenti. Onu uçurmaq, dağıtmaq üreyini parçalamaq demək idi.

Təmkin mətbəxdən qayıtdı. Qaranlıqda öz çarpayısına uzanıb, gözələrini pəncərədən boylanan bədrələnmiş aya dikdi. Ay da yox oldu, amma Təmkin bunu hiss etmədi. Çünki aya baxanda, ay deyil, Əlifirə görünürdü onun gözüne. Ay getsə də, Əlifirə yenə orda idi, səmadan asılıb qalmışdı...

Axırıncı kursun semestri qurtarmaq üzrə idi. Xüsusi kursdan müha-ziresini qurtaran Koroğlu, zəng vurulanda Təmkinə onunla gəlməyi tapşırırdı. Koridorda çox da uzaq getmədilər. Koroğlu üzünü Təmkine tutdu:

- Dərsdən çıxanda vaxtla gedərsən. Saxlanxanadakı nömrəni yadda saxla: seksiya 3, saxlanc nömrəsi 220, kod da həmişəkədi, A-234.

Təmkin Koroğlunun dediklərini təkrar etdi. Əvvəldən ona bildirmişdilər ki, belə şeylər heç vaxt yazılmayacaq, yaddaşda saxlamaq lazımdır. Koroğlu Təmkinin nömrəni dəqiq dediyini görüb, sözüne davam etdi:

- Beş ədəd plakatdı. Əlli ədəd də şer. Plakatlari camaatın gur yığışdığı yerlərə vurmaq lazımdı. Özün bilirsən də, gecə, saat ikidə, üçdə! Şerləri də yataqxanada yay. Onun da yolunu bilirsən, hər otağın qabağına birini at!

- Yaxşı!

- Hə, ayrı nə var, nə yox?

- Salamatçılıqdı.

- O gün yuxarıda səni tərifləyiblər.

- Kim?

Koroğlu güldü.

- Ay xatakar! Özün bilirsən kim olar! Yayda görüşüb səninlə, çox xoşuna gəlmisən. O görüş barədə heç kim bilmir ki?

- Bilirlər! Rayonda çox adam bilir.

Koroğlu narahət oldu:

- Necə bilirlər? Yeni söhbətinizi də bilirlər?

Təmkin gülümsündü:

- Xeyr! Sadəcə, sair rayona gəlib, məni axtarıb, çağırtdırıb, görüşməliyəm. Vəssalam. Məncə burda şübhə doğuran bir şey yoxdu.

- Dediyn kimidirsə hə! Birdən kiməsə bir kəlmə...

- Xeyr, arxayın olun. Şairin mənimlə nə barədə danışdığını təkcə özüm bilirəm.

- Hə, yaxşı, inanıram! Dediklərimi edərsən.

- Oldu.

Ayrıldılar. Dərsdən sonra Təmkin dostlarına bildirdi ki, qohumları-gilə qonaq gedir. Gec gəlsə, nayran qalmasınılar. Şəhərdə xeyli gəzib dolandı. Gecə saat ikiyə azalmış dəmiryol vağzalına gəldi. Öyrəndi ki, saat ikidə Moskva-Bakı qatarı gələcək. Perronda xeyli gəzib dolandı. Moskva-Bakı qatarı gəldi. Adamların artdığını, küçələrdə izdiham yarandığını görüb saxlanxanaya girdi. Üçüncü seksiyanın 220-ci nömrəsini tapdı. Kodu yığdı. Elə hərəkət edirdi ki, kənardan şübhə yaranmasın. Nömrədən diplomat sumkanı götürüb çıxdı. Asta addımlarla Lenin sarayının qarşısında, sarayla üzbəüz vurulmuş Siyasi Büro üzvlərinin iri portretlərinin yanına gəldi. Ətrafa nəzər saldı. Heç kəs yox idi. Arxası, sağ və sol hissəsi bağlı dayanacaqda bir qədər dayanıldı. Sonra oturaçağa çökdü. Diplomatı açdı. Plakatlari ayrı-ayrı, dürməkləmiş halda idi. Bilirdi ki, plakatlari arxası keylidir. Əvvəlcədən su ilə doldurub cibinə qoyduğu odekolon şüşəsini çıxardı. Plakatin birini götürüb açdı. Cəld arxasını isladib dayanacağıın divarına yapışdırdı. Şüşəni də diplomat sumkanının içərisinə qoyub ağzını bağladı. Bir an dayanıb plakatdakı karikaturaya baxdı. Üstünə "Azərbaycan" yazılmış inək şəkli, bir kənarında Moskvanın simvolik rəsmi - Krem! İneyn döşünün hər məməsinə bir boru taxılıb. Borular Kremle gedib çıxır. Boruların üstündə "neft", "pambıq", "Ağdam", birində isə "beyin" sözləri yazılmışdı: "Əhsən! Gör nə gözəl fikirləşiblər?!"

Təmkin piyada Təzə bazara qalxdı. Plakatin birini bazarın qarşısındakı köşkə, ordan Nəsimi bazarına gəlib üçüncüsünü bazarın çöl divarına, dördüncüsünü "Genclik" metrosunun yanındakı köşkə, axırıncısını isə Dərnəgül qəsəbəsindəki tələbə şəhərciyinin dayanacağı yanındakı binaya yapışdırdı. Sonra yataqxanaya gəldi. Sakitcə otağa keçdi. Diplomat sumkanı otağa qoyub, şerləri götürdü. Çıxıb hər ota-

ğın çapısı ağzına birini qoydu. Axırcısını mətbəxdə oxudu, qoydu mətbəx stolunun üstünə. Şərin ilk misraları Təmkinin indi də yadından çıxmır:

Bak! Bak!
Anlat mənə, görək nəsen?
Ağızlardan eşitmişəm,
Deyirlər ki, sən,
Azəri şəhərisən!
Bu doğrumu?
İnanımı?
İnanmıram!
Öz dili var hər bir elin!
Hani axı sən dilin?
Sən dönmüsən, dəyişmişən!
Sən "Vağzalı" havasını
Quru caza dəyişmişən.
Görmürdünmü dilin sənin,
Bir bələylə rastlaşacaq.
Sən demə ki, azərlər,
Axırda lap
Ruslaşacaq.

Görəsən kimin şəri idi? O zaman adət idi, bütün inqilabi ruhlu əsərlərin müəllifləri gizli saxlanırdı. Şərin ruhundan hiss edirdi ki, Bəxtiyar Vahabzadənin. Ancaq məndəki bəzi fikirlər onu razı salmır və düşündürdü ki, Bəxtiyar Vahabzadə heç vaxt belə deməz! Məsələn,

Caz səsinə lal olubdur,
Üzeyirin nəğmələri.

Bütün dünyanın musiqisini toplasalar, Üzeyir bəyin tək bir "Koroğlu" üverturasına dəyməz. Belə musiqinin səsini caz necə batıra bilərdi?..

Təmkin qayıdıb otağa gəldi. Artıq hava işıqlaşdı. Yerində uzandı. "Əməliyyat"ı uğurla başa çatdırdığından məmnun qalmışdı. Birdən yadına düşdü ki, bu gün bazardır. Demək dərs yoxdur. Nə qədər istəşə yata bilər. Üzünü divara çevirdi. Beləcə yuxu apardı onu...

Həftənin birinci günü, dərşarası tənəffüsdə, qrupun komsorqu Arzu

Təmkinə yaxınlaşdı:

- Salam, Təmkin!
- Arzu? Salam.
- Dibdəki stula keç, sözüm var.

Təmkin Arzunun - bu "Borçalı maralı" adlandırdıqları qızın ürəyinin açıqlığına bələd idi. Elə düşündü ki, Arzu onun əzablarını başa düşür, ovundurmaq istəyir onu. Keçib küncdəki stulda əyləşdi. Arzu ovcunda saxladığı "Boton" konfetini Təmkinə uzatdı:

- Sənə göndəriblər.
- Kim?
- Neynirsən kim? Göndəriblər, yə!

- Bəs bilməyim kim göndərib?

Təmkini fikir götürdü. Amma Arzu qoymadı çox fikirləşsin:

- Necə bilirsən, kim göndərə?
- Vallah, nə deyim? Bəlkə xeyir iş var, onun şirinliyidi?
- Aha, yavaş-yavaş gəlersən mətləb üstünə.
- Belə de! Allah xeyir versin. Kimin olur, olsun! Şirinlikdisedə, demək

yəməliyəm.

Təmkin konfeti götürdü. Kağızını aç-aça:

- Kimin xeyir işi olub? Nişandı, yoxsa?
- Təmkin, kimindi, nədi, neynərsən axı? Ye getsin!

Təmkin nə düşündüdə birdən başını qaldırdı. Arzunun gözlərinə baxdı. Gözləri yaşarmışdı Arzunun. Təmkin nəşə başa düşməyə başladı:

- Nə məsələdi, Arzu, açıq de!
- Yazığım gəlir Sizə, ikinizə də! Həm də nifrət eliyirəm ikinizə də.
- Noolub axı, Arzu!
- Əlfirənin barmağına bax!

Təmkin gözlərini çevirdi. Əlfirə sol əlini üzünə qoymuşdu. Barmağındakı üzüyə baxdı. Qeyri-ixtiyari ayağa qalxdı.

- Onu da bədbəxt ələdin, özünü də, Təmkin - Arzu onu danlamağa başladı, - dünün nişan qoyublar. Yazıq, axşamdan gəlib bizə. Səhərə kimi yatmayıb, səndən danışib, ağlayıb! Gözdə nə qədər yaş olarmış, ilahi?

Təmkin Arzunu eşidir, amma dediklərini dərk edə bilmirdi. Elə bil ölmüşdü, yox idi. Özünü hiss etməirdi. Elə bilirdi Əlfirənin başqası ilə

xoşbəxt ailə qurduğunu görə, sevinəcək! İndi hiss etdi ki, yanılır. Əlifirənin əbədlilik ondan ayrılmasını heç cür qəbul edə bilmirdi. Özünü güclə ələ aldı, toxtaqlıq üçün zorla Arzuyla danışmaq istədi:

- Sən də getmişdin?

- Yox, şənbə günü qardaşı gəlib, götürüb aparıb rayona. Orda bilib ki, məsələ nə yerdədi. Öz xalası oğludu, mühəndisdir. Keçəri il qurtarıb institutu.

- Bəs Əlifirə etiraz etməyib?

- Yox! Deyir, özünə qəsd edəndən sonra, yazdığı kağızları bacısının əlinə düşüb. Oxuyub. Sonra da bildirib ki, bir də Təmk'in adı tutsan, hər şeyi açıb atama deyəcəyəm. Atasının məsələni bilməsindən ehtiyat elədiyinə görə, bacısının sözündən çıxmayıb. Deyəsən, elə işi düzüb-qoşan bacısı olub.

- Arzu! İcazə ver çıxım. Özüm pis hiss elədim.

- Birdən Əlifirəyə bir söz deyəsən, üzünə baxmaram!

- Yox, Arzu! Bundan sonra nə etməliyəm ona? Artıq o öz gəsinini.

- Konfeti ye, Təmk'in! Ye, ona xoşbəxtlik arzula!

Təmk'in konfeti ovcunda xışladı:

- Yox, Arzu! Heç vaxt! Xahiş edirəm, yol ver.

Arzu qalxdı. Təmk'in ildırım sürətilə otaqdan çıxdı.

Bir həftə dərsə gəlmədi...

Kameranın qapısı tarak-turukla açıldı. Gələn Rafiq idi. Əsəbi vəziyyətdə, əyin-başını dəyişmədən kamerada var-gəl etməyə başladı. Təmk'in bir müddət dillənmedi. Nəhayət yataqda, uzandıqı yerdə yan üstə çevrilib, sol əlini başına dayaq verdi:

- Deyəsən səni bu gün bərk əsəbləşdiriblər. Salam vermək də yaddan çıxıb!

- Əşi - Rafiq əsəbi-əsəbi əlini havada yellədi. - Salamı nədi, elə vicdansızlıq eliyirlər ki, adam adını da yaddan çıxarır.

- Noolub yənə?

- Nolacaq? Qurduğunuz dövlət budu də - Rafiq yərnə Təmk'in itti-ham eləməyə başladı. - Azadlıq, demokratiya, hüquq! Dövlət! Budu sizin hüquq dövlətiniz?

Təmk'in gülümsə soruşdu:

- Əşi, bir də görək axı noolub?

- Tanımadığım, bilmədiyim bir adamı bu gün gətirib məhkəmədə dirəyiblər üzümə. Guya onu məcbur edirmişəm ki, bizə qoşulsun, kömək ələsin, çevriliş edək, hakimyyəti ələ ala! Yox, qardaş, yox! Vallah, billah belə olmaz.

Təmk'in qalxıb çarpayıda oturdu:

- Əgər dediklərin hamısı doğrudursa, - dedi, - əlbəttə belə olmaz, daha doğrusu belə olmamalıdır. Amma o demək deyil ki, müstəqil olmaqda, demokratik, hüquqi dövlət qurmaqda səhv etmişik. Hamilqlə əl-ələ verib belə haqsızlıqları aradan qaldırmalıyıq. Qaldıracağıq da!

Rafiq əl-üzünü yudu. Dəsmalla əllərini qurulaya-qurulaya yənə etiraz etdi:

- Mümkün deyil, belə adamlarla heç nə mümkün deyil.

- Nece olur, o böyüklükdə imperiyanın öhdəsindən gələn xalq, öz içindəki beş-üç adamla bacarmır?

- Nə deyirəm ki, qardaş! Hələ bir gör sən öz haqqını ala biləcəksənmi? Özün deyirsən ki, heç bir günahın yoxdu. Amma, budur ey, oturmusan dörd divar arasında. Ailəndən, uşağından xəbər yox, qohum-əqrəbadan xəbər yox! Əşi, nə bilim ey!

Təmk'in ürəyində Rafiqə haqq qazandırır. Amma birçə onu xoşlamırdı ki, söhbət bir az dərinə gedən kimi çalışır ki, sübut etsin ki, Moskvadan nahaq ayrıldıq. Həm də çıxış yolunu yənə Moskvaya tabe olmaqda görürdü. Rafiqin öz şəxsi taleyindən doğan narazılığı "ümummilliyə bəla" kimi baxması Təmk'in əsəbləşdirirdi:

- Əvvəllər Moskva var idi, bir balaca haqsızlıq olan kimi yazırdıq ora, həll olunurdu. İndi kime yazaq? İndi kimdən kömək istəyək? Azərbaycan olub özbaşınalıq meydana. Qanun nədi, qərar nədi, kimdi onları saya salan. Hər də bildiyin eliyir. Moskva olaydı, görüm belə hoqqaları törətməyə kim cəsarət edirdi?

- Moskva olsaydı neylərdin, Rafiq müəllim?

- Yazardım, haqqımı tələb edərdim.

- Yeni, öz doğma qardaşından yadrlara şikayət edərdin de!..

- Sən elə dediyini deyirsən. Qardaş mənə bu boyda işgəncə verir-sən, özü də haqsız yerə, mən neyləməliyəm?

- İndi də şikayət yeri var da, BMT, İnsan Hüquqları Beynəlxalq Assambleyası, Avropa Şurası, Xarici ölkə səfirlikləri! O vaxt tək Moskva

idi, indi gör nə qədərdir!

- Yazmışıq! Vəkillərimiz hamısına müraciət edə bilərlər.

- Hələ xəbər çıxmayıb?

- O, insan hüquqları assambleyası, Bakıdakı nümayəndəliyindən bir nəfəri göndərüb. O birilərdən hələ bir xəbər yoxdu.

Təmkin Rafiğin gətirdiyi qəzeti götürüb baxdı:

- Amma, maşallah, qəzetlər mövzu tapıb. Sizin işiniz deyəsən lap sensasiya olub.

- Görürsən də!

- İndi bu qəzetlər harda çıxır, Rafiq müəllim?

- Necə yeni harda çıxır. Hamısı Bakıda çıxır də! Azərbaycanın öz qəzetləridi.

- Demək, Azərbaycanda çıxan qəzetlər sizin haqqınızı əməlli-başlı müdafiə edir.

- Niyə də etməsənlər, özləri görür də hər şeyi.

- Bax bu əsl demokratiyadır!

- Əşi nə demokratiya ey! Müxalifət qəzetləridi hamısı.

Təmkin qəzeti bir tərəfə qoydu. Rafiqə baxıb gülümsündü:

- Öz aramızdı, Sovet Hökuməti vaxtı hansı qəzetin ixtiyarı vardı belə açıq-saçıq şeylər yazsın, dövlətin ittiham elədiyi adamı müdafiə eləsin?!

- A kişi, deyirəm müxalifət qəzetidi bunlar, dövlət qəzetləri deyil ki!

- Bəs o zaman niyə yoxudu bu cür müxalifət qəzetləri? Haqqı tapdananın haqqını nəinki qəzetdə, heç çayxanada da müdafiə etmək mümkün deyildi. Bəlkə elə deyil?

- Elə deyil! O vaxt heç kimin haqqı tapdandırdı.

Təmkin hiss etdi ki, Rafiq özü də öz dediyinə inanmadı. Yəne mənalı tərzdə gülümsündü:

- Hər halda, deyəsən haqlının haqqı müdafiə edilməyə başlayır. Dəməli, yavaş-yavaş işlər qaydaya düşür.

Rafiq gəlib stulda öyləşdi:

- A kişi, onsuz da sənə söz çatdırmaq mümkün deyil. Dur, dur gəl bir "telefon" oynayaq.

Təmkin etiraz etmədi...

Bu gün müstəntiq axırncı sorğu-suala gəlmişdi. İşi yekunlaşdır-

maq istədiyini bildirdi. Cəmilin haqqında qəzetdə çap olunan yazı bərdə də bir az müzakirə açdılar. Təmkin adının Cəmilə birgə çəkilməsinə, hətta Cəmilin, onun "ideya rəhbəri" adlandırılmasına narazı olduğunu dedi. Müstəntiq isə: "Məhkəmədə belə olmadığını sübut edə bilsən, tələb edərsən, qəzet təkzib verər" - deyər cavab verdi.

Dindirmədən qaayıb, səhərdən göyərçinlər üçün hazırladığı çörək qırıntılarını pəncərənin ağzına səpdi. Sonra çarpayısına uzanıb, xəyal dünyası ilə baş-başa qaldı...

Üçüncü günün gəlib çatması bir il çəkdi sanki. Təmkin üçün həmin ilin may ayı, məhz son görüşünün əbədi tarixə çevrildi...

- Salam, Təmkin!

- Salam, Əlfirə!

Sükut.

- Niyə danışmırsan, Təmkin?

- Nə danışıq? Heç nə deyə bilmirəm.

- Mənə elə baxma, Təmkin! İndi biz, sadəcə, tələbə yoldaşıyıq. Adı tələbə yoldaşı.

- Elə demə, Əlfirə.

- Başqa nə cür ola bilər axı, Təmkin? İndi biz bir-birimiz üçün yad adamlarıq. Və heç vaxt da doğmalaşa bilmərik.

- Sus, Əlfirə, dedim elə danışma, xahiş edirəm.

- Mən də xahiş elədim ki, mənə elə baxma.

- Niyə axı?

- Çünki mən artıq o gözlərdə əvvəlki hərarəti, əvvəlki mənanı görmürəm. İstəmirəm o gözlər adıləşsin mənim üçün. O gözlər, o ala gözlər az qala məni məhv etmişdi. Qoy məni məhv etməyə qüdrəti çatan o gözlər mənim əbədi sirdaşım olsun. Sən isə, özünü üzmə. Artıq hər şey qurtarıb.

- Yox, Əlfirə, mən indi hiss edirəm ki...

- Hə, Təmkin, nəyi hiss edirsən?

- Yaşaya bilmərəm sənə, Əlfirə?

- Bilərsən, Təmkin. İnan mənə, sən mənsiz yaşaya bilərsən. Sən Robinzon kimi, kimsəsiz adada tək də yaşaya bilərsən. Çünki sən insan həyatını, insan ləyaqətini qiymətləndirməyi bacarmırsan. Belə adamlar necə desən yaşaya bilər.

- Haqlısan, Əlfirə!
- Əlbəttə, haqlıyam, Təmkin. Sənə elə gəldi ki, mən məhəbbətim naminə özümü, məniyyəmi, vüqarımı, qızlıq ləyaqətimi alçaldacağam. Ancaq mən ölümü bundan üstün tutdum. Nə etməli, görünür hələ vaxtım tamam deyilmiş, - araya çökən sükutu yenə Əlfirə pozdu. - Yadırdı saxla, Təmkin, ayrılığımızın bir səbəbkarı var, o da sənən.
- Düzdü, bütün təqsirlər məndədi. Ancaq...
- Unutma, Təmkin, şair demişkən, məhəbbət pul deyildi, mən də dilənçə ki, əl açım, yalvarım sənə! Mən sənə inanırdım, özüm, öz varlığım qədər inanırdım. Elə bilirdim dünyada səndən başqa heç kəsi sevmə bilmərəm. Elə bilirdim sən dünyada hamıdan gözəl, hamıdan yaxşı, ən vəfalı, ən etibarlısan. Ona görə də, sən mənə qarşı nəvazişlərini də səmimi qəbul edirdim. Əvvəzində, sən demə mən öz qızlıq ləyaqətimi atmışam sənənin ayaqların altına, sən də bu ləyaqəti ayaqladın, Təmkin! Bunu heç vaxt bağışlamaram sənə!
- Əlfirə!
- Ləyaqətimi uca tuturdunsa, başırına basdığın, oxşadığın o günləri xatırlamalısın idin. Sevgin azalmış olsa belə, adı bir insan kimi, adı bir kişi kimi! Amma sənə çatmadı bu insanlıq, bu...
- Bəsdir, Əlfirə!
- Yox, Təmkin, istəyirəm inanasan ki, sevgimizin əbədiyyəni qoruya bilməsək də, mən sənənin yox, öz Təmkinin mənə dediği axırıncı tapşırıqlarına əməl etmək qərarına gəlmişəm. Yadırdamı, avtovağzalda dediklərin? Hə, Təmkin?
- Yadırdadı, Əlfirə!
- Mənə xoşbəxtlik arzuladın. "Biz ailə qura bilmərik, mənim xatirəm, sevgimizin xatirinə sən xoşbəxt ailə qur" dedin mənə. Məni xoşbəxt görsən sən də özünü xoşbəxt sanacağını bildirirdin. Yadırdamı, Təmkin?
- ...
- Bax, həmin gün yox oldu mənim əvvəlki Təmkinim. İki ay bir kəlmə kağızını gözlədim. Fikirləşirdim ki, mənsiz darıxacaqsan, həsrət səni yenidən öz məhəbbətinə qaytaracaq, hiss edəcəksən ki, mənsiz yaşaya bilməzsən. Və mənə peşimançılığını bildirən məktub göndərəcəksən. Sən demə... Heç bir əzab çəkmədi Təmkin. Yaxşıca istirahət elədi bütün yay boyu. Hələ desən nişanlandı! - Bu sözün deyəndə

Əlfirə təbəssüm qarışıq qərribə bir baxışla süzdü Təmkini.

- Bəsdir, Əlfirə, sən...

- Yox, Təmkin! sənənin görüşməyə razılıq verəndə bax dərddən cadar-cadar olmuş ürəyimin qaysaqlarına su səpməyi nəzərdə tutdum. Yoxsa, hesab etmə ki, səni yenə də görmək istəyir, yenə özümü sənənin ixtiyarına vermək üçün görüşürəm. Getdi, Təmkin, getdi o günlər. Söz verirdim ki, yaxşı, xoşbəxt bir ailə quracaq, səadət dolu günlər yaşayacağam. Həyat yoldaşımın namusunu, ailəmin namusunu həmişə yüksək tutacağam. Elə bir ailə quracaq, elə övladlar böyüdəcəyəm ki, eşidib fəxr edəcəksən, qəlbən şad olacaq.

- Bəsdir, bəsdir, bəsdir! - Təmkin yumruğunu yeraltı keçidin divarlarına hörülmüş kafellərə çırpdı. - Qisas alırsan məndən, Əlfirə, başa düşürəm. Amma insafın olsun, axı sən çox şeyi bilmirsən.

- Bundan sonra bilmək də istəmirəm. Artıq mən özgeniməm, Təmkin! Bu bizim axırıncı görüşümüzdür. Görüşə də, bayaq dedim, ürəyimi boşaltmaq naminə razı oldum.

- Axı mənim də sözüm var, Əlfirə! Niyə eşitmək istəmirsən məni?

- Səni də eşitmişəm, nişanlının məktubunu da oxumuşam, - Əlfirə yenə bu sözləri xüsusi intonasiya ilə dedi, - bunlar ömürlük bəsdir mənə. Təmkin! Ölənə kimi başqa nə desən, o sözlərin mənə verdiyi iztirabı zərrə qədər azalda bilməz.

- Qulaq as, Əlfirə!

- Yox, Təmkin! Eşitmək istəmirəm səni. Axırıncı sözləri mənə əvvəlki Təmkin deyib. Sən isə özge Təmkinsən! O Təmkin mənim üçün hava idi, su idi, bütün kainat idi, onun son sözləri də mənim üçün vəsiyyət oldu. Onu dəfn etməmişəm artıq, sözlərini də özüm üçün, həyatım üçün əməl götürmüşəm. Bundan sonrakı bütün həyatım onun vəsiyyətinə əməl etməyə həsr olunacaq. Bu, mənim yox, Təmkin həsrəti ilə əbədi çırpınacaq ürəyimin istəyidir. Ürəyin isə əksinə gedə bilmərəm. Yaxşı, xoşbəxt bir ailə qurub, onun səadət dolu günlərini ürəyimdəki Təmkinlə birlikdə yaşayacağam. Çalısacağam ki, heç vaxt kədərəlməsin, sevinsin, mənim gözəl günlərimi görüb sevinsin.

- Allah xatirinə, Əlfirə, bir kəlmə eşit məni.

- Eşidə bilmirəm, Təmkin! Qorxuram! Qorxuram sən danışısan, özünü həmin Təmkinə oxşatmağa çalışsan. Qorxuram, Təmkin qorxuram yenidən dirilə, yenidən aldada məni, yenidən ləyaqətimi ayaq-

lar altına...

- Əlfirə! - Təmkin var qüvvəsi ilə qışqırdı. Əlfirə susdu, başını aşağı saldı. Əli ilə üzünü qapadı. Hiçqırdı.

- Qulaq as, Əlfirə! İcazə ver bir-iki kəlmə deyim, sonra boşalt ürəyini.

Əlfirə dinmədi. Sumkasını açdı. Dəsmal çıxarıb, gözlərini sildi.

- Səni başa düşürəm, Əlfirə, mənə nə desən haqqın var.

Araya sükut çökdü. Təmkin Əlfirəyə baxır, başını qaldırıb onun gözlərinə baxmasını gözləyirdi. Ancaq Əlfirə bir-iki addım geri çəkildi, əllərini arxasında dayaq verib, divara söykəndi. Başını qaldırdı. Lakin Təmkinə doğru yox, yad, naməlum istiqamətə döndərdi, gözlərini bir nöqtəyə zillədi.

- Eşitdim, nişanlandığın oğlan öz xalan oğludur.

- ...

- Eşitdim ki, ali təhsilli mühəndisdi.

- ...

- Gözəldi?

Təmkin heç bilmədi bu sualı niyə verdi. Əlfirə hirsle üzünü ona çevirdi. Başını yellədi. Dərindən köks ötürdü:

- Kişidi də!..

- Yəni deyirəm, necə bilirsən, Əlfirə, onunla xoşbəxt ola biləcəksənmi?

- Sənə nə dəxli?

- Yaxşı, incik danışmıyaq. Olan olub, keçən keçib. Özün dedin ki...

- Mənim dediklərim sənə aid deyil. Bir il əvvəlki Təmkinə aiddir. O isə, cismən yoxdu artıq. Onun bu dünyada ruhu var, o ruh da daim mənimlədi.

- Demək, mənə nifrət edirsən, eləmi?

- ...

- Düzünü də, Əlfirə, nifrət edirsən mənə, elə deyil?

- Yox!

- Onda... Onda yenə sevirsen məni?

- Yox! - Əlfirə acı-acı gülümsündü, - Yox, Təmkin! Səni nə sevirəm, nə də nifrət edirəm. Çünki sən onların heç birinə layiq deyilsən.

- Yox, Əlfirə, açıq de, de ki, nifrət edirəm sənə!

- Niyə axı? Kimsən ki, sən? Axı sən yoxsan mənim üçün, başa dü-

şürsən, yoxsan! Olmayan bir şeyə necə nifrət edərlər? Ürəyimdə öz Təmkinin ruhu yaşayır, bu da mənə bəsdir.

- Sən çox insafsızsan, Əlfirə!

- Nə üçün?

- Çünki, həyatda insanın səhvi olar. Səhvə görə bu qədər əzab verməzlər axı. Bəlkə...

- İnsan qəlbi ilə oynamağa, insanın həyatı ilə, ləyaqəti ilə oynamağa səhv demirlər, Təmkin. Onun adı yoxdu. Dilimizdəki bütün vulqar sözlər bir yerə toplansa da, ona ad vermək mümkün deyil.

- ...

- Bir də, axı, əzab niyə? Görürsən ki, sən o Təmkin deyilsən. O Təmkin mənim səadətimə öz səadəti biləcəyinə söz vermişdi. Sən isə mənim səadətimə paxıllıq edirsən.

- Yox, Əlfirə, bu paxıllıq deyil.

- Onda bəs nədir?

- Bilmirəm, bəlkə də qısqançlıq hissidir.

- Sənin məni qısqanmağa, artıq haqqın yoxdu, Təmkin.

- Düzdü! Mən bu haqqı on bir ay əvvəl itirmişəm.

- Özü də əbədi!

- ...

- Məncə ayrılacaq yaxşıdı. Bu da son görüşümüz! Hər şeyin əzəli və sonu var, tək-cə məhəbbətdən başqa, deyiblər. Hər görüş isə məhəbbət demək deyil. Görüşümüzün ilki olduğu kimi, sonu da olmalıydı. O da oldu. Əlvida, Təmkin!

- Dayan, Əlfirə! Heç olmasa... Heç olmasa and iç ki, nifrət edəcək sənə mənə.

- Mən nifrət hissimi sənə layiq bilmirəm, Təmkin! - Düz Təmkinin gözlərinin içinə baxdı. Təmkin indi hiss elədi ki, Əlfirə onu yenə sevir. Özü də əvvəlki məhəbbətlə. Nəse demək istədi. Əlfirə imkan vermədi:

- Mən xoşbəxt olacağam, Təmkin! Buna əmin ola bilirsən, - Əlfirənin dodaqları əsirdi. - Sənə nifrət etmədən də xoşbəxt olacağam. Bu sözlərim haqqında fikirləş. Tale qismət edir, yaşlaşırıq, nə vaxtsa keçmiş tələbə yoldaşı kimi görüşərik. Bax onda sən çox şey eşidəcəksən məndən. Əlvida!

- Əlfirə!

Əlfirə iti addımlarla getdi.

Getdi... Və sanki Təmkinin bütün ruhunu, varlığını özü ilə apardı.
Əlfirənin son görüşdəki eyhamlarının mənasını gec biləcəkdəki Təmkin,
çox gec!..

**I hissənin
sonu**

II hissə

DÜYÜN

Müstəntiq, Təmkinin zəmanətlə buraxılması barədə vəkilin qaldır-
dığı vəsadətin, prokuror tərəfindən rədd edildiyini bildirdi. Təmkın
rədd edilme barədə qərarı oxudu, imza atdı. Sonra üzünü müstəntiqə
tutdu:

- Necə bilirsiniz? Bu qərar ədalətli qərardır?

- O mənim səlahiyyətimə aid deyil. Ona görə də bir söz deyə bil-
mərəm.

- Axı işin araşdırıcısı, təhqiqatçısı Sizsiniz!

- İş yekunlaşdırılmışam. Səbahdan vəkilinlə birlikdə, hissə-hissə
verəcəyəm, oxuyun. Orda dolaşq, qarışıq məsələlər çoxdu.

- Konkret, hansı məsələ?

Müstəntiq ovurdunu doldurub-boşaltdı:

- Konkret birini deyə bilərəm. Siz bu əməliyyatda Qulam Cəncəlin
iştirakını gizlətmisiniz.

- Necə yeni gizlətmişəm?

- Necəsi yoxdur ki! Ayın 31-də Qulam Cəncəllə görüşüb, üçünüz
birlikdə bu barədə söhbət etmisiniz?

- Bəli!

- Ayın 1-də Nazirlə görüşdə isə bunu deməmişiniz. Demək yalan
məlumat vermişiniz.

- Yox, elə deyil! Axı, Nazir də qəbul edirdi ki, əməliyyatın əsas ic-
raçısı Cəmil idi. Mən isə Cəmilə onun arasında vasitəçi idim. Yəni, Cə-
mil necə deyirdisə mən də nazirə o cür məlumat verirdim. Kasetdə də
var ki, bu! Cəmil, Nazirlə görüşə gedərkən mənə ciddi tapşır ki, Qu-
lamin adı qətiyyənlə çəkilməsin.

- Çox da ki, o deyib, sən gərəklə Nazirə bildirəydin.

- Axı mən onun, yeni Cəmilin dediyini pozsaydım, sonra əməliyya-
tın pozulmasının günahını mənim üzərimə qoya bilərdilər. Ona görə
də mən ehtiyatla hərəkət edirdim. Bir də ki, növbəti gün, ayın 2-də gö-
rüşərkən, Qulamin də burda iştirak etdiyini, həmçinin onun dediyi
sözləri Nazirə olduğu kimi məlumat vermişəm.

- Nəyə, Təmkın müəllim, materialla tanış olarsınız, sonra oturub
sizin iradlarınızı dinləməyə hazırım. İndi isə, hələlik...

Təmkini birbaşa kameraya gətirdilər. Kamerada tək idi. Fikir onu
götürmüşdü: "Deyəsən Rafiq haqlıdır. Bu böyüklükdə ədalətsizlik olar?
Özləri çox yaxşı bilir ki, mənim burda məqsədim dövlət üçün yararlanış

təhlükəni aradan qaldırmaq olub. İndi, dost, yaxın adamlara inanmışamsa, aldanmışamsa, bunu cinayət adlandırmaq düz deyil axı! Axı mən iyirmi ildən artıqdır ki, istiqlaliyyət uğrunda əzab, əziyyət çəkmişəm. Bir gör nələri qurban vermişəm bu yolda. İndi necə olsun? Haqsızlığa boyun əyməliyemmi? Azad ölkənin günahsız məhbusu olmaqla razılaşmalıyammi? Nəyin naminə? Əgər bunun dövlət üçün bir əhəmiyyəti varsa, çəkərəm yenə o əzabı. Ancaq... Yox, Təmkin, axı sən bütün ömrün boyu mübariz olmusan. Bax, indi müstəqilliyi uğrunda çarpışdığın ölkədə öz haqqın uğrunda mübarizə aparmalısan. Haqqını sübut etməlisən. Rəqiblərin çox güclüdür. Hər ikisi hüquqşünasdı. Ancaq geriye yol olmamalıdır".

Təmkin düzüncələr içərisində çarpayaı uzandı. Yenə xatirələr ələminə qapıldı...

Ali məktəbi bitirib öz rayonlarına təyinat almışdı Təmkin. Kend məktəblərindən birinə işə düzəlmişdi.

Hələ Bakıda iken Koroğlu ilə axırncı görüşdə ona lazımı tapşırıqlar verilmişdi. Əsas məsələ, müəllim kimi dərslər dediyi şagirdlərdə, xüsusən də, yuxarı sinif şagirdlərində milli hissələri gücləndirmək idi! Çalışıb bütün şagirdlərinə inqilabçı şairlərin şeirlərini öyrətməli, Şəhriyarın "Azərbaycan" şeirini əzbərlətməli idi. Milli ənənələri qabartmaq, dil safliyi uğrunda mübarizə də ciddi tapşırılmışdı. Çünki xalq onda milli azadlıq mübarizəsinə atılacaq ki, özünü, öz milli varlığını hərtərəfli dərk edə bilsin. Həm də, yaşadığı, işlədiyi ərazidə orta və yaşlı nəsilə də iş aparmalı idi. Konkret bir iş görmək istəyəndə isə rayonda Zeynal müəllimlə məsləhətləşmək, onun dediklərinə əməl etmək tapşırılmışdı.

Təmkin verilən tapşırıqlara can-başla əməl edirdi. Bir-iki dəfə onun "millətçiliyi" barədə imzasız məktublar da yazılmışdı. Amma hər dəfə məktəbin direktoru, bu məktublarla bağlı gələn qonağı "razı salıb", geri qaytarmış, sonra da Təmkini çağırıb "belə işlərə son qoymağı" ondan tələb ələmişdi. Deyəsən gizli məktub həvəskarları bu yazılardan soraq çıxmadığını görüb, çəkilib oturmuşdular.

Ailə də qurmuşdu Təmkin. Anasının, öz müəllimə işlədiyi məktəbdə seçib bəyəndiyi bir gənc müəllimə üçün elçi getmək istəyinə etiraz etməmişdi. Qəlbində, "Əlfirə deyilsə, mənim üçün nə fərqi" deyərək düşünmüşdü.

Toy günü dostları - Akif, Rəsul və Razim də gəlmişdi. Xəlvətə çəkilib xeyli dərcləmişdilər. Əlfirə haqqında çoxlu danışmış, Təmkinə "keçənə güzəşt" etməyi məsləhət bilmişdilər.

Xəlil Rza Ulutürkə Zeynal müəllimin Təmkinin toyunda iştirak etmələri isə, onun üçün unudulmaz hadisəyə çevrilmişdi.

Təmkin özü də gözləmədiyi halda, Aynurə ona yaxşı ömür-gün yoldaşı olmuşdu. Təmkinin qəlbinə dəyən bir hərəkətə yol vermişdi, sonra da peşiman olmuşdu. Əlfirənin özünün-özünü yazdığı məktubu təsadüfən əlinə keçmiş, oxumuş, qısqanclıq hissi ona üstün gəlmiş, vərəqləri cırıqlayıb, sonra da təndirə atıb yandırmışdı. Təmkinə də bunu açıb demişdi. Təmkinin bu hərəkətdən hədsiz mütəəssər olduğunu görüb, onun əzablarını yüngülləşdirmək üçün bir neçə dəfə üzr istəmişdi. Söz vermişdi ki, bir də o qızı heç vaxt Təmkinə qısqanmayacaq. Təmkin də onu səmimi başa düşən ömür-gün yoldaşına qəlbinə minnətdar olmuş, Əlfirə ilə bağlı xatirələrini danışmışdı ona. Aynurənin özündən asılı olmayaraq gözəli olmuş, həm Təmkinə, həm də Əlfirəyə ürəkəndən acıdığını bildirmişdi. Təmkinə xoş gələn bir də o idi ki, Aynurə həmişə onu ovundurmağa, dərclərini yüngülləşdirməyə çalışmışdı. Onun ilk məhəbbətinə belə hörmətlə yanaşmasını yüksək qiymətləndiriyini bildirir, ara-bir yarızarafat, yarıciddi pıçıldayırdı:

- Məni də o cür sevbə bilərsən, Təmkin?

Təmkin də gülümsünüb Aynurənin saçlarını tumarlayır, qadın qəlbini kövrəkliyini nəzərə alaraq:

- Onu xatirə kimi, səni isə reallıq kimi sevirəm, - deyirdi.

Aynurə ilə həyat qurduğuna çox sevinirdi Təmkin. Bəzən düşündüdü, bəlkə dünyada Aynurə yeganə qadındır ki, üreyində başqa bir qadının məhəbbətini gəzdirən, bunu açıq etiraf edən həyat yoldaşına qarşı bu qədər həssas, səmimi münasibət bəsləyir, onu ovundurmağa çalışır.

Təmkin də Aynurənin bu həssaslığını yüksək qiymətləndirir, onun danxmaması, özünü xoşbəxt hesab etməsi üçün əlindən gələni əsirgəmir.

Beləcə illər bir-birini evəz edirdi.

Artıq Moskvada bir-birinin ardınca baş verən hakimiyyət dəyişiklikləri, son dəyişiklikdən sonra elan edilən "yenidənqurma və aşkarlıq" şüarı istiqal mübarizəsinin yeni, mühüm mərhələsinin yaxınlaşmasını

dan xəbər verirdi. Təmkin tez-tez Bakıya gəlir, həm yazdığı hekayələrini, dram əsərlərini götürür, onların nəşri, tamaşaya qoyulması üçün çalışır, həm də Koroğlu ilə görüşüb, yeni təlimatlar alaraq rayona qaçırdı.

Ancaq, qəflətən mübarizə planında nəzərdə tutulmayan hadisənin baş qaldırması onu çaş-baş saldı...

1987-ci il, noyabrın sonları idi. Təmkin məktəbdən yenəcə qayıdıb, dirrikdə təmizlik işləri ilə məşğul olurdu. Atası dünyasına dəyişəndən sonra dirrikdə tək işləyir, hər şeyin öz üreyincə olmasına çalışırdı. Kendin poçtalyonu Məhəmməd kişinin motosikleti həyat davazasının ağzında tırlıdadi, bir qədər dayanıb getdi. Qonşunun oğlu qəzetləri götürüb evel verdi. Aynurə, qəzetlərin arasındakı məktubu götürüb, dirriyə, Təmkinin yanına gəldi:

- Sənə məktub gəlib. Amma kimin göndərdiyi bilinmir.

Təmkin işarəni başa düşdü. Əlindəki yabanı yerə mıxladı, gəlib məktubu Aynurədən aldı, açıb, içərisindən makinada yazılmış vərəqi götürdü. Oxudu, gözlərinə inanmadı. Məktubda Fransanın "Humanite" qəzetində çap edilmiş, Sovet iqtisadçısı, akademik Aqambekyanın fikirləri yazılmışdı: "DQMV iqtisadi cəhətdən Ermənistanla daha yaxın əlaqədə olduğuna görə, mən Dağlıq Qarabağın Azərbaycanın tərkibindən çıxarılıb Ermənistanın tərkibinə verilməsini təklif etmişəm".

Məktubu bir-iki dəfə oxudu. Heç nə demədi. Aynurə narahatlıqla nə baş verdiyini soruşdu:

- Deyə bilmərəm. Sabah gedim şəhərə, görüm nə məsələdi?

- Xeyirdimi?

- Bilmirəm, Aynurə, hələ heç nə bilmirəm...

Şəhəri gün dərslərini deyib qurtaran kimi rayon mərkəzinə gəldi. Zeynal müəllimi iş otağında tapıb görüşdü.

- Bilirəm, canım qurban, xəbərim var, - dedi Zeynal müəllim, - Dünən zəng ələyib demişəm ki, Aqanbekyanın sözlərini olduğu kimi bir kağıza yazsınlar, göndərsinlər. Təcili camaata yaymaq lazımdı.

Təmkin iki qatlayıb qoltuq cibinə qoyduğu məktubu çıxarıb Zeynal müəllimə uzatdı:

- Mənə göndəriblər! Dünən getirdi poçtalyon.

Zeynal müəllim paketin üstündəki "S.S." imzasına baxdı:

- Bu imza nədir belə? Bizdə belə kod yoxdu axı?

- Bilirəm! Bunu başqa adam göndərib.

- Kimdi o? Bizim işimizdə çox ehtiyatlı olmaq lazımdı, bunu ki, özün bilirsen.

- Bilirəm, Zeynal müəllim, narahat olmaya bilərsiniz. Bakıda bir qrup gənc yazıçı, şair, tənqidçi bir gizli dərnək yaradıblar. Əsas vəzifələri də lazımı məlumatları yerlərə təcili çatdırmaqdan ibarətdir. "S.S." də onların kodudur.

- Etibarlı adamlardır?

- Etibarlı adamlardır.

- Sən onlara bir söz demisən? Yeni, özünün gizli fəaliyyətin barədə bir şey bilirlər?

- Xeyr! Mənim onlarla yalnız yaradıcılıq əlaqələrim var. Mənim yazılarımı oxuyurlar, müzakirə edirlər. Çap edilməli yazıların çapına köməklik edirlər. Sonradan mənə öz dərnəkləri barədə bildirdilər və dedilər ki, bu imza ilə sənə bir şey göndərsək, çalış onun yayılmasını təşkil elə.

- Lap yaxşı, canım qurban!

Zeynal müəllim paketin içərisindən vərəqi çıxartdı. Oxudu. Qaşları çatıldı.

- Hə!.. Mənə də elə bu cür deyiblər. Yəne erməni məsələsi atılır ortaya. Görünür Siyasi Büronun axırıncı qərarı da bununla bağlı olub.

- İstefa haqqında?

- Hə, canım qurban.

- Bəlkə elə onun müdafiəsi üçün qaldıraç xalqı?

- Yox! Göstəriş var ki, gizli hərəkətdə olanlardan heç kəs, hətta teleqram da vurmasın. Mənim müavinim Zəminə teleqram göndərib. Amma sənə, mənə olmaz! Aydındımı?

- Aydındı, Zeynal müəllim.

- Yaxşı, bir dəqiqə dayan.

Düyməni basdı, katibə otağa daxil oldu. Zeynal müəllim məktubu ona verib:

- Bundan çoxlu çap elə, - dedi, - əvvəl-əvvəl iyirmi-iyirmi beş ədəd çap elə, getir mənə, sonra yenə artır.

Katibə "oldu" deyib məktubu da götürüb çıxdı. Zeynal müəllim məktubun paketini əlinə götürüb Təmkinə baxdı:

- Paketi neylmək lazımdı? Bu haqda bir söz deyiblər?
 - Bəli, yandıracağam.
 - Hə, noolar! Al, özündə saxla. Bayıra çıxanda yandırarsan.
 Təmkin paketi yenə iki qatlayıb cibinə qoydu:
 - Zeynal müəllim, görsən ermənilər özləri necə, istəyirlər bunu?
 - Erməniləri həmişə ruslar idarə edib. Tarixdən bilməmiş olmazsan, XIX əsrdə, Azərbaycan Rusiya ilə İran arasında bölünəndən sonra ruslar gətirib doldurub onları Qafqaza! Şərqi qapı rolunu oynayan Azərbaycan üçün hazır alətdi ermənilər, səpi də rusiyanın əlində. Həmişə belə olub, Azərbaycan səsinə qaldırmaq istəyən kimi, erməni məsələsi atılıb ortaya. İrəvanı, Göyçəni, Zəngəzurü birləşdirib Ermənistan yaratdılar, sonra başladılar bu yerlərdən türkləri qovub çıxarmağa. Sözsüz ki, Rusiyanın köməyi ilə! İndi də Qarabağ məsələsi. Rusiya, Moskva gözəl bilir ki, aşkarlıq şəraitində azadlıq eşqi ilə döyünən Azərbaycan öz haqqı uğrunda ayağa qalxacaq. Erməniləri qabağa salırlar ki, başımız qarışsın onlara. Fikrim çatırmı, canım qurban?

- Çatır, Zeynal müəllim. Ancaq yeni Azərbaycanda yaşayan ermənilər buna gedərlər? Bakıda, Sumqayıtda, Gəncədə nə qədər erməni yaşayır. Özleri də çoxu azərbaycanlılarla qohum olub, qız veriblər, kirvə olublar. Yeni tez qabağa düşüb, Azərbaycandakı ermənilərlə nəse iş görmək, razılığa gəlmək, bu məsələni elə beşikdəcə boğmaq olmaz?

- Yəqin ki, bunun üçün cəhd olacaq. Amma, inanmıram bir şey alın-sın. Çünki Rusiyanın bu siyasəti, dünya ermənilərinin, daşnak partiyasının siyasəti ilə üst-üstə düşür. Söz yox ki, xaricdəki bütün ermənilər bu məsələyə dəstək verəcəklər, bunlara, Qarabağ ermənilərinə hər cür təsir göstərəcəklər.

- Xaricdəki ermənilər necə dəstək verə biləcəklər? Nə qədər olmasa, hələ ki, SSRİ kimi nəhəng bir dövlətin içində yaşayırdıq. Daşnak partiyasının əli necə girə bilər?

- Daşnak partiyasının əli həmişə Ermənistanda da olub, Qarabağda da, canım qurban.

Zeynal müəllim nə fikirləşdisə, sözünü yarımçıq kəsdı, telefonun dəstəyini götürüb "07" yığdı:

- Hər vaxtın xeyir, qızım. Məni Şuşaya birləşdirə bilərsənmi?..

Ay sağ ol, gözləyirəm...

Alo! Şuşa? Hər vaxtın xeyir, qızım... Məni internat məktəbin direktoru Arsen Xaçaturyanla birləşdir, qızım!.. Alo!.. Arsen müəllim?.. Salam, hər vaxtın xeyir... Sağ ol, yaxşıyam, sən necəsən?.. Balalar da yaxşıdı?.. Olsun, olsun!.. Sağ ol, hamısı yaxşıdı... Hə?.. Necə ki, olmaz bəyəm?.., - güldü, - əşi, elə dedim görək vəziyyət-zad necədi?.. Hə!.. Noolar, taparıq, taparıq, narahat olma! Bura bax, Arsen müəllim, bu Ağanbəkyan kimdi belə?.. Aha... Qarabağlıdı, yoxsa?.. Hə... Yaxşı, bura bax. O niyə sizin yerinizə danışır?.. Xəbərin yoxdu?.. Parisdə deyirdin!.. - Zeynal müəllimin telefonunda açığı danışmasından Təmkin narahat oldu, - Əşi, nə deyəcək? Deyir ki, Qarabağı Azərbaycanın tərkibindən çıxarıb Ermənistanın tərkibinə daxil etmək lazımdı... Hə?.. Necə yeni düz deyir?.. Yox, nəmənə zarafat eləmirəm!.. Əşi, təze oyun başlamayın görək, sən allah! Camaat köhnə yaraları indi-indi unudur... Sənlik, canım qurban, odur ki, ağsaqqalsan, düş qabağa, qoyma camaat... Hə? Yaxşı, nə deyirəm, görüşüb söhbətləşərik! Salam de balalara!.. Sağ ol... Sağ ol...

Dəstəyi yerinə qoydu. Bir xeyli əli dəstəkdə, telefona baxa-baxa nəse fikirləşdi:

- Belə!.. Deyəsən məsələni açmazdan əvvəl işləyib Moskva!

- Arsen müəllim nə dedi?

- Deyirlər, yaxşı bir göz həkimi dostu ilə möhkəm dalaşır. Aralarında düşmənçilik yaranır. Bir gün dostunun gözləri ağrıyır. Kime, hansı həkimə müraciət edirsə, verdikləri dava-dərman bir az da pisləşdirir gözlərini. Əlacsız qalıb, oğlunu köhnə dostu olan həkimin yanına göndərir. Tapşırı ki, gözünün necə ağrıdığını, necə qızardığını həkimə eməlli-təşli danışsın. Həkim nə yazsa, nə desə getsin. Amma, dilindən çıxan ilk kəlməni yadda saxlamağa xüsusi tapşırıq. Oğlu atasının köhnə dostunun yanına gedir, gözləri haqqında vəziyyəti danışır qurtaranda, həkim "hə... Əl aman" deyir. Sonra bir neçə dava-dərman verir ki, istifadə ələsin. Oğlu qayıdır, atasına həkimin dediklərini olduğu kimi danışır, dava-dərmanı göstərib, bunları müalicə üçün verdiyini deyir. Atası gülümsünür: O dərmanları at zibilliyə, oğlum, həkimin əsas sözü əvvəl deyib, "əl aman". Yəni, əl vurma, özün sağalacaq! İndi Arsenlə danışanda bu rəvayət yadıma düşdü. Əvvəl dedi ki, düz deyir də!.. Sonra başladı ki, mən elə şeylərlə maraqlanan deyiləm. Qoca ki-şiyəm. Axırda da, dedi ki, telefon söhbəti deyil, axşam gələm, görü-

şüb danışıraq. Demək, Ağanbeyanın sözü göydəndüşmə deyil, xələt-iş görüüb artıq!

Təmkin Arsen Xaçaturyanı yaxşı tanıyırdı. Şuşada, erməni internat məktəbinin direktoru idi. Həmin məktəbdə hər il yayda rayon həmkarlar təşkilatı xətti ilə mövsümi düşərgə açıları. Bununla bağlı Zeynal müəllim Arsen Xaçaturyanla tanış olmuş, sonra bu tanışlıq yaxın münasibətlər yaratmışdı. Təmkin dəfələrlə şahid olmuşdu ki, Zeynal müəllim Nesiminin, Füzulinin şərlərini oxuyur, yaxud əzbərdən deyir, onun mənalarını açıqlayır, Arsen Xaçaturyan qeyri-ixtiyari heyranlıqla onu dinləyirdi. Ara-bir Zeynal müəllim:

- Hə, Arsen müəllim, görürsən necə qüdrətli babalarımız olub? - deyirdi. Təmkin Arsen Xaçaturyanın bu sözdən qaşlarının çatıldığını, ancaq üzde gülümsünərək başı ilə Zeynal müəllimlə razılaşdığını görmüşdü.

Qarabağ məsələsi ilə bağlı Zeynal müəllimin Arsen Xaçaturyanla görüşməsinə, fikir mübadiləsi etməsinə də təbii qəbul etdi Təmkin.

Katibə, əlində xeyli kağız daxil oldu. Kağızları stolun üstünə qoyub çıxdı. Zeynal müəllim kağızları vərəqlədi:

- Belə, canım qurban, - hamısını götürüb bir qəzetə bükdü, sonra Təmkinə uzatdı, ovurdunu doldurub, boşaltdı, - Ehtiyatlı ol, görək yuxarıdan nə tapşırıq verilir.

Zeynal müəllim nə fikirləşdisə yenə əlini telefonun dəstəyinə apardı:

- Alo! Salam, yoldaş katib! Zeynal müəllim narahat edir. Mən, səhər təzədən iki günlük Bakıya çıxmaq istəyirəm! Bəli! Oldu! Çox sağ olun!

Dəstəyi yerinə asdı, Təmkin onun üzünə baxırdı! Zeynal müəllim Təmkinin narahatlığını hiss elədi:

- Elə də narahat olmaq lazım deyil, canım qurban. Hər halda işimizi davam etdirəcəyik. Bıçağı xılıxada saxlamaq olmaz. Düzdü bu məsələ işimizdə çətinlik törədəcək, özü də əməlli-başlı. Amma ulular deyib ki, "azadlıq verilmir, qan bahasına alınır". - Bir qədər fikrə getdi, - hər halda, axşam Arsenlə görüşüm, bəlkə bir şey öyrəne bildim. Səhər təzədən gedim Bakıya, görün başbilenlər nə deyirlər, necə elemək lazımdır!

- Zeynal müəllim, - Təmkin dilləndi, - telefonda açıq danışdığınıza,

təhlükəli deyil? DTK qulaq asa bilər!

- Sən mənə görə narahat olma, canım qurban. Lazım olsa, DTK-ni də məcbur edəcəyik ki, bizim sözümlü desin.

Zeynal müəllimin danışığında əməlli-başlı əsəbilik hiss olunurdu:

- Yaxşı, dur get, canım qurban! Vərəqləri yay, amma, yenə deyirəm, mənə baxma, sən çox ehtiyatlı hərəkət elə. Hamısını birdən özünlə gəzdirmə. Qoy evə, bir-bir götürürsən. Qalan işləri, şükür allaha, özün yaxşı bilirən.

Təmkin xudahafizləşib çıxdı. Birbaşa evə gəldi. Qəzeti açdı. Vərəqləri etibarlı bir yerdə gizlətmək üçün Aynuraya verdi. Üstündən ikisini götürdü. Birini cibinə qoyub Elizbar müəllimlə görüşmək üçün qonşuya keçdi. Elizbar müəllim Təmkinlə eyni məktəbdə işləmirdi. Odur ki, vərəqin birini ona verib öz məktəblərində yaymasını xahiş etdi. Qonşusu bu xahişi can-başla qəbul edib:

- Bunu xahiş niyə eliyirsən, bu bizim ziyalı borcumuzdur, - dedi. Sonra çay içə-içə ermənilərin növbəti hoqqası barədə fikir mübadiləsi etdilər. Tarixə baş vurdular, eşitdiklərindən, oxuduqlarından bir-birinə söhbət elədilər. Axşam düşəndə Təmkin durub evə gəldi.

Səherisi gün məktəbdə, ilk böyük tənəffüsdə müəllimlər otağına yığılan kollektivə oxudu məktubu. Hamı mat-məətəl qaldı. On beş - iyirmi gün əvvəl həmin məktəbdə, Əskəran rayonunun erməni kənd məktəblərindən birinin nümayəndələri ilə böyük bir "beynəlmilətçilik" tədbiri keçirilmiş, xalqlar dostluğundan, qardaşlıqdan, beynəlmilətçilikdən ağız dolusu çıxışlar edilmişdi.

Müəllimlərdən biri həmin məktubu "provakasiya" adlandırdı:

- Boş şeydi! Ara qarışdırmaq üçündü. Bu sovet hökuməti ey... Dovşanı araba ilə tutur.

Ümumiyyətlə, məktəbdə məktub birmənalı qarşılanmadı. Kimisi bunu həqiqət, kimisi provakasiya kimi qəbul etdi. Hətta ağsaqqal müəllimlərdən biri Təmkinə yanlayıb:

- Cavan adamsan, ehtiyatlı ol, özünü məhv eliyərsən, - demişdi, sən nə bilirsən burda KQB-nin agenti yoxdu? Xəbər çatır, sonra evin yığılar.

Zəng vuruldu. Hamı jurnalı götürüb sinfə getdi. Təmkin dərsi yenidən başlamışdı ki, katibə qapını açdı.

- Təmkin müəllim, başışlayın, direktor sizi çağırır.

Təmkinin müəllimlər otağında qoyub çıxdığı məktub direktorun əlində idi:

- Bu nədi belə, Təmkin müəllim?

- Oxudunuz?

- Oxudum! Amma, məni bağışla, Təmkin müəllim, harda nə hoqqa var sizdən çıxır.

Təmkin gülümsündü:

- Kaş hoqqa olaydı.

- Hoqqa deyil, nədi bəs? Sovet Hökuməti ölüb bəyəm? A kişi, a qardaş, müəllim adamsan, dərşini de, uşaqlara təlim-tərbiyə ver. Sən belə şeylərlə nə işin var axı?

- Bəs, ziyalı maraqlanmayıb, kim maraqlanmalıdı belə işlərlə?

- Təmkin müəllim, yadımdadı səndən ononimkalar getmişdi?

- Yadımdadı.

- Sən bildin mən nə qədər əziyyət çəkdim onlara görə? Heç sənə minnət də vurmadım. Başa saldım ki, cavan müəllimdi, bir az odludu, evləner, ailə-uşaq başını qatar, ehtiyacı artar. Onda özü bu yoldan çəkənər. Hələ ciblərini də doldurub yola saldım.

- Bunları bilirəm.

- Yaxşı, indi ki, cavan deyilsən, şükür allaha, yaşın çoxalıb, özün də ailəli adamsan. Allah qoysa, bu gün-sabah oğul-uşaq sahibsən. Sənə yaraşmaz axı.

- Məncə əksinə. Məhz biz belə məsələlərdə qabağa düşməliyik.

- A kişi, yaxşı sən allah! Ay müəllim, bu Sovet Hökuməti deyil.. On-nan zarafat eləmək olmaz.

- Kim zarafat edir ki, hökumətlə?

- Sən!, - direktor bir az əsəbləşdi, sən gətirməmişən bu məktubu?

- Mən gətirmişəm.

- Sabah soruşacaqlar səndən ki, bu məktubu sənə kim verib, nə deyəcəksən?

- Şəhərdə tanımadığım bir nəfər!

Direktor istehza ilə gülümsündü:

- A kişi, uşaq kimi danışırısan ey!.. Sən elə dedin onlar da əl çəkək səndən, elə?..

- Əl çəkməsinlər.

Direktor ayağa durdu. Əllərini cibinə qoydu.

- Durun gedin dərşinizi deyın. Xahiş edirəm, belə kağızlar da, - məktubu bir neçə dəfə qatlayıb cırqladı, atdı zibil qabına, - nə vaxt əlinə düşsə başqa yerdə müzakirə eləyərəm. Məktəbə bir də belə şey gətirməyin.

Təmkin gülümsündü. Direktor bir az da əsəbləşdi:

- Hələ gülürsən də?

- Başqa şeyə gülürəm.

- Nədi o gülməli şey?

- Mən dilçiyəm axı! Bayaقدan fikir verirəm, gah mənə "Siz" deyib müraciət edirsiniz, gah da "sən".

Direktor pərt oldu:

- Nəyə, xahiş edirəm, indi uşaq sinfi dağıtdı. Dur get dərşinə.

Təmkin sinfə qayıtdı. Həmişəki qayda üzrə, şagirdlərdən biri M.Şəhriyarın "Azərbaycan" şerini əzbər söyləyib qurtarmışdı ki, zəng çalındı.

Zeynal müəllim Bakıdan dediyi vaxtdan da tez qayıtdı. Sürücüsünü göndərüb Təmkinə çağırırdı:

- Məsələ çox ciddi, canım qurban. Arsendən bəzi məlumatlar qopara bilmişdim. Amma Bakıda bizimkilər daha çox bilmişlər. Nə yollasa DTK-dan öyrəniləb hər şeyi. Əhaliyə, camaata təbliğati gücləndirmək lazımdı. Tapşırıq belədi, ilk öncə erməniləri susdurmali, bu iddiadan əl çəkdirməliyik. Bunun üçün bütün qüvvəmizi sərf edəcəyik. Əgər alınmazsa, mübarizəni birləşdirməyə məcbur. Həm torpaqları qorumalı, həm də müstəqilliyimizi almaq üçün qalxmalyıq.

- Biz ancaq təbliğatla məşğul olmalıyıq?

- Hə! Hələlik mərkəzin tapşırığı belədi. Yuxarıdan öyrəniləb ki, məsələ aşağıdan qoyulacaq. Yəni, canım qurban, ermənilər Qarabağda özləri ayağa qalxıb, Ermənistana birləşməyi tələb edəcəklər. Bu saat hər gün də yüz, iki yüz bu məzmununda teleqram vururlar Moskva-yə. Ona görə, gecə-gündüz işləməliyik. Ola bilər ki, gələcək ilin əvvəllərində ermənilər məsələni açıq qoysunlar. Yəni, iclas, filan çağırırsınlar, orda müzakirə eləsinlər. Gerek hazır olaq. Sən rayonun cavanları ilə möhkəm iş apar. Qeyrətli cavanları da bu işə qat. Hər tərəfdə iş getməlidir. Mən də, çalışıb vəzifələri səhbetlər edəcəyəm. Elə eliyək ki, vəzifəli, vəzifəsiz, qoca, cavan hamını lazım gələndə səfərbər edə bilək. Fikrim çatdı mı?

- Bəli, Zeynal müəllim!

- Di, ləngimə! Dur, canım qurban, Allah kömək olsun!

Təmkin Zeynal müəllimdən ayrılıb bir başa bazarbaşındakı çayxanaya yollandı. İlk öncə rayonda bərbər kimi məşhurlaşmış, şəitəbli dostu Qəhrəmanı tapdı. Onunla birlikdə rayondakı peşə məktəbinə yollandılar. Əkbər müəllimlə söhbət elədilər. Əkbər müəllim bu işlə artıq məşğul olduğunu açıq bildirdi:

- Narahat olmayın, lazım gəlsə rayonun bütün idmançıları da, bu məktəbin bütün tələblərini də ayağa qaldırmaq mənim boynumal..

Təmkin günəşırı rayon mərkəzinə gəlir, hər dəfə bir dostu, tanışını ilə görüşür, söhbət edir, ermənilərə qarşı mübarizəyə hazır olmaq üçün iş görməyin vacibliyini bildirirdi. Uzun müddət gizli məşğul oldu. 1988-ci ilin yanvar ayında, "Ədəbiyyat" qəzetində şair S.Rüstəmin və akademik Ziya Bünyadovun, "Ocaq" kitabının müəllifi Zorı Balayana və akademik Aqanbekyana cavabları dərc edildikdən sonra isə, Təmkin və dostları açıq fəaliyyət göstərir, rayonun kəndlərinə, qonşu rayonlara gedir, adamları mübarizəyə hazır olmağa çağırırdılar.

Artıq ermənilərin açıq, fəal mübarizəyə qalxdıqları haqqında məlumatlar gəlirdi. Təmkin iki, üç gündən bir Zeynal müəllimlə görüşür, hələlik heç bir kütləvi tədbirə icazə vermədiklərini öyrənirdi. Əhali isə artıq qəti cavab verilməsini istəyirdi. Nəhayət, fevralın 17-də Bakıdan, ermənilərin tələblərinin əleyhinə mitinq keçirilməsinə razılıq verildi.

Təmkin üçün həmin gün yeni bir aləm açıldı. Bir xəbər yaymaqla, cəmi bir-iki saat ərzində meydana toplaşan on minlərlə əhali qarşısında, rayonun neçə-neçə vəzifəli adamları da çıxış etdi. Sırası müəllimlərin, jurnalistlərin, həkimlərin, idmançıların, mədəniyyət işçilərinin ardınca çıxış edən bu vəzifə sahibləri, əvvəllər nitq söyləyir, Vətənin torpaqlarının qorunmasında xalqla həmrəy olduqlarını bəyan edirdilər. Sovet hökumətinin, KP-nin sadiq qulları hesab edilən vəzifə sahiblərinin ağır məqamda xalqla birliyi Təmkinin qəlbində fərəh doğurdu.

Gözlənilməyindən yüksək səviyyədə, həm də təbii alınan mitinqdə, Moskvadan erməni separatçıların qanunsuz tələblərinə son qoymaq, bu hərəkatların səbəbkarlarını məsuliyyətə cəlb etmək tələb olunurdu. Təmkin, həmin mitinqdə, böyük izdiham qarşısında ilk dəfə çıxış edib, qoyulan tələblər həyata keçməsə, xalq öz sözlünü başqa üsulla deməyə çağırırdı.

Moskvanın susduğunu gören əhali, iki gün sonra yenə meydana növbəti mitinqə toplaşdı. Həmin mitinqdə, Təmkin əvvəlcədən Zeynal müəllimlə birlikdə hazırladığı teleqramın mətnini oxudu:

"Moskva! Kremli Sov. İKP MK Siyasi Bürosuna!

Ermənilər tarix boyu Azərbaycan torpaqları hesabına ərazilərini böyütmüş, Azərbaycanın qədim Zəngəzur, Göyçə mahallarına sahib durmuş, yerli azərbaycanlı əhalisini zorla bu torpaqdan çıxarmışlar. İndi isə, respublikamızın qədim və gözəl diyarı olan Qarabağı qoparmaq istəhasına düşmüşlər.

Biz, Qarabağı Azərbaycanlı əhalisinin mitinqdə iştirak edən on minlərlə nümayəndəsi, tələb edirik:

1. DQMV-nin, erməni daşnaklarının separatçılığı nəticəsində, Azərbaycan SSR-in tərkibindən çıxarılaq Ermənistan SSR-in tərkibinə qatılması barədə iddiaları rədd edilsin.

2. Bu məsələnin təşkilatçıları olan millətçi-separatçılar məsuliyyətə cəlb edilsinlər.

3. Əks-təqdirdə, Sov. İKP MK Azərbaycan xalqının öz ata-babası yurduna, lazım gələrsə, qanları bahasına qoruyacağını nəzərə alsın". Mitinqin sonunda, ertəsi gün səhər saat 8.00 üçün növbəti mitinq olacağı, əgər Moskvadan heç bir cavab çıxmazsa, Stepanakertə dinc yürüş keçiriləcəyi elan edildi...

Kameranın qapısı tarak-turukla açıldı. Məhkəmədən qayıdan Rafiq kameraya daxil oldu. Qapı örtüldü.

- Axşamın xeyir, Təmkin!

- Axşamın xeyir.

Rafiq paltarlarını dəyişməyə başladı. Təmkin ona tərəf döndü:

- Təzə bir xəbər var?

- Əşi, nə xəbər olacaq ey?.. Hansı şahidi çağırırlar, gəlir, danışıq, gedir. Amma danışığının içində bizim cinayətimizi təsdiq eləyən bir kəlmə də söz yoxdu.

- Bəs, assambleyadan gələn nə deyir?

- Nə deyəcək? O da, vəkillərin dediyinə görə, baş prokurorla görüşüb, ona etirazını bildirib. Deyib ki, bunlar siyasi məhbusdu. Siyasi məhbus məsələsini də bilirsen də...

- Bilirəm!

- Deyəsən gələn həftə də BMT-nin nümayəndəsi, bir də Avropa Şurasının nümayəndəsi gəlib iştirak edəcəklər məhkəmədə.

- Lap yaxşı! Qəzet gətirmisən?

- Güclə! Birçə dəne qəzet keçirə bildim.

Rafiq qəzeti alt paltarının arasından çıxarıb Təmkinə uzatdı...

Şənbə, bazar ötdü. Bazar ertəsi Rafiq yene məhkəməyə yola düşdü:

- Allah qapını açsın, Rafiq, - deyər Təmkin kamera yoldaşına uğur arzuladı. Sonra gəlib çarpayısında uzandı...

Fevral ayının 22-si idi. Səhər tezdən Təmkin Zeynal müəllimlə, onun idarəsində söhbət edirdi. Zeynal müəllim tez-tez rayon partiya komitəsinə, Bakıya zəng vurub Moskvadan bir xəbər olub, olmaması ilə maraqlanırdı. Artıq saat səkkizi keçmişdi. Məlumat var idi ki, Sov. İKP MK Siyasi Bürosu dünən toplaşmış, Qarabağ məsələsini müzakirə etmişlər. Ancaq qərarı hələlik məlum deyil.

Telefon zəng çaldı. Zeynal müəllim cəld dəstəyi götürdü:

- Alo! Bəli. . Bəli, özünü... Aha... Kim?.. Həl!. Aha... Ay sağ ol, ay səni şad xəbər ol!.. Həl!. Mətnini olduğu kimi de, yazım!

Zeynal müəllim qələm-kağız götürdü. Yazmağa başladı. Qəfləten qapı açıldı. Qəhrəmanla bir nəfər təntimmiş halda otağa daxil oldu:

- Təmkin!

Zeynal müəllim əli ilə işarə verdi ki, səs salmasınlar. Deyilənləri yazıb qurtardı:

- Hə, yaxşı, çox sağ ol!.. Bizdən bəylərə salam deyini!.. Sağ olun! Dəstəyi asdı. Kağızda yazdığına baxmadan üzünü Qəhrəmana tutdu:

- Hə, canım qurban, hər şey yaxşıdır. Hələlik bu da pis deyil.

Qəhrəman həyəcanlı idi.

- Zeynal müəllim, camaat getdi ey!...

- Hara? - Zeynal müəllim də həyəcanla soruşdu.

- Əsgərana tərəf!

Zeynal müəllim yerindən qalxdı:

- Yox, yox, canım qurban! Lazım olmadı. Moskva məsələyə baxıb, hələlik bizim üçün məqbul qərar qəbul eliyib. İş korlaya bilirik. Səx-layın, qoymayın getsinlər. Təmkin, qalx, canım qurban. Al, bu telefo-noqrammanı meydana oxu, hamı eşitsin.

Təmkin meydana gəldi. Mikrofon qarşısında olan rayon teatrının aktyoruna verib, telefoqrammanı oxumağı xahiş etdi. Aktyor yüksək tonla oxudu: **"Sovet İKP MK Siyasi Bürosu qərara alır: Yaranmış indiki şəraitdə DQMV-nin Azərbaycan SSR-in tərkibindən alınaraq Ermənistan SSR-in tərkibinə verilməsi qeyri-mümkün hesab edil-sin".**

Lakin izdihamın böyük bir hissəsinin artıq Əsgərana yaxınlaşdığı haqqında məlumatın gəlməsi ilə, meydana toplananların da Əsgərana doğru istiqamət götürdüyünü görə Təmkin özü mikrofonu yaxınlaşdı. Elə bu an rayonun mərkəzi meydanına, yük yeri insanlarla dolu maşın karvanı daxil oldu. Maşınların yük yerindəki Vətən oğullarının "Qarabağ! Qarabağ!" deyərək yumruqlarını göydə düyünlədiyini görə Təmkini qəhər boğdu. Babək, Koroğlu, Xətai, Səttarxan kimi babaları xatırladı. Bu oğulların hər birini tarixlər boyu unudulmamış bu qüdrətli şəxsiyyətlərə bənzətdi. Maşın karvanı dayanmaq bilmirdi. Təmkinə sonradan məlum oldu ki, yük maşınları ilə "Vətən uğrunda, Qarabağ uğrunda" deyib özünü bu yurda köməyə çatdırmağa tələsən fədakar oğullar təkcə Qarabağın kəndlərində deyil, Azərbaycanın hər tərəfindən gəlmişlər. Təmkin bir anlıq düşündü:"bu oğullarla nəinki Qarabağ ermənilərini susdurmaq, qədim İrəvan torpaqlarını da geri almaq olar".

Kimsə Təmkinin çiyinə toxundu.

- Təmkin, Zeynal müəllim səni çağırır.

Təmkin geri döndü. Zeynal müəllimin gözlərindəki sevinci, qüruru hiss etdi. Ancaq narahət idi:

- Canım qurban, mütləq izdihamı dayandırmaq lazımdı. Xəbər almışığı, Stepankertdəki 366-cı polka əmr verilib. Əgər izdiham geri dönməyə, atəş açacaqqlar.

Təmkin inanmadı:

- Zeynal müəllim, elə şey olar? Yeni, Sovet ordusu öz əhalisinə gül-ələ atar?

- Hər şey olar, canım qurban. Vaxt itirmə. Uşaqların qabağına, cəld!

Təmkin yaxınlığındakı maşınlardan birinə əyləşdi. Əsgərana xeyli qalmış Qarabağ qəbirstanlığının yanına çatanda artıq Sovet Ordusu tanklarının döyüşə hazır vəziyyətdə dayandığını gördü. Çəşdi! Heç cür

gözlərinə inana bilmədi. Dəhşət onu götürmüşdü. Axı bu insanlar əliyalın, silahsız, dinc yürüş edirlər. Bu gənclər inəkəriyyəti Sovet Ordusunda xidmət etmişdi. İndi həmin Ordu onlara güləmi atacaq?

Bu an Təmkinin qulağının dibindən vıyılıtlı ilə keçən güllə, onun gözələri qarşısında izdihamın önündə gələn gəncin çiyinə dəydi: Təmkin çevrilib Orduya baxdı. Ancaq hiss etdi ki, bu güllələri Ordu atmır. Diqqətlə baxıb Əsgəranın gircəyindəki hündür binaların üstündə xeyli silahlı adamların olduğunu, atəşi məhz onların atdığına dəqiqləşdirdi.

Güllə açıldığını gören izdiham asfalt yoldan çıxaraq, iki yere bölündü. Bir hissə üzüm bağının arası, digər hissə Qarraq çayının sahilı boyu irəliləməkdə davam edirdi. Gözlənilmədən yaranan bu vəziyyətdə Təmkin özünü itirmişdi, nə etmək lazım olduğunu bilmirdi. Bu an yanından ötən ağ "Niva" ikiye bölünmüş izdihamın bir tərəfinə, ardınca gələn "QAZ-24" isə birbaşa irəli - Əsgərana doğru hərəkət etdi. Təmkin "Niva"dən rayonun tanınmış təsərrüfatçı qadını Xuraman Abbasovanın, "QAZ-24"dən Qarabağın ən məşhur din xadimi, el ağsaqqalı Seyid Lazım Ağanın düşdüyünü gördü. Xuraman xanım başındakı yaylığı çıxarıb gənclərin qarşısına atdı:

- Ana-bacılarınızın namusuna and verirəm, getməyin, dayanın. Yalvarıram sizə!

İzdihamdan çığırıtlar qopdu. Yaylığı götürməyini tələb etdilər. Ancaq qadın:

- Analarınızı, bacılarınızı gözüyəşli qoymayın, sizə qurban olum! Dayanın, getməyin!-deyə qışqırırdı.

İkinci izdihamın qarşısında maşından düşən Seyid Lazım Ağa çəliyi qoluna keçirdi. Üzünü səmaya tutdu, əli ilə gənclərə durmağı işarə etdi. Ona hədsiz hörmət bəsləyən izdiham dayandı.

Elə bu an Təmkin "QAZ-24"-ün getdiyi istiqamətə baxdı. Maşın, Əsgərana xeyli qalmış, körpünün üstündəki tankın yanında dayandı. Maşından düşənlərdən ikisi MK-nın katibləri, biri isə Xudu Məmmədov idi. Hərbiçilərlə nə barədə isə danışdılar. Eynəklili MK katibinin cibindən neyisə, dəyəsən, vəsiqəsini çıxarıb tankın üstündə dayanmış generala göstərdiyini də gördü Təmkin...

İzdiham artıq dayanmışdı. Təmkin geriyyə qayıtmağı qərara aldı. Sürücüdən xahiş etdi ki, şəhərə qayıtsın. Sürücü Təmkinin xahişinə əməl etdi.

Mərkəzi xəstəxananın yanından keçəndə maşını saxlatdı:

- Öyrənək görək yaranalın vəziyyəti necədi?

Təmkin xəstəxanada öyrəndi ki, on doqquz nəfər yaralanmış, onlardan ikisi artıq vəfat etmişdir...

Şəhəri gün hər iki gəncin, Qarabağ hadisələrinin ilk şəhidləri Əlinin və Bəxtiyarın təntənəli dəfn mərasimləri oldu. Gənclərin dəfnində on mindən artıq insan iştirak etdi. Hadisəni eşidib mərkəzdən gələn alimlər, şairlər, rəsmi şəxslər onların cənazəsi önündə nitq söylədilər, Vətən yolunda canlarınıdan keçdiklərini əməli sübut etmiş gənclərin tabutları qarşısında baş əydilər...

Təmkin iki nakam gəncin şəhid olmasına, on yeddi nəfərin yaralanmasına görə iztirab keçirir, özünü ələ ala bilmirdi. Gecə səhərə qədər yata bilmədi, tez-tez çışın soyuğunda evin balkonuna çıxır, siqaret çəkir, yenə qayıdırdı. Ancaq iztirabla, kədərlə yanaşı Təmkinin qəlbində sevinc, fərəh hissi də var idi. Xalqın həmrəyliyi, Vətən yolunda qeyrətə ayağa qalxması, misilsiz birlik, şücaət nümayiş etdirməsi onda qürur doğurmuşdu: bu xalqla nə desən etmək olar! Lap imperiyanı da yıxmaq, azad, müstəqil dövlət də qurmaq, torpaqları da qorumaq, hələ desən, son yetmiş ildə itirilmiş torpaqları geri almaq da olar. Tanrı bu qüdrəti, bu birliyi xalqımıza çox görməsən...

Şəhər Zeynal müəllimlə görüşdü. Məlum oldu ki, Sovet İKP MK-dan gələn nümayəndə ilə görüşdə o da iştirak etmiş və Qarabağın heç vaxt Ermənistanla verilməyəcəyini, xalqın buna yol verməyəcəyini cəsarətlə, açıq bildirmişdir. Hətta əsəbləşərək, "tarix boyu ruslarla ermənilər türk torpaqları hesabına öz ərazilərini böyütmüşlər, artıq buna son qoyulmalıdır" demiş və Azərbaycanın rəhbərlərindən biri bu sözü-nə görə onu möhkəm tənqid etmişdi. Təmkin xatırlayır ki, bu söze görə sonradan Zeynal müəllimdən xüsusi xidmət idarələri bir neçə dəfə izahat da tələb etmişdilər...

Yürüşdən bir neçə gün sonra raykomun iclas zalında baş vermiş hadisə Təmkini sarsıtmışdı. İclasda iştirak edən MK katibi (el arasında ona "qırmızı katib" deyirdilər), xəstəxanadan bir neçə yaranalı iclas zalına gətirmiş və onları təhqir edərək:

- Gerek o güllə üreyinizin başına, alınınızın ortasına deyeydi. Kim demişdi ki, ermənilərə hücumu keçin? - demişdi.

Vətən yolunda ayağa qalxan gənclərə dayaqlıq olmaq, onları alışıla-

maq, ruh yüksəkliyi yaratmaq əvəzinə "Qırmızı katib" in dediyi bu sözlər rayonda bomba kimi partlamışdı. Zeynal müəllimlə söhbətində bu barədə onun dediklərini də səmimi qəbul etmişdi:

- Narahat olmağına deyməz, canım qurban. Hökumət adamları xalqın belə birliyindən qorxurlar. Ona görə ruh düşkünlüyü yaratmağa, bu birliyi parçalamağa çalışırlar. Gərəkdir biz də bunu xalqə çatdırıb bilək. Xalq belə oyunlardan baş çıxarmalıdır. Hələ bu cür iyrenc məsələlərlə çox qarşılaşacağıq. Gərəkdir ehtiyatlı olaq. Əsas məsələ bu birliyimizi qoruyub saxlamaqdır.

Həmin günlərdə Sumqayıtda baş verən hadisə haqqında məlumat yayıldı. Qarabağda əliyalın əhəlinin güllə-baran edilməsinə laqeydliklə susan Moskva Sumqayıt hadisələrinə görə Azərbaycan xalqına "dərs verməyə" başladı. Bu "dərs" in bir hissəsi də Qarabağın azərbaycanlı sakinlərinin payına düşdü: "Əsgərana hücum" adı qoyulacaq 22 fevral hadisəsi ilə bağlı cinayət işi başlandı. Adamlar bir-bir, iki-bir rayon milis şöbəsinə çağırılır, foto-şəkil göstərilir, "Əsgərana hücum" da iştirakının təsdiq olunduğunu deyir, izahat tələb edirdilər. Bundan sui-istifadə edən nankor milis işçiləri gəncləri çağırır onlardan pul tələb edir, aldıqdan sonra onun da göründüyü foto-şəkil çirib atırdılar. Artıq bu "əməliyyatın" rayonda əməlli-başlı vüsat almasından narahat olan Təmkin Zeynal müəllimlə görüşdü:

- Qorxum odur ki, - fikrini açıqladı, - ermənilər fəallaşa, ancaq bizim xalq bir də ayağa qalxmaya. Axi, elə adamlar var ki, güclü gündəlik çörək pulu qazana bilirlər. Belələrinə də məcbur edirlər, gedib borc alıb gətirib verirlər.

- O barədə mən də eşitdim, canım qurban. Rəisə zəng vurub belə söz-söhbət gəzdiniyi soruşdum. Məni əmin etdi ki, yalandı, belə şey yoxdu, bu hamısı uydurmadi. Əgər dəqiq bir, iki nəfər tanıyırsansa, həqiqətən pul verən, rüşvət alan adam tanıyırsansa, mənə də, mən indi bu saat yenə zəng vurub danışım rəisə.

Təmkin nəinki bir, iki, hətta onlarla pul verən adam tanıdığını bildirdi. Hətta, bu pulları kimlərin aldığı da dedi.

Zeynal müəllimin qaşları çatıldı. Dəstəyi götürüb milis rəisinə zəng vurdu. Təmkinin ağılına da gəlməyən bir əsəbiliklə, qeyzlə rəisə ilk sözü bu oldu:

- Sən, sənin işçilərin bu torpağın oğulları deyilsiniz?... Ayıb deyil-

mi ki, Vətən uğrunda ayağa qalxan oğulları çağırır sənə idarəndə soyub buraxırlar, sən də mənə yalandan deyirsən ki, bunlar söz-söhbətdi!... Mən deyirəm!... A kişi, mən niyə deməliyəm sənə ki, kimlər yığır bu rüşvəti? İdarənin rəisi sənənsən, zəhmət çək öyrən, qarşısını all... Əgər bu oyun dayanmasa, bildirirəm, nəinki iki, üç, lap iyirmi, otuz nəfər izahat verəcək. Ancaq sənə yox, birbaşa sənə nazirinə!

Zeynal müəllim cavab gözləmədi. Dəstəyi yerinə asdı. Sonda üzünü Təmkinə tutdu:

- Bakıdan tapşırıq var, canım qurban! Xüsusi göstəriş olmadan müəyyən müddətə hər hansı fəaliyyət qadağandı. Ehtimal olunur ki, Əsgərən və Sumqayıt hadisələrindən istifadə edib, gizli hərəkətin üzvlərini öyrənsinlər, onları aradan götürsünlər. Odur ki, hələlik bir müddət heç bir fəaliyyət lazım deyil. Görək, hələlik Moskva bu məsələni riyakarlıqla olsa da, müsbət həll etdi. Sözsüz ki, o qərarda olan "yararlı şərətdə" sözlərinin mənası var. Amma hələlik hərəkət etmək olmaz. Bir də, əgər Bakıya yolun düşsə, akademiya get. Orda cavan bir alim var- Eynəkəbəyli, özünü tanıyıram, haqqında eşitmişəm, cavan alimdi, onunla görüş. Erməni məsələsi ilə bağlı onlarda çoxlu tarixi materiallar var. Hərəsindən bir nüsxə al, çoxaldıb yayırıq əhaliyə. Bu, elə qorxulu iş deyil, ona görə tapşırıram. Başqa sözün var?

- Xeyr, Zeynal müəllim!

- Vaxtaşırı görüş mənimlə. Yaxşımı, canım qurban!

- Yaxşı!

Təmkin qalxdı. Xudahafizləşib çıxdı...

Novruz bayramından bir neçə gün sonra, yaz tətili günlərində Təmkin yeni hekayələrini və yenica bitirdiyi dram əsərini də götürüb Bakıya gəldi. Əvvəl "S.S"-çilərlə görüşdü. Qarabağ hadisələri ilə bağlı etirazlı fikir mübadiləsi apardılar. Təmkin 22 fevral hadisələri ilə bağlı "S.S"-çi qələm dostlarına geniş məlumat verdi. Onların erməni daşnakları əleyhinə yazdıqları şerlərdən, həcvlərdən nüsxələr götürdü. Öz yazılarını verib, xudahafizləşdi.

Səhəri Si Elmlər Akademiyasına gəldi. Soraqlayıb Eynəkəbəylinin yeddinci mərtəbədə oturduğunu öyrəndi. Nəhayət, tapıb görüşdü. Gənc alim qonşu otaqlardan da dostlarını çağırırdı:

- Qarabağdan gəlib. Hadisələr barədə söhbət etsin, qulaq asa.

Məncə, maraqlı olar.

Təmkin hadisələr barədə ətraflı danışdı. Suallara cavab verdi. Sonra özünü Eynəkəbəyliyə tutdu:

- Eşitmişəm, siz ermənilərlə bağlı tarixi materialları, gizli sənədləri, yazıları toplamısınız. Mümkünsə, hərəsindən bir surət də bizə verin. Adamların onu bilməsi çox yaxşıdır.

Eynəkəbəyli gülümsündü:

- Yəni, ermənilər barədə xalqı maarifləndirmək istəyirsiniz də!...

Stolunun gözünü açdı. Böyük bir qovluq çıxarıb Təmkinə uzatdı:

- Götür. Bu kompleksin içində hamısı var.

Təmkin Ziya Bünyadovla da görüşdü. Artıq tanınmış, adli-sanli şəxsiyyətlərlə görüş onda adət halını aldığından indi çox sərbəst idi. Akademik Təmkinlə xeyli söhbət etdi. Sonra özünün "Atabəylər dövləti" kitabına ürək sözlərini yazıb Təmkinə bağışladı, ünvan və telefon kartını verdi:

- Ne vaxt lazım olsam, mənə zəng vurarsan!

Görüşdən məmnun qayıdan Təmkin Eynəkəbəylinin xahişi ilə ünvanını, telefon nömrəsini verdi, onun da həm ev, həm də iş telefonunu götürdü. Xudahafizləşib çıxanda birdən Eynəkəbəyli əli ilə alına vurdu:

- Tamam yadımdan çıxmışdı. Vaxtın olsa, Sabir Rüstəmخانli ilə də görüş. Bayaq mənə zəng vurmuşdu, sənin gəldiyini dedim, xahiş elədi ki, imkan tapıb görüşsən.

- Sabir bəy mənə hardan tanıyır?

- Tanıyırlar Mən dedim ki, Qarabağdan belə bir adam gəlib.

Təmkinde, nədənsə, bir anlıq şübhə yarandı. Ona elə gəldi ki, Zeynal müəllimin onun Eynəkəbəyli ilə, Ziya Bünyadovla görüşməsinə tapşırmağı, tək-cə yazılarla, tarixi sənədlərlə bağlı deyil:

- Yaxşı, görüşə bilərəm! Ancaq harda görüşüm?

Eynəkəbəyli Sabir Rüstəmخانlinin iş yerini ona bildirdi. Ehtiyat üçün telefonunu da verdi ki, tapa bilməsə zəng vursun.

Sabir Rüstəmخانlinin iş yerini tapmaq üçün çox da əziyyət çəkmedi. Nəşriyyata qalxanda çoxdan tanış olduğu, yaxın münasibət saxladığı şair dostlarından biri ilə qarşılaşdı. Şair onu birbaşa Sabir bəyin kabinetinə apardı.

Xeyli söhbətdən sonra Sabir Rüstəmخانli bildirdi:

- Bakıda, hələ ki, dediyin birliyə nail ola bilmirik. Beş-altı təşkilat yaranıb. "Varlıq", "Çənlibel", "Birlik", "Qurtuluş", "Xətai", nə bilim, çoxdu! Nəmet adlı bir fəhlə də Şmidt zavodunda açıq çıxışlar edir. Hamısı ilə əlaqə saxlayırıq. Amma hələ bir məxrəcə gələ bilmirlər.

- Əgər məqsəd birdisə, niyə birləşmək istəmirlər?

- Nə deyim! Bizim xalqda şəxsi ambisiya bir az güclüdü axı! Hansı ilə söhbət edirsən, deyir ki, kim istəyir gəlsin, mənə birləşsin. İlah edəndə ki, heç kim, heç kime birləşməməlidir, hamı bir-biri ilə dil tapmalı, bir təşkilat yaradılmalı, xalqı da onun ətrafında birləşdirməliyik.

- Dövlət belə bir təşkilata icazə verirmi? Bütün xalqı birləşdirən təşkilat, məncə, uzun müddət gizli fəaliyyət göstərə bilməz axı.

- Gizli niyə? Belə bir təşkilat yaradıb rəsmi qeydə də aldırmaq olar.

- Yəni bu mümkündür?

- Mümkündür! Sadəcə olaraq, elə ad qoymalıyıq ki, guya indiki aşkarlığı, yəni-dənqurmanı müdafiə məqsədi ilə yaradılır. Adını belə qoy, xalqı yumruq kimi birləşdir, sonra öz ideyanı həyata keçir. Yəni, başqa cür yol görmürəm mən! Gizli fəaliyyət dövrü artıq geridə qalıb. Bir də ki, öz Vətənim, torpağımı müdafiə üçün təşkilat yaradırsa, buna Moskva nə deyə bilər?

- Axı Moskva erməniyi müdafiə edir. Belədirsə bizə imkan verərmə ki...

- Biz elə erməniyə verilən imkandan istifadə etməliyik. Ermənilər vaxtilə daşnakların qaldırdığı müstəqil Ermənistan bayrağını əllərində gəzdirirlər, Moskva heç nə demir. Biz də bundan istifadə edib üçrəngli bayrağı qaldıra bilərik. Ermənilər "Krunk" cəmiyyəti yaradıblar, orda öz ideyaları uğurla birləşiblər. Biz də, nəşə bir təşkilat yarada, orda birləşə, öz ideyalarımızı uğrunda mübarizə apara bilərik.

Təmkin gülümsündü:

- Yəni, erməniyə baxıb öyrənək?

- Yox! Elə deyil! Sadəcə olaraq, Moskva erməniyi müdafiə etdiyinə görə, gördüyü çox işlərə göz yumur. Biz də o cür iş görəndə Moskva diləndəndə, diliriz uzun olacaq, söz deməyə daha ciddi əsasımız olacaq. Onda Moskva məcbur olacaq ki, ya ermənilərə də bunu qadağan eləsin, yaxud bizə də göz yumsun.

- Bəs bu fikirlərlə burda yaranan təşkilatlar razılaşırmır?

- Razılaşan da var, razılaşmayan da! Eləsi var haray-həşir salır ki,

yox, biz açıq mübarizə aparmaq istəyirik, biz Moskvağa qarşı əliçiq şəkilde konfliktə getməyə hazırıq və s. Bilirsən, Təmkin bəy, bu a damların hamısı Vətəninə sevmən, xalqını sevmən adamlardı. Biz çalışırıq ki, onların qəlbinə toxunmayaq, amma fikirlərimizi inandıra bilək, birlik-vahid xalq birliyi yarada bilək.

Sabir Rüstəmخانlı bir an fikrə getdi:

- Ziya bəy bunlar barədə bir söz demədi?

- Yox!

- Bəs nə barədə söhbət etdin?

Təmkin Ziya bəylə söhbətinin qısa məzmununu çatdırdı. Sonra götdürdüylü yazıları göstərib:

- Rayonda bilik açılıdı, -dedi, -xalq kortəbli şəkildə ayağa qalxmağa, torpaqları qorumağa hazırıdı. Amma bu tarixi yazılarla əhalini mənəvi cəhətdən mübarizəyə hazırlasaq, mənəcə, gücümüz birə iki artar.

- Şübhəsiz! Başqa söhbətiniz olmadı?

- Yox!

Sabir Rüstəmخانlı xəfifcə gülümsündü:

- Yaxşı, bu belə! "S.S"lə yenə əlaqə saxlayırsınız?

- Belə de... Ara-bir, - Təmkin hiss etdi ki, şübhəsində yanılmayıb. Bakıya bu göndərişdə, nəşə, hələ də ona məlum olma yan gizli bir niyyət də olduğı şəksizdir.

- Hə... Birinci dəfə "S.S"çilər danışib mənə sənin barəndə!

- Nə deyiblər ki?

Sabir Rüstəmخانlı bir az duruxdu:

- Danışma, Təmkin bəy, vaxtı gələndə hər şeyi biləcəksən.

Əlini atıb stolunun gözündən özünün yenicə çapdan çıxmış "Qan yaddaşı" kitabına ürək sözlərini yazdı, Təmkinə uzatdı:

- Mənimlə bu günkü görüşdən xatirə saxlayarsan!

Təmkin kitabı qəbul etdi, təşəkkürünü bildirdi. Xudahafizləşib çıxdı.

Nədənsə şübhə Təmkindən əl çəkmirdi. Öz-özünə fikirləşir, bəlkə çox açıq-saçıqlıq etməsi, çox adamlarla görüşməsi barədə düşünür, narahatlıq keçirirdi: "Yox, bu cür insanlardan fəvq vaxt zərər gəlməz. Amma hər halda ehtiyatlı hərəkət etmək lazımcı".

Birbaşə qardaşigilə gəldi. Görüşlərdən topladıqlarınının hamısını diplomat sumkaya yığdı. Sonra qardaşına üzünü tutdu:

- Səndən xahiş edirəm, axşam bu sumkanı bizim qatarın beşinci vaqonunun bələdçisinə verəsən.

Qardaşı mat-mat onun üzünə baxdı:

- Niyə özün aparmırsan?

- Mən əliboş getsəm yaxşıdı.

- Nə var ki, orda?

- Heç nə, yazılardı, kitablardı. Narahat olmalı bir şey yoxdu. Sadəcə olaraq, mən şəhərdə başqa adamları görüşüb birbaşə demiryola gələcəyəm.

Qardaşı etiraz etmədi:

- Nə deyirəm, verərəm. Özün də həmin vaqonda olacaqsan?

- Yox, hələ bilmirəm. Bəlkə mən Biləcəriyə mindim qatara. Görüşəcəyəm adam Biləcəriyədi.

Təmkin qardaşigildən çıxdı. Birbaşə Biləcəri demiryol stansiyasına gəldi. Kassaya yaxınlaşdı:

- Xankəndi qatarına bir bilet verin, ancaq 5-ci vaqon olmasın.

Yeddinci vaqona bilet aldı. Səhər vaqondan düşüb taksı sürücüləri arasında yaxşı tanıdığı Səfərə yaxınlaşdı:

- Səfər, sabahın xeyri!

- Müəllim sabahın xeyir, xoş gördük! Evə gedirsənsə, otur aparım.

- Hə, evə gedirəm. Amma səndən bir xahiş eliyim.

- İksin elə!

- Beşinci vaqona yaxınlaş, de ki, adım Təmkindi, Yasin göndərdiyi sumkanı ver.

Səfər əlini gözünün üstünə qoydu:

- Bax mənim bu gözüm üstə, müəllim! O nə sözdü? Bu saat!

Səfər sumkanı alıb getirdi. Yola düşdülər. Təmkin hər dəfə Bakıdan gələndə rayondakı son hadisələr barədə ilk məlumatı taksı sürücülərindən alırdı:

- Rayonda nə var, nə yox?

- Sakitlikdi! Çoxdan çıxmısan?

- Üç-dörd gündü.

- Hə!... Onda yeqin xəbər yoxdu.

- Nədən?

- Tüfənglərin yığılmağından.

- Necə yəni? Kimlərdən?

- Camaatdan!
- Hansı tufənglərin axı?
- Adıca ov tufənglərinin.
- Nə deyib yığırlar?
- Vallah, öz millis işçilərimiz gəlir, aktaşdırır, götürür aparır. Soru-şanda da deyirlər ki, yuxarının göstərişidi.

Təmkin saatına baxdı.

- Səfər!

- Bəli!

- Maşını qaytar şəhərə!

- Nooldu ki, müəllim, evə getmirsən?

- Yox, şəhərdə işim var, onu görüb, sonra gedəcəm kəndə.

Bazarın yanında taksidən düşdü. Girib bazardan bir kasa qaymaq, beş-altı da yuxa aldı. Yaxınlıqdakı çayxanaya girdi. Çay sifariş verdi. Səhər yeməyini yenicə başlamışdı ki, qonşu stolda oturanlar ayağa qalxdı. Ayağa qalxanlardan hündür boylu, arıq, saçının ortasındakı tükələri seyrəlmiş 30-35 yaşlı bir nəfər Təmkinin stoluna yaxınlaşdı.

- Müəllim, olar sənən oturum?

Təmkin etiraz eləmədi. Oğlan stul çəkib əyləşdi. Bir qədər heç nə demədən gah Təmkinə baxır, gah da o yan, bu yana çevrilirdi. Təmkin qaymaqdan yuxanın arasına doldurur, dürmək hazırlayır, bir dişlək ondan alıb bir qurtum şirin çay içir. Tanıdığı oğlanın onun stolunda oturması, heç nə demədən susub dayanması onu narahat etdi: "Demək izləyirmişlər. Çay içib durub çıxmaq lazımdı. Birbaşa evə! Özü də sumkanı burda qoyub getməliyəm. Soruşsalar deyərəm mənlik deyil".

- Müəllim, çay içə-çə söhbət etsəm olar? - Oğlanın sualı Təmkinin fikirdən ayırdı. Təmkin etiraz etmədi:

- Niyə olmur? Buyurun!

- Mən ölüm, müəllim, mənən belə "siz"ən, filannan danışma, ətim tökülür.

Təmkin gülümsündü.

- Yəni, rəsmi danışmayaq da!... Səmimi söhbət ələyəq.

- Rəsmi, ya səmimi nədi, bilmirəm ey! Mən bu torpağın oğluam.

Dədəmiz, babamız nəfər danışib, heylə də danışmaq istiyirəm.

- Elə səmimiyyət odu də... Mən razı!

- İncimə ey, müəllim. O gün mitinqdə çox oddu-oddun danışdırdın.

Nooldu, bə nə tez külə döndün?

- Kim, mən?

- Elə sən də, o biri danışannar da! Hamınız söz qəhrəmanısınız.

- Sən niyə belə hesab edirsən?

- Bə nəfər hesab eliyim? Hamınız orda qeyrətdən, namusdan danışdırdınız. Mən təkə səna demirəm ey, o birilərdən də, o söz qəhrəmanlarından kimi görsem deyirəm. Orda camaatın qabağındakı o danışqlar neyə oldu bəs?

Təmkin hiss etdi ki, şübhəsində yanılıb. Bu oğlan ona tamam başqa söhbət üçün yaxınlaşıb.

- Adını bilmək olar?

- Niyə olmur? Eldar! Adım Eldardı, özüm də qəssab babayam, bazarın tinində bir pudkam var, gündə iki-üç dənə erkək alıb kəsirəm, satıb çörəyim pulun çıxardıram. Yəni, demək istiyirəm ki, a kişi, sabah erməni də olsa, urus da olsa, mənim üçün fərqi yoxdu, gənə ətimi satıb, çörəyimi birtəhər çıxardajam. Amma sən dərs deyib pul qazana bilmiyəssən, qoymuyaxlar! Başa düşürsən, nə deyirəm? Qeyrət, namus deməyənə döyül, gərəq o adamın içində ola.

- Yaxşı, Eldar, sən hardan bilirsən ki, mənim içimdə qeyrət yoxdu?

- Ə, təkəcə səni demirəm ey, orda danışannarın çoxunda qeyrət yoxmuş.

- Niyə axı belə fikirləşirsən?

- Harda itmisiniz bəs hamınız? Sekanın o qırmızısiyə, oğraş katibi gəldi, iclas elədi, yaralı uşaqlara o cür sözdər dedi. Hardaydı bəs o söz qəhrəmanları? Niyə çıxmadılar qabağa? Dalıncan, başladılar camaatı millisə çağırıb soymağa, biriniz duxu çatmadı, dura qabağa. İndi də...

Təmkin istədi onu dayandırır, bir-iki kəlmə söz desin. Eldar əlini havada yellədi:

- Ə, bir dayan ey!... Qavaxca dedim sana ki, incimə. İnciyirsənsə də, dənədən inci. Mən beliyəm, söz gəldi qaytarası döyüləm. Qalstu-ku taxmınsızın boynunuza, özünüzü başbilən hesab eliyirsiniz. Amma bir tık olan kimi girirsiniz hamınız deşiyə!

- Düz demirsən!

- A kişi, nəyi düz demirəm? İndi də başdıyırlar camaatın evinən qış tufənglərin yığmağa, gənə səsizin çıxmır. Ə, a kişi, erməninin

başbilenləri bu saat avtomat alır verir camaatına. Bizimkilər də quş tüfəngin yığır. Bu nə qeyrətdi belə? Sənin kimilər də, söz demək gələndə özünü də soxursunuz gözə, sora da çəkilir, qara camaatı verirsiniz qavağa!

- Haqlısan, qardaş!

- Həlvətə həxliyəm! Yox, gəlin bir həxsiz də çıxardın bizi. Ə, sən öl, belə qalmayajax!

- Nəyləmək istəyirsən ki?

- Eliyajıyık, görərsiniz! Qoy bu oğraşdardan, ermənilərnən qutaraq, onların səsin kəsək. Onnan sora elədiyimizi bilərsiniz! Sənin adın gərək ki, Təmkindi də, heylə?

- Hə, Təmkindi! - Təmkin çaydan axırıncı qurtumu aldı. Salfetlə əllərini sildi. Stəkani, qaymaq kasasını, çayniki bir kənara itələdi, - Eldar, sən danışdın, mən qulaq asdim. İndi olar, mən də bir-iki söz deyim?

- Ə, sən nə deyəsən ey!

- Yox, bu olmadı də! Mən səni eşitdiyim kimi, xahiş eliyirəm, sən də mənə eşit.

- Hə, eşidirəm yaxşı!

- Mən sənin dediklərinə tamamilə haqq qazandırırım, hamısını düz deyirsən. Gəl, mən də bir söz soruşum. Belə ki, danışdırsan, bəs sən niyə susub dayanmışsan?

- Mən? A kişi, biz susmamışıq. Biz sözü müzə demişik, kimin duxu var gəlsin bizim uşaxlardan bir dənə piştə alsın.

- Sizin uşaxlar deyəndə kimləri nəzərdə tutursan?

- Onun sana dəxli yoxdu. Lazım olanda bilərsiniz.

- Görürsən? Mənim nə səndən, nə də yoldaşlarımdan xəbər yoxdu, nə iş gördüyünüzü də mən bilmirəm.

- Heç bilməyəsəniz də!

- Yox, elə deyil. Axı sənin də nə mənim gördüyüm işlərdən xəbər yoxdur, nə də mənim yoldaşlarımdan?

- A kişi, sən, ya sənin yoldaşların nə iş görür ey? Yekə-yekə də danışdırsan.

Təmkin bir qədər pərt oldu. Ancaq özünü onda qoymadı:

- Yox, Eldar, mən bu fikirlə razı deyiləm. Biz əlaqəli işləməliyik, bir yerdə iş görməliyik. Sən bir cür mübarizə qabiliyyətinə maliksən, mən

bir cür. Bunları birləşdirib bir yerdə iş görsək, həm sizin işinizin səmərəsi artar, həm də bizim.

- Başına dönüm, mənə qəzet, kitab dilində danışma ey! Nə səməre, nə filan ə, rəhmətdiyin oğlu? Erməni istiyir torpaq alsın, biz də öljəyik, verməyəcəyik. Ta burda ayrı nə söhbət ola bilər?

- Bax, elə sənin indi dediyin sözə etiraz edərəm. Öləcəyik, qoymayacağıq yox, öldürəcəyik, məhv edəcəyik və torpaqlarımızı da saxlayacağıq. Məncə, bu daha yaxşıdır.

- Əşi öldürəcəyik də, lazım gəlsə, öljəyik də! Noolub ey, bir candan ötrü qeyrətimizi sətəsi döylülük ki!

Təmkində Eldara daxilən məhəbbət yaranmışdı. Danışdıqca əsəbləşən, gözələrindən od parlayan bu oğlanın bütün vücudunun qeyrətə, namusla yoğrulduğuna şübhə yox idi. Ancaq hər şeyin yalnız açıq vuruşla həll olunacağına inanması, onun Qarabağ oyununu, bu oyunun siyasi kökləri haqqında məlumatı olmadığına dələlət edirdi. Təmkin öz-özünə düşünürdü: Əgər belə oğulların hamısını bir yerdə toplamaq, onların qanında olan bu qeyrət hissi ilə bərabər, bəzi mətləbləri də çatdırıb, mənəvi aləmlərini zənginləşdirmək mümkün olsa, nələrdə bil-mərik? Belkə, bizim gizli fəaliyyət barədə Eldara deyim?

Yox! Bunu məsləhət etmək lazımdı!

Birdən-birə Təmkinin yadına "Bir qalanın sirri" filmi düşdü:

- Eldar, "Bir qalanın sirri" kinosuna baxmışsan?

- Hə, nədi ki? Uşaq kinosudu də!

- Düzdü, uşaqqlar üçündü. Amma orda dərin fəlsəfi mənalı bir epizodu yada salmaq istəyirəm.

- A kişi, bu saat bir fəlsəfə var, o da ermənilərin anasını...

- Yox, Eldar, bir deqiqə!

- Nə yox ey? Stepanakertdəkilərin çoxu erməni adlandırığına baxma, hamısı musurmannarın uşağıdır. Dünənəcən erməni kişilərinin gözələrinin qabağında arvadların, qızların gəzdirdirik. İndi, kişi çıxdılar?

- Bunlar düzdü. Amma istəyirəm yadına salasan. O kinoda Elşən igid, qəhrəman oğlandı. Simnar xanla vuruşmaq istəyəndə həkim El-dostu ona kəməri verir. Amma kəməri belində durmur. Yadındadı?

- Hə! Sora deyir ki, o kitabları oxumasam...

- Ay sağ ol!

- İndi nə deyirsən, erməni işin görsün, biz də oturu kitab oxuyaq?
- Yadımdadı? -Təmkin gülümsündü, -elə Elşən də həkimə sənin kimi sual verir. Amma oxuyandan sonra başa düşür ki, onun gücü on qat artıb. Və düşməninə də məhv eliyə bilir. Məsələ o kitabları oxuyub quşların, heyvanların, bitkilərin dilini öyrənməkdə deyil. Söhbət ondan gədir ki, mübarizədə qalib gəlmək üçün gerek həm fiziki gücün ola, həm də mənevi. Mənevi güc adamın daha ağılla, daha səbrlə, daha düşünlümlüş planla hərəkət etməyinə səbəb olur. Onda da qələbə labüddür!
- Mənevi güc nəyə deyirsən ey, müəllim?
- Bilirsən, Eldar, bilməmiş olmasan ki, bu oyunu quranlar Moskva-da oturublar. Yeni, Qarabağ düşününün ilgeyi orda oturanların əlindədi. Gərək biz Moskvanın da fikirləri ilə hesablaşaq.
- A kişi, Moskva kimdi ey, mənim dedəmin, babamın torpağın alıb versin erməniyə?
- Biz hələ ki, ittifaqda yaşayıyıq, Moskva da bu ittifaqın paytaxtıdı.
- Yox, müəllim, bilirəm nə deyirsən. Amma bu söhbətlər nə mənim, nə də bizim uşaqların beyninə girəsi döyül.
- Qəhrəmanın çayxanaya daxil olub onların yanına gəlməsi söhbəti yarımcıq kəsdi. Qəhrəman həm Təmkinlə, həm də Eldarla görüşüb əyləşdi. Eldar ayağa qalxdı:
- Yaxşı, müəllim, mən getdim. Amma dediklərimi yaddan çıxarmayın. O mitinqdə danışannardan da kimi görsən, bildirərsən. Mən heç kəsden qorxub eliyən adam döyüləm.
- Təmkin də ayağa qalxdı:
- Amma mən istəyirdim ətraflı söhbət ələyəq.
- Eldar bir qədər fikirdi:
- Düzü, müəllim, -dedi, -sözlərində ağılıma batannar da var. Sağlıq olsun, görüşüb söhbətləşərik.
- Eldar çıxdı. Qəhrəman üzünü Təmkinə tutdu:
- Eldarla tanışsan?
- Yox, indi tanış olduq. Sən onu çoxdan tanıyırsan?
- Hə! Çox qeyrətli oğlandı. Siyasət, zad vecinə alan deyil. Amma!...
- Nə amma?
- Əşi, nəyəse!
- Yox, Qəhrəman, nəse demək istəyirdin axı.
- Bura bax, Təmkin, biz köhnə dostuq, bir-birimizdən gizlin sirmimiz

- yoxdu. Amma bu mənlilik deyil. Xahiş eliyirəm, o barədə mənnən heç nə soruşma.
- Yox, mənə maraqlı gələn odur ki, söhbətdə tez-tez "bizim uşaqlar" deyirdi. Amma bilmədim onun dediyi uşaqlar kimlərdi? Doğrudan belə uşaqlar varmı?
- Təmkin, dur çıxacaq, küçədə söhbət eliyəq.
- Təmkin razılaşdı. Çayın pulunu nəbəkiyə qoyub Qəhrəmanla birlikdə bayıra çıxdılar.
- Qəhrəman, Eldarın bir neçə nəfərlə birləşib gizli iş gördüyünü Təmkinə bildirdi. Rayonda nə qədər qoçaq, döyüşmək qabiliyyəti olan oğullar varsa, Eldar və dostları həmin adamları yığırlar başlarına. Erməni o yan-bu yan eleşe, işlərin görəcəklər:
- Ancaq Təmkin, bu barədə sən heç nə bilmirsən.
- Yaxşı, əsas kimlərdi Eldarın dostları?
- Çoxdu! Fred Asif, Kürd Faxı, Yanıq Şahin, Cəfər, Ala Yaqub, Sü-lü, General Ərşad, Petro Elbrus, Qarın Vahid, Karate Şahbaz, Malik Doxtor... Nə bilim ey, çoxdu!
- Qəhrəman, onların bu işi görməsi çox yaxşıdı. Amma mənəcə, rayonda erməniyə qarşı olan bütün qüvvələr birləşməlididi. Ayrı-ayrılıqda nə gücümüz varsa, birləşəndə on qat artar.
- Düzdü! Amma onlarınkı siznən tutmaz.
- Niyə?
- Nə bilim! Mən elə başa düşürəm.
- Qəhrəman, "Qılınc və Qələm" romanını oxumusan?
- Hə!
- Bax, mənəcə, indi Qarabağda qılınclarla qələmlər hamısı birləşməlidir. Kimisi qələmi ilə, kimisi hörməti, nüfuzu ilə, kimisi biliyi, savadı ilə, kimisi də qolunun gücü, döyüşmək qabiliyyəti ilə mübarizə aparır. Bunların hamısını bir yere cəmləyə bilsək, bu bizim ən böyük xidmətimiz olar.
- Vallah, mən Eldarı da, o biriləri də yaxşı tanıyıram. Səni də, səninin iş gördüyün adamları da yaxşı tanıyıram. Ona görə deyirəm ki, sizinki onlarla tutmaz.
- Her halda mən Eldarla görüşüb ətraflı söhbət ələyəcəyəm.
- Söhbət elə! Amma sənə dediklərim barədə heç nə bildirmə. Özünü elə göstər ki, guya bunları bilmirsən...

Təmkin, Qəhrəmanla xudahafizləşib Zeynal müəllimlə görüşə yollandı. Bakı səfəri barədə, gətirdiyi kitablar, faktlar, sənədlər, yazılar barədə məlumat verib, çoxaldılması üçün Zeynal müəllimə təqdim etdi. Ziya Bünyadovla, Eynəkəbəyli ilə, Sabir Rüstəmhanlı ilə görüşü, elədikləri söhbətləri ətrafı danışdı. Zeynal müəllim Təmkinin Bakı səfərindən razı qaldığını bildirdi:

- Xəlil bəylə necə görüşmədin?

- Bakıda yox idi. Zəng vurdum, Təbriz dedi ki, atam rayona gedib, bir həftədən sonra gələcək.

Sonra Təmkin rayonda ov silahlarının yığılması məsələsinin üstünə gəldi:

- Hə, canım qurban, birbaşa Moskvadan nümayəndə gəlib. Təkcə bizim rayonda deyil, Qarabağın hər yerində ov silahlarını yığırlar.

- Təkcə Azərbaycan əhalisindən yığırlar?

- Guya ermənilərdən də yığırlar. Amma inanmıram.

- Bəs onda necə olacaq? Ermənilər silahlı, azərbaycanlılar silahsız! Bu bizə baha oturur axı!

- Reislə söhbət eləmişəm. Bir yaxşı iş var ki, silahlar rayonun özündə, milis şöbəsində saxlanacaq. Yeganə yol odur ki, vəziyyət gərginləşsə, ehtiyac olsa, zorla şöbədə silahları götürməli olacağıq.

- Bu mümkün olacaq?

- Həl! Sadəcə olaraq, rəis şərait yaradacaq, guya əhali qarət elədi, başa düşürsən də...

- Rəis necə, razıdı buna?

- Danışdıq, razılıq verdi. Bir də razı olmaz, zorla edirik, elə deyil, canım qurban?

Təmkin razılaşıdı. Sonra Eldar adlı bir nəfərlə tanış olduğunu, onunla səhər-səhər olan söhbətin məzmununu danışdı:

- Məncə, bu cür adamları bizim işimizə cəlb etmək pis olmaz.

- Ehtiyatla, canım qurban! Həm də gizli hərəkət haqqında heç nə demək olmaz! Erməniyə qarşı mübarizədə onlar daha mühüm işlər görə bilirlər. Ona görə də, onları da ümumi işə cəlb etmək fikrini alqışlayıram. Ancaq dediyim kimi...

Kameranın qapısı tarak-turukla açıldı:

- Adın!

- Təmkin!

- Müstəntiqin yanına hazırlaş.

Təmkin hazırlaşıb çıxdı...

Müstəntiqlə vəkil dindirmə otağında, cinayət işinin dörd cildlik materiallarını stolun üstünə qoyub söhbət edirdilər. Təmkin hər ikisi ilə görüşdü. Müstəntiq materialların birinci cildini ona uzatdı:

- Hə, Təmkin müəllim, buyurun. Hələlik birinci cildlə tanış olun.

Müstəntiq, telefonun dəstəyini götürüb materiallarla tanışlıq zamanı nəzarət üçün dindirmə otağına bir nəfər göndərilməsini xahiş etdi...

Dörd cildlik materialların oxunması bir həftədən çox çəkdi. Təmkinə indi məlum oldu ki, həmin cinayət işi ilə əlaqədar həm onun, həm də Qulamin və Cəmilin bütün fəaliyyətləri araşdırılmış, Cəmil haqqında yığılmış materiallar əsasında ona əlavə məddə üzrə də ittiham qaldırılmış, istintaq aparılmışdır. Cəmilə bağlı toplanmış həmin əlavə materiallar, Təmkinin uzun illər dost kimi oturub-durduğu bu adam haqqında həbs edildikdən sonra yaranan şübhələrinin həqiqət olduğunu təsdiq edirdi. Uzun müddət yalnız Cəmil haqqında düşünən Təmkin, nəhayət, yenidən keçmiş, öz xatirələrinə qapıldı...

Məktəbə zəng vurub Təmkinə rayona çağırıldığını deyəndə, Təmkin direktorun üzünə baxdı:

- Kim çağırır?

- Zeynal müəllim! -deyə direktor cavab verdi.

- Bu gün üçün?

- Həl! Günün ikinci yarısında gözləyəcək səni...

Günün ikinci yarısı Təmkin rayon mərkəzinə gəldi. Zeynal müəllim ona bildirdi:

- Ermənistanın azərbaycanlıları çıxarmağa başlayıblar. Harda ki, azərbaycanlı azdı, tələb edirlər ki, çıxın, çıxmasanız hamınızı məhv edəcəyik.

- Bəs dövlət nə deyir buna?

- İndi Bakıdan dövlət səviyyəsində bu məsələ qaldırılıb. Amma deyəsən elə Vəzirov da o birinin tayıdı. Ağızlarında kəsər yoxdu elə bill!

- Çıxan var?

- Hə, Bakıya, Sumqayıta gedənlər çoxdu. Amma bizimkilər yaxşı bir məsələ qoyublar. Ermənistanın çıxanları, heç olmasa Qarabağda

yerləşdirməyə nail olaq. Onda həm Qarabağda azərbaycanlıların sayı artar, həm də dağ yerinə adət eləmiş əhali, Bakı kimi, Sumqayıt kimi isti yerlərdə istiyə düşüb xəstələnəz.

- Belkə də, onda Qarabağ erməniləri də bundan ehtiyat edib fikirlərindən dönerlər.

- He! Canım qurban! Elə həm də belə bir siyasi əhəmiyyəti var. Mən fikirləşdim, baş idarə ilə də razılaşdım, Şuşada düşərgə açmaq qərarına gəldim. Ermənistandan gələn camaatı, heç olmasa, özlərinə yer, yurd, iş-güc tapana kimi, yeməklə təmin edək. Hə, necə olar?

- Çox yaxşı, Zeynal müəllim.

- İstəyirəm bu işin təşkilində mənə kömək edəsən.

- Can-başla!

- Yaxşı, canım qurban! Onda, sabah gədərsən Şuşaya. Orda rayon İcraiyyə Komitəsinin sədri Mikayıl Gözəlova görüşərsən. Çalış böyük məktəblərdən birinin yay tətili müddətində, müqavilə ilə bizə verilməsinə nail ol. Mən özüm Gözəlova danışdım, telefonda bir-iki söz dedim. Amma tam açıqlamadım. Sən, onunla hərtərəfli söhbət elə, yeri müəyyənləşdir, qayıt gəl...

Təmkin Zeynal müəllimin dediklərini etdi. Hər şey hazır olandan sonra Zeynal müəllim sərəncam verib Təmkini düşərgəyə rəis təyin etdi:

- Həm ziyarət, həm ticarət, canım qurban! Düşərgəni idarə elə, ey-ni zamanda Şuşada da, o biri kəndlərdə də adamlarla işlə, çalış hər yerdə səninlə daimi əlaqə saxlamağa bir, iki nəfər adam olsun. Bələ ki, görürəm, Qarabağ söhbəti hələ uzanacaq. Bizə bütün kəndlərlə, Şuşayla daimi əlaqə saxlamaq lazımdır gələcək...

Düşərgənin işlərini qaydaya qoyandan sonra Təmkin, düşərgə üçün ayrılmış yük maşını ilə, hər gün Qarabağın bir kəndinə gedir, adamlarla görüşür, ümumi əhval-rühiyyə ilə tanış olurdu.

Kəndlərdə yaranmış ruh düşkünlüyü, respublika rəhbərliyinin onlara laqeyd münasibəti ilə bağlı adamların narazı söhbətləri Təmkini narahat etdi. Bu kəndlərin hər birində özü üçün yaxın, fəallıqda tanınan bir adam seçdi. Onlarla daim sız əlaqə saxlayacağını bildirdi.

Düşərgə həyatını xatırlayarkən Təmkini daim narahat edən üç hadisə yenə özüne çəkdi.

Artıq düşərgədə beş yüzə yaxın Ermənistan qaçqını müvəqqəti

yerləşmiş, gündə üç dəfə pulsuz isti yeməklə təmin edilmişdilər. Düşərgənin cəmi əlli-altmış addımlığında, Şuşadakı ermənilərin başbələni hesab olunan, Daşnaksütyun partiyasının üzvü kimi tanınan Arsen Xaçaturyanın evi yerləşirdi. Onunla üzbəüz Xuduş kişi adlı, təxminən 50-55 yaşlarında bir azərbaycanlı yaşayırdı. Xuduş kişinin təşəbbüsü ilə bir gün səhər Ermənistandan qovulmuş qaçqınlar toplaşib Arsen Xaçaturyanın evinin qarşısına gəldilər və onun Şuşanı tərk etməsinə tələb etdilər. Vəziyyət xeyli gərginləşmişdi. Arsen Xaçaturyan evdən Stepanakertə zəng vurub məlumat vermişdi. Şuşa milis şöbəsindən təcili xeyli millis işçisi gəldi. Adamlardan dağılışmağı tələb etdilər. Bir azdan şöbənin rəisi Təmkini tapdı və bildirdi ki, yığışıblar, sözlərini deyiblər, dağılışıblar. Dağılışmasalar Stepanakertdən əsgər göndərəcəklər. Təmkin çox çətinliklə yurd-yuvasından didərgin düşmüş adamları düşərgəyə qaytara bildi. Elə həmin gün axşam, Qarabağ vilayəti polis idarəsi rəisinin azərbaycanlı müavini düşərgəyə gəldi:

- Təmkin müəllim, həmin hadisənin təşkilatçısı kimi sənənin adın hal-ları. Yaxşı olar ki, sən Şuşadan çıxıb qayıdandan öz rayonunuza.

- Rayona niyə qayıdım?

- Səni burada asan taparlar.

- Məni taparlar deyəndə, mən heç gizlənmirəm axı!

- Hər halda mənim məsləhətimə qulaq assan yaxşıdır.

_ Yaxşı, kim verib mənim adı Stepanakertə?

- Yəqin ki, Arsen özü! Çünki camaat dağılandıqdan sonra iki erməni milis işçisi gəlib izahat alıblar ondan. Görünür özü verib.

Bayaqdan söhbətə qulaq asan, səsini çıxarmayan Xuduş kişiylə elə bil qəfləten nəse oldu:

- Ə, a kişi, - üzünü rəis müavininə tutdu, - qeyrətiniz olsun, namusunuz olsun. Nə vaxtca ermənilərin qabağında baş əyəcəksiniz? Bəsdir də!.. Bu camaatı, - əlini qaçqınlara uzatdı, - yurdundan, yuvasından Arsenlər töküb də, çölə! Niyə bunların haqqı olmasın ki, ondan tələb ələsinlər çıx, evini bizə ver? Hiy?

Rəis müavini Xuduş kişini yaxşı tanıyırdı:

- Xuduş əmi, siz sakit olun!

- Niyə sakit olum? O camaatı ora heç kim yığmayıb, özləri yığılıb. Yox, əgər kimisə bundan ötrü ilişdirmək lazımdırsa, mən durram qabağa, lap yazılı verirəm ki, mən təşkil eləmişəm. Sonra?

Xuduş kişinin əsəbi danışdığını görüb qaçqınlar da yaxına gəldilər. Təmkin isə susmuşdu. Vəziyyətin gərginləşdiyini gören rəis müavini maşına oturub getdi.

Təmkin rəis müavininin haqlı olduğunu düşünüb, Arsen Xaçaturyanın onun adını verməsinin səbəbi haqqında fikirləşdi. Nəhayət bir neçə gün əvvəl Arsenlə düşərgənin heyətində olan söhbəti xatırladı. Arsen Xaçaturyan tez-tez düşərgəyə gəlir, Zeynal müəllimin nə vaxt gələcəyi ilə maraqlanırdı. Bir dəfə də Təmkin dözməyib ondan soruşmuşdu:

- Arsen müəllim, bu Qarabağ məsələsi nəydi, atdınız ortaya?

Arsen Xaçaturyan özündən çıxmış, zorla istəmişdi sübut etsin ki, tarix boyu Qarabağ, o cümlədən Şuşa həyaların vətəni olub. Mübahisə xeyli çəkdi. Təmkin Qriboyedovun, Çavçavadzenin yazılarından, digər tarixi mənbələrdən sitatlar getirib ona sübut etmək istəmişdi ki, Qarabağa ermənilər on doqquzuncu əsrdə gəlirlər. Amma bu yerlərdə min illər boyu insanlar, türklər yaşayıblar.

Arsen Təmkinin "erməni" sözü deməsindən nəyə görə narazı qalmışdı:

- Özünüzü türk adlandırırısan, amma bizi erməni!

- Bəs nə adlandırırım?

- Hay! Bizim millətin adı "Hay"dır. Ərmeni adını bizə araplar koyub. O, sonradan verilən addı, li..

Təmkin də bu sözdən istifadə etmişdi:

- Yaxşı, deyirsən ki, erməni adını sizə ərəblər verib, eləmi?

- Ha!

- Mən keçən əsrdə Peterburqda çap olunmuş bir kitabda özüm oxumuşam ki, Şah İsmayıl Xətəinin vaxtında, ermənilər onun şücaətindən ehtiyat edib, xələt-baratla saraya gəlib, şahla görüşüblər. Və deyiblər ki, biz sənin bayrağın altında birləşirik. Şah İsmayıl onların dedikləri ilə razı olub, bu yerlərə yürüş etməyib. Sonra vəzir-vəkillə məsləhətləşib, adsız olan etnik tayfaya ad veriblər: "Hay!" Yaxın, səslərini eşidən, çağıranda hay verən qonşu kimi "hay"lar adlandırılırlar. Beləcə də adınız qalib "Hay". İndi sən də deyirsən "erməni" adını ərəblər verib. Belə çıxır ki, heç sizin millətin adı olmayıb!

Arsen hirsələnib getmiş, bir neçə gün görünməmişdi. Nəhayət, bir gün əvvəl gəlib çıxmış və demişdi:

- Ha, mən getdim Matenadarana! Uç gün oturdum Matenadaranda, on doqquzuncu vəkədə Peterburqda nə kadar kitab çap edilibsən, hamısını tapdım. Nə kadar alimi-zadə yıxdım ora. Axtardık, sən dediyin sözlər heç birində yoxdu. Ba san hardan oxumusan onu?

Təmkini gülmək tutmuşdu. Arsen başa düşmüşdü ki, Təmkin onu ələ salıb:

- Ha?.. Yaxşı, indi baxarsan sənin başına nə oyun açaram. Nasist, türk nastoyası,- deyib uzaqlaşmışdı.

İndiki hadisədən istifadə edib, o saat bu işin təşkilatçısı kimi Təmkinin adını vermişdi. Ancaq nədənsə rəis müavini gedəndən sonra bu məsələ ilə əlaqədar onu narahat etmədi. Bu hadisədən bir neçə gün keçmiş xəbər gəldi ki, bütün qaçqınlar hazırlaşsınlar, Şuşadan çıxarılacaqlar. Məlum olub ki, ermənilər Ermənistandan gələn qaçqınları Qarabağ ərazisində yerləşməsindən bərk narahat olmuş, bununla bağlı Moskvaya müraciət etmişlər. Moskva da Azərbaycanın rəhbərlərinə göstəriş verib ki, təcili qaçqınları Qarabağdan çıxarıb, başqa yerlərdə məskunlaşdırsınlar.

Dəfələrlə ayrı-ayrı dövlət məmurları gəlir, qaçqınlara təbliğ edirdilər ki, hamınız üçün filan-filan rayonlarda evlər hazırlanıb. Ancaq heç kim getmək istəmir, məhz Şuşada yaşamaq istediklərini bildirdirdilər.

Nəhayət, bir gün Azərbaycan KP MK-nın "qırmızı kitab"ı bir dəstə ilə düşərgənin heyətinə gəldi. Nə qədər çalışdısa, heç kəs köçməyə razılıq vermədi. Əsəbləşən "qırmızı kitab" yanındakı bir nəfərə döndü:

- Get raykomdan zəng elə Stepanakertə, de ki, bura iki avtobus silahlı soldat göndərsinlər. Bunların hamısını arvadların, qızların rus soldatının qucağında...

Təmkin "qırmızı kitab"ın bu sözlərinə dözə bilmədi:

- Siz nə danışırınsız?

İrəli gəlmək, nəse demək istədi. Yanında dayanan Xuduş kişi onun qolundan tutdu:

- Sən dayan, qarışma!

Və özü irəli bir-iki addım atıb nəse demək istəyirdi ki, təqribən 80-85 yaşlı olan, əsa ilə gəzən, Ermənistanın Əzizbəyov rayonundan qaçqın düşmüş Ağalar kişi, gözləri dolmuş halda bir-iki addım atıb, "qırmızı kitab"ə yaxınlaşdı. Birdən əsasını göyə qaldırdı:

- Zina oğlu, zinal! Nə istəyirsiniz bizdən? Ay erməni köpəkoğlu, bi-

zə az olub?..

"Qırmızı katib"ın mühafizəçiləri cəld Ağalar kişini tutdular. Vəziyyəti belə görə qaçqınlar mühafizəçilərə hücum çəkdi. "Qırmızı katib" qaçıb "Qaz-31"-ə mindi. Onu müşayiət edənlər də cəld maşınlara do-
luşub, aradan çıxdılar...

Səhəri Səyнал müəllim düşərgəyə gəldi. Ümumi vəziyyətlə maraqlandı, nəhayət Təmkinlə təkbətək qaldı:

- Canım qurban, həmişə demişik ki, ehtiyatlı ol. Bəs niyə belə sö-
zə baxmazlıq edirsən? Axı sən əvvəllər belə deyildin?

- Məncə, elə bir ehtiyatsızlığa yol verməmişəm, Zeynal müəllim!
- Nə danışsın? Adın götürüb ələmi. Arseni evindən çıxarmaq is-
təmisiniz.

- Bunu kim deyir?
- Məlumat MK-ya gedib çıxıb. İşin də təşkilatçısı kimi sənin adını
verib Arsen! Mənim özümə də zəng ələmişdi ki, sənin düşərgə rəisin
burda ələmi qarışdırır.

- Axı mənim o hadisədən heç xəbərim də olmayıb!
- Hər halda, burda başqa məqsəd də ola bilər. Amma dünənki ha-
disədə özün iştirak etməmiş.

Təmkin Zeynal müəllimin nəyə işarə vurduğunu başa düşdü:
- Orda kim olsa dözə bilməzdi, Zeynal müəllim.

Təmkin "qırmızı katib"ın sözlərini olduğu kimi Zeynal müəllimə de-
di. Zeynal müəllimin üzündəki ifadə tamamilə dəyişdi. Eynəyini çıxar-
dı. Xeyli gözlərini əlindəki eynəyə zillədi. Handan-hana dərinə köks
ötürdü:

- Dözməliyik, canım qurban! Hakimiyyət onların əlindədi. Gücümüz
çatmaz onlara hələ! - bir qədər də fikrə gəldi, - bizim katibin, MK ple-
numunda dediklərindən xəbər var?

Təmkin plenumun materiallarını oxumadığını bildirdi.

- He, canım qurban, belə-belə işlər... Katibimiz plenumda deyib ki,
Qarabağda bir qrup xuliqan ünsürlər rayonun gənclərini yoldan çıxar-
ıb Əsgərana tərəf hərəkət etməyə sürükləmişlər.

- Nə danışsınız, Zeynal müəllim?

- He, canım qurban.

- Bəs ona bir söz deyən olmadı?

- Dedik! Xuramanı götürdüm, getdik kabinetinə. Nə lazım idi, de-

dik. Bizdən sonra zəng vurub Xudu müəllimə ki, dostun Xuramanla
birləşib mənim əleyhimə işləyirlər. Mən də həqiqəti Xuduya dedim, razı-
laşdı ki, düz ələmisiniz. Bax belə! İşlər getdikcə çətinləşir. Vəzirov
da, başqaları da, hamısı kreslosunu qoruyur. Belə gətsə, vəziyyət da-
ha da ağırlaşacaq.

- Bəs "o kişi"dən bir xəbər yoxdu, Zeynal müəllim?

- O nəzəret aldı. Moskva onun hər addımını, hər sözünü izləyir.
Belə vəziyyətdə o kişi nəyləyə bilər?

Xeyli söhbətdən sonra Zeynal müəllim Təmkinə verdiyi tapşırıqla
maraqlandı:

- Yaxşı, kəndlərə gedə bilmisən?

- Əksəriyyətində olmuşam.

- Adamlar tapmısın?

- Hamısında.

- De görüm, məsələn Şuşada, kiminlə əlaqə saxlayacaqsın?

- Üç nəfərdi! Bankın müdiri Məmməd, Ramiz adlı bir tələbədi, bir
də Ümidvar adlı cavan oğlan. Ümumiyyətlə, Şuşada camaatın əhval-
ruhiyyəsi pis deyil. Gözəlovdan da hamı razılıq edir.

- Yaxşı, kəndlərdə?

- Malibəylidə Ənvər adlı gənc müəllimlə, Kərkicahanda Qasım mü-
əllimlə, o həm də şairdi, təxəllüsü də Qırxqızlı, Xocalıda Cavanşir müə-
llimlə, Güneypəyədə Qəzənfər müəllimlə, Maniklidə Rəşid müəllimlə,
bir də Meydanov Akif adlı qoçaq bir oğlan var onunla, Meşəlində Süley-
man adlı bir nəfərlə, Cinlidə Allahverdi müəllimlə...

- Hamısı müəllim oldu ki, - Zeynal müəllim Təmkinin çəkdiyi adları
qeyd edə-edə diləndi. Təmkin razılaşdı:

- Bu adamlar kəndlə daimi əlaqə saxlamaq üçün lazımdır. Onlarla
berabər başqa adamlarla da görüşüb söhbət etmişəm.

- Ümumi vəziyyət necədi?

- Camaat qeyrətlə dayanmaq fikrindədi. Ancaq narazılıqları var.

- Nədən?

- Rəhbərlikdən! Deyirlər, bizi yuxarıda yada salan, vəziyyətimizlə
maraqlanan yoxdu.

- Düz deyirlər. Yuxarıdakılar Moskva nə deyir, onu ələyir. Gərək
Moskva bunlara deyə ki, öz millətinizlə də maraqlanın, sonra məşğul
olsunlar... Nəyə, canım qurban. Məsələ belədi, mən əmr verməmişəm,

səni düşərgə rəisliyindən azad eləmişəm. Başqa bir adama həvalə eləyərik, meşğul olar.

- Necə məsləhətli, ələyin, mən etiraz eləmirəm.

- İki məqsədlə bu qərara gəldim. Birincisi, yuxarılara bir kağız verək ki, səni vəzifədən azad elədik, onlar da Moskva yazsınlar, sənin məsələni bağlansın. Yeni, sən yadlarından çıxasan. İkincisi də, Xəlil Rza Ulutürk zəng eləmişdi. Bu günlərdə gələcək bizim rayona, Qarabağın kəndlərində, Şuşada camaatla görüşmək istəyir. Onunla da sən gəzməlisən, fikrim çatırımı, canım qurban?

- Bəli, aydındı!

Söhbətdən sonra düşərgəyə rəhbərliyi müvəqqəti olaraq işçilərdən birinə həvalə etdilər. Birlikdə Şuşadan rayona qayıtdılar...

Bir neçə gün sonra Xəlil Rza Ulutürk Ağdama gəldi. İlk görüşü elə burda, Əmək sarayında keçirdi. Rayonun yüzlərlə əhalisi toplaşmışdı. Şairin açıq, alovlu nitqinin adamlara güclü təsir bağışladığını hiss etməmək mümkün deyildi.

Səhəri Təmkin şairlə birlikdə Qarabağın kəndlərinə, Şuşaya səfərlərə başlamalı idi. Odur ki, axşam Qəhrəmanla görüşdü. Hər əhtimlə mala qarşı özü ilə iki nəfər də götürüb şairin mühafizəsini təşkil etməyi xahiş etdi. Qəhrəman can-başla razı oldu. Səhər özü ilə iki nəfər də götürüb danışıqları yerdə görüşdülər.

Xəlil Rza Ulutürkün bu mühafizədən xəbəri olmadı. Xocalıda, Malı-beylidə, Sırxavənddə və digər kəndlərdə söylədiyi alovlu nitqləri, bütün çıxışlarının sonunda dediyi, yenica yazdığı "Silahlan" şeri yerli əhəlinin hərərətli alqışlarına səbəb olurdu. Şair də öz növbəsində bildirdi: "Sizin ən böyük alqışınız Vətənə daha möhkəm bağlanmağınız, onun bir qarışını da düşməne verməməyiniz olacaq".

Xəlil Rza Ulutürk, lazım gəlsə özünün də silahlanacağını, cümlə Təbrizlə birgə döyüşəcəyini, bu yolda ya şəhid, ya qazi olacağını da çəkinmədən deyirdi. Sovet imperiyasının hələ də meydan oxuduğu bu zamanda belə çıxış etməsi, yerli əhəlinin qəlbində onun, özü kimi nəhəng bir heykələ dönməsinə səbəb oldu.

Şuşada və Sırxavənddə keçirilən görüşlərdə, məclisdə erməni də olduğunu bilən şair, çəkinmədən dedi:

- Mənə məlumat verirlər ki, burda erməni millətindən də adamlar var. Bu çox yaxşı. Mən üzümü onlara tuturam: heç utanmadımı sizin

silvalarınız, zorləriniz, aqambekyanlarınız? İrandan, Türkiyədən sizi qovub çıxardılar, bu xalq sizə öz torpağında yer verdi. Qonaq gəlib, sonra ev yiyəsini qovmaq xisletli məhz erməniyə, erməni daşnaklarına məxsus xisletdir. Mən "Tful" deyirəm belə xisletə. Mən nifrət edirəm özünü millət qəhrəmanı hesab edib, millətine iyrenc yollar öyrədən silvalara, zorilərə! Nifrət olsun, çöreyimizi yeyib bizə dirsək göstərnlərə.

Şuşada, mədəniyyət evinin böyük zalında bu çıxışı eşidən ermənilər, başda Arsen Xaçaturyan olmaqla, dəstə ilə zaldan çıxdılar.

Şair, çıxışlarında MK plenumunda Qarabağın qeyrətli oğullarını "xuliqan ünsürlər" adlandıran katib haqqında da, Əsgərana doğru hərəkət edən izdihamin qarşısını alıb, onları zorla geri qaytaranlar haqqında da nifrət dolu fikirlər bildirdi.

Görüşlərin birində qayıdib Şuşada, Meydanbaşı adlanan yerdə çay içirdilər. Bu zaman Zeynal müəllimin sürücüsü onlara yaxınlaşdı. Əlini Təmkinin qulağına dayadı, piçilti ilə:

- Müdir məşındadı, təcili sizi çağırır, - dedi, - Xəlil müəllimi də, səni də!

Təmkin Xəlil Rza Ulutürkə, onları gözlədiklərini bildirib qalxmağı xahiş etdi...

Şuşadan üzü aşağı enərkən, Zeynal müəllimin ilk sözü bu oldu:

- Ay Xəlil bəy, eşşi, bu nə hängəmədi qoparmısan?

Şair təəccüblə diləndi:

- Nə hängəmə?

- Əşşi, bütün aləm dəyib bir-birinə! Moskvadan təcili göstəriş verilib. İkiniz də həbs edilməlisiniz.

- Biz, -şair gülümsündü, - onsuz da həbsxanadayıq də... Nə vaxt azad olnuşuq ki?

Zeynal müəllim şairin nə dediyini başa düşdü:

- Əşşi, o böyük həbsxanadı də! İndi balaca həbsxanaya salmaq istəyirlər.

- Guya ordan səsimizi çıxara bilməyəcəyik? Təmkin, Sabirin bir şerinə yeni formada bir düzəliş edib, qoy bir onu desin.

Təmkin dillənmədi. Xəlil Rza Ulutürk kitabını açdı:

- Mən deyərəm, yazmışam kitabə. Hə, burdadı:

Dindirir əsr bizi, dınməyiriz,
Atılan toplara diksinməyiriz.
Quş kimi göyde uçur yerdəkilər,
Bizi gömdü yerə MK-dakılar.

Həm güldü. Sonra Zeynal müəllim yenidən ciddiləşdi. Üzünü Təmkinə tutdu:

- Canım qurban, mən Xəlil bəyi elə yola salacağam ki, DTK yox, onun dədəsi də gəlsə, tuta bilməyəcək. Sən də gedərsən evə. Heç yana çıxma. Lazım olsan, mən sürücünü göndərəcəyəm. Ayı kim çağır-sa, deyərsən ki, Zeynal müəllim deyib ki, heç yana çıxma, vəssalam...

Gecə, təqribən saat on bir radələrində həyəət darvazasının ağzında dayanan maşın sığınal verdi. Evdə başqa kişi olmadığı üçün, Təmkin özü çıxdı darvazaya. Qapını açanda, millis şöbəsinin maşını olduğunu görüb, hər şeyi anladı. Maşının qapısını açıb yerə düşən leytenant üzrxahlıq elədi:

- Təmkin müəllim, bağışlayın, gecə vaxtı narahat elədik. Rəis çağırır siz!

- Sabah gəlsəm olmaz?

- Yox, tapşırı ki, təcili lazımsınız.

Təmkin istədi Zeynal müəllimin adını çəksin. Ancaq nədənsə durub:

- Yaxşı, gözləyin gəlirəm,-dedi.

Eva qayıtdı. Kostyumunu geydi. Xəlvətcə çemodandan alt paltarı, corab, dəsmal götürdü. Bir qəzetə bükdü. Aynurəyə və anasına gəlmə-se nigaran qalmamalarını deyib çıxdı...

Maşın millis şöbəsinin qarşısında dayanan kimi, içəridən növbəçi çıxıb onlara yaxınlaşdı:

- Rəis raykoma getdi. Tapşırı ki, gəlsinlər ora.

Sürücü maşını raykomun qarşısına sürdü. Leytenantla birlikdə Təmkin ikinci mərtəbəyə qalxdı. Leytenant qəbul otağında gözləyən rəisə raport verdi. Sonra qayıdıb getdi...

Təmkin birinci katib tələb etmişdi. Rəis onu otağa apardı, sonra qayıdıb çıxdı.

Telefonda Bakı ilə danışan katib əli ilə Təmkinə oturmağı işarə etdi. Sağ ayağını qaldırıb sol dizinin üstünə qoymuş katib, kreslonu o tə-

rəf-bu tərəfə yırğalaya-yırğalaya xeyli danışdıqdan sonra xudahafizlə-şib dəstəyi yerinə qoydu:

- Təmkin sənənsən?

- Bəli!

- Kommunistənsən, eləmi?

- Partiyanın üzvüyəm.

Katib cavabdakı mənanı duydu. Əyri-əyri Təmkinə baxdı:

- Xəlil Rza Ulutürklə kəndləri gəzən sənənsən?

-Bəli!

- O görüşlərdə şair deyib ki, MK-da Qarabağın oğulların "xuliqan ünsürlər" adlandırana ar olsun?

- Deyib, bəli!

Təmkinin yadından çıxmışdı elə bil bu söz! Katib bunu deyəndə ya-dına düşdü və onda qərribə bir nifrət yarandı həmsöhbətinə.

- Bəs sən nə dedin, onda?

- Nə deməliydim ki?

- Axı sən partiyanın üzvüsən, mən də rayon partiya komitəsinin birinci katibi. Partiya vicdanın necə dözdü buna?

- Şair yalan demir ki!

Katib başını çevirdi, zəhmli baxışlarla Təmkinə süzdü:

_ Səni partiyadan götürürəm, vicdansız!

Təmkin yerindən qalxdı. Cibindəki partibiletini çıxardı:

- Bizim rayonda bu partiya üzv olmağın qiyməti iki min manatdır, lazımımlarsa, yene iki min manat tapıb, təzədən üzv olaram,-dedi.

Əsəbdən katibin ağı köpükləndi. Qəflədən qapı açıldı. Xuraman Abbasova otağa daxil oldu. Təmkinin gözləmədiyi tərzdə katibə hücum keçdi:

- Niyə çağırtdırımsan Təmkinini?

Katib duruxdu:

- Əyləşin, Xuraman xanım.

- Yox, mən bilmək istəyirəm görüm, gecənin bu vaxtı evindən millis maşını ilə götürürüb, niyə getirdirimsən bunu bura?

- Bəzi məsələlər var, aydınlaşdırmaq istəyirəm.

- Allahın gündüzünə nə gəlib? Gerek gecə saat on ikidə aydınlaşdırasan?

Bu arıq,çəlimsiz qadının əsəbi danışığı, həm də katibə "siz" yox, "sən" deyə müraciət etməsi Təmkinin heyratə gətirdi. Katibə baxdı. Onun rəzil görkəm almış sifətini görərəkən üreyində yazdığı gəldi. Xuraman xanım isə dil qefəse qoymurdu. Axırda katib onu sakitləşdirə bildi:

- Bilirsiniz, Xuraman xanım, bunlar Xəlil Rzaynan ikisi, camaatla görüş keçirmişlər, deyirmişlər ki, Xuraman qəlet eləyib izdihamın qarşısını alıb.

Təmkin katibin bu simasızlığına gülümsündü. Ancaq hiss olunmasın deyə, üzünü yana tutdu. Xuraman xanım isə bərkədən qaqqanaq çıxdı:

- Yalan deyirlər? Düz deyirlər də... Biz bilsəydik ki, Moskva belə oyun oynayacaq, saxlamazdıq. Ölen ölərdi, qalan qalardı, məsələ də birdəfəlik qurtarardı. İndi bizə nə desələr, lap belə söysələr də haqları var. Ayrı işin var Təmkinlə?

- Yox,-katib cavab verdi,-gədə bilər.

Təmkin "gecəniz xeyrə qalsın" deyib çıxdı. Qəbul otağındakı telefonun dəstəyini götürdü. Bu vaxt kimsə onun qolundan tutdu. Dönüb Xuraman Abbasovanın sürücüsü Mənsur olduğunu gördü.

- Hara zəng vurmaq istəyirsən?

- Zeynal müəllimlə işim var,-Təmkin cavab verdi.

- Lazım deyil, gəl çıxacaq.

Təmkin tabe oldu. Çıxıb maşına əyləşdilər. Təmkin nə baş verdiyini sürücüdən soruşdu. Mənsur söhbətə başladı:

- Zeynal müəllim özü taksiyənə Xəlil Rzanı Bakıya aparası olub. Yönlü döndü sədrə dedi ki, Təmkindən muğayat ol, mən də yoxam. Birdən onu tutub eləyərlər. Sədr də tez-tez zəng vurub millis şöbəsinə maraqlanırdı. Axşam iclası qurtarıb bir də zəng eləyəndə dedilər ki, Təmkin katib çağırır. Aparıldı raykoma. Gəldi bura, mənə də tapşırı ki, çıxan kimi mənə gözləmə, Təmkinini apar qoy evlərinə.

Təmkinə hər şey məlum oldu. Ancaq nədənsə, birdən-birə özünü narahat hiss elədi:

- Maşını qaytar raykoma, xahiş eləyirəm.

- Niyə?

- Yaxşı deyil, qadını katiblə orda qoyub gedirik.

- O, kişi kimi qadındı, narahat olma!

- Yox, bilirsən, katibi mənə görə təhqir elədi. Birdən katib nəşə... Sürücü güldü:

- A kişi, birinci dəfədi? Katib ona neyləyəndi? Sosialist Əməyi Qəhrəmanı, özü də Ali Sovetin deputatı!

- Yeni əvvəllər də olub belə şey?

- Çox olub. Sən narahat olma. Katib ondan it kimi silir!

Təmkinin narahatçılığı azaldı. Sürücü onu heyət darvazalarının ağzında düşürüb, geri qayıtdı.

Təmkin bir neçə gün sonra öyrəndi ki, rayon DTK-nın rəisi mehmanxananın inzibatçısı Kamil Behbudovu çağırır Xəlil Rza Ulutürkün mehmanxanada neçə gün qalması haqda izahat verməsini tələb edib. Kamil bəy isə şairin mehmanxanada bir gün də qalmadığını deyib, Çox çək-çevirdən sonra rəis inzibatçıya deyib:

- Gəl kişi kimi söhbət edək. Mənə də ki, sən öl Xəlil Rza mehmanxanada qalmayıb.

Kamil Behbudov gülümsünüb:

- "Sən öl" Xəlil Rza avqustun 22-dən 30-dək mehmanxanada qalıb.

Amma heç bir sənədləşmə aparmamışam və rəsmiyyətdə bir də deyirəm ki, heç bir gün də qalmayıb.

DTK reisi ayağa qalxıb, Kamil bəyin əlini sıxıb:

- Sən kişi adamsan. Get bir də səni heç kim narahat edə bilməz...

Yeni dərs ilinin başlanmasına bir gün qalmışdı. Təmkin məktəbə gəldi, yeni dərs ilində ona düşən siniflərin siyahısını götürdü. Məktəbdən çıxmaq istəyirdi ki, direktorun katibəsi onu telefona çağırdıqlarını dedi. Təmkin direktorun kabinetinə gəldi. Zəng vuran Zeynal müəllim idi:

- Alo!

- Hə, Təmkin bəy, sənşən?

- Bəli!

- Mənəm, canım qurban. Gələn kimi hər şeyi dedilər mənə. Bakıda ləngidim, DTK-ya da nə lazımıydı elədim. Narahat olma. Xəlil bəyi də evlərinə qoydum. Hər şey qaydasındadı. Şəhərə gəlsən mənə dəy.

- Yaxşı!

Söhbəti uzatmadılar.

Dərslər yeni başlamışdı. Yene Stepanakertdən xoşagəlməz xəbərlər alınmaqda idi. Son günlər Zori Balayanın, Silva Kaputikyanın bu

şəhərə gəlmələri, sanki sönməkdə olan ocağın üstünə benzin səpmişdi. Xeyli müddət idi ki, susan, xırda hay-küydən başqa heç bir şey edə bilməyən Qarabağ ermənilərinin yenə də mitinqlərə hazırlaşmasından söhbətlər gedirdi. Sentyabrın ortalarında Stepankertdə yeni mitinq dalğası başlandı. Bununla bağlı Təskin hər gün rayon mərkəzinə gəlir, Zeynal müəllimlə görüşür, məsləhətləşib geri qayıdır. Ayın 18-də isə axşam mitinq toplaşmış on mindən artıq erməninin Xocalı qəsəbəsinə doğru hərəkət etdiyi barədə məlumat alındı. Xocalıya köməyə getmək istəyənlərin qarşısını Qarağacı qəbiristanlığı yanında ordu kəsti. Adamlara bildirdilər ki, Xocalıya tərəf gələn erməni əhalisinin qarşısı alınmış, geri qaytarılmışdır.

Təskin Qəhrəmanla və digər yoldaşları ilə birgə şəhərə qayıtdılar. Lakin gecə məlum oldu ki, ermənilərin geri qaytarılması barədə xəbər yalan imiş. Yerli Xocalı sakinləri ov silahları ilə bir neçə dəfə havaya atəş açsalar da, izdiham erməni dilində mahni oxuya-oxuya qəsəbəyə doğru irəliləyirmiş. Bir nəfər də olsun nə əsgər, nə milis işçisinin onlara qarşı çıxmadığını gören əli silahlı cavanlar, vəziyyətin gərginliyini başa düşüb izdihamı gülləyə tutmağa məcbur olmuşlar. Nəticədə bir neçə erməni yaralanmış və izdiham geri dönmək məcburiyyəti qarşısında qalmışdı.

Bu barədə məlumatı alan Təskin yenidən Zeynal müəllimlə görüşməli oldu. Gecə ikən avtomaqazın maşını təşkil edildi. Yük yerinin qa-baq tərəfi silah-sursatla, arxa tərəfi isə çörekə dolduruldu. Milis işçilərinin köməyi ilə Xocalıya çatdırıldı.

Vəziyyət yenidən gərginləşdi. Təskin Eldarı tapmaq üçün Qəhrəmanla görüşdü. Eldarı rayondakı restoranın arxasında öz dostları ilə gizli məsləhətləşmə aparən yerdə tapa bildi. Söhbətdən məlum oldu ki, Eldar hazırda öz dostları ilə qüvvələri ölçüb-biçir, məsləhətləşmə aparır. Tam hazır olandan sonra "əməliyyat" keçirmək planlaşdırırlar.

Təskin bu barədə Zeynal müəllimə məlumat verəndə, onun gözlərindəki sevinci aydın hiss etdi:

- Çox gözəl, canım qurban, eşq olsun onların qeyrətinə! Amma sən də, öz dostlarından bir qrup yarat, camaatı artıq hərəkət etməyə imkan verməyin. Plansız, kortəbii iş tutmağa yol verməyin.

Təskin meydana döndü. Qəhrəmanla və başqaları ilə məsləhətləşib, müxtəlif yerlərdə dəstə-dəstə toplaşmış adamlarla söhbət apar-

mağa başladılar. Bu zaman xəbər gəldi ki, Bakıdan bir dəstə ziyalı gəlib, rayondadırlar.

Təskin gənclərdən də bir qrup götürüb raykoma gəldi. Həmin ziyalılara görüşmək istediklərini bildirdi...

Görüş raykomun büro zalında oldu. Rayon əhalisinin təqribən 15-16 nəfərdən ibarət nümayəndəsi Bakıdan gəlmiş ziyalılarla - Anar, Elçinlə, Nəbi Xəzri və Əkrəm Əylisli ilə, eləcə də raykomun birinci katibi ilə ətraflı fikir mübadiləsi apardılar. Müzakirənin qızğın yerində katibin köməkçisi hövnlək zala daxil oldu, katibə yaxınlaşib qulağına nəşə dedi. Katib qalxdı, pncərədən bayıra baxdı. Sonra üzünü zala tutdu:

- Yoldaşlar, müzakirəni dayandırın. Meydana hərbi qüvvə gəlib, adamlar da müqavimət göstərir. Hadisə baş verə bilər. Xahiş edirəm, adamlarla söhbət aparın hərbcilərə tabe olunlar.

Zaldan hamı çıxdı. Koridorda mətbəə müdirinin əlində topa kağızla raykoma daxil olduğunu gördü. Kağızların biri yerə düşdü. Təskin cəld ayağının yanına düşən kağızı götürdü. Oxuyanda tükrləri qabardı. Katibin, respublika rəhbərliyinin yenə də oyun oynadığını başa düşdü: "Demək ona görə bizi zala yığbmışlar". Kağızı bir də oxudu. SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin qərarına əsasən, DQMV-də və Aqdam rayonunda Xüsusi Vəziyyət elan olunmuş, saat 21.00-dan 07.00-dək komendant saati tətbiq edilmişdi.

Demək, görüşə gələn ziyalılar ondan ötrü göndəriləblər ki, camaatı sakitləşdirsinlər. Katib də, Xüsusi Vəziyyət haqqında məlumatı ola-ola heç nə demədi.

Cəld küçə qapısına tərəf gedən Təskin qapının ağzında Zeynal müəllimlə qarşılaşdı. Kağızı ona göstərmək istədi. Zeynal müəllim:

- Bilirəm, ona görə gəlmişəm. Bilmişəm, katib yerində?
- Bəli, Bakıdan gənlər də yanındadır.
- Kim gəlib Bakıdan?

Təskin adlarını saydı. Zeynal müəllim:

- Heyf! Onların yanında üreyim istədiyini kimi danışa bilməyəcəyəm. Eybə yox, heç olmasa bir-iki söz deyərəm.
- Zeynal müəllim, - Təskin narahatlıqla soruşdu, - camaata nə deyək?

- Hərbcilərlə qarşıdurma yaratmaq olmaz, canım qurban. Camaata deyən, sakit olsun, hərbcilərin dediklərinə tabe olunlar. Özün də sa-

bah bir-iki yoldaşla mənim yanıma gəl.

Zeynal müəllim pilləklərlə yuxarı qalxdı. Təmkin yoldaşları ilə meydana gəldi. Tribunaya çıxdı. Əlindəki kağızı göstərib:

- Öziz qardaşlar, - dedi, - bu da Moskvanın növbəti riyakarlığı, respublika rəhbərlərinin isə növbəti xəyanətidir. Bütün hadisələrin mənbəyi Qarabağ ermənilərinin yaşadığı şəhər və kəndlər olduqda, DQMV ilə bərabər Ağdamda da xüsusi vəziyyətin elan edilməsi xəyanətdən başqa bir şey deyil. Lakin gözənilmədən yaranmış bu vəziyyətdə özümüzü itirməməliyik. Hamıdan xahiş edirik, heç bir hərbiyə qarşı xoşagəlməz hərəkətə yol vermədən əmrə tabe olmaq lazımdır. Hərbiçilərlə qarşıdurma işimizə yalnız zərər vura bilər. Odur ki, hamının sakitcə evlərinə dağılışmasını xahiş edirik. Sabahdan rabitə şöbəsinə gəlib Moskvaya etiraz teleqramları vurmaq lazımdır. İndiki vəziyyətdə bu bizim yeganə çıxış yolumuzdur.

Yerdən kimsə qışqırdı:

- Şəhər tezdən camaatı evlərdən yığıb aparacaqlar pambiq, özüm yığmağa!

Təmkin tərəddüdsüz elan etdi:

- Təklif edirik ki, heç kim sabah işə çıxmasın. Bu da etiraz aksiyamız olacaq.

Bu zaman meydanın içindən kimsə var qüvvəsi ilə qışqırdı:

- Sabah işə çıxanın...

Nalayıq söyüşlə sözünü qurtaran həmin şəxsin kimliyi məlum olmadı...

Şəhər tezdən raykoma çağırılan Təmkini, binanın qarşısında k atib "qarşıladı":

-Dünən işə çıxmağa çağırımsan camaatı?

-Bəli! Etirazımızı bildirmək üçün...

-Partiyadan götürərəm səni!

Kənardan Qəhrəmanın, başqa dostlarının onlara göz qoyduğunu görən Təmkin bir az da ürkəndi:

-Mən o gün dedim, qiyməti iki min manat olan bileti...

Katib birdən-birə qışqırdı:

-Nə istəyirsən axı, məndən?

-Sizdən heç nə! Siz buyruq qulusunuz. Bizim istədiyimiz Moskva-

dadır. Onu da, Allahın köməyi ilə alacağıq.

Katib daha da əsəbiləşdi. Geri qayıdıb binaya daxil oldu.

Sabahısı məlum oldu ki, katib "xəstəliyə" görə müalicəyə gedib, eyni zamanda MK-ya müraciət edərək onu işdən azad etməyi xahiş edib...

Təmkin katibdən ayrılıb, yoldaşları ilə birbaşa poçta gəldi. Moskvaya teleqram vurmaq üçün xeyli adam gəlmişdi. Teleqramın məzmununu hazırladılar. İlk etiraz teleqramı 254 nəfərin imzası ilə göndərildi.

Poçtdan çıxıb, Qəhrəmanla birlikdə Zeynal müəllimin idarəsinə qalxdılar. Otağa daxil olanda onun rayonda tanınmış İsa adlı gənc hüquqşünasla nəse yazdıqlarını gördülər. Qayıtmaq istədilər. Zeynal müəllim içəri çağırırdı:

-Gəlin, canım qurban, vaxtında gəlmisiniz.

Təmkinlə Qəhrəman keçib əyləşdilər. Sükutu yenə Zeynal müəllim pozdu:

- Hə, nə var, nə yox?

- Salamətliqdi! Moskvaya teleqram vurduq, 254 nəfərin imzası ilə.

- Çox yaxşı, davam eləməz lazımdır. Bəlkə bir şey çıxdı. Hərçənd inanmıram Moskva qərarını dəyişsin!

- Səsimizi də qaldırmasaq, - Təmkin fikrini açıqladı, - Moskva də, Bakı da elə bilərlər ki, mütiyik, sabah bundan da ağır qərar çıxararlar.

- Düzdü, canım qurban!

Bu dəfə Qəhrəman söhbətə qoşuldu:

- Təmkin də katibimizə nə dedisə, bərk hirsəndi.

Zeynal müəllim eynəyini çıxardı:

- Hə?.. Nə dedin ki, canım qurban?

Təmkin katiblə olan söhbəti danışdı. Zeynal müəllim gülümsündü:

- Eybi yoxdu, yaxşı eləmişən, ona hələ o da dardır. Vicdansız, hamını aldadıb, özü teleqram vurub Bakıya da, Moskvaya da. Guya bizim rayonda kriminogen vəziyyət ağırdı, filandı. Nəyə, qulaq asın. Biz məsləhətləşdik, elə-belə çöldən-çölə Qarabağdakı azərbaycanlılara kömək edə bilməyəcəyik. Ona görə də, indi nizamnaməsini hazırlayırıq, bir "Dayaq" cəmiyyəti yaratmaq qərarına gəlmişik. Axşam təsis iclasını keçirəcəyik. Mədəniyyət evində, axşam saat yeddide! İkiniz də ora gəlin. Bir də, sən bir oğlan demişdin, Eldar, ona da xəbər elə gəlsin.

Qəhrəman diləndi:

- O çətin ki, gələ, Zeynal müəllim.
- Niyə, canım qurban?
- Onların işi başqadı. Belə işlərə yaxın duran deyillər.
- Elə bu cəmiyyətdə nəzərdə tutmuşuq ki, onların da işi olsun də...

Gizlin... Başa düşürsünüzmü?

Təmkin istədi razılaşsın:

- Zeynal müəllim, görüşürük. Çalışıb gətirərik.
- Çalışıb yox ey, boy, canım qurban, hökməni gətirmək lazımdı. Mən rayonun bütün vəzifəli adamlarına demişəm, hamısı gələcək. Bu cəmiyyət vasitəsilə biz həm də bütün qüvvələrin bir yere yığılmasına nail olmalıyıq. Belə olmaz, hərə bir tərəfdə iş görür. Birləşmək lazımdı. Görürsünüz diğaları, başqa vaxt bəyənirik. Hamısı bir söz deyir.

Qəhrəman vəziyyətin ciddiliyini başa düşdü:

- Zeynal müəllim, onda Nadir İsmayılova deyir, Eldar onun sözündən çıxamaz.

- Dəqiq bilirsen? - Zeynal müəllim üzünü Qəhrəmana tutdu.

- Bəli! Nadir müəllim boynuna götürsə, gətirəcək.

- Yaxşı, onda Nadirə mən deyərəm. Təmkin, sən məktəblə razılaş, lazımlı olsa mənə də, xəstəlik vərəqi açıdıraq, bir müddət cəmiyyətin işi ilə məşğul olacaqsan.

Təmkin razılaşdı:

- Direktorla danışıram.

- Yaxşı, canım qurban, siz işinizlə məşğul olun. Biz də Nizamnaməni hazırlıyıq. Amma axşam mütləq gəlin!

Təmkinlə Qəhrəman sağollaşdı çıxdılar...

"Dayaq" cəmiyyətinin təsis iclasında həqiqətən rayonun kişili, qadını bütün vəzifəli adamları iştirak edirdi. İştirakçılar içərisində "sıralıqlar" Təmkin, Eldar və Qəhrəman idi. Təmkinlə Eldar cəmiyyətin idarə heyətinin üzvləri, Təmkin eyni zamanda cəmiyyətin məsul katibi seçildilər.

İclasın gedişində qərribə hadisə baş verdi. Məlumat gəldi ki, Dağlıq Qarabağın Cəmilli kəndindən xəbər göndəriblər. Adamlarda azmaz silah var, ancaq güllə yoxdu. İclasda ilk kömək kimi, bu məsələni həll etməli oldular. Bütün kişilərin etirazına baxmayaraq Xuraman

Abbasova öz "Niva"sı ilə Cəmilliyə getməyə hazır olduğunu bildirdi. Rayonun "Ovçular" mağazasından xeyli güllə, qırma, barıt gətirildi. İki yüz ədəd də çörək alındı. Xuraman xanımın birgə Nadir İsmayılov və Eldar da gətdilər. Sonradan Təmkinə məlum olub ki, erməni ərazisinə çatanda Eldar maşını saxlayıb Xuraman xanımdan arxada oturmağı xahiş edib. Qabağa çəçən Eldar plajının altından kiçik avtomat çıxarıb və sürücüyə deyib:

- İşdi, gördün təhlükə var, mən özümü maşından atıb döyüşərəm, sən sürüb aradan çıxarsan.

Gece saat ikiyə qədər çəçən təsis iclasının sonuna yaxın Cəmillidən sağ-salamat qayıdıb gələnlər ilk tədbirin uğurlu olmasından, yerli əhalinin necə sevinməsindən danışdılar. Sonda Xuraman xanımla bildirdi:

- Bir də onu deyirəm, bundan sonra nə qədər təhlükəli yerlərə getmək lazımlı olsa, bizi göndərin. Mən Sosialist Əməyi Qəhrəmanı, həm də Ali Sovetin deputatı, Eldar da ki, məşallah! Demirəm niyə, amma ona halaldı. Onunla hara desəniz gedərəm.

Bələliklə "Dayaq" cəmiyyəti fəaliyyətə başladı. Lakin...

Oktyabrın sonlarına yaxın rayon partiya komitəsinin plenumu keçirildi. Köhnə katib öz ərizəsi ilə işdən çıxarıldı və yerinə bu vaxta kimi başqa rayonda katib işləyən yerli şəxs "seçildi". Həmin şəxs "Dayaq" cəmiyyətinin qeydiyyatının ləğv olunması haqqında göstəriş verdi. Cəmiyyətin maliyyə işini yoxlamaq üçün komissiya yaratdı. Bununla da, "Dayaq" cəmiyyətinin fəaliyyəti dayandı.

Bundan sonra Təmkinlə Eldarın ilk görüşündə Eldar qısa və konkret bir-iki cümlə deyib xudahafizləşdi:

- Müəllim! İstəyirsən ki, bir iş görənsən vəzifəliyə qaç! Demirəm ey, onlar pısdı, ya nədi. Amma onun asılı adamlardı. Genə onlardan məsləhətləşək, amma belə yox də... Qoy onlar qırxada qalsınlar. Yaxşı olar ki, eğer Birlik yaratmaq istəyirsənizsə, sadə, prostoy camaatı yığa q bir yerə, özü də nə hökumət, nə filan, özümüz ey, müstəqil. Yoxsa hökumətin biri icazə verəjək, yaradajıyox, o biri gəlif deyəjək ki, olmaz, yığışdırın. Fikirreş, gör, belə bir şey eliyə bilsən, görüşək, danışaq, yoxsa, havayı söhbət eləmiyək. Mənim havayı danışıxdan zəhləm gədir.

Eldarın dedikləri həqiqət idi. Odur ki, Təmkin onunla mübahisə et-

mədən razılaşdı. Bir başa Zeynal müəllimin yanına gəldi.

Xudu Məmmədovun ölümü, sanki Zeynal müəllimin belini öymişdi. Özünü nə qədər şax saxlamaq istəsə də, bəzən uzun müddət süst dayanır, fikrə gedir, qəflətən elə bil ki, yuxudan ayılırdı: "Heif səndən, Xudu, tez getdin, bizi yaman darda qoyub getdin" deyirdi. Gözləri dolurdu.

Xudu Məmmədov Təmkinin yanında dəyişmişdi dünyasını. Üzeyir Hacıbəyovun ev muzeyinin zirzəmisində yerləşən zalda, Bakıda fəaliyyət göstərən bütün qeyri-rəsmi qurumların rəhbərlərinin birgə toplantısı keçirilirdi. Məqsəd vahid təşkilatın yaradılması idi. Hər bir çıxış edən qurum rəhbəri, Moskvanın əleyhinə daha kəskin çıxış etmək, bununla da özünün daha mübariz qurum olduğunu sübut etmək istəyirdi. Bu arada Xudu Məmmədov söz alıb, qurum rəhbərlərini həddindən artıq kəskin danışmamağa, əsasən, bir məxrəcə gəlməyin yollarını aramağa çağırırdı:

- Unutmayaq ki, hələ Sovet İttifaqı yaşayır. Moskva var, onun direktor idarəetmə üsulu mövcuddu.

Xudu Məmmədovun bu sözlərinə etiraz edən qurum rəhbərlərindən biri qəflətən yerindən qalxdı:

- Xudu müəllim, 70 ildə sizin kimilər bu milləti geri çəkib, indi də istəyirsiniz yenə sizin dediyinizlə oturub-duraq? Keçməz!

Bu ağır ittihamın sahibinə bir az diqqətlə baxan Xudu Məmmədov özünəməxsus təmkinlə:

- Mən millətimi geri çəkirəm? - dedi, - nə deyirəm ki, onda mənə baş gışlayın.

Çıxışını yarımçıq qoyub tribunadan endi. Təqribən 15 dəqiqə sonra bu böyük insanın ürəyi dayandı...

Bu hadisə Zeynal müəllimə həddindən artıq təsir etmişdi. Odur ki, Təmkini onu artıq tez-tez narahat etmirdi. Lakin Eldarın təklif etdiyi variantı mütləq ona bildirmək, fikrini öyrənmək istədi.

Zeynal müəllim dərinə köks ötürdü:

- Nə deyirəm, canım qurban. Mən istədiyim odur ki, rayonda hələ bir tərəfə çəkməsin. Yaradın, bizimlə də bəzi şeyləri məsləhətləşin. Biz də kənardan-kənara sizə dayağ durarıq, lazım gələndə qoruyarıq sizi. Həm də unutma ki, yuxarıdakı adamlar da tapşırıq verə bilər. Çalış gətirə biləsən...

Təmkini bu haqda fikirləşdiyi günlərdə Eynəkəbəyli zəng vurdu. Noyabrın 17-də səhər-səhər Akademiyada onunla görüşməyi xahiş etdi...

Bakıya getmək üçün Təmkinin pulu yox idi. Maaşa da hələ xeyli qalmışdı. Kimdənsə pul istəməyi də özünə sığışdırmadı. Çox götür-qoydan sonra, yeganə ümidi barmağındakı nişan üzüyünə qaldı.

Şəhərə gəldi. Qızıl mağazasına girdi. Üzüyü satıcıya verib yüz manat aldı. Axşam Bakıya yola düşdü.

Akademiyada Eynəkəbəyli ilə hal-əhvaldan sonra çağırılmasının səbəbi ilə maraqlandı:

- Miting olacaq. Məsləhət oldu ki, səni də çağırıraq, Qarabağdakı vəziyyət barədə məlumat verəsən, mitinqdə çıxış edəsən.

Təmkini fikrə getdi. Sükutu yenə Eynəkəbəyli pozdu:

- Deyirlər Topxana məşəsində ağacları qırırlar, yerində nəşə zavod tikmək istəyirlər. Belə bir şey var?

- Var! Bununla bağlı hər yərə teleqram vurmuşuq. Amma Topxanada iş öz qaydasında gedir.

Eynəkəbəyli gülümsündü:

- Bu bir fakt. Yəqin vəziyyətlə bağlı başqa faktlar da var.

- Fakt çoxdu...

- Onda niyə fikrə getdin? Danışmağa çətinlik çəkirsən?

- Yox, danışmağa çətinlik çəkmirəm. Fikirləşirəm ki, niyə məhz mən çıxış etməliyəm?

- Təkcə sən çıxış etməyəcəksən ki! Şuşadan da Ramiz çıxış edəcək. Ayrı çıxış edənlər də olacaq. Həm də sizin zonadan sənə çıxış etməyin tək mənim fikrim deyil, məsləhət belə olub.

- Kimin məsləhəti olub, bilmək olar?

- Tələsmə, Təmkini bəy! Vaxtı gələndə hər şeyi biləcəksən.

- Miting nə vaxtdı?

- Bu gün, saat on ikiyə nəzərdə tutulub.

- Harda olacaq mitinq?

- Dövlət imkan vermək istəmir ki, mitinq olsun. Çalışıb Lenin meydanında ələyəcəyik. İmkan verməsələr, baxarıq da...

Saat on ikiyə qalmış Təmkini Eynəkəbəyli və Yaşar Türkezərlə birlikdə İnşaat Mühəndisləri institutunun qarşısına gəldilər. Artıq burda on mindən çox insan toplaşmışdı. İzdiham prospekt boyu küçə yürü-

şünə başladı. Ali Sovetin binası qarşısında milis işçiləri qarşılarını kəsmək istəsələr də, bacarmadılar. İnsan axını getdikcə güclənirdi. Yollarda əvvəlcədən mitinqçiləri gözləyən insan dəstələri də izdihama qoşulurdu. Izdiham "Bakı Soveti" metrosunun yanından ötüb İçəri şəhərin Qoşa qapısı qarşısındakı meydana daxil oldu. Burada dubinkalı, dəbilqəli xeyli əsgər bütün yolları kəsmişdi. Keçmək mümkün olmadı. Xeyli müddət burda ləngiyən yürüşçülər, nəhayət, "Nizami" muzeyi tərəfindən əsgərləri yarib yolu açdı...

Miting başladı. Lenin meydanında həmin gün yüz mindən artıq adam var idi. Bütün insanlar tribunadan oxunan, partiya və dövlət rəhbərlərinə qarşı yönəldilmiş tələbləri alqışladı. Elan edildi ki, tələblər rəsmən qəbul edilənə qədər mitinq davam edəcək.

Bələliklə, on yeddi sutka davam edən, Azadlıq hərəkatı tarixində mühüm yer tutan mitinq bütün dünyaya xalqın haqq səsinə çatdıra bildi.

Mitingin üçüncü-dördüncü günləri artıq liderlər arasında fikir ayrılığı yarandı. Hakimiyyətlə danışıqlara gedən Sabir Rüstəmxanlı bezi tələblərin müsbət həll edildiyini elan edərək, meydanı tərk etməyi məsləhət bildi. Lakin gənc fəhlə Nemət Pənəhov bütün tələblərə müsbət cavab verilməyincə meydanın boşalmayacağını bəyan etdi. Əhalinin böyük əksəriyyəti meydanı tərk etsə də, hələ də meydanda xeyli əhali mitinqi davam etdirməkdə idi...

Nəhayət, Sovet Ordusunun qüvvəsi ilə mitinq dağıdıldı və minlərlə mitinq iştirakçısı həbsxanalara atıldı.

Bakıda mitinqin davam etdiyi günlərdə Təmkin rayona gəldi. Dostları ilə, o cümlədən Eldarla görüşüb mitinq çağırmağın zəruriliyini bildirdi. Xüsusi vəziyyət rejimində mitinq keçirmək çətin idi. Lakin dostlar çətinliklə olsa, noyabrın 27-də mitinq keçirməyə nail oldular. Həmin mitinqdə Ağdamdan Xüsusi vəziyyətin götürülməsi tələb edildi, Bakıda keçirilən mitinqdə irəli sürülən tələblərlə həmyolçuluq bildirildi. Axırda Təmkin Ağdamda Xalq Cəbhəsi yaratmaq üçün Eldar Bağirovun rəhbərliyi ilə təşkilat komitəsi yaradıldığını elan etdi. Üzvlər olmaq istəyənlərdən səhəri gün rayon stadionuna toplaşmaları xahiş edildi.

Bir gün ərzində 574 nəfər Xalq Cəbhəsinə üzvlük üçün siyahıya yazıldı. Üzvlük istəyən hər kəs Azərbaycanın milli bayrağını

öpür, Qurani-Kərimə əl basır, axırədək mübarizədən çəkinməyəcəyinə and içirdi.

Rayon qəzeti həmin mitinq və Xalq Cəbhəsinin yaradılması barədə geniş məlumat dərc etdi.

Dekabrın dördündə Təmkin həmin qəzetin bir nüsxəsini götürüb Bakıya gəldi. Nümayiş komitəsinin qarargahında Sabir Rüstəmxanlı, Eynəkəbəyli və Firidun Cəllilovla görüşüb, mitinq və Xalq Cəbhəsinin yaradılması barədə məlumat verdi...

Bir gün sonra, dekabrın 5-də mitinq zorakılıqla dağıdıldı və respublikada yeni, növbəti "sabitlik" bərqərar edildi...

Dekabrın 7-də Ermənistan baş verən, on minlərlə insanın ölümünə səbəb olan zəlzələ haqqında məlumatı eşidəndə, Təmkinin yadına qəribə bir hadisə düşdü. Dekabrın 2-də, Bakıdakı Lenin meydanının yaxınlığında yerləşən nümayiş komitəsində Sabir Rüstəmxanlı ilə söhbət zamanı, necə olursa-olsun Nəmetlə görüşüb razılığa gəlmək, xalq qarşısında vahid fikirle çıxış etmək barədə söhbət edirdi. Sabir bəy buna can atdığına, lakin Nəmetin belə bir görüşdən imtina etdiyini bildirdi. Təmkin onun razılığı olarsa, Nəmet bəylə də görüşüb söhbət etmək istədiyini bildirdi. Bu vaxt nümayiş komitəsinin qarargahından kimsə Sabir bəyi səslədi: - Dubinyak səni telefonda gözləyir!

Dubinyak Bakı şəhəri Xüsusi Vəziyyət rayonunun komendantı idi. Sabir bəy qarargaha getdi. Bir az keçmiş bayıra çıxdı, Təmkindən üzr istədi ki, təcili Dubinyakla görüşüb qayıdaram!

Təqribən bir saat sonra Sabir bəy qayıtdı. Bu dəfə Təmkini kənara çəkib:

- Təmkin bəy, - dedi, - Nəmetə hələ heç nə demə! Qoy görüş qalsın bir-iki gün sonraya.

- Noolub ki, Sabir bəy?

Sabir bəy narahət idi. Bir az fikirli halda üzünü Təmkinə tutdu:

- Hələlik bu barədə heç kəmə bir söz demə! Dubinyak dedi ki, siz də kömək edin, Ermənistan qalan azərbaycanlıların hamısını iki günə ordan çıxarmaq lazımdır.

Təmkinin rəngi qaçdı:

- Demək, Moskva ermənilərin arzularını həyata keçirir?

- Yox, məsələ ayrı cürdü. Orda nəse hadisə olacaq.

- Dubinyak dedi?

- Belə də!.. Ucundan, qulağından. Nəyşə, məni bağışla, mən aeroporta getməliyəm, görün vertolyot ala bilərlikmi?

Zəlzələ haqqında məlumatı eşidəndə qeyri-ixtiyari həmin söhbət Təmkinin yanına düşdü: "Belkə Moskva... Yox, ola bilməz! Moskva həmişə erməniyi dəstəkləyib. Tarix boyu belə olub. Bir də zəlzələ təbii hadisədir... Ola bilsin ki, Moskva Ermənistanı zəlzələ baş verəcəyi barədə əvvəlcədən məlumat öyrənib. Əgər belədirsə, onda niyə erməniləri xəbərdar etməyib? Axı zəlzələni qabaqcadan bilsəydilər, tədbir görərdilər. Bu qəder də insan qırılmazdı. Bir də... Yaxşı, Moskva bu barədə biliridisə, Dubinyak da bildirilsə və azərbaycanlıların sağ-salamat çıxarılmasını istəyirdisə, onda niyə respublikanın hökumət rəhbərlərinə yox, məhz Sabir Rüstəmxanlıya - xalq hərəkatının liderlərindən birinə deyirdi bunu?"

Həmin gecə səhərə qəder bu qəribə suallar içərisində vurnuxdu Təmkin. Ancaq heç birinə cavab tapa bilmədi. Təmkin sonralar bu barədə Sabir Rüstəmxanlının fikrini öyrənmək istədi. Lakin Sabir bəy:

- Onu qətiyyətlə dilinə gətirmə, yaddan çıxar, - dedi.

Təmkin üçün bu gün də həmin suallar cavabsız qalıb...

Bəlihlə, Bakıda noyabrın 17-də başlanan və bütün dünyanı lərzəyə salan mitinq, küçə yürüşləri, piketlər və tətilərlə həyata keçirilən ümumxalq hərəkatı Sovet Ordusunun gücü ilə susduruldu. Azərbaycan hökuməti Xalq Cəbhəsinin yaradılmasına mitinq zamanı verdiyi razılıqdan imtina etdi. Sabir bəy bunun qənahını Nəmet Pənahovda gördü. Onun fikrincə, növbəti ilə SSRİ Ali Sovetinə seçkilərdə də Xalq hərəkatının nümayəndələrinin iştirakı mümkünsüz oldu. Halbuki, iki-üç nəfər deputat seçib Moskvaya göndərsəydik, gücümüz nə qədər arta bilərdi. Həm SSRİ Ali Sovetində xalqın sözünü deyərdilər, həm də SSRİ dövlətinin səlahiyyətli nümayəndəsi kimi hərəkata arxa, dayaqları oynayırdılar. Təmkin Sabir bəyin bu fikirləri ilə razı olmuşdu. Lakin Nəmeti qənahlandıрмаğı, öz qəlbində, qəbul edə bilməmişdi...

Mart ayının ortalarında Təmkin Respublika Prokurorluğundan çağırış aldı. Bakı hadisələri ilə əlaqədar şahid sifatində ifadə vermək üçün, onu Respublika Prokurorluğuna çağırırdılar...

Respublika Prokurorluğunda Təmkinin gəlişini qeydə aldılar. Bir nəfər müşahidəçi ilə "Abşeron" mehmanxanasına göndərdilər. Mehmanxananın IV mərtəbəsində, 416-cı otağı onun adına sənədləşdirib,

otaqda oturmağı, heç yere getməməyi tapşırırdılar.

Moskvadan gəlmiş istintaq qrupunun rəhbəri Viktor Nikolayeviç Pronin adlı bir nəfər həmin gün Təmkinlə görüşdü. Bir vərəq uzadıb, orda yazılmış suallara cavab hazırlamağı tapşırırdı.

Vərəqdə 27 sual var idi.

Sonradan Təmkinə məlum oldu ki, buradakı suallardan əsasən, ikisinin cavabı istintaqı xüsusi maraqlandırır. Bunlardan biri Nəmet Pənahovun dövlət əleyhinə, SSRİ əleyhinə və milli ədavəti qızışdıran çıxışları barədə, ikincisi isə Nəmet Pənahovun "Əliyev mafiyası" ilə əlaqələri barədə idi.

Təmkin həmin gün bütün suallara cavab yazdı. Bu dəfə milliyətcə qazax olan başqa müstəntiq gəldi otağa. Cavabları oxudu. Kağızı da götürüb otaqdan çıxdı. Bir azdan daha bir milliyətcə rus olan müstəntiqlə qayıtdı. Hər iki müstəntiq Təmkindən həmin iki sualla bağlı "düzgün" cavab yazmağı tələb etdilər. Bildirdilər ki, onların bu barədə kifayət qədər sübutları var. Əgər "düzgün" cavab yazmasa, onun haqqında cinayət işi qaldırılmalı olacaqlar. Lakin Təmkin hər dəfə "Yazdıqlarımı təsdiq edərim, əlavə heç nə deyə bilmərim" cavabını verirdi.

Təmkinə səkkiz gün heç yere buraxmadılar. Nəhayət ondan heç bir söz ala bilməyəcəklərindən əmin olduqdan sonra "azad" etdilər.

Təmkin sonradan eşidişini öyrənmişdi ki, istintaq qrupunun rəhbəri Pronin homoseksualist imiş və Bakıda da bu "fəaliyyətini" dayandırmayıb... Bunu eşidəndə Təmkin öz-özünə fikirləşdi: "Əgər bu böyüklükdə dövlətin, belə bir mühüm iş üçün göndərdiyi istintaq qrupunun başçısı, bu cür pozğun və iyrenc adamsa, onda bu dövlət öz-özlüyündə məhvə gedir..."

Rayonda yaratdıqları Xalq Cəbhəsinin ilkin özəyinin dağılmaması üçün Təmkinlə Eldar məsləhətləşib, siyasətdən kənar bəzi tədbirlər keçirmək qərarına gəldilər.

Bir neçə gün rayonun Qarağacı qəbiristanlığını kol-kosdan təmizlədilər. Rayon mərkəzində iməcillik keçirərək, təmizlik, abadlıq işləri apardılar. Hakimiyyət orqanları görülən işlərin əsas məqsədini başa düşməyə bilməzdilər. Lakin gördükləri işi qadağan etməklə yerli əhəlinin nifrətini qazana biləcəklərindən ehtiyat edib susurdular.

Ermənistanda baş vermiş zəlzələdən sonra Qarabağda da sakitlik yaranmışdı...

May ayının sonlarında Eynəkbəyli yenidən zəng vurub Təmkini Bakıya dəvət etdi.

Bu dəfə Təmkin onunla Akademiyada yox, Nərimanov parkında görüşdü. Eynəkbəyli tek deyildi. Əbülfəz Əliyev, Nəcəf Nəcəfov, Zər-düşət Əlizadə, Leyla Yunusova, Canbaxış Umudov, Hikmət Hacızadə, Pənah Hüseynov və başqaları da burda idi. Bu adamlar arasında Təmkin Eynəkbəylini tanıyırdı. Əbülfəz bəy haqqında hələ 70-ci illərdə Xəlil Rza Ulutürkdan, Koroğluadan eşitmişdi. Xudu Məmmədov isə Əbülfəz Əliyevin uzunmüddət onunla qonşuluqda yaşadığını demişdi. Sonradan Təmkinə Zeynal müəllim Xudu Məmmədovla Əbülfəz Əliyev arasındakı söhbətlərdən danışanda Təmkin bilmişdi ki, hələ 70-ci illərdə "üçlər", sonra "altılar", "yeddiilər", "doqquzlar" adlanan gizli hərəkatda "Böyük bəy" adlandırılan "Elçi"ləqəbli şəxs məhz Əbülfəz Əliyev imiş...

Parkda Təmkin çox ləngimədi. Qarabağda vəziyyətlə bağlı məlumat verib soruşulanları cavablandırdıqdan sonra Eynəkbəyli:

- Təmkin bəy, Sizin yaratdığınız qüvvə dağılıb, yoxsa durur?-deyə soruşdu.

Təmkin bu barədə də məlumat verdikdən sonra Eynəkbəyli əsas mətləbi açdı:

-Azərbaycan Xalq Cəbhəsi yaratmaq üçün, artıq Təşəbbüs Qrupu fəaliyyət göstərir. Proqram, Nizamnamə tərtib edilib. Yaxın vaxtlarda Təsis konfransı keçiriləcək. Səni ona görə dəvət etdim ki, bu haqda məlumat olsun. Yərdə işi bir az gücləndirmək lazımdı. Səninlə, lazımlı vaxtında sənə çatdıracağıq. İndi isə hələlik, Təşəbbüs Qrupunun iclasında sənin iştirak etməyin daxili razılaşmalarımıza ziddir. Ona görə də, xahiş edirik, qayıdasan rayona və işlə yərdə daha ciddi məşğul olasan.

Təmkin bir sual vermək istədiyini bildirdi:

- Sabir bəy, Nəmet bəy Təşəbbüs qrupunda yoxdular?

Bu dəfə Əbülfəz bəy dilləndi:

- Narahat olma, bəy, biz çalışırıq ki, Azərbaycanın bütün vətənpərvər, azadlıqsevər adamlarını Xalq Cəbhəsində birləşdirək. Elə ona gö-

ra də tələsmirik, bir qədər ehtiyatla hərəkət edirik.

Təmkin onlarla xudahafizləşib ayrıldı, axşam qatırı ilə rayona qayıtdı.

Həmin gün Zeynal müəllimlə görüşüb Bakı səfəri haqqında məlumat verdi. Zeynal müəllimin sifətindəki qəmginliyin Xudu Məmmədovun ölümü ilə əlaqədar olduğunu bildiyindən onunla uzun-uzadı söhbət etmədi. Bakı səfəri haqqında Təmkinin dediklərinə qulaq asandan sonra Zeynal müəllim dərinədən nəfəs alıb:

- Bu çoxdan olmalıydı, canım qurban, Xudu mənə Əbülfəz haqqında danışmışdı. Sərbəst fəaliyyət göstərmək vaxtı yetişib, onlarla əlaqə saxla, işi davam etdirin, - dedi.

Zeynal müəllim sözüne davam etdi:

- Həmişə ehtiyatlı hərəkət et, canım qurban. Lazım gələndə Vətən yolunda ölmək də, işgəncələrə məruz qalmaq da qəhrəmanlıqdır. Amma indi ki, sərbəst olursan, sözlərimi yadda saxla. Bəzən düşməni qarşısından müəyyən bir yolla qaçıb, onun arxasına keçərək məhvedici zərbə vurmaq, onun qarşısında məhv olmaqdan daha böyük qəhrəmanlıqdır. Xududan sonra yaşamaq mənim üçün çox çətin olub, dözə bilmirəm Xudusuzluğa - qəhər onu boğdu, iki dəfə öskürdü, özünü ələ alıb söhbətinə davam etdi, - dünyanın işin bilmək olmaz, bir də gördün ki, Zeynal da yoxdu!.. Sözümlə kəsmə, canım qurban! Nə qədər canım sağdı, sənin və səninlə bərabər bu yola qoşulanların hər birinin əziyyətini çəkməyə, onlara dayaq durmağa hazırım. Rayonda adı, səni, hörməti, imkanı olan çox adamlara da söhbətlim olub, lazımlı gələrsə sizi necə lazımda müdafiə edəcaıyk. Ancaq hər ehtimala qarşı iki sözümlə qulağında sırğa ilə: birincisi, ölməyə yox, düşməni öldürməyə, məhv etməyə çalış. Bu məqsədlə yeri gələndə sənə qorxaq, yaxud ikiüzlü desələr belə, ürəyinin dediyi ilə hərəkət et! Yəni, hardasa doğru danış məhv olur, hərəkatda görmək istediklərini yarıncıq qoyursansa, orda yalan da danışmaq olar, heç danışmamaq da! Yəni, necə olursa-olsun, düşmənin arxasına keçməyi, ona zərbə endirməyi özünə məqsəd seç. Düşməni isə güclüdü, canım qurban, böyük bir imperiyanın cayağından qurtulmaq elə də asan deyil! Bu bir! İkincisi, mübarizə yolunda, azadlıq yolunda qabağımla itələnmiş Qarabağ boyda tiri hər zaman ön planda saxla. Eldarla birləş, o mənim çox ürəyimə yadı. Çalışın Qarabağda, xüsusən, bizim rayonda parçalanma, qarşı-

durma yaranmasını. Lazım gələndə, bu yolda güzəştə getməyi bacarmalısınız. Xüsusilə, rayonu vəzifəli-vəzifəsiz deyib bölmək istəyənlərə aman verməyin, canım qurban. Bu, faciə gətirir. Qarabağın ən böyük dayağı kimi, bizim rayonda Xüsusi idarələrin əli ilə hər cür tərribat törətmək, qarışıqlıq salmaq, parçalanma yaratmaq, camaatı bir-birinə qarşı qoymaq istəyənlər ola bilər və güman ki, olacaq. Belələrinə imkan verməyin. Çalışmaq lazımdır ki, rayonda ağısaqqal, qarasaqqal bir-birinin yerini gözləsin. Bax, bu pozulsa, dəhşətli faciələr olacaq, canım qurban.

Zeynal müəllimin həmişikindən fərqli olaraq ümidsiz danışması Təmkinin müəttəssir etdi. Ancaq bunun həm Xudu Məmmədovun vəfatı ilə, həm də gözlənilmədən ortaya atılan Qarabağ məsələsi ilə bağlı olduğunu düşünüb özlüyündə qərar verdi: "Başladığım işi yarıyolda saxlamağa ixtiyarım yoxdur. Əlifirəm bu yolda itirdim, yüksək vəzifələrdən bu amal naminə imtina etdim. Necə ola bilər ki, bu yoldan çəkilm?"

Bu düşüncələr içərisində Təmkin Eldarı tapdı. Eldar AXC-ni yaratmaq istəyənlərin sırayı adamlar olduğunu biləndə, buna canla-başla razılıq verdi və nə kömək lazım olsa etməyə, rayonda yaranmış ilk özəyi genişləndirməkdə, üzvlərin sayını artırmaqda hər şey etməyə hazır olduğunu bildirdi.

Kameranın qapısı tarak-turukla açıldı. Məhkəmədən qaçıdan Rafiq kameraya daxil oldu. Qapı örtüldü və səs-küylə bağlandı. Salamdan sonra Rafiq kostyumunu soyunmadan, kameranın ortasında ayaq üstə dayanıb üzünü Təmkinə tutdu:

- Rayonda birinci katib işləyirdim. Heyvandarlıq üzrə təsərrüfat müşavirəsinə bir nəfər əlini qaldırıb söz istədi. İcazə verdim. O, tribunaya çıxana kimi ikinci katibdən öyrəndim ki, qoyunçuluq fermerlərindən birinin müdiridir. Bu çıxdı tribunaya. Elə çıxan kimi dedi, yoldaş katib! Dinmədim. Döndü mənə, dedi, sən "hə" de! Dedim - "hə"! Dedi bizim iki min baş qoyunumuz var, sən "hə" de! Mən yenə dedim "hə"! Özü də yaxşı saxlamış, qışdan yaxşı çıxartmış, sən "hə" de! Fikirləşdim ki, bu kişi mənimlə zarafat edir. Özümü o yerə qoymadım, bunun çıxışını saxlayıb dedim ki, sən çıxışa hazır deyilsən. Düş hazırlaş, fasilədən sonra söz verərəm.

Bunu deyib Rafiq güldü. Təmkin də gülümsündü. Rafiq sözünə davam etdi:

- Bu gün məhkəmədə bir hadisə oldu, ona görə bu söhbət yadıma düşdü.

- Nə hadisə?

Rafiq başladı kostyumunu soyunmağa:

- Bir şahid çağırıblar. Nə soruşurdular cavab verə bilmirdi. Axırda hakim dedi ki, sən yaxşı hazırlaşmısan, get, sonra çağırıraq.

Hər ikisi güldü. Rafiq idman formasını geyinə-geyinə deyindi:

- Məhkəmə deyil ey, teatr, teatr. Götür yaz da... Qələmin var, camaat mövzu axtarır. Bundan yaxşı mövzu var?

Təmkin əllərini boynunun dalında qoşaladı:

- Bunu yazaraq ey! Anma o ferma müdirinin axırı necə oldu? Ondən danış!

- Əşşi, necə olacaq? Fasilədə tapşırıdım ki, onun göstəricilərin çıxarıb gətirsinlər. Gətirdilər. Baxdım ki, həmin il hər yüz qoyundan alınan balaya görə xeyli geridədi. İkinci katib bildi fikrimi. Mənə dedi ki, yoldaş katib, o kişidən inciməyin, o elə o biri katiblərin də vaxtında danışanda o sözü deyirdi. Dedim, eybi yox, mən ona tərgitdirərəm, daha deməz.

- Tərgitdirə bildin?

- Bəs nədi?

- Necə?

- Fasilədən sonra durquzdu ayağa. Çağırdım tribunaya. Dedim indi mən sual verəcəyəm, sən denən "hə"! Bir-bir ona yaxşı göstəricisi olan fermaların adını və göstəricilərini sadaladım, hər dəfə dedi "hə"! Təxminən 20-25 dəfə "hə" deyəndən sonra, soruşdum ki, niyə yüz qoyundan əlli beş bala almısan? O da işin bilən idi. Başa düşmüşdü. Durub-durub birdən qayıtdı ki, "doğuzdurarıq, yoldaş katib!" Bütün zal özünü saxlaya bilməyib güldü, özüm də güldüm. Güle-gülə dedim: qoyun doğuzdurmağın lazım deyil, özünü iclasda yaxşı apar. Bir kəlmə ilə dedi ki, baş üstə! Ondən sonra "hə" sözünü tərgitdi.

Hər ikisi güldü. Təmkin yenə Rafiqə sataşdı:

- Yazıq kişi neynəsin? Kommunistlərin dövründə zorla deyirdilər ki, doğuzdur də qoyunu!

Rafiq əlini-üzünü yuyub, dəsmalla quruladı:

- Yənə başlama görək! Gəl bir "telefon" oynayaq.

Təmkinlə Rafiq gecə yatana kimi domino oynadılar...

Rayon Dövlət teatrı Təmkinin "Qozbeli qəbir düzəldər" pyesini tamaşaya hazırlayırdı. Teatra yeni gəlmiş, təqribən 50-55 yaşlı rejissor hazırlayırdı tamaşanı. İlk görüşdə adını çəkiş tanışlıq verəndə, bu adı haradasa eşitdiyini xatırladı: Cahid Hilaloğlu!

Ancaq harada eşitmişdi, kim danışmışdı bu şəxs barədə? Təmkin nə qədər fikirləşirdisə, yadına sala bilmirdi. Maraqlanıb öyrənmişdi ki, bundan əvvəl Yerevan Dövlət Azərbaycan Dram teatrında işləyib. Vəssalam! Onun barəsində başqa heç nə öyrənmə bilmirdi. Məşqlər zamanı onunla görüşərkən, əsər üzərində məsləhətləşmələr apararkən Təmkin Cahid Hilaloğlunun kədərli gözələrində, ağarmış saçlarında və bir qədər bükülmüş belində hansısa iztirabın izlərini hiss edirdi.

Bir dəfə teatra gəlib, tamaşa ilə bağlı söhbətləşmədən sonra Cahid Hilaloğlu Təmkini məşq zalında bir tərəfə çəkdi:

- Biliyimə görə, Azərbaycan Xalq Cəbhəsi yaranır.

Təmkin özünü onda qoymadı. Yaxından tanımadığı, hələlik tam bələd olmadığı bu adamla açıq danışmağa risk etmədi:

- Vallah, Cahid bəy, mən siyasət adamı deyiləm, belə şeylərlə də maraqlanmıram.

Cahid Hilaloğlu azca gülümsündü:

- Xalq Cəbhəsi siyasi təşkilat olmayacaq ki, bu, ümumxalq hərəkatıdır. Qarabağın müdafiəsi üçün, Azərbaycanın istiqlaliyyəti üçün yaranır. Və mənim məlumatım var ki, bizim rayonda sən məşğul olursan bu işlə.

- Kim deyir onu?

Cahid Hilaloğlu gözələrini qaldırdı. Bir qədər qıyıb qərribə baxırsa Təmkinin üzünə baxdı:

- Elçi bəy!

Təmkin ças-baş qaldı. "Elçi bəy", hələ "Üçlər" və "Altılar" vaxtında, məlumat göndərən şəxsin parolu idi. Cahid bəy hardan bilir bunu? Kimdir bu adam? Axı mənə Natiq adlı tələbəninin adını çəkmişdilər!

- Elçi bəy kimdi, Cahid bəy?

Cahid Hilaloğlu gözələrini qırpmadan düz Təmkinin gözələrinə baxır-

dı. Bu an onun gözələrinin yaşarması nəse yeni bir aləmdən xəbər verirdi:

- Təmkin bəy, cibində nə qədər pulun var?

- Nə üçün soruşursan?

- İki pors piti, bir araq ala bilərsən?

- Ala bilərəm! Nə vaxt?

- Elə indi, günortadı, nahar vaxtıdır. Səninlə bir qismət çörək kəsmək istəyirəm.

Təmkin Cahid Hilaloğlunun təklifini məmnuniyyətlə qəbul etdi.

Birlikdə, yaxınlıqdakı Çörək muzeyinə bitişik "Sünbül" kafesinə gəldilər. Hava isti olduğu üçün razılışıb açıq havada, söyüd ağacının kölgəsində əyləşdilər. Təmkin xidmətçini səsleyib iki piti və bir araq sifariş verdi. Az keçmədi ki, stolun üstündə hər şey hazır oldu. Cahid bəy araq butulkasını götürdü. Hər iki bədəni doldurdu. Öz badesini götürdü əlinə:

- Sənin sağlığına, Təmkin bəy! Sənin kimi Vətənpərvər oğlanların sağlığına!

Badələr bir-birinə dəydi. İçdilər. Təmkin piti kasasına çörək doğramağa başladı. Cahid bəy isə pitini birbaşa kasaya boşaldıb qabı bir yana qoydu. Bir tikə çörək kəsib pitinin suyuna batırdı. Götürüb ağzına qoydu. Çeynəyə-çeynəyə danışmağa başladı:

- Təmkin bəy, xahiş edirəm, mənə inanasan! Söz yox, məndən ələ söhbət eşidəcəksən ki, istər-istəməz inanacaqsan mənə. Ancaq istəyirəm söhbətimizi sual-cavabla quraq.

- Nə deyirəm, Cahid bəy, quraq!

- Bu, istiqlal mübarizəsinin tarixini öyrənmisən?

- Azərbaycanlı olub, ziyalı olub bu tarixi öyrənməmək mümkündürmü, Cahid bəy?

- Onda bax, indiki mübarizənin tarixini danışa bilərsənmi?

Təmkin narahat oldu:

- İndiki mübarizənin cəmi bir ildən bir az artıq tarixi var, Cahid bəy!

Bunu öyrənməyə ehtiyac yoxdu, bütün hadisələrin şahidiyik.

Cahid Hilaloğlu yenə gülümsündü:

- Xahiş etdim ki, mənə inanasan.

- Niyə ələ fikirləşirsən ki, mən sənə inanmıram?

- Mən fikirləşmərəm, görürəm ki, inanmırsan.

- Yox, doğru deyil! Düzdü, XIX əsrdən ermənilərlə həmişə konfliktlərimiz olub, ancaq 1948-51-ci illərdən sonra demək olar ki, həm onlar, həm də biz...

Cahid Hilaloğlu araşdırma sualını badələri götürdü, birini Təmkinə uzatdı:

- Təmkin bəy, bu badələri içək saf, təmiz münasibətimizin sağlığına. Qoy kəsdiyimiz bu düz-çörək düz çörək olsun, kişi çörəyi olsun. Sağ ol, - deyib badəni başına çəkdi.

Təmkin dinmədi. O da öz növbəsində "Sağ ol" deyib içdi. Sükutu yenə Cahid bəy pozdu:

- Təmkin bəy, mən istiqlal mübarizəsinin, azadlıq uğrunda mübarizənin tarixini soruşuram. Bilirəm ki, ADR haqqında, Müsavat haqqında, M.Ə.Rəsulzadə haqqında bilirəm. 30-cu illərin hadisələrini bilməmiş deyilsən. Bəs sonra? Müharibədən sonra nələr baş verib, bu barədə məlumatın var?

Təmkin duruxdu. Diqqətlə müsahibinin gözlərinə baxdı. Onun gözlərində əmələ gəlmiş od qığılcımlarını sezdirdi. Bunu şərabın təsiri hesab etdi. Təmkinin susduğunu görüb yenə Cahid bəy sözə başladı:

- İnanmırsan! Düz edirsən. Belə də lazımdır. Amma mən sənə bəzi məsələləri deyim, gör ki, mənəm hər şeydən xəbərim var. Səni bu gizli hərəkətə Xəlil Rza Ulutürk qoşub. Müəllimin Koroğlu olub, rayonda da Zeynal Məmmədov! Bir, iki dəfə B.Vahabzadə ilə, Xudu Məmmədovla da görüşmüşəm. Onlar da sənə haqqında müsbət fikirdə olublar. İndi onlar estafeti nisbətən gənc nəslə veriblər. Hərəkətə Əbülfəz Əliyev başçılıq edir. Səninlə Eynəkəbəyli əlaqə saxlayır. Bəsdür, yoxsa yenə deyim?

Təmkin yeməkdən çəkildi. Elə bil boğazı kilidlənmişdi. İki əlini düyünləyib sol üzünə dirək verdi. Başını azca yana aydı. Diqqətlə Cahid Hilaloğluna baxdı:

- Siz kimsiniz, Cahid bəy?

- Mən? - Cahid Hilaloğlu dərddi-dərddi başını yellədi, - mən on dörd il həbsxanada yatmış türəmşik, Təmkin bəy! Adı bir türəmşik! Vəssalam!

- Nə üstə tutulmuşdunuz?

Cahid Hilaloğlu üçüncü badələri süzdü:

- Bunu da vuraq o sağlığa ki, qoy qozbelleşmiş bu milləti qəbir yox,

həyat özü düzəltsin, Təmkin bəy!

Cahid Hilaloğlu badəni başına çəkdi. Təmkin isə diqqətlə onun üzünə baxırdı. Cahid bəy göy soğandan birini götürdü, xarta-xartla yedi, sonra üzünü Təmkinə tutdu:

- Heç mənim adımla eşitməmişəm, Təmkin bəy?

- Düzü, hardasa sənənin adın çəkilib. İndi yox, çoxdan. Amma nə qədər fikirləşirməsə, yadıma sala bilmirəm.

- Təəssüf, Təmkin bəy! Çox təəssüf! Özümə görə demirəm, amma mənim tələyim xalqın mübarizə tarixi ilə bağlıdır axı, məni unutmaq, o tarixi unutmaq deməkdir.

- Hansı tarixi, Cahid bəy, - Təmkin artıq dözə bilmirdi.

Cahid bəy derindən köks ötürdü:

- 1958-ci ildə Azərbaycanın üçrəngli Milli bayrağını qaldıraraq mitinq keçirən tələbələr haqqında eşitməmişəm?

- Eşitmişəm!

- Orda bir tələbə bayrağı qaçırdı, Qız qalasının başına qalxıb, orda dalğalandıraraq həmin bayrağı, bunu da eşitməmişəm?

Təmkinin marağı bürüdü:

- Eşitmişəm!

- Kim olub o gənc tələbə?

- Adını bilmirəm. Onu bilirəm ki, millis işçiləri o bayrağı Qız qalasının başında görüb, o biri gəncləri buraxıb qalaya çıxıblar. Həmin tələbəni tutublar.

- Sonra da həmin tələbəyə nə qədər işgəncə versələr də, bütün məsuliyyəti təkbəşinə öz boynuna götürüb, heç kəsi satmayıb, bunu da eşitməmişəm?

- Yox! Daha həmin tələbə barəsində başqa məlumatım yoxdur.

Cahid Hilaloğlu yumruğunu stola vurdu:

- Ax, gidi dünya!

- Sakit olun, Cahid bəy! Kim olub o tələbə? Bilirsinizsə, tanıyırsınızsa xahiş edirəm, deyən.

Cahid Hilaloğlu diqqətlə Təmkinin gözlərinə baxdı. Yaş gəldi gözlərindən. Təmkin onu sakitləşdirmək istədi:

- Cahid bəy, xahiş edirəm, özünüzü ələ alın. O tələbənin axırı nəcə oldu? Sağdımı indiyə? Tanıyırsınız onu?

Cahid Hilaloğlu handan-hana üzünə gəldi. Başını irəli-geri yırğala-

dı, gözlerini qıydı, dərdli-dərdli:

- Mən idim o tələbə, mən...

Təmkin qulaqlarına inanmadı. Cahid Hilaloğlunun gözündən yaş axırdı. Eləcə də Təmkinə baxırdı:

- İndi unudulmuşam. On dörd il Sibirdə zülmə, əzaba mərdi-mərdənə dözmüşəm. Gələndən sonra mənə Azərbaycanda iş vermədilər. Söhbət axırda böyüyümüzə çatıb. Mənimlə maraqlanıb. Axır ki, Yerevan teatrına işə düzəlməyimə kömək edib. İndi də bura göndəriblər...

Cahid bəy dərdli-dərdli danışdı. Elə bil özünə ən yaxın, ən səmihi həmdəm tapmışdı. On illər boyu üreyində gəzdirdiyi kədərini, qəmini danışib özünü yüngülləşdirmək istəyirdi. Təmkin isə sanki heykələ dönmüşdü. Heç nə demir, diqqətlə onun sifətinə, gözələrinə baxırdı: "Dövrümüzün Oqta'yı, canlı Oqta'y Eloğlu" - deyə düşünürdü.

Təmkin bir də Cahid bəyin dediyi son sözləri eşitdi:

- Nə ailə qura bildim, nə oğlum var, nə qızım. Hər şeyi Vətənime, onun azadlığına qurban verdim. Vətən də unudu məni. Bəs niyə gəlmişdim mən bu dünyaya? Öləndən sonra kim yada salacaq məni, Təmkin bəy? Əgər indi öz sağlığımda azadlıq hərəkatının fəalları da məni tanıyırlarsa, bəs nəyə lazımm mən? Niyə axı? Axı mənim heç bir təmənnam olmayıb bu xalqdan. Sadəcə, özümü fəda etmişəm. Bunun əvəzində bütün həyatımı, gələcəyimi qurban vermişəm. Qurucu adım çəkilmiş...

Cahid Hilaloğlu dayandı. Fikrə getdi. Handan-hana yenə sözüne davam etdi:

- Belə danışırım, hesab etmə ki, əməlimdən peşmanam. Yox, qətiyyə. Təki millətim azad olsun, onun istiqaliliyyətini görə. Bundan böyük arzum yoxdur. Amma niyə mən bu hərəkətdə kənərdə qoyulmadım? Nəçə dəfə getmişəm. Bakıda görüşmüşəm, mənə hər şeyi açıb deyiblər, heç nə gizlətməyiblər. Amma bir dəfə də demiyiblər ki, sən də qoşul bizə. Bax bundan yana ağrıyıram, Təmkin bəy, umuram, axı mənim haqqım var! Belkə səhv eliyirəm, bilmirəm! Amma mənə elə gəlir ki, bu gün hərəkətdə başçılıq eliyenlərin məni unutmaması, xalqın mübarizə yolunda tarixi bir dövrün unudulması deməkdir.

Təmkin ararib başı ilə Cahid Hilaloğlunun dediklərini təsdiq edir, sakitcə ona qulaq asırdı. Cahid bəy danışdıqca rəngi açılır, elə bil üstündəki ağır yük get-gedə yüngülləşirdi...

İyulun əvvəllərində Natiq, AXC-nin Təşəbbüs qrupunun tapşırığı ilə yenə rayona gəldi. Bu dəfə tapşırıq konkret idi: iyulun 16-da, saat 9.00-da Lenin prospektində, K.Marksın heykəlinin qarşısında olmalı! Özü ilə əlavə bir nəfər də aparmalıdır! Həmin gün AXC-nin təsis konfransı keçiriləcəkdi.

Təmkin fikirləşmədən Eldarla görüşdü. Eldar əvvəl-əvvəl iclasdan xoş gəlmədiyini bildirib, getmək istəmədi. Lakin sonra birgə getməyə razılıq verdi...

Təsis konfransı Bakının səkkizinci mikrorayonunda, camaatın xeyir-şər məclislərinin keçirilməsi üçün nəzərdə tutulmuş yarasız bir tikildə keçirilsə də, hiss edilirdi ki, konfransa hazırlıq yüksək səviyyədə təşkil edilib. Məruzələr dinlənilirdi. AXC-nin ilk idarə heyəti, ilk məşvərət şurası, ilk nəzarət-təftiş qrupu və ilk məclisi seçildi. Nizamnaməyə əsasən sədr formal vəzifə idi. Onun müstəqil qərar qəbul etmək, müstəqil sərəncam vermək və AXC adından müstəqil danışıqlar aparmaq səlahiyyəti yox idi. Lakin səlahiyyətsiz Sədrlik məsələsində vəziyyət xeyli gərginləşdi. Eynəkəbaili və digər onun bir neçə tərəfdarı Şairoğlunun, Nəmət Pənahov və onun tərəfdarları isə Əbülfəz Əliyevin sədr seçilməsinə çalışdılar. Nəhayət, gərginliyi aradan qaldırmaq məqsədilə Şairoğlu öz namizədliyini geri götürdü. Əksəriyyətin gözlədiyi və arzu etdiyi kimi, Əbülfəz Əliyev - "Elçi bəy" sədr seçildi.

Konfransdan sonra Təmkin Eldardan təəssüratını soruşdu. Eldar konkret cavab verdi:

- Avazları yaxşıdı, oxuduqları quran olsal..

Rayona qayıdanda Təmkin Cahid Hilaloğlu ilə görüşdü. Konfrans barədə danışdı. Şairoğlunun sədr seçilməsi üçün namizədliyinin verilməsi, onun İdarə Heyətinə üzv seçilməsi Cahid bəyi narahat etdi:

- Həl... Onda burda nəşə başqa şey var. Bu təşkilatı xalq yaratmayıb, başqa əllərlə yaranıb.

- Niyə belə deyirsən, Cahid bəy?

Cahid Hilaloğlu fikrini açıqladı:

- O zaman, 58-ci ildə Şairoğlu bizimlə bir yerdəydi, həm də ən fəallardan biri idi. Sonra məhkəmədə mənim üzümə duran dörd nəfərdən biri o oldu! Mən içəridə olanda öyrəndim ki, Şairoğlu bu hərəkata xüsusi əllərlə salınıbmış, indi bildim?

- Sədr ki, Əbülfəz bəy seçildi.
- Şairoğlu hamısını ələ alacaq. Əbülfəzi də, Eynəkəyini də, Sabiri də, o birilərini də, Təmkini bəy!
- İndi, nə deyirsən, Cahid bəy, imtina eliyim hərəkətdən? Çəkilmək nəyə?
- Yox, yox! Qətiyyə, nə danışırsan? Sadəcə, ehtiyatlı olun, ona görə dedim bunu. Heç açıb danışmaq da lazım deyil...

AXC-nin təsis konfransından sonra rayonda Təmkini də, Eldar da, başqa dostları da xeyli fəallaşdılar. Kəndlərdə adamlarla görüşür, açıq söhbətlər edir, xalqın Xalq Cəbhəsi ətrafında birləşməsinə çalışırdılar. Çox çəkmedi ki, rayonda Xalq Cəbhəsinin minlərlə üzvü, verilmiş ərizələr əsasında siyahıya alındı.

Bu arada SSRİ Xalq Deputatları Qurultayında "Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində vəziyyətə dair" məsələ müzakirə edilərək, vəziyyəti yerində öyrənmək üçün Ukrayna yazıçısı Oleynikovun sədrliyi ilə deputat komissiyası yaradıldı. Komissiya Qarabağa gələndə, Təmkini Şuşada olan hərəkətçi dostlarının vasitəsilə komissiya üzvlərinin, iyulun 27-də Şuşaya gələcəklərini dəqiqləşdirdi.

Vaxt itirmədən Bakıya gəldi. Eynəkəyili ilə görüşdü. Şuşaya gələcək komissiya ilə görüşmək, xalqın fikirlərini çatdırmaq üçün AXC rəhbərliyindən nümayəndə göndərməsini xahiş etdi. AXC İdarə Heyəti məsələni müzakirə edib, müsbət qərar qəbul etdi. Beləliklə, Təmkini, Əbülfəz Əliyev, Nəcəf Nəcəfov, Zərdüşt Əlizadə, Hikmət Hacızadə, Rəhim Qaziyev və Leyla Yunusovadan ibarət nümayəndə heyəti ilə birlikdə Şuşaya gəldilər. Şuşa əhalisi AXC-nin nümayəndələrini böyük hörmətlə qarşıladı. Deputat komissiyası nümayəndə heyəti ilə görüşdən imtina etdi. Lakin Şuşa əhalisi piket keçirməklə deputatların Mədəniyyət evinin zalında əhali ilə görüşünə nail oldu. Həmin görüşdə AXC adından, Moskvadan gələn nümayəndə heyətinin gözləmədiyi halda verilən kəskin Bəyənətlə həmrəyliyini bildiren şuşalılar ayağa qalxaraq zalı 15 dəqiqəyə yaxın gurultulu alqışa qərğ etdilər. Bu, AXC-nin xalq kütlələri tərəfindən ilk böyük dəstəyi idi və bütün respublikaya yayılan bu cəsarətli və qətiyyətli addım AXC-nin nüfuzunun az müddətdə xeyli artmasına səbəb oldu.

Nəcəf Nəcəfovun elan etdiyi həmin Bəyənətlə konkret tələblərlə təmamlanırdı: Moskvanın ermənipərəst siyasətinə son qoyulsun; Volski-

nin rəhbərlik etdiyi Xüsusi İdarəetmə komitəsi ləğv edilsin, DQMV-də Azərbaycan respublikasının dövlət və hakimiyyət orqanları bərpa edilsin; Azərbaycan xalqının öz torpaqlarını lazım gələrsə, qanları bahasına qoruyacağı nəzərə alınsın!

Görüşün səhəri AXC İdarə Heyətinin üzvü, Laçın rayonundakı könüllü müdafiə dəstəsinin rəhbəri Arif Paşayevin dəvəti ilə Əbülfəz bəyin rəhbərliyi altında nümayəndə heyəti Laçına gəldi. Laçının girişində AXC-yə həsr olunmuş şüarlar yazılan plokatlara xeyli AXC üzvü Arif bəylə birlikdə nümayəndə heyətini qarşıladı. Bundan qeyzlenen rayon rəhbərliyi israrla nümayəndə heyətini raykomun birinci katibinin kabinetinə dəvət etdi. Katib və rayonun digər rəhbərləri nümayəndə heyətini Laçında qarşıdurma yaratmaq istəyində suçlamaq istədi. Lakin Əbülfəz bəyin tutarlı cavabından sonra dediklərindən peşman olduqları açıq hissə olundu.

Laçında Arif bəyin gördüyü işlərdən məmnun qalan Əbülfəz bəy sonda dedi:

- Əgər sərhəd rayonlarının hamısında belə işlər görülsə, Ermənilərdən narahət olmağa dəyməz!..

Bundan az sonra, avqust ayının ortalarında Bakıda növbəti mitinq dalğaları vüsət aldı. Mitinglərin təşkilatçısı yenə də Nemət Pənahov idi. Nemət bəy AXC İdarə Heyətinin üzvü idi. Lakin mitingləri İdarə Heyətinin qərarı olmadan başladığına görə onun AXC-dən kənarlaşdırılması məsələsi qoyulmuşdu. Təmkini AXC-nin İdarə Heyətində bu məsələnin necə qoyulması və müzakirə olunması barədə ətraflı məlumatı olmadı. Lakin onu öyrənmə bildi ki, məsələnin müzakirəsi zamanı Etibar Məmmədov, Rəhim Qaziyev İdarə Heyətinin üzvü kimi bu məsələnin əleyhinə çıxaraq, mitinglərin keçirilməsini dəstəkləmiş, bunun dövlət və hakimiyyət orqanlarına ən güclü təsir variantı olduğunu qeyd etmişlər. Əlavə olaraq tətillə hərəkətinə başlamağı məqsədəuyğun saymışlar. İdarə Heyətinin bir neçə üzvü bu məsələdə bitərəf olmuş, bir hissəsi isə həm mitinqin, həm də tətillə əleyhinə çıxmışlar. Konkret qərar qəbul olunmadığına görə avqustun axırlarından etibarən həm mitinglər daha da gücləndi, həm də tətillə hərəkəti başladı.

Bakıda mitinglərin və tətillərin genişlənməsi artıq bütün dünyaya yayılmışdı. Hər yerdən jurnalistlər dəstə-dəstə Azərbaycanın paytaxtına axışırdı. Fransanın dünyanın 80-dən artıq ölkəsinə yayılan "Aktual"

jurnalından və Fransa müstəqil televiziya şirkətindən gəlmiş dörd nəfərlik qrupu, Təmkin özü ilə Qarabağa apardı. Qanuna görə paytaxtdan kənara, xüsusilə münafiqə zonasına gedən hər bir xarici jurnalist Azərbaycanın Xarici İşlər Nazirliyindən rəsmi icazə almalı idi. Lakin Təmkin buna ehtiyac olmadığını bildirib, xarici qonaqları hara lazım olsa aparacağına söz verdi. Ağdamda, Şuşada, Qarabağın kəndlərində görüşlər keçirildi. Ermənistan qovulmuş azərbaycanlılarla, erməni basqınları nəticəsində yaralanmış və xəstəxanalarda müalicə olunan vətəndaşlarla da görüşüb foto-video çəkilişlər, sorğu-sualar apardı.

Axırıncı gün Təmkin qonaqları öz evinə apardı, onlar üçün Milli Azərbaycan süfrəsi açdı. Qonaqlardan Daniel Kūri adlı foto-müxbirin süfrə başında dediyi tost bu gün də Təmkinin yadındadır:

- Mən dünyanın 54 ölkəsində, yüzdən artıq millətin qonağı olmuşam. Ancaq Azərbaycan qonaqpərvərliyi onların heç birinə bənzəmir. Mən sizin xalqın böyük üreyinə "Eşq olsun!" deyirəm...

Digər qonaqlar, Maksim, Ariel və Aleks də Danielin dediyi tosta ürkədən qoşulduqlarını ayağa qalxıb, bədələrini başlarından yuxarı tutmaqla bildirdilər.

Və elə bu an Təmkinin həyat darvazasına çağırıldı. Gələn AXC rayon şöbəsinin fəallərindən olan Yəhya bəy idi:

- Eldar dedi ki, fransızları təcili aradan çıxarsın. Bakıdan xəbər tutublar ki, onlar bura qanunsuz gəliblər...

Təmkin qonaqlara heç nə bildirmədən, bir qədər keçdikdən sonra axşam düşdüyünü, Bakıya yola düşməyin vaxtı çatdığını deyib maşını işə saldı. Kürdəmirə qədər kəndarası, ağılagəlməz yollardan keçirərək jurnalistləri sağ-salamat Bakıya çatdırdı...

Bir neçə ay sonra "Aktual" jurnalından üç nüsxə göndərildi Təmkinə. Qarabağ, həmçinin Azərbaycan Xalq Hərəkəti haqqında gedən yazını tərcümə etdirib oxudu. Bu, Qarabağ və ümumən Azərbaycan həqiqətləri barədə bütün Avropada ilk obyektiv yazı idi.

Az sonra Moskvada, Pribaltikada, Ukraynada yaşayan vətənpərvər azərbaycanlılar, həmin yazını həm rus, həm də Azərbaycan dillərində çap etdirib yaymışdılar.

AXC-nin tədbirlərindən ehtiyat edən hakimiyyət orqanları, onun tələbi ilə respublika Ali Sovetinin növbədən kənar sessiyasını çağırma-

ğa məcbur oldu. Həmin sessiyada, keçmiş SSRİ-də ilk dəfə olaraq "Azərbaycan respublikasının suverenliyi haqqında Konstitusiyaya qanunu" qəbul edildi. Eyni zamanda "DQMV-də SSRİ Ali Soveti Rəyaset Heyətinin Xüsusi İdarəetmə komitəsinin ləğv edilməsi və SSRİ Ali Soveti qarşısında məsələ qaldırılması barədə" də xüsusi qərar qəbul edildi.

AXC adından İdarə Heyətinin üzvləri Eynəkbəyli və Etibar Məmmədov çıxış etdilər.

Artıq AXC, faktiki olaraq respublikanın idarə olunmasında dövlət və hakimiyyət orqanlarına real təsir edə bilən qüvvəyə çevrilmişdi.

Hakimiyyət orqanları ilə danışıqlar zamanı əldə edilən razılıqlara əsasən, Ermənistan və DQMV-nə gedən dəmir yolları istisna olunmaqla, qalan müəssisələrdə, fabriklərdə zavodlarda tətillər dayandırıldı, iş bərpə edildi.

Sentyabr ayının axırları idi. AXC tətil komitəsinin sədri Etibar Məmmədov, dəmir yolunda tətillərin necə həyata keçirilməsini öyrənmək məqsədilə "Dəmiryol Zeynal" kimi tanınan Zeynalabdin Məmmədovla Qarabağa gəldilər. Dəmiryolda Stepanakertə gedən bütün vaqonların Bərdə və Ağdam stansiyalarının ehtiyat yollarında saxlanmasını, tətilin yüksək səviyyədə təşkil edilməsini görüb, Qarabağın ümumi vəziyyəti ilə tanış olmaq məqsədilə Şuşaya və Laçına gətdilər. Bir gün sonra məlumat alındı ki, Sov.İKP MK-dan, Sovet dövlət və hakimiyyət strukturlarından Stepanakertə gələn qrup Ağdam-Stepanakert dəmiryolu xəttini bərpə etdirmək məqsədilə Ağdama gəlib. Qrupun rayon partiya komitəsində rayon rəhbərləri və AXC rayon təşkilatının nümayəndələri ilə danışıqları gedən zaman Etibar Məmmədov Ağdama qayıtdı. Danışıqlar gətirdiyini bilib rayon partiya komitəsinə gəldi. Konkret təklif irəli sürdü: Ağdam-Şuşa yolunun təhlükəsizliyi məsələsi ilə Ağdam-Stepanakert dəmiryolu xəttinin açılması məsələsi birgə müzakirə edilsin. Moskvadan gələn qrup birinci məsələnin müzakirəsindən imtina etdi. Belə olduqda, Etibar Məmmədov "Onda ikinci məsələdən də danışmağına dəyməz" dedi və danışıqları dayandırdı. Rayon partiya komitəsindən çıxarkən onu əhatə edən minlərlə yerli əhali qarşısında çıxış edərək, vəziyyət haqqında məlumat verdi. Sonra fikrini açıqladı: "Nə qədər ki, dövlət Ağdam-Şuşa yo-

lunun təhlükəsizliyinə rəsmi zəmanət vermir, Ağdam-Stepanakert dəmiryolu bərpa edilməməlidir". Meydana toplaşan əhali bu bəyanatı bəyendiklərini alqışlarla bildirdilər.

Etibar Məmmədov Bakıya yola düşəndən bir qədər sonra dəmiryol stansiyasında növbə çəkən AXC üzvü xəbər gətirdi: Gəncədən dəmiryol rəisi, prokuroru, bizim rayonun rəhbərləri ilə birlikdə dəmiryol stansiyasına gəlib, Gəncədən gətirilən paravozla Stepanakert vaqonlarını aparmağa hazırlaşırlar.

Təmkin bir qrup AXC fəali ilə təcili stansiyaya gəldi.

Deyənlər həqiqət idi. Təmkin və onunla gələnlər nə qədər çalışıb bu adamları fikirlərindən döndərmək istədilərse, mümkün olmadı. Son addım olaraq, on beş yük vaqonu qoşulmuş paravozun Stepanakertə tərəf hərəkətə gəldiyini görə Təmkin relsin ortasında dayandı:

- Qoy mənı tapdasın, sonra gətsin, - dedi. Onunla bərabər digər cəbhəçilər də relsin ortasında dayandılar.

Paravoz dayanmır, gəlirdi. Bu an Təmkin ümumi dəstədən ayrılıb paravozu tərəf irəlilədi. Qarşısına keçən rayon katibini, icraiyyə komitəsinin sədrini, rayon prokurorunu və digərləri ilə itələyib birbaşa paravozu doğru addımladı. Sürücü görünür, Təmkinin yerindəki qətiyyəti hiss etdi. Paravozun əyləcini basdı. Relsin üstü ilə xeyli sürüşən paravoz Təmkinə toxunub dayandı. Dəstənin paravozu tərəf gəldiyini görə sürücü cəld özünü kabinədən yerə atıb qaçdı...

Artıq həm Gəncədən gələnlər, həm də yerli rəhbərlər maşınlarla əyləşib aradan çıxmışdılar. Təmkin dostları ilə paravozun qarşısında, relsin üstündə əyləşib bir-birinə baxıb gülür, gördükləri işdən qürur duyurdular. Bu vaxt dəmiryol stansiyasının rəisi onlara yaxınlaşdı:

- Təmkin bəy, Bakıdan zəng vurublar, sizi istəyirlər...

Zəng vuran Əbülfəz bəy idi. Hal-əhval tutduqdan sonra Təmkinə göstəriş verdi:

- Sizin stansiyada yığılan 14-15 Stepanakert vaqonunu buraxın gətsin!

Təmkin özünü itirdi:

- Bəy, mənı bağışlayın. İndi buraxmaq olmaz. Etibar bəy burdaydı, çıxdı Bakıya. Onunla görüşüb məsləhətləşin, sonra...

- Təmkin bəy! Etibar AXC-nin tətıl komitəsinin sədridi, mən AXC-nin sədriyəm.

- Əbülfəz bəy, axı məsələ başqa cürdü. Telefonda deyə bilmirəm. Bir də vaqonların gətməsinə mən razılıq versəm də, burda o biri uşaqlar imkan verməzlər axı!

- Mənim ađımdan onlara da de! Belə lazımdı. Baxın, şebəldən, zadən olan 14-15 vaqona icazə verin aparsınlar.

Təmkin geri qayıdıb Əbülfəz bəyin dediklərini cəbhəçi dostlarına bildirdi. Hamı etiraz etdi. Belə olduqda qərar qüvvəsində qaldı: bir vaqon da gətməməlidir!

Bir neçə saatdan sonra AXC-nin rayon şöbəsindəki qərargahına yenə də Bakıdan zəng vuruldu. Yenə Əbülfəz bəy idi. Bu dəfə ona xas olmayan bir əsəbiliklə bildirdi:

- Mən sənə tapşırıdığımı niyə eləmədin? Bu nə anarxiyadır? Bu saat gət dəmiryola, dediklərimə əməl elə, qayıt mənə zəng vur, məlumat ver.

Təmkin nəse demək istəyirdi ki, dəstəkdə Ənəkbəylinin səsini eşitdi:

- Təmkin bəy! Əbülfəz bəy bir az xəstədi, onu icitməyin. Məsləhət club ki, bir neçə vaqon gətsin.

- Bəy, axı Etibar bəy...

- Bilirəm, Əbülfəz bəy bayaqkı danışığınızı dedi. Etibar gələndə biz özümüzə ona hər şeyi deyəcəyik. İndi isə təcili Əbülfəz bəyin dediyinə əməl elə!

Təmkin dəstəyi yerinə qoydu. Qalxıb Eldarla məsləhətləşdi. AXC rayon şöbəsinin tətıl komitəsi məsələni müzakirə edib, Əbülfəz bəyin dediyinə əməl etmək qərarına gəldi...

Qatarın Stepanakertə buraxılması Təmkinə mənəvi əzab verirdi. Özünü narahat hiss etdiyindən evə həmişəkindən tez gəldi.

Yuyunub televizorun qarşısına keçdi. Gözünə jurnal stolunun üstündə açılmış məktub sataşdı. Götürüb üstünü oxudu. Məktub onun adına gəlmişdi. Mötərizədə "şəxsən özünə" sözlərini oxuyub, tez göndərənin ünvanına və imzasına baxdı. Ünvan yox idi. Ad, fəmiyyə yerinə isə "İ.Ə" hərfləri yazılmışdı. Cəld zərfin içərisindən məktubu götürdü. Ondan idi - Əlifredən. İnstitutu bitirdikdən sonra bu, Əlifrenin ilk məktubu idi...

"Salam Təmkin!

Yəqin gözlemirdin. Amma mən gözleyirdim. Gözleyirdim ki, haçan-

sa mənə məktub yazacaqsan. Axı dörd il bir yerdə oxumuşdu! İldə iki tələbə yoldaşına məktub yazsaydın, axır ki, bu il mənə də növbə çatardı. Amma eşidəndə ki, Bakıda mitinqlərdə danışırsan, rayonda lider olmusan, səni başa düşdüm. Yəqin işin, gücün çoxdur, vaxt tapa bilmirsən. Ona görə də mən məktub yazmalı oldum. Elə bilmə ki, həyatım pisdi, ya nədənsə narahatam. Yox, hər şey sənin ürayın istədiyi kimidir. Xoşbəxtəm. Gözəl ailəm, həyat yoldaşım məni başa düşür, övladlarım da şükür Allaha, böyüyürlər..."

Təmkin məktubu aşağı saldı. Əlində çay qarşısında dayanan Aynurə diqqətlə Təmkinə baxırdı. Çayı stolun üstünə qoydu. Keçib Təmkinlə üzbəüz oturdu:

- Axıra kimi oxu də... Niyə oxumursan?
- Nə vaxt gəlib bu məktub?
- Bir aya yaxındı.
- Bəs niyə vermirdin?
- ...
- Aynurə niyə vermirdin?

Aynurənin gözlərindən iki damla yaş gəldi:

- Ardını oxu, bilərsən!

Təmkin məktubun ardını oxumağa başladı: "Amma, Təmkin, çox istəyirdim ki, mənim övladlarımla atası sən olaydın. Nə etməli, görür-nür taledən qismət beləymiş."

Qızlarla məktublaşırım. Öyrənmişəm ki, evlisen. Lap yaxşı, xoşbəxt ol. Deyirlər yoldaşını çox istəyirsən. Belə də lazımdı. Axı həyat yaşamaq üçündü, Təmkin! Bilirəm ki, məni unutmamısan, bu mənə bəsdir. Xatirələrində yaşayıramsa, özümü dünyada ən xoşbəxt insan hesab edirəm. Amma eşitdiyimə görə, övladın yoxdu. Dərd çəkme, Təmkin, Allah qoysa olar. Qocalmamısan kil Bax, məktubla yoldaşına bir alqış, yox, dua da göndərirəm. Görərsən, tanrı mənim səsimi eşidəcək. Sənə qəşəng, özün kimi cazibədar bir oğul qismət edəcək. İnanmırsan? İndi görərsən!

Təmkin, yazılarını da oxuyuram. Amma o "Çaxmaq daşı" hekayən xoşuma gəlmədi. Dünyanı niyə o qədər etibarsız təsəvvür edərsən axı? Əgər mənə görə belə etibarsız hesab edərsənsə, lap nahaq! Bilirəm ki, günah özündədir, hə, Təmkin?

Bu qədər. Mənə məktub yazma. Yuxarıda zarafat eliyirdim. Yaxşı deyil, axı mən ailəliyəm!

Nədənsə, ümidim var ki, tale bizi yenə görüşdürəcək, Təmkin! Görüşənə qədər!

Sənin Əlifirən!"

Təmkin məktubu qatladı. Zərfin içinə qoydu. Fikrə getdi. Aynurə yaylıqla gözlərindəki yaş silib, Təmkinin üzünə baxdı:

- Nə yaman fikrə gətdin?

Təmkin başını qaldırdı. Aynurənin üzünə baxdı:

- Sənə noolub, Aynurə? Sən ki, Əlifirə barədə hər şeyi bilirsen?

- Yox, deyərsən hər şeyi bilmirəm.

- Yaxşı görək! Mən sənə onun haqqında hər şeyi danışmışam, - Təmkin çaydan bir qurtum aldı.

- Yox, Təmkin, indi görürəm ki, hər şeyi danışmamısan. Təmkin, mən sənin xətrinə nə qədər dözsəm də, yenə qadınam, başa düşürsən?

- Burda təzə nə var axı? Nəyi deməmişəm sənə?

- Eh... Təmkin!

Aynurə ayağa durmaq istədi. Təmkin onu çiyindən aşağı basdı:

- Otur, Aynurə! Mən sənə Əlifirə haqqında ətraflı danışmışam. Bu məktubda da, mənə o elə bir söz yazmayıb ki, sən bilməmiş olsan.

- Var, Təmkin! O məktubda var elə söz!

- Hansı söz deyirsən?

Aynurə əlləri ilə üzünü qapadı:

- Mən artıq dözə bilmirəm, Təmkin, bacarmıram.

Təmkin ayağa qalxdı. Aynurənin əllərindən tutdu. Üzündən araladı. Güleş sifəti ilə düz onun gözlərinə baxdı:

- Dəlişən, vallah! Ağılına hər şey gəlir. Yenə deyirəm, Əlifirə büllür kimi saf, təmiz bir qız idi. Bizim aramızda da heç vaxt, heç bir yaxınlıq olmayıb. O mənim üçün bu gün də həmin saf, büllür kimi şəffaf, ləkəsiz bir qızıdır. Sən axı məni həmişə başa düşmüşsən, Aynurə!

Aynurə başını Təmkinin sinəsinə qoydu:

- Özümdən asılı deyil, neyniyim?

- Dünyada hər şey insanın özündən asılıdır, Aynurə! Özündən asılı olmayan hərəkətə yol vermək acizlik əlamətidir.

- Yəqin mən acizəm də!

- Yox, sən sadəcə olaraq məni çox istəyirsən və səni danışdıran da bu istəkdir.

- Nə bilim?

- Mən bilərəm!

- Bircə övladımız olsaydı, Təmkini...

- İndi görürsən, Əlifinin duası yerinə yetəcək. Səni inandırırım, İnan ki, o, ürəkdan dua edir. Onun duasının yerinə yetəcəyinə inan, Aynurə!

- Allah ələsin!..

Ağdam-Stepanakert dəmiryolu ilə qatarın getməsi, rayonun demiryolu kənarı kəndlərinin əhalisində təşviş doğurmuşdu. Səhər qərargaha gələndə xeyli adam toplaşdığını gördü. Maraqlandı. Öyrəndi ki, gəcə qatarın getməsi ilə əlaqədar narahat olub gəliblər. Təmkini bu addımı yuxarının göstərişi ilə atdığını, həm də o qədər də vacib olmayan mallar yüklənmiş vaqonların gətdiyini izah etsə də, camaat bunu nəzakətlə qarşıladı. Bir nəfər isə fikrini kəskin bildirdi:

- Təmkini bəy, camaatın hökumətə, partiya inamı yoxdu. İnan, ümid yeri sizi bilirik. Əgər siz də belə eliyirsinizsə, biz özümüz çıxacaq qabağa! Adamin qeyrəti olar! Erməni burdan Şuşaya getməyə bizə imkan vermir, amma biz demiryoluyla nə ərzaq, yanacaq göndəririk ki, ye, yanacağı da tök məşinə, gəz özünçün, bizə də söyl! Belə şey olar?

Təmkini nə qədər çalışdısa ki, adamları bu addımın vacibliyinə inandırсын, ancaq gələnlər onunla razılaşmayıb gətdilər.

AXC rayon şöbəsinin qərargahında müdafiə məsələlərinin müzakirəsi üçün xüsusi otaq ayrılmışdı. Otaqda iri stolun üstündə DQMV-nin və onunla həmsərhəd olan kəndlərin böyük xəritəsi sərilmişdi. Xəritənin üstündən sellafan örtük çəkilmişdi. Təmkini koridora daxil olanda müdafiə otağında danışmaq gətdiyini eşidib, birbaşa otağa daxil oldu.

Başda Eldar əyləşmişdi, AXC raoyun şöbəsi İdarə Heyətinin iki üzvü bir tərəfdə, Təmkini yaxşı tanıdığı, Azərbaycan hökumətinin yaratdığı "Qarabağa xalq yardımı" komitəsinin rəhbərlərindən olan iki nəfər isə digər tərəfdə. Təmkini yaxşı bildirdi ki, bu komitəni hökumət AXCYə alternativ olaraq, xalq mübarizədən çəkilməmək, onu parçalamamaq, kütləvi hərəkatı zəiflətmək məqsədilə yaratmışdır.

Həmi ilə görüşəndən sonra Təmkini "bakılı" qonaqların səhər-səhər

qərargaha gəlişinin səbəbi ilə maraqlandı. Eldar bildirdi ki, "Qarabağa xalq yardımı" komitəsi "maraqlı" bir təkliflə bizə müraciət edir:

- O nə təklifdir? - Təmkini soruşdu.

Qonaqların danışmadığını gören Eldar təklifin məzmununu aydınlaşdırdı:

- Dostlar bizim müdafiə tədbirlərimiz haqqında eşidiblər. Dediklərinə görə çox xoşlarına gəlib. İndi təklif eliyirlər ki, onlarla razılaşsaq bizə iki vertolyot, bir neçə "UAZ" və "NİVA" maşınları vermək istəyirlər. Silah, sursatla da təmin olunmağa kömək ələyəjəklərini deyirlər.

Təmkini bu fikrin altında nəşə yadığını başa düşdü:

- Bunun üçün biz nə etməliyik?

- Biz də, - Eldar dedi, - vəzifəmiz o olur ki, rayonda yığıncaq keçiririk, orda AXC-nin təşkilatı olmaqdan imtina edirik. Qərar qəbul edib bütövlükdə oluruq "Qarabağa yardım" komitəsinin rayon şöbəsi. Vəsalam!

Qonaqlardan biri dilləndi:

- Yox, biz o cür demirik. Sadəcə, Xalq Cəbhəsi öz yerində qalır, siyasi-ictimai fəaliyyəti ilə məşğul olur. Onun müdafiə qrupu keçir bizim komitənin nəzdinə, rəsmiləşir, qanuni fəaliyyət göstərir.

Eldar etinasız bildirdi:

- Əşşi, bizim Cəbhə elə bütövlükdə müdafiə işi ilə məşğuldu de! Siyasətlə Təmkini bəy, bir də üç-dörd müəllim məşğul olur.

Təmkini Eldara baxdı:

- Sənin fikrin nədi, Eldar bəy?

Eldar azca gülümsündü:

- Vallah, mən hələ nə deyə bilərəm? Hər halda idarə heyəti yığılсын, müzakirə edək, görək dostlar nə fikirdədi?

Təmkini etiraz etdi:

- Yox, Eldar bəy! Mənə elə gəlir ki, heyəti də yığmağa ehtiyac yoxdu. Əgər "Qarabağa xalq yardımı" komitəsi kömək etmək istəyirsə, buyursun, biz buna görə onlara minnətdar olarıq. Lakin bu qaydada...

Eldar Təmkini sözünü kəsdi:

- Təmkini bəy, bizim belə qəti söz deməyimiz hələ düz deyil. Sən özün həmişə demokratiyadan danışsın.

- Hərbi işdə demokratiya olmaz, - Təmkini fikrini açıqladı, - bu işin cavabdehliyi bilavasitə səndədi, İdarə Heyəti qeyri-rəsmi də olsa, mü-

datfə işlərinə rəhbərliyi və bütün məsuliyyəti sənə həvalə eliyib. Ona görə də...

Eldar yenə Təmkinin sözünü kəsdi:

- Mənə həvalə olunmayıb? Mən də təbəkşinə cavab vermək istəmirəm. Mənim cavabım budur: Sabaha həmin iclası özləri təşkil eləsin, biz də axşam İdarə Heyətində məsələni müzakirə edək. Sabahkı iclasda sözümlü dəyərlik.

Eldar Təmkinlə danışırkən imkan tapıb ona göz basdı. Təmkin bildi ki, Eldarın nəşə burda məqsədi var:

- Yaxşı, nə deyirəm, etirazım yoxdu.

Qonaqlar "sabahadək" deyib çıxdılar.

Eldar qərarğahın daimi "sakini" İhamı (yoldaşları bu cavan oğlanı "İqam" deyər çağırırdılar) səslədi:

- İqam!

İham otağa girdi:

- Eşidirəm, bəy!

- İdarə Heyətinin üzvlərindən kim gəlsə, deyərsən axşam iclası.

Saat altıda!

- Oldu, bəy! - İqam çıxdı.

Bu dəfə Rüstəm üzünü Eldara tutdu:

- Eldar bəy, fikrin nədi?

Eldar yenə gülümsündü:

- Təmkinin fikri aydıncı. Görək Zöhrabın fikri nədi?

- Vallah, bəy, - Zöhrab da özünəməxsus tərzdə asta-asta dilləndi, -

sənin qarının altından fələk də baş açmaz. Sənin nəşə fikrin var!

Eldar əlini əlinə vurub bərkədən güldü:

- Sən öl, deyərsən nəşə başa düşmüşsən!

Zöhrab etiraz etdi:

- Yox, heç nə başa düşməmişəm. Amma bilirəm də, sənin nəşə bir hoqqan var burda.

- Səncə nə olar? - Eldar yenə Zöhrabdan soruşdu.

Zöhrab çiyini çəkdi:

- Nə bilim, vallah!

Eldar bu dəfə Rüstəmə döndü:

- Sən bir şey deyər bilərsən?

Rüstəm də heç nə başa düşmədiyini bildirdi:

- Vallah, Eldar, mən də hiss eliyirəm ki, sənin nəşə bir gizli məqsədin var. Amma nə olduğun başa düşə bilmirəm.

Təmkin birdən-birə dilləndi:

- Deyərsən, mən başa düşürəm! İclas keçirib onların şöbəsi olmağa razılıq vermək, dedikləri texnikanı ələ keçirib, sonra...

Eldar etiraz elədi:

- Yox, biz kişiyik, siyasətçi döyülük, sözümlüğün də ağası olmalıyıq. Razılıq versək, kişi kimi, axıra qədər onlardan işləməliyik.

- Onda, - Təmkin nəşə demək istədi, Eldar onun sözünü ağızda qoydu:

- Onda, məsələ qaldı axşama. Görək İdarə Heyəti nə deyir.

Təmkin etirazını bildirdi:

- Eldar bəy, bilirsən ki, AXC-nin Nizamnaməsinə görə rayon təşkilatının sədri olmamalıdır. Rayon təşkilatına rəhbərliyi əlaqəci və Ali Məclis üzvü, yəni mən eləməliyəm. Amma sərhəd zonası olduğuna, müdafie işlərinin ağır olmasına görə AXC rəhbərliyi ilə razılıq sənə sədr seçmişik. Həm də AXC sədrindən fərqli olaraq sənə səlahiyyət də vermişik ki, müdafie məsələlərinə rəhbərlik bir əldə cəmləşsin. İndi də, mənə elə gəlir ki, bu məsələni İdarə Heyətinə çıxarmağa, müzakirə etməyə ehtiyac yoxdu. Özün qərar qəbul elə, cavabların da ver. Aydıncı ki, cavab birdi, yox, vəssalam!

Eldar xeyli fikrə getdi. Nəhayət, yenə üzünü Təmkinə tutdu:

- Təmkin bəy, Nizamnaməyə görə İdarə Heyətinin qərarı ilə sən razı olmasan, məsələ nətəər həll olunmalıdır?

- AXC İdarə Heyəti və ya Ali Məclisi baxır, onun qərarı əsas götürülür, - Təmkin izah etdi.

- Ay sağ ol, atan oldu rəhmətlik. İdarə Heyəti qərar versə ki, buna gedək, o nə deyirlər, vətədimi, nədi, ondan istifadə eliyə bilərsən də!..

Rüstəm hüquqşünas idi. Odur ki, Eldarın dediyini hüquqşünas kimi təsdiq elədi:

- Düz deyir də! Qanunla, sən veta qoysan, onun icrası dayanır, yuxarı təşkilat qəbul elədiy qərar həyata keçirilir.

Eldar ayağa qalxdı:

- Gejə səhərə kimi postdarı gəzməmişəm. Gedim bir-iki saat yatım, axşam söhbət eliyirik.

Hamı ayağa qalxdı...

Ermənilərlə sərhəddə yerləşən kəndlərin mühafizəsinə Eldar bərbəşə rəhbərlik edirdi. Onun hərbi təhsili olmasa da, qeyri-adi müdafiə planı, göstəriş və əmr vermək qabiliyyəti var idi. Eldarla bir günlük yoldaşlıq edən hər hansı şəxs inana bilməzdi ki, onun yalnız orta təhsili var. Çox çətin anlarda da təmkinli, soyuqanlı ola bilməsi, ən çüzi imkanlardan belə maksimum istifadə etmək qabiliyyəti Təmkində heyrət doğurmuş, bu fitri istedad sahibinin adı qəssab olduğuna üreyində heyfslənmişdi. Bu haqda AXC rəhbərlərinə, xüsusən Əbülfəz bəyə də danışmışdı. Tez-tez Qarabağa gələn, AXC İdarə Heyətinin müdafiə işlərinə nəzarət edən üzvü Rəhim Qaziyev də Eldarın bu istedadını təsdiq edir, AXC rəhbərliyi ilə danışib, necə olursa-olsun onun ali təhsil alması üçün kömək etmək lazım olduğunu da demişdi. Bu haqda Təmkin Eldara açıqlayanda, Eldar "qıraxında öyrənməyən gəronda çalır, bu yaşda nə ali məktəb?" deyib, etirazını bildirmiş, sonra da əlavə ələmişdi: "mənim ali məktəbim Qarabağın çöllərində!"

Eldar 36 müdafiə postu yaratmışdı. Bu postlara nəzarət üçün özündən əlavə altı nəfər də ayırmışdı. Ancaq ürəyi dözmür, hər gecə səhərə kimi bütün postları gəzirdi. Tərtib etdiyi xəritə qərübə bir plan üzrə hazırlanmışdı. Sərhəd zonasında olan 36 postdan əlavə, sərhəddən kənarda yerləşən kəndlərdə və rayon mərkəzində 72 köməkçi post yaratmışdı. Həmin postlarda gecə-gündüz növbətçi olurdu. Hər əsas posta iki köməkçi post ayrılmışdı. Bütün postlar 301-dən 408-ə qədər nömrə ilə kodlaşdırılmışdı. 300 müdafiə qərargahının kodu idi. Ona şərti ad da verilmişdi: "Qartal".

Əsas postlardan birində hadisə baş verən kimi telefonla köməkçi postlara zəng vurur, əmr verirdi: "Filan nömrəli postda təhlükə var. Köməkçi postun otuz dəqiqə vaxt var!"

Əmrdən sonra özü həmin əsas posta gedər, deyilən vaxtda əsas posta çatmayan köməkçi postun rəhbəri Eldardan "özünəməxsus" cəza alardı. Respublikanın başqa rayonlarından AXC xətti ilə müdafiə işlərinə kömək məqsədilə göndərilən qüvvələr, hər həftə əvəz edilməklə əsas postlarda yerləşdirilirdi.

Eldar işi elə təşkil etmişdi ki, lazım olanda bir saat ərzində rayonun on mindən artıq cəsur gənclərini, rayon qərargahına bitişik olan Ü.Hacıbəyov parkına yığa bilirdi. Təmkin xatırlayır ki, bir dəfə Martuni səhərinə bitişik olan Xocavəndə ermənilərin hücum etdiyi haqqında mə-

lumat gəldi. Martuniyə arxadan hücum təşkil etmək məqsədilə rayonun bütün könüllülərinə "Həyəcan signalı" verildi. Bir saat ərzində on iki minə yaxın gənc, odlu silahı olmayanlar yaba, dəhşət əlində parkın meydançasına toplaşdı. Hadisədən xəbər tutan rayon komendantı, rayon şöbəsi İdarə Heyətinin üzvü Söhrab bəyi də özləri ilə götürüb zirehli maşında Xocavəndə getmişdilər. Onlar xəbər gətirənə kimi "hücum" dayandırıldı. Söhrab bəy qayıdıb, xəberin yalan olduğunu bildirdi. Sonra isə Ağdamın ayağa qalxdığını eşidib, Martunidən bütün ermənilərin qaçib çıxdığını dedi...

Məhz bu müdafiə planını bəyənən, əvvəllər müstəqil fəaliyyət göstərən müdafiə dəstələri də tezliklə rayonun ümumi müdafiə sisteminə qoşuldular. Xüsusilə, Yaqub Rzayevin rəhbərlik etdiyi Xıdırılı, Həsən Sarıyevin təşkilatçılığı ilə yaradılmış, Həmkar Əlinin rəhbərlik etdiyi "Paprovənd qartalları", Xəlil kişinin rəhbərlik etdiyi Abdal-Küləblı, Allahverdi Qəmbərovun başçılıq etdiyi Yetim Cinli, Xosrov kişinin yaratdığı Şelli, Əli həkimin və Ədalətin təşkil etdiyi Qiyaslı, Elşənin təşkil etdiyi Bağbanlar və digər müdafiə dəstələri tez bir zamanda Eldar bəylə birgə fəaliyyətə başladılar. Paprovənd Üzüm Emalı zavodunun direktoru Həsən Sarıyevin bu hərəkətdən prokurorun rayon rəhbərliyi onu cəzalandırmaq istəmiş, rayon qeyzlərənən göstəriş ilə müstəntiq Abbas Abbasov zavodda yoxlama aparmaq, əskiklər tapıb onu "gözükölgəli" etmək istəmişdi. Öz dostlarına və cəbhədaşlarına həmişə sadıq olan Eldar bəy böyük cəsərlə prokuror da, müstəntiq də yerində oturtmuşdu.

Eldarın öz yaradıcılığı üzrə təşkil edilmiş və onun rəhbərliyi altında yerinə yetirilən bu müdafiə tədbiri ilə maraqlanmaq üçün AXC sədri Əbülfəz Elçibəy də rayona gəlmiş, gecə postları gəzmiş, xəbər qaldırğını açıq bildirmişdi...

Axşam İdarə Heyətində iki fikir yarandı. Eldarın təklifi ilə hər bir İdarə Heyəti üzvü çıxış edib öz fikrini açıqlamışdı. Lakin Təmkin heyətin iclasını yarımqıç tərk etdiyinə görə heç bir qərar qəbul edilməmişdi.

Səhəri, "Qarabağa xalq yardımı" komitəsinin təşkil etdiyi yığıncağa getməzdən əzca əvvəl Eldar gülə-gülə fikrini Təmkinə açıqladı:

- Özünüzi siyasətçi hesab edirsiniz. Amma gördün mənim siyasətçimi? Bax, mənim məqsədim bir idi, ona da nail oldum. Mən istəyirdim

öyrənim görüm, bizim İdarə Heyətinin üzvlərinin hansı sadıqdı, hansı yox! Axsamkı iclasda mən də öyrəndim onu, sən də! İndi adamlarımı-yı tanımağımıy. Fikrimi bildin, Təmkini bəy?

Eldarda gördüyü bu keyfiyyətə də üreyində "alqış" dedi Təmkini:

- Bildim Eldar bəy! Yaxşı fikirləşmişən. Bəs indi yığıncada kim çıxış edəcək? Cavab nə olacaq?

- Yığıncada sən də çıxış edəssən, mən də. Cavab da məlumdu. Kömək etmək istəyirsinizsə, etiraz ələmirik. Ancaq "Qarabağa yardım" komitəsinin şöbəsi olmaq mümkün deyil. Biz özümüzün Baş İdarəmə sadıq, başqa heç bir təşkilatın da təsiriylənə ondan üz döndərəsi deyülük...

Qarabağın bu dövr mübarizəsi tarixində mühüm əhəmiyyət kəsb edən yığınaq, Təmkini təklifi ilə AXC rayon şöbəsi ilə "Qarabağa xalq yardımı" komitəsinin birgə iclası adlandırıldı. Bir neçə saat çəkən həmin yığınaqda vəzifəli şəxslərdən başqa bütün çıxış edən rayon əhalisinin nümayəndələri AXC ətrafında birləşməyi yeganə yol hesab etdiklərini, hökumətin yaratdığı komitəyə inanmadıqlarını bəyan etdilər. Qəhrəman həmin yığınaqda AXC-ə həsr etdiyi şerini oxudu.

Rüstəm bu yığınaqda əsl hüquqşünas kimi çıxış etdi:

- "Qarabağa yardım" komitəsi təklif edir ki, bu komitədə birləşsək, bizim müdafiə işlərini rəsmən həyata keçirmək imkanımız olur. Sual veririk: hansı qanuna əsasən? Axı, SSRİ-də, o cümlədən Azərbaycanda heç bir ictimai təşkilatın silahlı dəstə saxlamağa, müdafiə işləri ilə məşğul olmağa ixtiyarı yoxdu. Sözsüz ki, "Qarabağa yardım" komitəsinin Nizamnaməsində də belə bir səlahiyyət verilməyib. Demək, orda da qeyri-qanuni təşkil ediləcək müdafiə işləri. Belədirsə, komitənin maddi imkanı varsa, müdafiə işlərində razılışma əsasında bizə köməklik göstərsin...

Sonra Təmkini çıxış etdi:

- "Qarabağa yardım" komitəsi xalqı parçalamaq məqsədi güdür. Elə adından da görünür. Gəlin fikirləşək, bu gün Qarabağda təhlükə var, onun komitəsi yaranır, sabah Talış bölgəsində təhlükə olsa "Talış komitəsi", o biri gün Naxçıvanda təhlükə olsa "Naxçıvan komitəsi" yaradılmalıdır? Ola bilməzmi ki, bütün "hissələr" birləşib bir vahid kimi fəaliyyət göstərsin?..

Axırda Eldar söz aldı:

- "Qarabağa yardım" komitəsinə rayonumuzdan üzv olanlar da bizim ağsaqqallarımızdır və bizim onlara böyük hörmətimiz var. Ancaq onların məsləhəti bu cür qoymaları mənə təəccüb doğurur. Mənə elə gəlir ki, belə bir komitənin olub-olmamasından asılı olmayaraq, rayonumuzun ağsaqqalları, xüsusən də, vəzifəlilər AXC-də müdafiə işləri ilə məşğul olan gənclərə arxa, dayaq olmalı, onların ehtiyaclarını ödəməlidir. Biz bunu gözləyirik...

Təmkində təəccüb doğuran o idi ki, Zeynal müəllim də "Qarabağa xalq yardımı" komitəsinin adından çıxış etdi və komitənin verdiyi təklifi bəyəndiyini bildirdi. Yığınaqdan sonra Təmkini Zeynal müəllimlə görüşüb təkliflə söhbət etdi. Zeynal müəllim bildirdi ki, Bakıdan yenidən gəlib. Sonra əlavə elədi:

- Mənə dedilər ki, "Qarabağa xalq yardımı" komitəsi öz köməyini etmək üçün təkliflə gəlib. Hələ mən məsləhətin mahiyyətini bilmirəm, öyrənməyi görüm bunların təklifinin arxasında nə durur? Məqsəd əgər köməkdirsə, buna alqış! Yox, əgər bu köməyin arxasında başqa məqsəd yatarsa, onda mən öz fikrimi özlərinə də açıq şəkildə bildirməyəcəm.

Bir neçə gün sonra Zeynal müəllim Təmkini çağıraraq, bildirmişdi ki, doğrudan da bunların məqsədi rayondakı qüvvələri parçalamaq imiş.

Elə həmin gün yeni məlumat gəldi. "Qarabağa yardım" komitəsi rayonun zalında gizli iclas keçirir. Rayonun sayılan, igid oğlanlarından xeylisini ora çağırırlar. AXC üzvlərindən də gədən var. Məqsədləri gizli şəkildə müdafiə komitəsi yaratmaqdan ibarətdir.

Təmkini birbaşa həmin iclasa gəldi. İclası aparan rayonun ən yüksək vəzifəli şəxslərindən biri idi. Təmkini fikrini açıq bildirdi:

- Bunlar hamısı rayonun qüvvəsini parçalamağa xidmət edir. Bu işə Qarabağ üçün ağır faciə ilə nəticələne bilər. Axı bütün qüvvələr Eldarla bir yerdə müdafiə işini yüksək səviyyədə təşkil edirlər. Bir yerdə olan bu qüvvəni ikiyə bölmək kime lazımdır?

Vəzifəli şəxs iclası tərk edib gəldi. İclasla gələn, rayonda igidlikdə ad çıxarmış gənclərdən biri birdən-birə Təmkinə tərəf gəldi, onu təhqir etdi, əl qaldırmaq istədi. Lakin yoldaşları imkan vermədi.

Təmkini gənclərin onu başa düşmədiyini hiss etdi. Fikrini açıqlamaq istədi. Lakin buna imkan vermədilər. Birbaşa öz qərarına qə-

yardın Təmkin, otaqda təkbaşına baş verən hadisəni özlüyündə hərtərəfli analiz elədi. Müdafiə qüvvəsinin ikiye bölünməsindən hədsiz narahat idi, bunun faciələrə gətirib çıxaracağına əmin idi...

Təmkin vaxt itirmədi. Təcili axşam qatari ilə Bakıya yollandı. Səhəri Eynəkbəyli ilə görüşdü. Rayonda baş verən hadisə barədə məlumat verdi. Eynəkbəylinin bu hadisəyə laqəydliliyini hiss etdi. Əbülfəz bəylə görüşdü. Əbülfəz bəy "Qarabağa xalq yardımı" komitəsinə zəng vurdu. Təmkinin məlumatı əsasında öz fikirlərini komitəyə bildirdi, sərhəd rayonlarında belə iş görməyin zərərli hal olmasını dedi.

Təmkin sakitləşə bilmirdi. Onun fikrincə respublikanın rəhbərliyinə təsir etmək lazımdır ki, onlar da rayon rəhbərlərinə təsir göstərib belə vəziyyətlərə yol verməməyi tapşırsınlar. Bu fikirle Elmlər Akademiyasına gəldi. Ziya Bünyadovun kabinetinə daxil oldu. Vəziyyəti ona ətraflı izah etdi. Akademik telefonun dəstəyini götürdü. KP MK-nin eynəkli katibi ilə danışdı və bu hərəkətlərin "bezobraziya" olduğunu bildirdi. Sözlünün sonunda təcili rayonun rəhbərlərinə göstəriş verib, bu vəziyyətin qarşısını almağın vacibliyini nəzərinə çatdırdı.

Təmkin Akademiyadan çıxıb birbaşa AXC-nin Tətil komitəsinə yollandı. Komitə Bakının 7-ci mikrorayonunda yerləşirdi. Komitənin sədri Etibar Məmmədov Təmkini həddən artıq soyuq qarşıladı. Səbəbi məlum idi. Odu ki, Təmkin birbaşa mətləbə keçib, Əbülfəz bəyin, Eynəkbəylinin onu telefonda çıxılmaz vəziyyətdə qoyduqlarını, nəaləq qalib məsələni rayon Tətil komitəsində müzakirəyə çıxardığını və komitənin qərarı ilə əlaqədar vacib olmayan on dörd vaqonun buraxılmasına razılıq verdiyini danışdı. Etibar bəyin dedikləri Təmkinin bütün varlığını sarsıtdı:

- Vəzirov Moskvadan zəng edib Eynəkbəylidən xahiş edib ki, sabah MK plenumunda çıxışı var, Stepanakertə 14-15 vaqon buraxın ki, mən burda "Dağlıq Qarabağın blokadası" haqqında ermənilərin qaldırdığı hay-küyü yatıra bilim.

- Nece yəni, Etibar bəy! Bəyəm Eynəkbəyli Vəzirovun göstərişi ilə işləyir?

- Belə çıxır də...

Sonra Etibar bəy fikrinə düzəliş verdi:

- Əbülfəz bəy razı deyilmiş, Eynəkbəyli onu məcbur edib. Amma fikirləşməyiblər ki, burda söhbət 14-15 vaqonun ermənilər üçün xeyrin-

dən yox, bizim təşkilatın, millətin imicindən gedir. İndi səndən soruşuram: Ağdam-Şuşa yolu açılıb?

- Yox!

- Açılmayacaq da! Bizim qətiyyətimizi yoxladılar, gördülər ki, bizi başqa yolla nəyəsə məcbur edə bilərlər. Ona görə də yolu açmırlar.

Təmkin AXC İdarə Heyətinə gəlmək, bu barədə etirazını bildirmək istədi. Lakin Etibar bəy buna razı olmadı:

- Oktyabrın ortalarında Ali Məclisin birinci sessiyası olacaq. Orda fikrini bildirsən...

Həmin axşam Təmkin qatara minib rayona qayıtdı. Evə çatan kimi, axşam birinci katibin onu axtardığını dedilər. Qərargahda bildirdilər ki, dünən katibin sürücüsü iki dəfə gəlib!

Təmkin raykoma getdi. Katib onu həmişəkəndən fərqli olaraq gülərlə qarşıladı. Xeyli təriflədi. Onların müdafiə işləri haqqında eşitdiyini, bunu alqışladığını dedi. Hətta "Qarabağa yardım" komitəsinin hər iki yığıncağında Təmkinin dediklərindən xəbəri olduğunu və onun fikrini bəyəndiyini də dedi. Sözlünün axırında bildirdi:

- Axşam saat beşdə iclas olacaq. Rayonun bütün vəzifəli adamlarını çağırırdım. Sizdən də 40-50 nəfər müdafiədə yaxşı iştirak edənlərdən götürüb gələrsiniz!

Saat beşdəki iclasa həqiqətən rayonun bütün vəzifəli adamları gəlmədi. Katib hamısına göstəriş verərək, Xalq Cəbhəsinin müdafiə postlarının işinə hərtərəfli kömək etməyi tapşırırdı. Elə həmin gün Eldarın zəruri hesab edərək çıxışında qeyd etdiyi bəzi texniki avadanlıqların bir gün ərzində verilməsi haqqında konkret göstəriş verdi.

Və deyilən texniki avadanlıqlar səhər tezdən AXC-nin rayon qərargahına çatdırıldı...

Noyabrın əvvəlində AXC Ali Məclisinin ilk sessiyası çağırıldı. Həmin sessiyada açıqca hiss edildi ki, AXC İdarə Heyətində artıq ikitərəfli yaranıb. AXC-nin sonradan radikalılar və liberaler adlanan hər iki qanadı həmin məclisdə bir-birini ittiham edir, necə olur-olsun biri o birinin günahkar olduğunu sübut etməyə çalışırdı. Xüsusilə, Zərdüşt Əlizadə və Nəmət Penahov arasında olan kəskin ziddiyyət Təmkini həddən artıq narahat etdi. Əksər Ali Məclis üzvlərinin, o cümlədən Təmkinin söz alıb çıxış edərək, "tərəfləri" birliyə çağırmaları da nəticəsi

qaldı. Vəziyyətin kəskinləşdiyini gören Ali Məclis üzvləri təşkilatın qurultay səlahiyyətli konfransını çağırmaq barədə qərar qəbul etdi. Bununla əlaqədar rayon təşkilatlarının konfransları keçirilməli, qurultay səlahiyyətli konfransa nümayəndələr seçilməli idi. Odur ki, Ali Məclis nümayəndəlik normasını da müəyyənləşdirdi və ilin sonuna kimi rayon təşkilatlarına öz konfranslarını keçirmək tapşırıldı.

Təmkin rayona qayıdan kimi Dayaq Dəstələri əlaqəçilərinin rayon şurasının iclasını keçirdi. Vəziyyət haqqında məlumat verdi. AXC-nin qurultay səlahiyyətli konfransının keçirilməsi ilə bağlı rayon təşkilatının konfransını keçirmək lazım olduğunu bildirdi. Açıq müzakirədən sonra rayon təşkilatının konfransının noyabrın 25-də keçirilməsi qərar alındı. Bütün Dayaq Dəstələrində noyabrın 15-nə kimi yığıncaqların keçirilməsi və rayon təşkilatının konfransına nümayəndələrin seçilməsi nəzərdə tutuldu.

Bu arada Eldarı da, Təmkinə də, AXC rayon şöbəsinin digər fealla-rını da narahat edən bir problem yarandı: ilk günlərdən müdafiə məsələlərində Eldarla birlikdə olan, sonradan "Qarabağa xalq yardımı" komitəsinin yaratmaq istədiyi müdafiə qrupuna getməyi üstün tutan bir neçə nəfər cəsur, qorxmaz cavanlar, "Qarabağa xalq yardımı" komitəsinin müdafiə qrupunun yaradılması ləğv ediləndən sonra AXC-yə qayıtmaq istəmirdi. Eldar onlarla görüşüb söhbət etsə də, qərarlarının qəti olduğunu bildirmişdilər:

- Bu hökumətə etibar edib açıq fəaliyyət göstərə bilmərik. Sabah hamımızı qandallayarlər ki, erməniyə güllə atmısınız. Biz müdafiə işinə yenə hazırıq. Ancaq nə ələk gizli ələyəcəyik.

Əslində, ilk baxışda adı görünən bu problemin təhlükəsini sanki Təmkin hiss edirdi. İlk günlərdən məhz qarşısında qoyduğu məqsədlərdən biri rayonun belə cəsur, qorxmaz gənclərinin vahid qüvvə kimi fəaliyyət göstərməsinə çalışmaq olmuşdu. Ancaq indi Eldarla söhbət zamanı həmin gənclərdən biri məhz bu "ayrılma"da Təmkinə günahkar saymışdı. Səbəb isə raykomun zalında "Qarabağa xalq yardımı" komitəsinin müdafiə qrupunu yaratmaq məqsədilə keçirdikləri yığıncağa Təmkinin gəlməsini və bu qrupun yaradılmasına mane olmasını göstərmişdilər.

Ancaq hər halda köhnə dostlar razılığa gəlmişdilər ki, gərgin vəziyyət yaranarsa, onlar da Eldarla birlikdə müdafiəyə hazırdırlar.

Noyabrın 15-nə kimi bütün Dayaq Dəstələrində yığıncaqlar başa çatdı. Protokollar Bakıya, AXC-nin konfransını hazırlayan təşkilat komitəsinə göndərildi. Belə vaxtda növbəti problem çıxdı ortaya...

Qərargahda konfransa hazırlıqla əlaqədar bəzi məsələlərin müzakirəsi gərdirdi. İqam qapını açıb:

- Təmkin bəy, səni çöldə bir nəfər görmək istəyir, - dedi.

Təmkin bayıra çıxdı. Gələn adam özünü təqdim etdi:

- Biz adaşığı!

- Lap yaxşı, deməli, sizin də adınız Təmkindi.

- Bəli!

- Sizi eşidirəm.

- Mən Bakıdan gəlirəm. Bir ciddi məlumat var, onu çatdırmalıyam.

Bir qədər kənara çəkildilər.

- Buyurun, eşidirəm!

- Mən, DTK-da işləyirəm. Özüm də buralıyam. Düzdü, hamı DTK-nı Moskva'nın təşkilatı kimi tanıyır, heç kəs inanmır. Amma mən eşitdiyim məlumatı Sizə çatdırmağı bu yerin oğlu kimi vacib saydım.

- Nə məlumat?

- DTK-da AXC-ni, Naxçıvan, Laçın, bir də bizim rayon cəbhələrini parçalamaq üçün iş görülür.

- Bunu hiss edirik. Siz bizə konkret nəşə bir fakt deyə bilsəniz, daha yaxşı olar.

- Onu bilirəm ki...

"Qonaq" bir az duruxdu:

- Adaş, amma özün bilirsən, bu barədə bir kəlmə ağzından gərək çıxmaya.

Təmkin gülümsündü:

- Təmkin bəy, ona tam arxayın ola bilərsiniz.

- Adını bilirəm. Amma bilirəm ki, uzun müddətdi SSRİ DTK-sı xəttilə xaricə, deyəsən Vyetnama işləməyə göndərilmiş bir nəfər bizim həmyerlini təcili Moskva-yə çağırıblar. Bu günlərdə həmin şəxs buraya gəlməlidir.

- Məqsəd nədir? Məlumatınız var?

- Bu və ətraf rayonlarda qarışıqlıq salmalıdır.

"Qonaq" Təmkin yenə bir qədər fikrə getdi:

- Mən belə başa düşürəm ki, Moskva Azərbaycanın bir neçə

rayonunda qarışıqlıq salmaq, bundan istifadə edib fəvqələdə vəziyyət tətbiq etmək istəyir. Məsləhət görürəm ki, ehtiyatlı olun.

- Yaxşı olardı ki, Siz həmin şəxsin adını, familiını öyrəneydiniz. Bir də onun burda hansı ssenari üzrə işləyəcəyi haqqında bir məlumat verəydiniz.

- Söz verə bilmirəm. Bunu da bir təsadüf nəticəsində eşitdim. Heç özləri də hiss etmədi ki, mən onları eşitdim.

- Bizim rayonun DTK-sı bu bərədə bilir?

- Deyə bilmərəm. Mosvka belə əməliyyatları çözü vaxt elə qurur ki, heç respublika DTK-sı da bilmir.

Təmkin adaşına məlumat üçün təşəkkür etdi. Qayıdıb yenidən otağa daxil olmuşdu ki, yənə bayıra çağırıldı. Bu dəfə gələn Xuraman Abbasovanın sürücüsü Mənsur idi:

- Məni sədr göndərib,-dedi,-ona hardansa məlumat veriblər. Cəmi-li xaricdən geri çağırıblar. Gəlir rayona. Sədr dedi ki, ehtiyatlı olunsun, onu DTK göndərmiş olar...

Təmkinə hər şey məlum oldu. Cəmil onunla həmkəndli idi. Hərbi xidmətini bitirəndən sonra uzun müddət hərbi hissələrdə mühəndis işləmişdi. Son illər isə Əfqanıstana, Nepala, Vyetnama ezam edilmişdi. Bir az əvvəl aldığı məlumatda da göndərilən şəxsin Vyetnamdan geri çağırıldığı bildirilmişdi. Demək, həmin şəxs Cəmidir...

İki gün sonra Cəmilin doğulub, böyüdüyü kəndin Dayaq Dəstəsinin bir neçə nəfər rayon qərargahına gəldi. Dayaq Dəstəsinin iclasını yenidən keçirmək, konfrans nümayəndələrindən bir nəfərini başqası ilə əvəz etmək istədiklərini dedilər. Təmkin bunun artıq qeyri-mümkün olduğunu, bütün nümayəndələrin siyahısının AXC-yə göndərildiyini onların nəzərinə çatdırdı. Gələnlər çox israr etsələr də, heç nə alınmadı.

Sabahısı Cəmil bir neçə nəfərlə qərargaha gəldi. Təmkin heç nə bilmirmiş kimi Cəmili gülərlə qarşıladı, Vətəninə "xoş gəldiyini" dedi. Otaqda bir qədər danışdıqdan sonra Cəmil təmiz havaya çıxmağı təklif etdi. Təmkin etiraz etmədi.

Təmkinlə Cəmil arasında konfrans nümayəndəliyi məsələsi xeyli müzakirə edildi. O, necə olursa-olsun konfransa nümayəndə seçilməli, hətta İdarə Heyətinin də üzvü olmalıdır!

Təmkin Cəmilə heç nə hiss elətdirmir, köhnə tanışlar kimi söhbət edirdi:

- Bilirsən, Cəmil, əvvəla konfrans nümayəndələrinin siyahısı təsdiq edilib göndərilib mərkəzə. Özün bilirsən ki, indi nümayəndəlik məsələsindən danışmaq çox gecdi.

Cəmil onun sözünü kəsdi:

- Mən srağagün Bakıda Əbülfəz bəylə görüşdüm. Söhbət elədim. Əslində, o deyəndə ki, get rayonda Təmkinlə görüş, sevindim. Dedim Təmkin mənimlə həmkəndli, bir-birimizi başa düşərik. Amma indi görüşəm ki, sən nəyə görə...

- Burda axı mənilik heç nə yoxdu. Dedim ki, siyahı göndərilib. Mən nəyləyə bilərəm?

- Mən gedib Bakıdakı siyahıda dəyişiklik etməyi öz üzərimə götürürəm. Siz mənə sənəd verin, mən Əbülfəz bəyin özü ilə görüşüb bu məsələni həll eliyərəm.

- Yox, Cəmil, mən buna gedə bilmərəm! Bir də axı, sənəin rayona gəldiyin cəmi iki gündü. Hələ sən AXC-yə üzv ol, bir müddət fəaliyyət göstər, sonra...

- A kişi, siz də lap kommunist partiyası kimi danışırınsız. AXC xalqın təşkilatı deyil, qardaş? Mən də bu xalqın oğlu deyiləm? Deməli, mən də avtomatik AXC-nin üzvü hesab olunuram.

- Bir məsələni də başa düşə bilmirəm. İş görmək üçün gerek hokmən konfrans nümayəndəsi, yaxud İdarə Heyətinin üzvü olasan? Bizim o qədər sırası cəbhəçilərimiz var ki, heyət üzvlərindən də çox iş görürlər.

- Sən mənim qabiliyyətimə bələdsən! Bilirsən ki, mən çox nəhəng işlər görə bilərəm. Sadəcə olaraq, mən istəyirəm bu işlər AXC-nin ayağına yazılsın.

- Çox yaxşı. Görmək istədiyin işlə bağlı müraciət edərsən, idarə heyəti baxır, məsləhət bilirsə, qərar qəbul edir. Bu da olur AXC-nin "iş". Burda çətin nə var ki?

Cəmil bərkənd güldü:

- Məni dəyəsen tupoy hesab eliyirsən. İşi mən görüm, sizin adını yazılsın?

- Yox, niyə? Kim görsə, onun da adına yazılacaq. Ondan narahat olma.

- Yox, əzizim, o cür mənə sərf eləməz.

- Nə iş görmək istəyirsən axı?

- Çox iş var!

- Məsələ!

- Məsələ, sabah ermənilərlə hərbi qarşıdurma olsa, açıq döyüş olsa, qabaqlarına nəylə çıxıb biləsiniz? Cavanları hazırlamaq, təlim keçmək lazımdı.

- Bunu eliyirik.

- Kimlərlə? Özfəaliyyətlə döyüşçü hazırlamaq olmaz, qardaş, mənə başa düş. Peşəkar hərbiçilər lazımdı.

Təmkin istədi desin ki, elə peşəkar hərbiçilər hazırlıq keçir, özünü saxladı:

- AXC hərbi təşkilat deyil, Cəmil, sən də bunu başa düş. Uşaqlara da, sadəcə olaraq, lazımlı olan postlarda necə dayanmaq haqqında təlim keçilir. Başqa nə eləmək fikrin var?

- Yaxşı, AXC hərbi təşkilat deyil, hərbi təlimə də ehtiyac yoxdu. Bəs öz ermənilərimizlə nə eləmək istəyirsiniz?

- Öz ermənilərimiz deyəndə kimləri nəzərdə tutursan?

- Harınlamış kolxoz sədrleri, sovxoz direktorları, nə bilim, o biri vəzifəli.

Təmkin hiss etdi ki, Cəmilə bir az da söhbəti uzatsa, onun məqsədlərini öyrənə biləcək.

- Onun öz vaxtı var, Cəmil. Hələ həmin adamlarla birləşib erməninin səsin kəsək, sonra!

- Qərribə söz danışırısan ey!.. A kişi, onlar da erməni kimi şeydilər. Ermənilərlə birləşib erməniyə qarşı çıxmaq istəyirsən?

- Düz danışırısan. Onlar hər kəsdilərsə də, hamısı öz millətimizdi, öz atamız, əmimiz, qardaşımızdı. Mən sənənin məntiqinlə razı deyiləm. Məlumat üçün deyim ki, hal-hazırda onlar bizə necə lazımdı, köməklik edirlər. Bir az rayonda qalsan, özün şahid olacaqsan.

- Ola bilər ki, sizə kömək eləsinlər. Amma axı camaat narazıdı onlardan. Dünən axşam cavanlar mənə bilirsən nə dedilər kənddə?

- Nə dedilər?

- Dedilər ki, nə qədər bu arvad kolxoz sədridi, heç birimiz döyüşə gedəsi deyilik.

- Bu bir neçə nəfərin fikri ola bilər.

- Niyə bir neçə nəfər? Kəndin Dayaq Dəstəsindəki AXC üzvlərinin demək olar hamısı bu fikirdədir. Sözləri də budu ki, əvvəl arxamızdan arxayın olmalıyıq, sonra düşmənlə döyüşə getməliyik.

Təmkinə hər şey aydın oldu. Demək rayonda Cəmil qarışıqlığı məhz həmin ssenari üzrə başlamalıdır. Vəzifəliylə sırası adamları qarşı-qarşıya qoymaq, çaxnaşma salmaq. Sonrası isə...

- Cəmil, o vəzifəli adamlar da bu rayonun sakinləridir. Başa düşmək lazımdı ki, hər vəzifəlinin yüz, iki yüz qohum-əqrabası var.

- Nə olsun?

- Onlara qarşı çıxmaqla, vəzifəliylər və onların qohumları ilə qalan əhali arasında intriqa yaratmaq, sənə, indiki vəziyyətdə bizə lazımdımı?

- Lazım gəlsə, özlərini də, qohum-əqrabasını da rayondan çıxarmalıyıq. Başqa yol yoxdu, mənə başa düş, nə qədər bu qansoranlar vəzifə başındadı, cavanlar vuruşmayacaq.

- Səhvən, Cəmil! Cavanlar torpağı kimlərsə görə yox, öz qeyrətlərinə, namuslarına görə qoruyacaqlar və qoruyurlar da. Sənənin bu fəlsəfən çürük fəlsəfədi.

- Bu mənim fəlsəfəm deyil ey!... Bu camaatın istəyidi. Mən də xalqın cəbhəsi kimi bunu sizə deməliyəm.

- İnanmıram ki, rayonun indiki vəziyyətində ağılı başında olan kəs o cür düşünə, Cəmil! Bunun hamısı xüsusi məqsədlə ortaya atmaq istedikləri oyundu. Sənə belə oyuna getməyi məsləhət görmürəm. Nə qədər olmasa, sən bu rayonun oğlusan.

Cəmil bir anlıq fikrə getdi:

- Qardaş, nəyə, bunlar sonranın söhbətləridi. Konkret mənə qəti sözünü de! Mənim konfrans nümayəndəliyimi həll eliyirsən, yoxsa yox?

- Yox, Cəmil, bu mümkün deyil. Sənə, qonaq sifətilə iştirak etmək üçün dəvətnamə verə bilərim.

Cəmil "dəvətnamə" məsələsi ilə rızılılaşmadı. Əsəbiləşib onunla gələn cəbhəçilərlə birlikdə getdi.

İki gün sonra yenə qərargaha gələn Cəmil Təmkinlə görüşdü:

- Bakıya getdim, görüşüb söhbət elədim. Gördüm ki, sən düz deyirmişsən.

- Demək, getməsəydin, orda deməsəydilər, mənim düz dediyimi təsdiq etməyəcəkdin?

- A kişi, sən adamı bir əməlli-başlı başa sala bilirsən ki? Orda Əbülfəz bəylə görüşdüm, söhbətləşdim. Kişinin oğlu mənə ağıllı-başlı başa salıb inandırdı ki, Təmkin haqlıdır.

- İndi nə deyirsən?

- Dəvətnamə üçün gəlmişəm.

- Özüm göndərəm.

- Yox, qardaş, dəvətnaməni ver, arxayın olum ki, mən konfransa gələ biləcəyəm.

Təmkin bildirdi ki, hələlik dəvətnamələr də, vəsiqələr də, mandatlar da mətbəədədi. Gələn kimi birini yazıb göndərəcək. Axır ki, Cəmil razılaşdı. Sonra otaqda ikisinin olmasından istifadə edib, Təmkin Cəmilə onun xaricdəki fəaliyyəti barədə danışmağa başladı. Vyetnamda nə işlə məşğul olduğundan, ordakı macəralarından xeyli söhbət etdi. Təmkin maraqlandı:

- Vyetnama nə vaxt getmişdin?

- 88-də!

- Mən bildiyimə görə, hərbi ezamiyyət ən azı iki olur. Necə oldu ki, sən tez qayıtdın?

- Yox, elə şey yoxdu. Hərbi ezamiyyət bir neçə günlük də olar, bir neçə aylıq da, bir neçə illik də! Amma mən müqaviləyə əsasən ikillik göndərilmişdim. Nəyə, altı ay tez çağırıldı geri.

- Niyə?

- Əşşi, nə bilim? Hərbi işdi də... Onlar çağırırdı, mən də qayıtdım.

- Bes nə yaxşı başqa iş tapırmadılar?

- Mənim qalan altı ayımın da əmək haqqı, Vyetnam tərəfindən ödənilib. Ona görə də məndən asılı idi. İstəsəydim, başqa iş götürüb onunla məşğul olub, maaşımı da ala bilərdim, istəsəydim də, bu altı ayı istirahət edə bilərdim. Mən də fikirləşdim ki, elə bu altı ayı rayonda olaram, bu məsələlərdə də köməyim dəyər.

Cəmil son sözlərini danışanda Təmkinə bir az şübhəli baxırdı. Təmkin hiss etdi ki, Cəmil onun bu sualları verməsindən bir qədər narahatdı. Qəsdən söhbəti bir qədər də ciddiləşdirməyi lazım bildi:

- Sən əvvəllər deyirdin Moskvada DTK-da işləyirsən!

- DTK-da işləmirəm. Sadəcə olaraq xarici ölkəyə işləməyə gedənlər, mütləq DTK-dan keçməlidir.

- Sən də keçdin?

- Əlbəttə! Yoxsa, gedə bilməzdim ki!

Cəmil birdən-birə qeyzləndi:

- Mənə bax, Təmkin, belə sualları verməkdə məqsədini başa düşürəm...

Təmkin onun sözlünü kəsdi:

- Məqsədimi açıq da deyə bilərəm. DTK-dan keçən hər kəs sonradan onun tapşırıqlarını yerinə yetirməlidir. Açıqı, səndən şübhələnirəm.

Cəmil güldü. Özü də qərribə bir tərzdə güldü. Açıqca hiss olundu ki, bu süni güldüdü:

- Təmkin bəy! İndi səni başa düşdüm. Mən lap DTK-nın işçisi olsam da, hər şeydən əvvəl azərbaycanlıyam, bu rayonun oğluyam. Ona görə də bu şübhələrin əsassızdır.

- Sənin hərəkətlərin, sözlərin şübhə yaradır!

- Niyə?

- Sənin rayona gələn kimi belə canfəşanlıqla, mütləq konfransa nümayəndə, İdarə Heyətinə üzv olmaq istəyin qəribədi. Şübhə də burdan yaranır.

- Burda qərribə heç nə yoxdu. Mən iş görmək istəyirəm. Və işimi yenə görəyəm, əmin ola bilərsiniz. Sadəcə, istədim görəyəm işlər AXC-nin adına yazılsın. İstəmirsiniz, sərbəst işimi görəyəm. Nəyə, mən gedirəm, - Cəmil ayağa qalxdı, - dəvətnaməni mütləq göndərməyini xahiş edirəm...

Rayon təşkilatının konfransında AXC-nin nümayəndəsi kimi iştirak etmək üçün Əbülfəz Əliyev konfransdan bir gün öncə rayona gəldi. Xalqın tələbi ilə Əbülfəz bəy meydana toplaşmış əhəlinin qarşısında çıxış etdi. Əbülfəz bəyin çıxışından sonra Xuraman Abbasova öz sü-rücüsünün göndərib, onun qonağı olmağı xahiş etdi. Əbülfəz bəy üzünü Təmkinə tutdu:

- Belə məsələlərin həlli sənlikdi, Təmkin bəy, nə deyirsən?

Təmkin buna etiraz etmədiyini bildirdi:

- Biz rayonda ayrı-seçkilik qoyuruq, bəy. Xuraman xanımın dəvətini yere salsaq inciyər.

Həmin axşam Xuraman Abbasovanın qonağı olduqlarını, bir gün sonra Cəmil də bildi. Qonaq sifətilə iştirak etdiyi konfransda iki dəfə cəhd etsə də, qarışıqlıq salmaq istəyinə nail ola bilmədi. Tənəffüsdən sonra isə konfransı tərk etdi. Təmkin sonradan öyrəndi ki, Cəmilə tənəffüs zamanı xəbər çatıb ki, Əbülfəz bəy axşam Xuraman xanımın qonağı olub...

Konfransdan bir neçə gün keçmiş Təmkin protokolları götürüb Bakıya yola düşdü. Bu səfər Təmkin üçün ilk andan qeyri-adi hadisələrə dolu oldu...

Rayon şöbəsinin qərarı ilə Bakı-Xankənd qatırı daimi nəzarətə götürülmüşdü. Ağdamdan o yana keçməyən həmin qatarla hər axşam 18 nəfər - hər vaqona 1 nəfər, bələdçi ilə birlikdə nəzarət edirdi. Bunun çox böyük əhəmiyyəti var idi. Başlıca məqsəd qatarda təxribat törətməsinin qarşısının alınması (bunun hakimiyyət orqanlarının əli ilə də törədilməsi ehtimalı var idi), habelə vaqonlarda şübhəli adamların, nəqliyyat milisinin əməkdaşları ilə birlikdə yoxlanılması və lazım gələrsə, həmin şəxsin nəzarətdə saxlanması idi. Dəfələrlə belə şübhəli şəxslər aşkartanmış, erməni millətindən olan bir neçə nəfər yaxalanaraq hüquq-mühafizə orqanlarına təhvil verilmişdi.

Hətta bir dəfə, sentyabrın axırlarında qatarda şübhəli görünən iki nəfər AXC rayon qərargahına gətirilmiş, məlum olmuşdu ki, milliyətcə erməni və xaxol olan bu adamlar DTK əməkdaşlarıdır. Portfellerindən tapılan "Azərbaycan SSR-də qarşıdurma yaradılması planı" isə bu adamların əyalətə yaxşı niyyətlə gəlmədiklərini sübut edirdi. O zaman həmin şəxslərin yaxalandığını bilən Azərbaycan DTK-sinin rəhbərliyi ayağa qalxmış, onların təcili dövlətə təhvil verilməsini tələb etmişdilər. Hər ikisi sağ-salamat DTK-ya təhvil verilərsə də, həmin planın surətini çıxarıb özündə saxlayan Təmkin onu Eynəkəbəyliyə verib vəziyyətin ciddiyyəti barədə söhbət etdi. Eynəkəbəyli planın surətini özündə saxlayıb sakit tərzdə:

- Belə şeylərdən narahat olmaq lazım deyil, Təmkin bəy, - demişdi, - sadəcə olaraq ehtiyatlı olun, imkan verməyin ki, düşmən istəyinə nail olsun.

İndi düşündükcə Təmkin üçün qəribə suallar meydana çıxır: niyə o zaman Eynəkəbəyli belə ciddi məsələyə həddən artıq soyuqqanlı yanaşdı? Sonradan Təmkin dəfələrlə xahiş etsə də, Eynəkəbəyli nə üçün həmin surəti ona qaytarmadı? Cəmil həbs edildikdən sonra nə üçün bizi məcbur edirdi ki, onu müdafiə edək? Təmkin həbs edildikdən sonra Eynəkəbəylinin yardımı ilə çap olunan "Çağ" qəzetində həmin planın kompüterdən çıxması nə demək idi?

Həmin gün Təmkin Bakıya gedəcəyi ikinci vaqonun qarşısına çatanda, rayon şöbəsinə ayrılmış nəzarətçilərdən birinin kiminə mübahisə etdiyini gördü. Qaranlıq olduğu üçün kimliyini bilmədi. Ancaq başa düşdü ki, həmin şəxs onların vaqonlara nəzarət etmələrinə qarşı çıxır və kimin onlara belə ixtiyar verməsini soruşurdu.

Təmkin mübahisə edənlərin yanına çatdı. Birinin həmin reysə nəzarət edən qrupun rəhbəri Şəfa olduğunu dəqiqləşdirdi. Ona yaxınlaşdı:

- Şəfa, mübahisə eləmə, işlə məşğul ol, - dedi.

Şəfa mübahisə etmədi. Birinci vaqona tərəf getdi. Həmin şəxs bu dəfə Təmkinlə mübahisə etmək istədi. Ancaq Təmkin onu vaqona keçməyə, kupədə söhbət etməyə dəvət etdi...

Kupenin işıqları yananda Təmkin həmin şəxsin kimliyini tanıdı. Rayonda "Qırat" ləqəbi ilə məşhur olan Kamal idi. Kamalın qeyrətli, vətənpərvər, cəsarətli oğlan olduğunu bilirdi. Odur ki, birbaşa adı ilə ona müraciət etdi:

- Öyləş, Kamal bəy!

- Əşşi, bəy nədi ey?

- Bəs nə deyim?

- Eləcə Kamal, vəssalam.

- Yaxşı, əyləş Kamal!

- Sən mənə hardan tanıyırsan?

- Dərd orasıdır ki, bu böyüklükdə belə başımızın üstün alıb, amma hələ adamlar bir-birini yaxşı tanımır.

- Əşşi, tanıdıq, tanımadıq, kimin qeyrəti nəyə çatırsa, onu da eliyir.

- Yox, Kamal, hamı gördüyü işi birləşdirsə, daha yaxşı olar.

- Bağışla, qaçaq, səni tanımadım axı!

- Mənim adım Təmkindir!

- Hə!... O, Bakıda mitinqlərdə danışan Təmkin sən sən?

- Belə də!.. Bir-iki dəfə danışmışam.
- Lap yaxşı! Bağışla, tanımadım. Bir-iki ildə Bakıda işləməli olmuşam. Ona görə də rayonun adamlarından əlaqəm bir az azalıb. Amma düzünü sənin çıxışlarının, demək olar ki, çoxuna qulaq asmışam. Üzünə demək olmasın, pis danışmışam. Bəzi sola-sağa vurmağın da var! Amma...

- Mitiqədə danışmağı indi-indi öyrənirik, Kamal. Ona görə də səhsiz keçinmək olmur.

- Yaxşı, bu öz yerində. Təmkin müəllim, bu uşaqları siz təşkil eləmişsiniz ki, vaqonlara nəzarət eləsinlər?

- Hə!

- A kişi, erməni qalıb o yanda, vaqonlarda erməni axtarırsınız?

Təmkin nəzarətin təşkil edilməsində güddükləri məqsəd haqqında Kamala ətraflı danışdı. Kamal Təmkinlə razılaşdı:

- Bunlar çox yaxşı ey, müəllim, amma uşaqlara onda gərəkdir bir az təlimat da verəsiniz.

- Nə bərədə?

- Camaatla pis rəftar edirlər. Bakıdan bu səhər düşmüşəm. Aşağı kupelərin qapılarını açırdılar, qadın demirdilər, uşaq demirdilər...

Təmkin Kamalı başa düşdü:

- Bunu düz deyirsən. Belə giley-güzar biz də eşidirik. Amma indi neyləyək? Axı bu uşaqlar məktəb qurtarmayıblar, xidmət dərsi keçməyiblər. Biz də dəfələrlə desək də, belə səhvlərin olması labüddü. Həm də həmin uşaqlar sırf öz xərcləri ilə gedib-gəlirlər. Gecə də səhərə kimi oyaq qalırlar. Bunu da qiymətləndirmək lazımdı, axı!

Qatar fit verib tərpendi. Kamal biletləri yoxlayan bələdçidən, onun yerini bu kupeyə bilet alan şəxsə verməyini, burda isə onun getməyini icazə verməyini xahiş etdi. Bələdçi razılaşdı.

Təmkinlə Kamal yənə söhbətə başlamaq istəyirdilər ki, Şəfa kupe-dən başını içəri saldı:

- Təmkin bəy, bağışlayın. Üçüncü vaqondan bir sahibsiz zənbil tapıb uşaqlar. İcazə verin qoyaq bu kupeyə. Sahibi çıxmasa, Yevlaxda milis işçiləri ilə birlikdə əyib yoxlayaraq.

Təmkin etiraz etmədi.

On-on beş dəqiqədən sonra Şəfa bir qadınla gəldi. Zənbilin içində nə olduğunu soruşdu. Ağzını açıb zənbilin həqiqətən onun olduğunu

yaqın etdikdən sonra götürüb qadına uzatdı. Təmkin qadından kupeyə keçməyi xahiş etdi:

- Bacı, necə olub ki, zənbili itirmisiniz.

- Oğlum yadımdan çıxarıb qoyub gedib. Biz elə bilməmiş üçüncü vaqonadır biletimiz. Vaqona minəndə baxırıq ki, səkkizinci vaqonun üçüncü-dördüncü yerləridir. Şeyləri götürüb getmişik. Səkkizinci vaqonda duyub düşdüm ki, zənbil yoxdu.

- Nəzarətçi uşaqlardan narazı deyilsən?

- Yox, ay qardaş! Onlar olmasaydı, Allah bilir, indi zənbili kim apar-mışdı...

Kamal getdi. Şəfa da "əməliyyata" nəzarət etdiyini bildirib çıxdı.

Qadın xeyli fikrə getdi. Sonra birdən-birə:

- Təmkin müəllim, o oğlan bura qayıdacaq?

- Hə! Birinci vaqonda bələdçi ilə bir yerdə gedir. Qayıdanda yaqın mənə toxunacaq. Neynirdin ki?..

- Heç! Onun üzündən öpmək istəyirəm. Bayaq xətrinə dəymişəm.

Növbəti stansiyada Kamal perrona düşdü. Qayıdanda bir kağız torbada beş-altı şiş kabab, çörək, mineral su və konyak gətirdi. Təmkin yola çıxanda içmədiyini bildirsə də, Kamal əl çəkmədi. Hiss olunurdu ki, Kamal uşaqların gördüyü işin vacibliyini dərk etdiyindən, Şəfaya dediyi sözlərə görə peşmançılıq çəkir...

Yevlax stansiyasında qatarın xeyli dayandığını nəzərə alıb, Təmkin perrona düşdü. Kamal yorğun olduğunu bildirib, kupədə uzanmaq istədiyini dedi. Təmkin perrondakı su krantında əl-üzünü yudu. Asta addımlarla ikinci vaqona tərəf gələndə, qəflətən onunla birlikdə Bakıya gədən Bakir:

- Təmkin bəy! - deyib özünü onun qabağına verdi. Hay-küy qopdu. Nə baş verdiyini hələ bilməyən Təmkin özünü itirmişdi. Bakir isə Təmkinin qarşısını kəsib bərkəndən qışqırırdı:

- Vağzalı həyətinə qaçdı, qara kurtkəli oğlandı!

Təmkin Bakirin qolundan yapışdı:

- Bakir, noolub ki?

Bakir Təmkinə tərəf çevrildi. Qolunun biləkəndən yuxarı əzələsinə batmış fin bıçağını dartıb çıxardı. Lakin gözü sağa-sola baxırdı:

- Təmkin bəy, ələ bu vaqona çıx, - dedi.

Təmkin işin nə yerdə olduğunu anladı. Dördüncü vaqona qalxdı.

Vaqonların içi ilə ikinci vaqona gəldi. Kupenin çapısını açanda Kamilin yuxuya getdiyini görüb geri qayıtdı. Bələdçinin otağına getdi.

Bakirin qolundan hələ də qan axırdı. Xoşbəxtlikdən bıçaq damara toxunmamış, ancaq əzələnin içərisinə qəder işləmişdi.

Şəfa bir neçə nəfərlə gəlib:

- Bir nömrəsiz maşına oturub qaçdı, - dedi.

Bakir başını yellədi:

- Heyf! Amma sifəti yadımdadı. Kimdise, tapıb görüşərim, - dedi.

Şəfa Bakiri vəğzaldakı tibb məntəqəsinə apardı...

Təmkin mehmanxanada yer alıb, bir qədər dincəldikdən sonra, Şəfa və Bakirə AXC-nin qərargahına gəldi. Konfransın sənədlərini verdi. Bu zaman telefonda Eynəkbəyli ilə danışan AXC fəali Polad, Təmkinin gəldiyini, konfransın sənədlərini getirdiyini ona bildirdi. Sonra Təmkinə səslədi:

- Eynəkbəyli səninlə danışmaq istəyir.

Təmkin dəstəyi götürdü:

- Alo!

- Salam, Təmkin!

- Salam, bəy!

- Rayonda vəziyyət necədi?

- Bir-iki xırda problem var, görüşsək söhbət edərdim.

- Yaxşı, axşam saat altıda səni evdə gözləyirəm.

- Qərargaha gəlməyəcəksiniz?

- Yox! Evdə görüşək. Mənim də sənə deməli sözlərim var. Yaxşı?

- Yaxşı, gələrim!

Dəstəyi yerinə qoydu...

Axşam saat altıda Təmkin Eynəkbəylinin evinə gəldi. Evə daxil olanda AXC İdarə Heyətinin əksər üzvlərinin burda olduğunu gördü. Otaqdakılarla görüşdü, hal-əhval tutdu. Ona suallar verdilər. Qarabağda, rayonda vəziyyət barədə geniş məlumat verdi. Sonra Eynəkbəyli ilə təkbətək söhbət üçün başqa otağa keçdilər. Söhbətə Eynəkbəyli başladı:

- Mənə nəse demək istəyirdin?

- Hə! İstedim təklidə söhbət edim. Əgər məsləhət olsa, İdarə Heyətində müzakirə edərsiniz.

Təmkin Cəmilin haqqında aldığı məlumat, onun gəlişi, məqsədləri barədə fikirlərini çatdırdı. Sonra rayonda, əvvəldən ermənilərə qarşı mübarizədə birlikdə olan bir qrup gəncin "Qarabağ Xalq Yardımı" komitəsinin rayonda tövətdiyi əməldən sonra ayrılıqlarını bildirib, bunun təhlükəli nəticəsi ola biləcəyindən narahatlığını Eynəkbəyliyə çatdırdı. Eynəkbəyli hər iki məsələ haqqında məlumata soyuqcanlı yanaşaraq:

- Belə problemlər gözənilməz deyil, - dedi, - bunlardan narahat olmağa da ələ bir ciddi əsas yoxdu. Sadəcə rayonda təşkilatın özü bu problemləri həll etməli. Əsas məsələ təşkilatın adına xələl gətirən heç bir hərəkətə yol verməməkdir.

Eynəkbəyli Təmkinin gözlərinə baxdı:

- Problemin ən ağır burda, mərkəzdə yaranıb.

- Hansı problem?

- Bilirsən də, Məclisin sessiyasında Zərdüştlə Nemətin bir-birinə itihamları oldu. Nəticədə İdarə Heyətində ciddi fikir ayrılığı yaranıb, heyət bölünüb iki yerə. Etibar, Rəhim, Nemət bir tərəfdədi, qalanlar da digər tərəfdə. Nəcəf bir az bitərəflik göstərir, yeni çalışır ki, fikir ayrılığı parçalanmaya aparıb çıxarmasın. Ancaq, mənə ələ gəlir ki, artıq parçalanma qarşısını almaz prosesdir.

- Bəy, mənə bunun nəticəsi yaxşı olmayacaq. AXC bu gün bütün xalqı təmsil edir. Onun ən yüksək orqanında, liderlər arasında parçalanma, xalqın parçalanmasına gətirib çıxaracaq.

- Bunlar aydınlıq, amma, artıq heç nə mümkün deyil. Onlarla bizim fikirlərimiz bir-birindən kəskin şəkildə fərqlənir. Bu vəziyyətdə isə birgə fəaliyyət mümkün deyil.

- Nədi axı kəskin fərqlənən fikirlər? Bəlkə, qarşılıqlı kompromis tapmaq olar?

- Yox! Dedim ki, artıq gecdi. Vəziyyət ələ həddə çatıb ki, hərəkətə bu iki qrup birgə idarə eliyə bilməz. Bu, daha ciddi faciələr törədir. İndilikdə mənim sənə konkret bir sözlüm, daha doğrusu tapşırığım var. Necə olursa-olsun bu tapşırığı yerinə yetirməlisən.

- İşin xeyrinədirsə, mən hazır.

- Hə! Məsələ belədir, artıq Etibarın da, Rəhimin də, Nemətin də məsələləri, demək olar ki, həll olunub. Onlar ya bu radikal yoldan çəkinməlidirlər, ya da AXC-dən ayrılıb öz radikal addımlarını müstəqil davam etdirməlidirlər. Bunun da axırı olmayacaq, nəticədə özlərini pis

vəziyyətdə qoyacaqlar. Ancaq burda bizi narahat edən Əbülfəz bəydi! Əbülfəz bəy onların tərəfindədi. Çalışıb onu Etibargildən ayırmaq lazımdı. Əbülfəz bəyin xalq arasında nüfuzu güclüdü. İstəmirik ki, o da məhv olsun.

- Bəy, deyəsən mənə hər şeyi açıq demirsiniz. Axı onlar da hərə-katın liderləridi. Bu gün AXC-nin böyük nüfuzla malik olmasının əsas səbəbləri mitinq və tətil hərəkatlarıdır. Mitinqlərin təşkilatçısı Nəmətdi, tətilərin isə Etibar!

- Yox, Təmkin bəy! Təşkilatın nüfuzu təkçə mitinqlərlə, tətilərlə bağlı deyil. Qaldı, belə olmuş olsa da, artıq mitinqlərin, tətilərin davam etməsi bizim xeyrimizə deyil. Bilirsən, burda elə nüanslar var ki, onları hələlik açmaq, danışmaq mümkün deyil. Vaxtı gələndə özün hər şeyi görüb, biləcəksən.

- Bəlkə elə məsələlər var ki, onları açıb demək olar, mənçə elə ciddi məsələ olsa, onları inandırmaq mümkün olsa bu yoldan döndərmək olar.

- Yox, mümkün deyil! Əvvəla, dedim ki, elə məsələlər var onları açıb danışmaq olmaz. İkincisi, açıq danışsaq da, mən Etibarın da, Nəmətin də xarakterlərinə yaxşı bələdəm. Onları öz dediklərindən döndərmək qeyri-mümkündür. Bizə isə, ancaq Əbülfəz bəy lazımdı. Onun da, bilərəm ki, sənə, sizin rayon təşkilatına hörməti çoxdu. Bunu həmişə deyib. İndi sən onunla görüşməlisən, onun Etibardan, Rəhimdən, Nəmətdən ayrılmasında bizə kömək etməlisən...

Təmkin, evdəki digər qonaqlarla xudahafizləşib, qapının kəndarına gələndə, bülbül cəh-cəhini xatırladan zəng çalındı. Eynəkəbəyli qapını açdı. Şairoğlu uzun şərfini boynuna dolamış, başında isti papaq içəri daxil oldu. Bu an rayonda Cahid Hilaloğlu Şairoğlu haqqında dedikləri Təmkinin yadına düşdü. Qapının ağızında onunla soyuq görüşüb, Eynəkəbəyliyə "xudahafiz" deyib çıxdı.

Hava soyuq olduğundan Təmkin taksini saxlatmağı qərara aldı. Taksiniyə əyləşib:

- Yasamala, bazarın arxasına, - dedi.

Yol boyu Təmkin Eynəkəbəylinin dediklərini özlüyündə xatırlayıp, Cahid Hilaloğlunun sözlərini yadına salır, bütün bu oyunları Şairoğlunun qurduğu qənaətinə gəlirdi. Bir neçə dəfə Əbülfəz bəylə görüşməkdən, bu söhbətə qarışmaqdan vaz keçmək qərarına gəldi, taksini sür-

cüsünə geri dönmək haqqında göstəriş vermək istədi. Lakin son anda qərarını dəyişdi: "Yox, hər halda görüşmək məsləhətdi".

Təmkin Əbülfəz bəyi, xalq hərəkatının fəallarından olan Becan bəyin evində, Etibar bəylə və AXC Müdafiə Komitəsinin sədri Məmməd Əlizadə ilə birlikdə şam etdiyi yerdə tapdı. Təmkin də onlarla birlikdə süfrə başında əyləşdi. Becanın həyat yoldaşı Zəminə xanım Təmkinin həmyerlisi və qohumu idi. Odur ki, bu evdə özünü xeyli sərbəst hiss edirdi.

Becan bəy badələri süzdü. Əbülfəz bəy Təmkindən yaxşı bir sağlıq deməsini xahiş etdi. Təmkin badəni əlinə götürdü:

- Bəy, sağlıq deməmişdən əvvəl, istəyirəm Sizdən bir söz soruşum.

- Buyur!

- Bəy, indi AXC-nin nüfuzu artıb, demək olar ki, hakimiyyətə real təsir göstərə bilər. Demək, AXC-nin, yəni əsl xalq nümayəndələrinin özünün hakimiyyətə gəlmək şansı xeyli reallaşıb. Ancaq, bir məsələ mənə narahat edir. Belə olsa, dövləti kimlər idarə edəcək? Bu, bir problem kimi qarşıya qoyulub, həll edilib, yoxsa?

Əbülfəz bəy bir az fikrə getdi:

- Sual, ağır sualdı. Bu barədə çox söhbət olmaq olar. Konkret olaraq bu barədə heç bir məsələ müzakirə edilməyib. Ancaq mənim fikrim, yəni şəxsi qənaətim budur ki, Nəcəf bəy birinci şəxs olmalıdır. Fəqət, sağında Eynəkəbəyli, solunda Etibar bəy olmaqla! Radikalizm tərəfdarları ilə, liberalizm tərəfdarlarının mövqelərini, mənçə Nəcəf bəy ortaq məxrəcə götürə, ölkəni idarə edə bilər. Bu mənim şəxsi fikrimdir.

Təmkin gülümsündü:

- Əbülfəz bəy, bu badələri, başda Siz olmaqla, həmin üçlüyün birliyi sağlığına qaldırmağı təklif edirəm.

Badələr boşaldı...

Xeyli söhbət olədilər. Təmkin daxilində qərar verdi: Eynəkəbəylinin dediklərinin üstünə gəlməmək və bunu, özü üçün sirr olaraq saxlamaq! Həmin görüşdə Etibar bəy, üç gündən sonra çağırılacaq mitinq haqqında məlumat verdi, Təmkinin çıxış etməsi nəzərdə tutulduğunu bildirdi...

Təmkin sonralar öz-özünü qınayırdı ki, gerek həmin gün, Əbülfəz

bəyin radikal və liberal qanadları birləşdirmək üçün çalışdığını və Etibar bəyin ona etiraz etmədiyini biləndə, Eynəkəbəyli ilə olan söhbəti açıqlayırdı. Kim bilir, bəlkə də bu, sonrakı çox hadisələrin, anlaşılmaqların qarşısını almaqda mühüm rol oynayırdı. Ancaq, artıq gec idi. Və İndinin özündə də Təmkin Eynəkəbəyli ilə, onun evində elədiyi söhbəti üreyində gəzdirməkdə davam edir, həтта, onun özü ilə də, bir dəfə olsun bu haqda söhbət açmır, həmin mövzuda danışıqlarını ona xatırlatmamağı üstün tuturdu. Niyə? Bax bunu özü də bilmirdi. Bəlkə gecikmiş məlumat hesab edir, kimlərsə, vaxtında bu haqda heç kəs demədiyinə görə onu qınayacaqlarından ehtiyat edir? Ola bilsin ki, bu günün özündə, müxtəlif siyasi təşkilatlarla başçılıq edən üç lider arasında konflikt yaranmasından, yaxud yaranmış konflikti dərindən təhlil etməsindən, bunun isə ümumən xalqə, Vətənə zərər vuracağından ehtiyat edir? Hər halda özü də başa düşməyi səbəbdən həmin söhbəti hələ də qəlbində saxlayır!

Üç gündən sonra Azadlıq meydanında çağırılan mitinqdə Təmkin çıxış etdikdən sonra, tribunaya, onun ünvanına bir məktub gəldi: "Təmkin, mitinqdən sonra hökumət evinin arxasında, 3-cü qapının qarşısında səni gözləyəcəyik. Mütləq gəl. Tələbə yoldaşların".

Xətti o saat tanıdı. Əlfirənin xətti idi. Təmkinin ağılına da gəlməzdi ki, Əlfirə mitinqə gələr və ona məktub göndərər: "Görəsən ayrı kimlərdir?.."

Mitinqdən çıxanda, Bakirə Şəfa onu araya aldılar. Təmkin etiraz etsə də, Bakir və Şəfa onunla razılaşmadı...

Üçüncü qapının qarşısında Əlfirə, Təmkinin tanımadığı bir qadınla dayanmışdı. On bir illik ayrılıqdan sonra bu, Əlfirə ilə onun ilk görüşü idi!..

- Salam, Əlfirə!

- Salam, Təmkin!

- Necəsən? Nə var, nə yox?

- Belə də!.. Sən necəsən?

- Yaxşıyam, Əlfirə! Evdə, eşikdə nə var, nə yox? Uşaqlar böyüyür?

Əlfirənin nədənsə narahat olduğunu hiss etdi Təmkin. Əlfirə dö-nüb, yanındakı qadını təqdim elədi:

- Rəna mənim xalam qızıdır, tanış ol!

- Çox yaxşı, Rəna xanımla tanış olmağıma şadam.

Rəna xanım minnətdarlıq etdi. Sonra:

- Yaxşı, siz söhbət eliyin, mən də univermağa girib, fırtanıb qayıd-ram.

Rəna xanım getdi.

- Nə yaxşı gəlmisən, Əlfirə!

- Keçən dəfə də sən çıxış edəndə burdaydım.

- Doğrudan? Necə çıxış etdim?

- Lap yaxşı, xoşuma gəldi.

- Rəna xanımla gəlmişdiniz onda da?

- Hə! Rəna Bakıda ərdədi. Özü həkimdi, yoldaşı mühəndis...

- Bu həm də sənin yoldaşının bacısıdır, eləmi?

Əlfirə duruxdu. Başını qaldırıb Təmkinin üzünə baxdı. Gözlərində qərribə, istehzaya bənzər bir təbəssüm əmələ gəldi:

- Yox, bu başqa xalamın qızıdır. Rəna bizim haqqımızda hələ o vaxtdan hər şeyi bilir. Çox üreyitemiz qızıdır. Elə məni o dəfə də, indi də mitinqə gətirən Rənadır.

- Doğrudan? Onda mən ona minnətdar olmalıyam ki!

- Lazım deyil, Təmkin!.. - Təmkinin saçına nəzər saldı. - Saçların əməlli-başlı aqarib.

- Hə! Xüsusilə, son vaxtlar! Bu hadisələrin fikrini çəkirəm, yeğin ona görə...

- Təkcə bu hadisələrin?

- Həm hadisələrin, həm də...

Əlfirə yenə Təmkinin gözlərinə baxdı:

- Niyə yarımçıq kəsdin, həm də nə?

- Həm də sənin, Əlfirə! Yaddan çıxara bilmirəm.

- İnanmıram!

- İnan, Əlfirə!

- Onda inanardım ki, bir dəfə olsun axtarıb tapardın məni.

- Yox, Əlfirə! Səni tapmaq, görüşmək hər gün, hər saat üreyimdən keçir. Amma, yaxşı deyil, ailən, uşaqların var, nə deyərler?

Əlfirə gülümsündü:

- Nə deyəcəklər? Tələbə yoldaşırıq, görüşürük, vəssalam.

- Demək, səninlə görüşməyimə etiraz ələmirsən, eləmi?

- Eh, Təmkin!..

- Əlfirə, nəse narahat kimi görünürsən?
 - Yox, qətiyyətlə!
 - Bəlkə, evdə, ailədə söz-söhbət var.
 - Yox, Təmkin! Ailədə nə söz-söhbət olacaq. Mən çox xoşbəxtəm, sən necə arzulaşırdınsa, eləcə də səadətini qurdum, Təmkin!
 Əlfirənin gözləri doldu. Təmkin istədi əlini uzadıb o yaşları silsin. Ancaq ailəli qadının gözünün yaşını silməyi qəbahət hesab etdi.
 - Yox, Əlfirə, sən nəse narahatsan.
 - Birce narahatçılığım var, Təmkin, o da sənsən, vəssalam! Başqa heç bir narahatçılıq yoxdur. Şükür allaha, ev-əşik, dolanışıq lap yaxşıdır.

- Amma heç dəyişməmişən, elə bil həmin Əlfirəyə.
 - Kompliment üçün sağ ol!
 - Kompliment demirəm. Doğru sözümdü. İyirmi iki yaşlı Əlfirə ilə otuz üç yaşlı Əlfirənin bir fərqi hiss etmirəm.
 - Ola bilməz fərq olmamış olsun.
 - Varsa da, mən hiss etmirəm.
 - Yaxşı, de görüm yoldaşın necə qadındı? Səni başa düşür?
 - Yaxşı insandı, Əlfirə! Sənin bərəndə hər şeyi bilir.
 - Bəs qışqanmır?
 - Əvvəllər qışqanırdı. Sonra inandırtdım ki, bizim aramızda heç nə...
 - Yaxşı, Təmkin! Nə olmalıydı axı bizim aramızda?
 - İncimə, yəni onu inandırmaq üçün, qışqanclıq hissini boğması üçün deməliydim!

- Təhsili var?
 - Hə, ali təhsilli müəllimdi.
 - Amma, o zaman mənə yazdığı məktuba görə elə bilirdim...
 - Məktubu o yazmamışdı, Əlfirə!
 - Yox a? Bəs kim yazmışdı?
 - Onu yazan başqası idi. Məni sevirdi, ona görə...
 - Belə de... Deməli sənin eşqinlə yanan hələ üçüncüsü də var?
 - Gəl bu bərəndə danışmayaq, Əlfirə!
 - Nə deyirəm? Onda de görüm, övladınız olmamasında kim günahkardı?

Təmkin Əlfirədən belə sual gözləməirdi.

- ...

- Mən dua etməmişəm, indi görürsən, övladınız olacaq. Özün də oğlun olacaq. Düzünü desəm, yuxusunu da görmüşəm.

- Doğrudan?
 - Aha! Qeşəng, totuq, ağıllı bir oğlun olacaq.
 - Nədən bilirsən axı?
 - O sirdir?
 - Mənə də açmaq olmaz?
 - Sənə heç olmaz!
 - Qəlbin de özün kimi gözəldi, Əlfirə!
 - Bu da ikinci kompliment.
 - Yox, həqiqi sözümdü. Sənin yerinə kim olsa, ömürlük nifret edərdi mənə. Amma sən...
 - Yaxşı, Təmkin, bu bərəndə danışmayaq. Kaş bacaraydım sənə nifrət etməyi, amma, neyləyirəm?..

Her ikisi susdu. Əlfirə sumkasından yaylığını çıxarıb gözlərini sildi. Bu anda Təmkində özünə qarşı nifrət yarandı. Əlfirənin ailəsi, uşaqları olmasına, xoşbəxt həyatına baxmayaraq, hələ də onun eşqi ilə yaşadığını görüb, dünyalar boyda geniş ürəkli bu azəri qızına verdiyi mənəvi əzablara görə nifret etdi özüne.

Kameranın qapısı tarak-turukla açıldı. Nəzərətçilərdən biri, bir əlinde söykənəcəyi olmayan kürsü, o biri əlində qayçı kameraya daxil oldu:

- Təmkin sənsən?
 - Bəli!
 - Əyləş.

Təmkin heç nə başa düşmədi. "Əmir"ə tabe olub, kürsüdə oturdu. Nəzərətçi bir "Xalq qəzeti"nin ortasını çırıb, Təmkinin başından keçirib boğazına saldı. Sonra qəzetin qabaq hissəsini yuxarı qaldırıb:

- Əlinlə tut! - deyər emr verdi.

Təmkin əlləri ilə qəzeti havada saxladı. Nəzərətçi qayçını işə saldı. Təmkinin saçını qaydaya salıb, çıxdı.

Təmkin süpürgəni əlinə aldı. Əvvəl saçının tükleri tökülmüş yeri süpürdü. Sonra döşəmə əskisini islatdı, həmin yeri səliqə ilə sildi. Tük qalmadığına əmin olduqdan sonra əllərini yudu, yaş əllərini bir-iki dəfə saçına çəkdi. Dəsmalı götürüb əllərini, saçını quruladı. Sonra gəlib

tumboçkanın gözündən bir alma götürdü, dişlədi, yeyib, cecəsini zibil qabına atdı. Yenə əllərini yudu, dəsmalla quruladı. Keçib çarpayıya uzandı...

Təmkin Əlfirə ilə görüşdən ayrılıb, Bakir və Şəfa ilə birlikdə mehmanxanaya gəldilər. Mərtəbədə iyirmidən artıq adam Təmkinə gözle-yirdi. Təmkin onlarla görüşdü. Bir qədər söhbətləşdi. Rayona yola düşəcəyini bildirib, üzrxahlıq edərək onlardan ayrıldı.

Səhər qatardan düşüb birbaşa qərargaha gəldi. İqam Eldar bəyin, səhərə yaxın gəlib müdafiə qərargahının otağında yatdığını dedi. Təmkin onu narahat etməyib İqamdan hal-əhval tutdu. Aldığı ilk məlumat Təmkinə narahat etdi: Aşağı kənddə camaat mitinqə qalxıb Xuraman Abbasovanın işdən çıxmasını tələb eləyir. Rayonun başqa kəndlərində də kolxozçular üsyan qaldırırlar...

Təmkin qaz peçinin yanında əyləşib fikrə getdi...

- Sabahın xeyir, Təmkin bəy, gəlmisən?

Eldar idi. Müdafiə qərargahının otağından çıxıb idman hərəkətləri edə-edə Təmkinə baxırdı.

- Sabahın xeyir, Eldar bəy!

- Bakıda vəziyyət nətərdi?

- Elə burdakı kimi!

- Burda vəziyyət qarışıb.

- Bilirəm, İqam dedi. Bəs niyə imkan vermisiniz? Qabağın almaq mümkün deyildi?

- Biz niyə qabağın alırıq? Hökumət özü tədbir görsün.

- Yox, Eldar bəy! Bu qarışıqlığı kimlərsə məqsədli şəkildə təşkil edir. Sabahısı gün bunun hamısını bizim ayağımıza yazacaqlar.

- Eh, rəhmətliyin oğlu, yazayazay otursunlar.

Təmkin Eldara yaxın gəldi:

- Eldar bəy, keçək otaqda söhbət edək.

Otaqda Təmkin Cəmil haqqında ona verilən məlumatları, Cəmilə olan söhbəti, Bakıda, AXC rəhbərliyində yaranmış vəziyyəti ətraflı danışdı. Bunların hamısının bir yerdən idarə olunduğuna şübhə etmədiyini, nəşə ciddi bir məqsəd qarşıya qoyulduğunu dedi. Eldar xeyli fikrə gətdi. Handan-həna diləndi:

- İndi neyniyək, erməniyi buraxıb, bu tərəfnən məşğul olaq?

- Bu saatki vəziyyətdə bu tərəfin problemi erməni problemindən geri qalan deyil. Məncə mütləq bunun rayonda genişlənməsinin qabağın almaq lazımdı.

- Hökumət alsın də...

- Hökumət almayacaq.

- Biz də camaatı sakitləşdirmək istiyirik, deyəcəklər satqındılar, vəzifəliyə xidmət eliyirlər. Biz xalq cəbhəsi adlanırıq. Xalq Cəbhəsi xalqın sözün deməli, vəzifəliyə müdafiə etməli döyül.

- Sənilə razıyam. Amma, inan, bu, oyundu. Kəndlərdə, hərəsində beş-on adamı öyrədiblər, bu işləri törədən onlardır.

- Yox ey, indi biz gedib həmənlər kəndlərdə tribunuya çıxıb, desək ki, ay camaat, bu oyundu, camaat bizə inanar? Onda hamı bizdən üz döndərər, çağıraraq gəlməzlər, tək qalırıq erməniyə üz bəzül!

Təmkin Eldarın fikrində də həqiqət olduğunu şübhə etmədi:

- Onda təcili Dayaq Dəstələrinin sədrini çağıraraq, əlaqələndirmə şurasının iclasını keçirək. Hansı kəndlərdə əhali ayağa qalxıbsa, onları dəstəkləyək. Ancaq başqa kəndlərdə özbaşına belə məsələ qaldırılsa, rayon şöbəsinin onu müdafiə etməyəcəyini rəsmi bildirək.

- Tutaq ki, bunu elədik. Axı bu iş təkcə bizim rayonda döyül, o biri rayonlarda da var. Elə rayon var ki, katibin istefasını tələb eliyir.

- O biri rayonlar başqa, bizim rayon başqa. Əvvəla bizim rayon ermənilərlə həmsərhəddir, burda diqqəti düşməndən müdafiə olunmaqdan çəkindirmək, camaatın başın belə işlərə qoşmaq bizə bəha başa gələr. Gəl görək bir kolxoz sədri çıxıb, başqa kolxoz sədri qoymaqla camaatın güzəranı düzələsidi? Yaxud bir katibi çıxarıb, başqa katib qoymaqla?.. Bu quruluş dəyişməsə, təzə gələn də köhnə işlədiyi qayda ilə işləməyə məcburdu. Ona görə də bu oyunların qurulmuş olduğunu camaata açıq deyək, onun əhaliyə heç bir xeyri dəyməyəcəyini izah eliyək.

- Eliyin də, qardaş. Təbliğatdı, siyasətdi, bunnar sənnikdi, elə, başa sal camaatı qaxılсын otursun yerində. Ta, yoxsa mən zornan camaatı oturdası döyüləm kil.. Erməniyə atmaq üçün aldığımız silahların bəlkə camaatı susdurax?

- Yox, Eldar bəy, silahla, zorla yox. Camaatı başa salmalıyıq, inandırmalıyıq.

- Başa salın də, inandırın, qoyun sakitləşsinlər. Mən nə deyirəm ki?..

- Məni narahat edən bir də bizdən ayrılan cavanlardı. Qorxuram bu oyunlar bizim ayağımıza yazıla, sabah onlar bizdən tamam üz döndərələr. Axı onlar deyirdilər ki, siyasətdən qırxada durmalıyıq.

- Əşi, onnar özdəri bilər. Mən gedib kimesə yalvarası döyüləm ki, gəl torpağı qoruyaq. Bu torpaq onların da torpağıdı, mənim də. Onnarın da dedə-babasının qəbri bu torpaqdadı, mənim də. Kim biznən bir yerdə olmaq istiyir, buyurajax, kim istəmir, xoş gəldi.

Eldar bir an fikrə gedib, sözüne davam etdi:

- Yadıma düşmüşkən, deyim. Sən təkbaşına heç yere getmə. Qulağıma söz-söhbət çatıb. Onnar sənə nəse bir şey eləmək istiyirlər. Bəlkə də o Yevlaxdakı hadisənin törənməsindən onların xəbəri var.

- Ola bilməz, mən inanıram.

- A kişi, mən sana söz deyirəm. Mənim dostdarımı mənənin yaxşı tanıyıyassan ki! Açığı, onnar qərara gəliblər ki, bu rayonu sən parçalıyırsan. Bunu mənim özümə də dedilər. Mən nə qədər elədim inandıra bilmədim. Bilirəm ki, onnar qansız uşaqlardı, özünü gözdə. Bakir-nən Şəfaya tapşırılmışam, hara getsən, onnara də sənənə getsinlər.

- Əgər onlarda belə bir fikir yaranıbsa, bir yerdə görüşək, söhbət-ləşək, mən izah eliyim ki, məqsədim nədi.

- Onnar elə uşaqlardı ki, bu siyasətdi, ədəbiyyatdı, filandı, belə şeylər başlarına giresi döyül. Beyinnərinə bir şey batdı, qutardı. Onu ordan çıxartmaq mümkün deyil. Sən onların aləmin başa düşməsən ey, ay müəllim. Onnarın da öz dünyası, öz fəlsəfəsi var. Nəyşə, qayıdax əvvəlki söhbətə. Mən özüm onnaran tez-tez görüşürəm. Çalışıb inandıraram ki, sənin istəyin odu ki, rayonda parçalanma olmasın. İnanmasalar, narahat olma. Bu, belə! Bunu qutardıq. İndi bu kənddərin məsələsin neyniyək deyirsən?

Uzun məsləhətləşmədən sonra, həmin gün İdarə Heyətinin yığıncağında, səhəri isə Əlaqələndirmə Şurasını yığıb orda müzakirə etmək qərarına gəldilər...

İdarə Heyətində fikir yekdiil oldu: bu proses dayandırılmalıdır!

Əlaqələndirmə Şurasında kənd Dayağ Dəstəsinin "yeni sədri" seçilmiş Cəmil bu prosesin zəruri olduğunu inandırmağa çalışsa da, Təmkinin və rayon şöbəsinin digər fəallarının izahatını dinləyib, bu hərəkətlərin yolverilməz olduğuna ümumi razılıq əldə edildi. Şüaranın

iclasının axırında Cəmil özü də çıxış edərək, qərara təbə olacağına, bu prosesin dayandırılmasına çalışacağına söz verdi.

Səhər isə rayon şöbəsinə onun "ultimatomu" gəldi: "kənd Dayağ Dəstəsi AXC rayon şöbəsinə tanımır və bundan sonra müstəqil fəaliyyət göstərir!"

Xuraman Abbasova SSRİ Xalq Deputatı idi. Kənddə mitinqlər keçirilən zaman o, Moskvada, SSRİ Xalq Deputatlarının növbəti qurultayında idi.

Təmkin vəziyyətin daha da gərginləşdiyini görüb, Cəmilə danışmaq üçün rayon təşkilatından nümayəndələr göndərilməsini təklif etdi.

Gedən nümayəndələr heç bir razılıq əldə edə bilməmiş, hətta "Təmkin kəndə gələrsə, həyatına cavabdeh deyilik" deyə xəbər də göndərilməmişdi. Səbəb isə, Eldarın bir gün əvvəl dediyi kimi, uydurma "arqument"ə əsaslanmışdı: "Təmkin Xuraman Abbasovanın adamıdır. Hətta, guya mitinq başlayan kimi Təmkin təcili Moskvaya getmiş, orda X.Abbasova ilə görüşərək tapşırıqlar almışdır".

İdarə Heyətinin qərarı ilə, Təmkinin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün ailəsini kənddən çıxarmaq, bir müddət rayon mərkəzində yaşamaq, kəndə getməmək tapşırıldı...

Bir neçə gün sonra AXC-dən zəng vurub qonşu rayonda yaranmış vəziyyətlə əlaqədar Mərkəzdən nümayəndə göndərildiyini, onunla birgə ordaki vəziyyətə nəzarət etmək haqqında Təmkinə də tapşırıq verildiyini bildirdilər.

Təmkin, Eldarla və rayon şöbəsinin bir qrup fəali ilə birgə qonşu rayona getdilər. Burda vəziyyət həddindən artıq gərgin idi. Rayonun əhalisi iki yurə bölünmüş, hər iki tərəf silahlanaaraq bir-birinə qarşı durmuşdu. Təmkindən və Eldardan sonra AXC-dən gələn nümayəndə camaat qarşısında çıxış etdi. Onları barışığa, qardaş qanı axıtmamağa çağırırdı. Bu hərəkətlərin, düşmənimiz olan erməniləri sevindiriyini bildirdi.

Gecə saat on iki radələrində, bu rayonda qalmaq qərarına gələn AXC nümayəndəsi ilə xudahafizləşib geri döndülər. Rayon mərkəzindən bir qədər aralı, traktorlarta, lafetlərlə yolu kəsmiş, tonqal qalayıb başına toplaşmış əlisilahlı adamlardan biri, Təmkinin əyləşdiyi maşına yaxınlaşdı:

- Təmkin kimdi?

Qabaqda əyləşmiş Zöhrab əli ilə arxada oturan Təmkinin qıcına vurub, məşinin pəncərəsindən:

- Təmkin mənəm, - dedi.

Kənardan Zöhrabın üzünə diqqətlə baxan başqa bir nəfər:

- Yox, o deyil, - dedi, - mən Təmkinini tanıyıram.

Təmkin məşinin qapısını açıb yerə düşdü:

- Mənəm!

Həmin oğlan yenə diləndi:

- He, Təmkin budu!

Bir anda xeyli adam Təmkinini araya aldı. Bir nəfər qoşalılıq ev tüfəngini Təmkinin sinəsinə dirədi. Çaxmaqlarını çəkib, hazır dayandı.

Zöhrab qabağa gəldi:

- A kişi, dayan görüm, neyniyrəsən?

Kənardan kimsə qışqırdı:

- Pəpşi, at də!..

Pəpşi deyilən gözünü Təmkindən çəkmədən:

- Əli bəy desin, sonra, - dedi.

Adamların içərisindən bir nəfər Təmkinə yaxınlaşdı:

- AXC-dən nümayəndəni sən gətirmisən?

Təmkin uzun izahata ehtiyac hiss etmədi:

- He, mən gətirmişəm, noolub ki?

- Sən niyə bizim rayonun işinə qarışırsan?

- Göstəriş veriblər!

Elə bu an Təmkinin yanına çatan Eldar vəziyyəti görüb bir an durdu. Qəflədən sağ əli ilə tüfəngi yuxarı qaldırdı:

- Bu nədi, utanmırsınız? Biz bu silahı iki ildə erməniyə tuşlamışıq.

Əli bəy deyilən, Təmkinini sorğu-suala tutan adam Eldarın üzünə baxdı:

- Sən kimsən?

- Mən? Mənim adım Eldardır!

Qarabağda müdafiə işinin yüksək səviyyədə təşkili ilə bağlı Eldar az vaxtda, bütün region rayonlarında məşurlaşmışdı. Əli bəy onun adını eşidən kimi:

- Eldar bəy, tanışlayın, - dedi, - keçək sən, mən, Təmkin, RAF-da oturaq, söhbət edəək.

Eldar etiraz etmədi.

RAF-da Əli "bəy" Təmkindən onların rayonunun işinə qarışmamağı xahiş etdi. Eldar söhbəti uzatmadı:

- Özüünüz məsələni davasız, qırğınsız qurtara biləsinizsə, qarışmırıq.

Əli bəy Eldara söz verdi ki, heç bir dava, qırğın olmayacaq, bizim tələb etdiyimiz adamı katib qoyandan sonra, hamı dağılısacaq...

Təmkin xeyli sonra öyrənmişdi ki, Əli "bəy" həmin rayonun sakini deyil, bir müddət əvvəl rayona gəlib, indi isə rayonda "katib" oyununa başçılıq edir: "Demək, Cəmil tək deyil. Regionun rayonlarına emissarlar "əzam" edilib".

Təmkin onu da öyrəndi ki, Cəmil günəşiri həmin rayona gedir, məhz Əli bəylə görüşür, təkbətək söhbət edib qayıdarmış. Qonşu rayonda vəziyyəti nizamə salmaq üçün Əbülfəz bəy özü gəldi. Eldarla, rayon şöbəsinin digər fəalları ilə birlikdə qonşu rayona getdi.

Həmin dövrdə Moskvadan qayıdan Xuraman Abbasova, ona qarşı camaatın qalxmasını katibin təşkil etdiyini güman etdi və öz tərəfdarlarını başına yığib katibə istefa tələbi qoydurdu. Camaatın ayağa qaldirılması məqsədilə AXC rayon şöbəsinə kömək istədi.

Rayon şöbəsinin İdarə Heyəti iki dəfə məsələni müzakirə etdi. Təmkinin və bir neçə digər heyət üzvünün təkidilə katibin istefa məsələsinin AXC rayon şöbəsi tərəfindən qoyulması qərarı qəbul edilmədi. Dekabrın 25-də Əbülfəz bəyin çağırışı ilə Təmkin təcili Bakıya yola düşdü. Rayondakı texnikumun müəllimi Rafiq Əsgərova birgə Bakıya gələn Təmkin, Əbülfəz bəylə Ali Sovetin qarşısında keçirilən mitinqdə görüşdü. AXC sədrinin tapşırığı ilə Ələsgər adlı bir nəfərlə bərabər Rafiqin məşini ilə Çeçenistana, orda olan "silah mafiyası" ilə danışıq aparmağa yola düşdü...

Çeçenistana yola düşməzdən əvvəl Ələsgər hərbi qulluqçuların Bakıdakı yaşayış massivinə getməyin lazım olduğunu dedi. Təmkinlə Rafiqin məşində gözləməsinə xahiş edib bloka daxil oldu. Bir qədər keçmiş polkovnik rütbəli bir zabitlə qayıtdı. Ələsgərin əlində iri bir karton yeşik, polkovnikin əlində isə süni əkil var idi. Yükləri məşinin bəqajına qoydular. Polkovnik korobkanın, ordakı şəxs onlara inanmaq üçün lazım olduğunu bildirdi. Əkil isə, bu yaxınlarda vəfat etmiş qohumunun qəbrinin üstünə qoymaq üçün göndərilirdi...

Təmsin və Ələsgər Xasavıyurd rayonunda, rayon partiya komitəsinin Əli adlı ikinci katibi ilə görüşməli idilər. Əli, onları lazım olan adamlarla görüşdürməli, danışıqlar baş tutardısı, silahların Bakıya gətirilməsini təşkil etməli idi.

Raykomdan Əlinin məzuniyyətdə olduğunu eşidib, ev ünvanını öyrəndilər. Ucqar kəndə getməli oldular. Yağış yağdı. Dağ kəndinin diyə çıxan pəlçıqlı yolları ilə gedib, gecə saat dördə Əlini tapa bildilər.

Əli, polkovnikin göndərdiyi adamları qonaqpərvərliklə qarşıladı. Gecə iken süfrə açdı, qonaqlıq verdi. Qonaqların gelişinin məqsədini öyrəndi. Var qüvvəsi ilə kömək edəcəyinə söz verdi.

Təmsin Xasavıyurd və Qroznıda altı gün qaldı. Bu müddətdə on bir nəfərlə görüşüb söhbət apardı. Ancaq bütün danışıqlar səmərəsiz olurdu. Silahların həddən artıq bahə olmasına görə razılığa gələ bilmirdilər. Nəhayət, onları Qroznıdan xeyli aralı bir silah anbarına apardı. Lakin yolda hər üçünün gözlerini bağladılar və öz maşınları ilə getmələrinə icazə vermədilər. Ehbarda həqiqətən hər növ silah, sursat var idi. Təmsin bu anbarın dövlətdən gizlin saxlanması inana bilmirdi...

Burda aparılan danışıq, qismən razılıqla başa çatdı. Razılıq etməyə əsasən yanvar ayının axırlarında Təmsin hansı silahdan, nə qədər lazımı olduğunu Əliyə deməli, Əli həmin silahları Bakıya gətirib, burda pulu alıb geri qayıtmalı idi.

Belə razılıqla Əli Təmsin və dostları xudahafizləşib Bakıya döndülər.

Dağıstanla Azərbaycanın sərhədində yerləşən DAM postunda yol kəsilmişdi. Onların maşını sərhədə çatanda Əli silahlı bir dəstə milis işçisi maşını mühasirəyə aldı. Təmsin heç nə başa düşmədi. Yoldaşlarına:

- Sakit olun, sizdən nə soruşsalar heç nə bilmirsiniz, - dedi.

Hər üçünü maşından yerə saldılar. Üst-başlarını axtarıb postun qərargahına gətirdilər. Qərargahın yuxarı tərəfində əyləşən, mülki geyimli, bəzurlu şəxsin ilk sualı belə oldu:

- Hardan gəlirsiniz?

Təmsin fikirləşmədən cavab verdi:

- Çeçen-İnquşetiyadan!

- Nəyə getmişdiniz?

- Silah almağa!

Həmin şəxs dönüb, yanında əyləşən polkovnikə baxdı. Bu dəfə polkovnik üzünü Təmsinə tutdu:

- Bilirsiniz sizinlə danışan kimdi?

- Kim olur, olsun! Soruşur, düzün deyirəm. Biz Qarabağdanıq. Orda vəziyyət ağırdı, bizə silah lazımdı.

Mülki şəxs diləndi:

- Vəziyyət ağırdı, hökumət özü nə lazımdısı ələyəcək.

- Eləmir də... Hökumət ələsə bizə nə düşüb ki, ora-bura qaçaq?

Yenə mülki şəxs üzünü Təmsinə tutdu:

- Yaman özündənrazi danışırısan.

- Özündənrazi niyə? Bəyem orda müharibə gətirdiyindən sizin xəbəriniz yoxdu?

Polkovnik ayağa qalxdı:

- Bura bax, cavan oğlan, əvvəl kiminlə danışdığını bil, sonra da sözlərinə bir az fikir ver. Mən Xaçmazın milis rəisiyəm, bu kişi də Qusarın!

Təmsinin yadına "26-lar" kinosu düşdü:

- Noolar rəis olanda? Rəis Allahın bacası oğlu deyil ki, o da azərbaycanlıdır də...

Bu vaxt qərargaha daxil olan leytenant Əlini alına aparıb, fəraqat dayanaraq raport verdi:

- Cənab rəis, maşında heç nə tapılmadı.

Mülki geyimli şəxs ayağa qalxdı:

- Yəqin, ayrı maşınla göndəriblər. Eybi yox, özü ki, boynuna aldı.

Məncə vaxt itirməyinə dəyməz. Aparaq şöbəyə.

Polkovnik də razılıqda.

Təmsini, Rafiqi və Ələsgəri - hər birini ayrı-ayrı maşınlarla əyləşdirib, hərəsinə üç milis işçisini nəzarətçi qoydular...

Qusar rayon Daxili İşlər Şöbəsinə onları növbətçi otağına saldılar. Xeyli keçdikdən sonra növbətçi onlara müraciət etdi:

- Təmsin başınızdı?

Təmsin başını qaldırdı:

- Mənəm!

- Telefona cavab ver!

Təmsin dəstəyi əlinə aldı:

- Alo!
- Təmkin müəllimdi?
- Bəli!
- Salam!
- Salam...
- Aya, nə hoqqa töretmişiniz?

Telefondakı şəxsin danışıqı nəse ona doğma gəldi:

- Bağışlayın, danışan kimdi?
- Şəmsəddindi!
- Hansı Şəmsəddin?
- Tanımadın? Heç olmasa kəndimizdə direktor işləmişən?
- Dayan görüm, Quzanlı Şəmsəddin?
- Quzanlı yox, Çullu!
- Müzəffərin qardaşı de...
- Hə, axır ki, tapdın.
- Bəs hardan danışırısan?
- Evdən!
- Bakıdan?

Telefonun o başında Şəmsəddinin güldüyünü hiss etdi:

- Bakı nədi, ay müəllim? Mən Qusarda işləyirəm. Bu rayonun prokuroruyam.

- Doğrudan?
- Bilmirdin?
- Hardan bilim? Deyirəm axı, ona görə bizi gəcənin vaxtı salıblar bura!

- Bura bax, mən səni yaxşı tanıyıram. Nə soruşsam, mənə kişi kimi düzünü de!

- Buyur!
- Mənə dedilər ki, sən demisən Çeçenistana getmişdik silah almağa.

- Hə, demişəm!
- Doğrudan o cürdü, yoxsa?..
- Həqiqətən silah axtarmağa getmişdik.
- Bəs nooldu?
- Heç nə tapa bilmədik.

- Bura bax, müəllim, mənə düz söz de. Bir şey varsa, özüm durub gəlim, aparım sizi yola salım.

- Yox, doğrudan, heç nə ala bilmədik.
- Mənə "sən öl" deyərsən?
- Sən öl, özüm ölüm bir tapança da tapıb almamışıq.
- Şəmsəddin bir qəder dayandı.
- Yaxşı, müəllim, deyərəm indi sizi buraxırlar. Mən sənə lazım deyiləm?

- Yox, sənin sağlığın bədi.
- Onda hələlik! Dəstəyi növbətçiyə ver.
Növbətçi dəstəyi aldı. "Baş üstə"-deyib onu kiminləsə caladırdı. Bir qəder keçmiş Təmkingili yuxarı, rəisin kabinetinə apardılar. Gecə saat ikini keçməsinə baxmayaraq, rəis kabinetində onlara süfrə açdı. Yeyib-içdikdən sonra maşınlarını verib Bakıya yola saldı...

Səhər saat altıya yaxın Təmkin Rafiqlə bərabər, Ələsgəri evlərinə düşürüb mehmanxanaya gəldilər. Otağa girən kimi Təmkin telefonun dəstəyini götürüb rayona sifariş verdi. On dəqiqə çəkməmiş Eldar telefonda ona cavab verdi:

- Salam, Eldar bəy!
- Salam! Nətəərsən?
- Sağ ol.
- Xeyirdimi? Neçə gündü xəbər yoxdu.
- Qroznıya getmişdik.
- Nəyə?
- Telefon söhbəti deyil. Gələndə söhbət edirik. Rayonda vəziyyət necədi?

- Nə bilim? Katibi dəyişməli olduq.
- Neçə yəni?
- Katibi çıxartdıq, yerinə ispolkomu qoyduqduq.
- Təmkinin bütün bədənini buz kimi oldu. Bir an heç nə deyə bilmədi:
- Axı, İdarə Heyəti qərar verdi ki, olmaz!
- Sonra qərar verdi ki, olar də!..
- Niyə mənə gözləmədiniz? Nə qəder olmasa, Ali Məclisin üzvüyəm axı, gerek mənəm də razılığım olaydı.

- Əşşi, nə bilim, oldu də... Onnan keçib. Gələndə söhbət eliyərik. İndi mən avtovağzala gedirəm. Orda nəse partlayış olub. Gedim götürmə məsələdi.

- Harda olub partlayış?

- Avtovağzalın binasında! Sən nə vaxt gəlirsən?

- Ayın onundan sonra.

- Niyə belə gej?

- Sabah, birigün AXC-nin konfransıdı. Ardınca da, yəqin ki, Ali Məclisin sessiyası olacaq.

- Yaxşı, gələndə söhbət eliyərik.

- Nə deyirəm. Gecən xeyrə qalsın.

- Gejə qurtarıb. Sabahın xeyirli olsun.

- Sağ ol!

- Sağ ol!

Dəstəyi yerinə qoydu. Başını əlləri arasına aldı. Vanna otağından çıxan Rafiq:

- Təmkin bəy, oturu niyə yatırsan? Uzan dəl..

Təmkin qalxdı. Vanna otağına keçdi. Qayıdıb çarpayının üstünə uzandı:

- Rafiq bəy, Eldarla danışdım.

- Doğrudan? Nə tez verdilər?

- Bilmədim! Amma...

- Nə amma?..

Təmkin Eldarın dediklərini Rafiqə bildirdi:

- Bu çox pis oldu. Gərəkdir buna getməyədilər. Rayonda qarşıdurma yaranacaq. Bax mənəm ən çox qorxduğum budu. Bizim rayonda qarşıdurma yarsana, bu dəhşət olacaq, dəhşət!

- İnşallah, heç nə olmaz! - Rafiq Təmkinin həddən artıq narahatçılıq keçirdiyini görüb, ona təskinlik vermək istədi...

Konfrans Elmlər Akademiyasının böyük zalında keçirildi. Ali Məclisin birinci sessiyasında yaranmış vəziyyət, eynilə də konfransda yaranmışdı. Bir tərəfdən Nəmet bəy, Rəhim bəy və Etibar bəy, digər tərəfdən isə Zərdüşt bəy, Leyla xanım, Eynəkəbəyli, Pənah bəy, Hikmət bəy və başqaları çıxış edir, bir-birinə ittihamlar irəli sürürçülər. Tərəflərin güzəştə getmələri üçün Sabir Rüstəmxanlının, Abbas Abdullanın,

Əbülfəz Əliyevin, Nəcəf Nəcəfovun və başqalarının məsləhətləri də əhəmiyyətsiz olurdu.

Vəziyyətin gərginləşdiyi bir məqamda Təmkin, konfransın sədrilərindən biri olan Abbas Abdullaya məktubla müraciət etdi. Məktubda Qarabağdan yenəcə aldığı bir xəbəri konfrans iştirakçalarına çatdırmaq istədiyini bildirdi.

Abbas Abdulla Təmkinə söz verdi. Tribunaya qalxan Təmkin qısa və konkret bir cümlə deyib tribunanı tərk etdi:

- AXC Aqdam şöbəsi bu günlərdə Stepanakertə kütləvi yürüş təşkil edəcəyini bəyan edir və rayon təşkilatlarını bu yürüşdə iştirak etməyə çağırır.

Sədərət və konfrans iştirakçıları bir-birinə dəydi. Təmkinin bu gözəlilməz bəyanatı hamıda çaşqınlıq yaratmışdı. Bir qədər sükutdan sonra Nəmet bəy, heç kəsden icazə istəmədən tribunaya qalxıb AXC-nin İdarə Heyətindən və üzvlüyündən istefa verdiyini bəyan etdi. Sonra isə, iki min nəfər könüllü ilə yanvarın 15-də, əynində kafən Bakıdan birbaşa Qarabağa dinc yürüş təşkil edəcəyini deyib, kim onlara qoşulmaq istəse, etiraz etməyəcəklərini bildirdi.

Sırf dedi-qodularla, ittihamlarla müşayiət olunan konfransın təşkilatı məsələni həll etməyə vaxtı çatmadı. Həmin məsələni həll etmək üçün səlahiyyət Ali Məclisin sessiyasına verildi.

Sessiya konfransa nisbətən daha işgüzar keçdi. Nəmet bəyin, Zərdüşt bəyin, Leyla xanımın istefası qəbul olundu. Əvəzinə, indiyə qədər AXC Məşvərət Şurasının üzvü olmuş Sabir Rüstəmxanlı, alim-hüquqşünas Fəridun Səməndərov və Çənlibel təşkilatının sədri Vurğun Əyyub İdarə Heyətinin üzvü seçildilər. Etibar bəylə Rəhim bəy sessiyada iştirak etməsələr də, Əbülfəz bəyin təklifi ilə namizədlikləri qəbul edildi və onlar da İdarə Heyətinin üzvləri seçildilər.

Yanvarın 11-də Təmkin rayona qayıtdı. Eldarla ilk görüşündə məlum oldu ki, Təmkinin verdiyi proqnoz özünü doğruldur: AXC-nin rayon şöbəsindən ayrılmış həmin gənclər başqa bir neçə nəfərlə birləşərək, özlərinin müstəqil "Haqq cəbhəsi"ni yaradıblar. Rayon şöbəsinin xeyli üzvü də AXC-dən üz döndərərək "Haqq cəbhəsi"nə getmiş, onlarla birləşmişlər. Eldar bildirdi ki, Cəmil də Dayaq Dəstəsinin əksər üzvləri ilə birlikdə "Haqq cəbhəsi" ilə birləşmişdir. Eyni zamanda, Xuraman xanımın rayon İcraiyyə Komitəsinin sədri seçilməsi də böyük narazılıq

ğa səbəb olub. Nəhayət, Eldar məlumat verdi ki, avtovağzalın partladılması da təşkil edilmiş işdi.

Təmkinin Eldardan eşitdikləri nə qədər ağır xəbərlər olsa da, soyuqanlı olmağa, vəziyyəti normal məcrasına qaytarmaq üçün fikirləşib yeni yollar axtarmağa çalışırdı. Ancaq yorğunluqdanmı, nədənmi, indi heç bir qərara gələ bilmirdi. Nəhayət, Eldarla razılışmış bir günlük istirahət etmək üçün evə yollandı.

Təmkin yuyundu, istirahət etmək üçün divana uzandı. Aynurə onun yanına gəldi, əlində bir vərəqə kağız var idi:

- Sənə şad xəbər verəcəyəm!

Təmkin Aynurənin üzünə baxdı. Aynurənin gözləri yaşarmışdı. Təmkin onun sevinc yaşdığı olduğunu duydu:

- Xeyr ola?!

- Muştuluq boyun ol, sonra.

- Yaxşı, muştuluq məndə.

- Sən Bakıda olanda ananla həkimə getmişdik...

Təmkin Aynurədən kağızı aldı. Həkimin verdiyi arayış idi...

Əlfirənin məktubundakı sözləri, Bakıda görüşərkən dediklərini xatırladı: "Dua eləmişəm, sizin övladınız olacaq. İndi görəsən. Hələ yuxusunu da görmüşəm. Qəşəng, totuq, ağıllı bir oğlunuz olacaq!..."

Kameranın qapısı tarak-turukla açıldı. Nəzarətçi səhər-səhər boşaltmaq üçün götürdüyü zibil qabını uzatdı. Təmkin zibil qabını aldı. Qapı yenə tarak-turukla bağlandı. Təmkin həmişəki qayda üzrə döşəyinin altından iki ədəd "Xalq qəzeti" götürdü. Səliqə ilə zibil qabının yanlarını və dibini örtüdü. Sonra süpürgə ilə otağı süpürdü. Ortaya yığılmış zibilli kağızın arasına doldurub zibil qabına atdı. Özünün köhnə alt paltarından olan döşəmə əskisini krantın altında islatdı.

Çarpayıları ortaya çəkib evvəl küncləri, sonra tumboçkaların, stolun altını, axırda isə ortalıqı sildi. Əskini yenə krantın altında yuyub, öz yerinə sərdi. Şap-şapları ilə üstünə çıxdı, ayaqlarının da tozunu sildi. Sabunu götürdü, əl-üzünü yudu. Dəsmalla qurulayanda gözü divardan asılmış oğlu ilə qoşa şəklinə sataşdı. Dəsmalı yerinə sərilib şəklə divardan götürdü. Xeyli baxdı. Sonra çarpayıya uzanıb xatirələrə qayıtdı.

Şad xəbərdən sonra elə bil Təmkinin bütün yorğunluğu çıxmışdı.

Divanın üstündə yuxu onu apardı. Aynurə çağıranda günortadan keçmişdi:

- Təmkin! Ay Təmkin!

- Hə!-Təmkin hövləyə yuxudan ayıldı.

- Səni soruşurlar, nə deyim?

- Kim?

- Tanıyıram!

- Telefonda, yoxsa?

- Yox ey, qapının ağzında dayanıblar.

Təmkin yerindən qalxdı. Aynurə onun üstünə sərdiyi adyalı götürüb o biri otağa keçdi. Təmkin bir az üz-gözünü ovxaladı. Qalxıb qapıya tərəf gəldi. Gözlükdən baxanda rayon şöbəsinin fəalları Əli həkimi, Şahin həkimi və Qəhrəmanı gördü. Cəld qapını açdı:

- Xoş gəlmisiniz, keçin içəri.

Qonaqlar içəri keçdilər. Təmkinlə görüşdülər. Təmkin hər üçünün gözlərindən hiss elədi ki, nəse ciddi söhbətə gəliblər. Paltolarını, papaqlarını soyunub kandardakı asılıqna asdılar. Təmkinin dəvəti ilə qonaq otağına keçdilər. Təmkin gülə-gülə:

- Vaxtında gəlmisiniz, bir yerdə nahar eləyirik, - dedi.

Əli həkim etiraz elədi:

- Nahardan çoxdan keçib, Təmkin bəy! Saat dördün yarisıdır.

- Doğrudan? - Təmkin divardakı saata baxdı, - səhərdən yatmışdım. İndi ayılıram.

Şahin həkim gözlərini qiymdi:

- Hiss elədik!

- Onda, beş dəqiqə məni bağışlayın. Əl-üzümü yuyub gəliyəm.

Təmkin vanna otağına keçdi. Əl-üzünü yudu, qurulandı. Aynurə ona yaxınlaşdı:

- Yemək hazırlayım?

- Yox, onlar yeyib, mən də tək yeməyəcəyəm ki, onların yanında. Çay dəmlə!

Təmkin gəlib qonaqlarla əyləşdi:

- Sizdən çıxmayan iş, nə yaxşı?

Qonaqlar bir-birinin üzünə baxdı. Söhbətə Qəhrəman başladı:

- Təmkin bəy! Neçə gündü sənin yolunu gözləyirik. Eşitdik gəlmisin, neçə saat gəlib oturdun qərargahda, gördük gəlmədin. Ona görə

durub gəldik bura. Bilirsən, rayonda cəbhəni yaradan sənənsən...

Təmkin onun sözünü kəsdi:

- Cəbhəni heç kəs yaratmır, Qəhrəman, xalq bir yere toplaşib öz cəbhəsini yaradır.

- Hər halda qabağa sən düşmüşsən də...

- Yox, elə də deyil. Qabağa da fəal dediklərimiz hamısı, o cümlədən siz də, düşüb! Mən sadəcə olaraq mərkəzlə əlaqə saxlayan olmuşam, əlaqəçi funksiyasını yerinə yetirmişəm.

- Yeni, camaat sənənin başına yığışib də... - Qəhrəman yenə israr etdi.

- O da düz deyil. Bizim rayonda hamı, o cümlədən də mən Eldarın başına yığışmışıq.

Qonaqlar bir-birinin üzünə baxdılar. Bu dəfə Əli həkim dilləndi:

- Təmkin bəy, bu mübahisəyə ehtiyac yoxdu. Yeni başqalarını bilmirik, biz səni tanıyıb, sənənin ağılına güvənib bu təşkilata gəlmişik ki, rayonda birlik olsun.

Təmkin söhbətin nə barədə olacağını təxminən başa düşdü. Əli həkim sözünə davam elədi:

- Özün bilirsən, mənim dağ boyda qardaşım, bir rusun ölümü üstündə neçə aydı dustaqdı. Mən vaxtılı-vaxtında onu yoxlaya, ötürüş də verə bilmirəm. Amma Xalq Cəbhəsinin bir dəfə də olsun tapşırığından imtina etməmişəm. Onu da bilirsən ki, bizim Dayaq Dəstəsində yüzdən çox cəbhəçi var. İndi mən onları saxlaya bilmirəm, hamısı dağılışı.

- Niyə? - Təmkin Əli həkimə baxdı.

- Hamısı deyir ki, biz rayonda parçalanma salan təşkilatın üzvü oluruq.

- Yeni, demək istəyirlər ki, Xalq Cəbhəsi rayonda parçalanma salır?

Təmkinin sualını Şahin həkim cavablandırdı:

- Demək istəyirik yox, Təmkin bəy, deyirik. Bu həqiqətdə də belədir. Ona görə bizim həkimlərin "Loğman" Dayaq Dəstəsi də dağılır.

Bu dəfə Qəhrəman dilləndi:

- Bizim "Xidmət" Dayaq Dəstəsi də həmin vəziyyətdədi.

Təmkin Qəhrəmana baxdı:

- Abdal-Gülablıdan xəbərin yoxdu?

- Orda da eyni vəziyyətdi. - Qəhrəman elavə elədi, - nəinki orda ey, bütün kəndlərdə AXC üzvləri dağılır. Əksəriyyəti də gedir "Haqq cəbhəsi"nə.

Abdal-Gülablı kendi rayonun ən təhlükəli ərazilərindən idi. Bu kənd səkkiz erməni kəndinin arasında yerləşirdi. Odur ki, həmin kənddə də belə vəziyyətin olması Təmkinə narahat etməyə bilməzdi.

Söhbəti yenə Əli həkim davam etdirdi:

- Təmkin bəy, sən burda yox idin. Camaata xəbər verdilər ki, Stepanakertə hücum olacaq, hamı gəlsin. Bütün rayon axışdı meydana. Eldar bəy mikrafonla elan elədi ki, sizi yığmaqda məqsədimiz rayonu idarə edə bilmədiyinə görə katibdən istefa verməyini tələb etməkdir.

Təmkinin elə bil beyninə qan sıçradı:

- Siz nə danışırsınız?

Qəhrəman təsdiq elədi:

- Bəli, hamıya o cür xəbər göndərmişdilər. Elə camaata da ən çox yer eliyən odu ki, onları aldatmışıq.

Şahin xeyli sükutdan sonra başını buladı:

- Nəyşə, vəziyyət gərgindi, Təmkin bəy! Ona görə istədik görüşək, vəziyyəti olduğu kimi sənə çatdırmaq. Nə eləmək lazımdı, məsləhətləşək. Məncə, gecikmədən iş görmək lazımdı. Yoxsa, sonra rayonda vəziyyəti ələ almaq qeyri-mümkün olacaq.

Təmkin ayağa qalxdı. Aynurənin gətirdiyi padnosu aldı. Sonra padnosu bir kənara qoydu:

- Bəs "Haqq cəbhəsi"ndən nə bilirsiniz? O barədə bir şey öyrənmə bilmisiniz?

- Mən tez-tez gedib-gəlirəm, - Qəhrəman məlumat verdi, - bizim uşaqlar hər gün dəstə-dəstə ora gedirlər. Özü də söhbətin əvvəlində də, axırında da sənənin adın çəkilir.

- Mənim? Mənim niyə?

- İzahatı elə aparırlar ki, guya bütün bu hadisələrin səbəbkarı sən-sən. Katibin istefa məsələsini də quran sən-sən.

- Əvvəla, mən axıra qədər bu işin əleyhinə olmuşam. Nəinki katibin, bir idarə müdirinin, kolxoz sədrinin də bizim əlimizlə çıxarılmasına razı olmamışam. Biz gördüyümüz nəheng işlərin içində bu addımlar çox cılız addımlardı və bundan həmişə qaçmışam. İkincisi də, mən dekabrın 26-da rayondan çıxmışam, bir də bu gün gəlmişəm. Mən ne-

cə qura bilərəm burda istefa oyunun?

Qəhrəman:

- Təmkin bəy, - dedi, - onu biz də bilirik. "Haqq cəbhəsi"nin liderlərinə dəfələrlə demişəm də. Amma inanmırlar. Hətta raykomun gözetçisin gətirdilər, o da çıxdı camaatın qarşısında dedi ki, Təmkin gəldi, iki nəfəri saldı katibin yanına ki, deyir ərizəsini verib çıxsin.

Təmkin diqqətlə Qəhrəmana baxdı:

- Doğru deyirsən?

- Hə! Mən durub söz demək istədim. İmkan vermədilər. Cəmil çıxış elədi ki, Təmkin iki gün ərzində getdi, Moskvada Xuramanla görüşdü, qayıdıb onu müdafiə etməyə başladı, indi də xəbər çıxarıb ki, guya Bakıdadı. Amma bütün hadisələri burda idarə edirmiş.

- Mən Bakıda da olmamışam axı!

Qonaqlar yenə bir-birinə baxdı. Təmkin hiss etdi ki, həmin müddətdə onun rayonda olub-olmaması onlar üçün də qaranlıqdı. Şahin həkim soruşdu:

- Bəs harda olmusan?

- Dağıstana, ordan da Çeçenistana, Qroznıya getmişəm. Əbül-fəz bəyin tapşırığı ilə getmişəm özü də. Silah məsələsi ilə əlaqədar danışıq aparmalıydım.

Əli həkim maraqla soruşdu:

- Əbül-fəz bəy bunu təsdiq edər?

- Niyə eləmir? Amma heç onun təsdiqinə ehtiyac yoxdu. Rafiqlə gətirdi.

- Əsgərovla? - Şahin həkim soruşdu.

- Hə! Əsgərovla! Ələsgər adlı bir nəfər də Bakıdan bələdçi qoşulmuşdu bizə. Qayıdanda həbs edib apardılar Qusar millisinə. Ordan da bizim həmyerli, Çullu Müzəffərin qardaşı Şəmsəddin, həmin rayonun prokuroru, bax o buraxdırdı bizi.

Qəhrəman vaxtı dəqiqləşdirmək istədi:

- Bakıdan nə vaxt çıxdınız?

- Dekabrın 26-da.

- Bəs nə vaxt qayıtdınız?

- Yanvarın 5-də, səhərə yaxın. Yanvarın 7-8-i AXC-nin konfransında, 9-10-u Ali Məclisin sessiyasında iştirak edib, axşam çıxmışam Bakıdan.

- Deməli, ayın 4-də sən Çeçenistanda olmusan?

- Bəli!

- Rafiq də bunu təsdiq eliyər?

Təmkin narahat oldu. Sanki istintaq stolunda əyləşmişdi:

- Başa düşürəm, Rafiq təsdiq eləmərsə, demək yalan deyirəm?

Şahin həkim Qəhrəmanın sualına düzəliş vermək istədi:

- Təmkin bəy, Rafiq bizim üçün yox, lazım gəlsə camaatın qarşısında bunu təsdiq edər?

- Niyə eləməsin ki? Yazıq maşını haralara sürmədi?

Əli həkim ovurdunu doldurub-boşaltdı:

- Görün nə oyunlar gedir! Deyəsən bu oyunların kökündə ayrı məqsədlər də var. Təmkin bəy, bəri başdan xahiş edirik, həddən artıq ehtiyatlı ol! Qəhrəman bizə danışdı, orda, "Haqq cəbhəsi"ndə əsas hədəf sənə götürüblər.

Təmkin ayağa durdu. Otaqda xeyli var-gəl elədi. Yenə qayıdıb stulda əyləşdi:

- Bilirsiniz, indi mənim taleyimdən çox rayonun taleyini, Qarabağın taleyini düşünmək lazımdı. Mənim hədəf seçilməyimin ən son, ən ağır nəticəsi odur ki, mənə məhv eliyərlər. Bu elə də bir faciə deyil. Amma bu qarşıdurmanın nəticəsi daha böyük faciələrə gətirib çıxara bilər. Ona görə də bu barədə sizin fikrinizi bilmək isteyirəm.

Şahin həkim fikrini konkret bildirdi:

- Nə fikir olmalıdır ki? Təzədən camaatla görüşmək lazımdı. Həm şəhərdə, həm də kəndlərdə camaata bu söhbətlərin kökünü, məğzini başa salmaq lazımdı. Bir də, mənəce rayon şöbəsinin rəhbərliyində təcili dəyişikliklər aparmaq lazımdı.

- Yox, dəyişiklik yox! Mənəce başqa şey fikirləşmək lazımdı.

- Sən nə təklif eliyirsən?

- Mənəce təcili "Haqq cəbhəsi"nin rəhbərləri ilə görüşməliyik. Əvvəl, mən təklif eliyirəm Qəhrəman görüşsün!..

Qəhrəman onun sözünü kəsdi:

- Təmkin bəy, bağışla, bunun xeyri yoxdu.

- Nə bilirsən?

- Mən çox söhbət eləmişəm onlarla. Görürəm ki, beyinlərinə heç nə batmır.

- İndi həmişəki söhbətləri eləmiyəcəksən.

- Nə söhbət eləyəcəyəm?

- Elə günü bu gün görürsən, söhbət edirsən. Təklif edirik ki, rəyonda parçalanmaya yol verməmək üçün birləşək. Birləşmənin yolunu belə təklif edirik: AXC rayon şöbəsinin fəvqəladə konfransını keçiririk. Rayon şöbəsi idarə heyətinin indiki üzvlərindən bir neçəsi qalır tərkibdə, qalan üzvlər onlardan seçilir. Sədr bir nəfər yox, iki nəfər olur, yəni həmsədrlər olur. Biri Eldar, bir nəfər də onlardan kimi desələr, ol Əli həkim etiraz elədi:

- Təmkin bəy, bu düz deyil. Belə çıxır ki, biz onların qabağından qaçırıq.

- Yox, həkim! Əvvəla, hamı yaxşı bilir ki, AXC rayon şöbəsi dəfələrlə Sovet Ordusunun rayondakı polku ilə üz-üzə gəlməli olub, amma qorxub çəkilməyib, əksinə onları çəkilməyə məcbur edib. İndilikdə belə bir fikir yaranarsa da, bu absurdur və onu adamların başından çıxarmaq üçün çox da əziyyət çəkmərik. İkincisi, kim nə fikirləşir fikirləşsin, məqsədimiz rayonun parçalanmasının, qüvvələrin qarşı-qarşıya gəlməsinin qabağını almaqdır. Məncə xalq bizi gec-tez başa düşər.

Şahin həkim də fikrini açıqladı:

- Mən Təmkin bəyin fikri ilə razıyam. AXC mövcud hakimiyyətə təsir göstərə bilən güclü bir təşkilatdır. Rayonu həmin təşkilatın müdafiəsindən kənar qoymaq olmaz. Ona görə də, vaxtında addım atmaq, nəyin bahasına olursa-olsun, qüvvələri məhz AXC ətrafında bir yere yığmaq lazımdı.

Xeyli fikir mübadiləsindən sonra hamı Təmkinin verdiyi təklifin yeganə çıxış yolu olduğunu etiraf etdi. Axırda Təmkin ayağa qalxıb:

- Onda mənə gözləyin, paltarımı dəyişim, bir yerdə gedək,-dedi.

Təmkin qonaqlarla birlikdə birbaşa AXC rayon şöbəsinin qərargahına gəldilər. Eldarla evdə razılaşdıqları variant barədə söhbət etdilər. Eldar etirazını bildirməyib:

- Amma, - dedi, - Yarınbayarı! Neçə nəfər heyət üzvü olsa yarısı onlardan, yarısı bizdən.

Qəhrəman həmin təkliflə "Haqq cəbhəsi"nin qərargahı yerləşən rayon stadionuna yollandı. İki saatdan sonra qayıdıb, Fred Asiflə təkbətək söhbət etdiyini və onun əsasən razılaşdığını bildirdi. Lakin Fred Asif beş-on gün vaxt almış, ona kimi o biri fəallarla da söhbət edib ra-

zı salacağını bildirmişdi. Əlavə olaraq Fred Asif rayonun aşağı tərəf kəndlərində iş aparmağı, adamları əks qüvvələrdən aralamağı təklif etmişdi. Təmkin bunu öz boynuna götürdü...

Gəncə ikən Təmkin Qəhrəmandan, Əli hakimdən, Şahin hakimdən və əlavə bir neçə nəfər AXC üzvündən ibarət təbliğət qrupu yaratdı. Şəhərdən etibarən kəndlərə gedib, təbliğatı gücləndirməyin vacibliyini bildirdi.

Gəgə Eldarla təkbətək qalan Təmkin Çeçenistan səfəri barədə etirazlı söhbət elədi. Eldar mütləq silah almağın vacibliyini dedi. Pulu təşkil etməyi də öz öhdəsinə götürdü. Yanvarın axırında Xasavyurda gedib, 50 ədəd avtomat, 10 ədəd pulemyot almaq üçün danışıqı yekunlaşdırmaq barədə qəti razılığa gəldilər.

Sonra Təmkin konfransda Stepanakertə yürüş məsələsi qaldırdığını, bunu Nemət Penahovun daha da inkişaf etdirərək, aq kəfənlə Bakıdan yola düşüb Ağdamdakı qüvvələrlə birgə Stepanakertə dinc yürüş təşkil etmək istədiyini də bildirdi. Razılığa gəldilər ki, səhər ticarət təşkilatlarına desinlər, nə qədər aq parça varsa saxlasınlar. Ayın 15-də Bakıdan çıxacaq yürüşçülərin, təxminən ayın 20-də rayona çatacaqlarını nəzərə alıb hazırlıq işlərinə başladılar.

Yanvarın 14-də AXC Mərkəzi Qərargahı ilə telefon əlaqəsi saxlayan kəndə aldığı məlumat Təmkində yaranmış narahatçılığı daha da artırdı. Bir gün əvvəl şəhərdə yaranmış qarışıqlıq səngimək bilmir. Adamlar dəstə-dəstə erməni evlərinə soxulur, onları evdən çıxarıb, çıxmaq istəməyini döyürlər, öldürürlər. Hakimiyyət orqanları vəziyyətin qarşısını almaq üçün heç bir tədbir görmür. AXC fəalları dinc erməni əhalisinin təhlükəsizliyi üçün bütün qüvvələrini səfərbərliyə alıb...

Hadisələr Bakıda hər gün gərginləşirdi. Yanvarın 15-də Bakıdan dinc yürüşçülərin start götürməsi də təxirə salınb. Yanvarın 20-də AXC Ali Məclisinin fəvqəladə sessiyası keçiriləcək.

Təmkin Eldarla razılışıb yanvarın 18-də Rafiqlə Bakıya yola düşdü. Bakıda Ali Məclisin sessiyasında iştirak etməli, sonra Xasavyurda gedib, silah barədə danışıqı başa çatdırmalı idi.

Bakıda yaranmış vəziyyət Təmkinə dəhşət gətirdi. SSRİ Ali Sovetinin qərarına əsasən, DQMV-də və onunla həmsərhəd rayonlarda fəvqəladə vəziyyət elan edilmiş, lakin Sovet Ordusu böyük bir qüvvə ilə Bakı şəhərinə daxil olmaq istəyirdi. Əhali ordunun şəhərə girecəyi bütün yol-

ları kəsmiş, barrikadalar qurmuşdu. Azərbaycan KP MK-nın binası qarşısında yüz mindən çox insan rəhbərliyin istefasını tələb edirdi.

Vəziyyətlə əlaqədar Ali Məclisin sessiyası təxirə salındı. Təmkin bu məlumatı alanda, Rafiqlə məsləhətləşib Çexenistana yola düşmək istədi. Lakin maşında xeyli pul olduğuna görə Xırdalandan Sumqayıta kimi Sovet tanklarının, BMP-lərinin, BTR-lərinin düzüldüyünü görüb geri qayıtmaq qərarına gəldi. Bakıda ləngiməyi lüzumsuz hesab edib rayona qayıtdı. Gecə saat birde rayon qərargahına çatıb, vəziyyəti öyrənmək üçün AXC qərargahına zəng vurdu...

... Və, tarixə 20 Yanvar qırğını kimi düşmüş dəhşətli faciənin başladığını ona ilk olaraq AXC ümumi şöbəsinin müdiri Ələsgər Siyabov məlumat verdi...

Təmkin evə zəng vurub qərargahda olduğunu, evə gəlməyəcəyini bildirdi. Bakı ilə əlaqə saxlayan rayon əhalisi dəstə-dəstə qərargaha axışdı. Gecə səhərə kimi minlərlə yerli sakin, soyuq, şaxtılı havada AXC rayon şöbəsinin qərargahı qarşısında Bakı hadisələrini izləyirdi.

Səhər radio ilə Bakı şəhəri fəvqəladə vəziyyət rayonunun komendantının əmri təkrar-təkrar səslənməyə başladı...

Təmkin bir tərəfə çəkilib tək qalmaq istədi. Noyabr ayından başlayan bütün görüşlərini, bu görüşlərdəki söhbətlərin məzmununu xatırladı. Bəzi söhbətlərin altında yatan gizli mənalardan nədən ibarət olduğunu anlamağa başladı...

Həmin gün Sov. İKP üzvləri, üzvlük biletlərini qərargahın heyətində yerə atır, tapdayırdı. Hamısının gözü yaşlı idi. Təkcə Təmkin ağlamırdı. Elə bil gözünün bulağı da qurumuşdu. Şam ağaclarının arasında var-gəl edir, 70-ci illərdən, Xəlil Rza Ulutürklə ilk görüşündən keçən dövr ərzində gördüyü işlər barədə sanki özü-özünə hesabat verirdi: "Çox güman ki, Moskva məhz Azadlıq Hərəkatını birdəfəlik məhv etmək üçün erməni məsələsini ortaya atdı, AXC-nin yaranmasına imkan verdi. Yəqin ki, artıq bütün hərəkatçıları tanıdı. İndi repressiya başlanacaq. Yeni repressiya, 37-nin təkrarı!..."

Yanvarın 23-də AXC-dən gələn Müşfiq adlı gənc Təmkini tapdı:

- Əbülfəz bəy tapşırıd sənə deyim ki, ailəsinə götürüb bir müddət gizlənsin.

Təmkin Müşfiqdən öyrəndi ki, Əbülfəz bəy də, o biri liderlər də sağ-salamatdılar. Amma hələlik hamısı gizləniliblər...

Təmkin Əbülfəz bəyin adam göndərdiyini heç kime bildirmədi. Yanvarın 25-də yeni xəbər gəldi: 28 ədəd tank Yevlaxdan dönüb Ağdama gəlir...

Rayon qərargahında həmin tankların Ağdama buraxılmaması haqqında qəti qərar qəbul edildi. Təcili 28 nəfər könüllü hazırlandı. Təmkin bu gün həmin hadisəni yada saldıqda xalqın, millətin böyükliyinə daxilən səcdə etməyə bilmir. "Könüllü ölməyə getmək istəyən 28 nəfər lazımdır" - deyər Eldar qərargah qarşısında toplaşanlara müraciət etdi. Yüzdən artıq gənc irəli gəldi. Eldar onlardan 28 nəfərin özü ilə apardı. Həmin oğulların bəllərinə tank əleyhinə qumbaralar bağlandı.

Uzundərə ilə Ətyeməzli kəndi arasında, hər 15-20 metrden biri dayandı. Tapşırıq belə idi: əgər tanklar çöl yola dönüb birbaşa Stepanakertə getsələr, heç kim tərpənmir. Əgər Ağdama girsə olsalar, eyni vaxtda hər kəs özünü bir tankın altına atır. Və beləliklə, rayona Sovet Ordusunun əlavə qüvvələrinin girməsinin qarşısı alınır.

Bəlkə də romantik görünən bu hadisə həqiqətdir! Məhz, 1990-cı il yanvarın 25-də Ağdamda baş vermiş həqiqət!..

Eldarla Təmkin Uzundərədəki yolayrıcının yanında durdular. Bu an qəhər boğurdu Təmkini. Tez-tez dönüb öz yerlərində sərbəst dayanmayan, paltonun altında bəllərinə qumbara bağlanmış gənclərə baxırdı. Elə bu an Uzundərənin o başından tanklar göründü. Ancaq onların qarşısında "Qaz-24" markalı ağ "Volqa" gəlirdi. Təmkin əvvəl heç nə başa düşmədi.

"Volqa" sürətini bir az artırdı. Yolayrıcına çatanda maşını çevirdi, Ağdamı gedən yolun ortasında saxladı. Sürücü düşəndə Təmkin gözələrinə inanmadı. Bu, Cəmil idi.

Cəmil asta addımlarla bir gözü tanklarda, Eldarla Təmkinə yaxınlaşdı. Salam verdi. Sonra:

- Qervənddə komandirlik ilə danışdım, - dedi, - and içdi ki, Stepanakertə gedirik. Yoxsa Xaçının körpüsünü partladırıb buraxmayacağdım.

Tanklar həqiqətən yolayrıcına çatıb, sağa buruldu. Bayaقدan sakit dayanmış Eldar, sanki özüne gəldi. Göyə döndü, üzünü yol kənarında durmuş gənclərə tutub yumruğunu sola qaldırdı. Və nəse demək istədi. Ancaq deyə bilmədi, qəhər onu boğdu...

Şəhəri gün rayonda "motorist" ləqəbi ilə tanınmış Rəsim adlı yaşlı

bir kişi qərargaha gəldi. 20 Yanvar şəhidlərinin adına məmurlardan daş yondurduğunu bildirdi. Onu abidə əvəzi hara qoymaq lazımı olduğu ilə maraqlandı. Məsələləşib abidə qoyulacaq yere - şəhərin girəcəyindəki parkın başına həmin daşın postament kimi qoyulmasını məqsəduyğun bildilər...

Yanvarın 28-də Təmkinə hökumət idarələrindən birinin rəhbəri xəbər göndərdi: həbs edilmək üçün nəzərdə tutulan siyahıda onun da adı var, imkan varsa, bir müddət gizlənsin. Ertesi, Eldar da ona belə bir xəbər çatdığını bildirib, Təmkinin bir müddət gizlənməsini məsləhət bildi. İdarə Heyətinin bir neçə üzvü ilə birgə bu məsələ müzakirə edildi və qərar yekdil oldu: Təmkin bir müddət gizlənməlidir.

Təmkin gizlənməyi özlüyündə qorxaqlıq hesab edir, bu vaxta kimi qorxmazlıq, cəsarət haqqında danışib təbliğat apardıqı adamların onun bu hərəkətinə mənfi qiymət verəcəyini düşünürdü. Ancaq Zeynal müəllimin sözlərini yadına saldı: "Lazım gələndə düşmənin qarşısından qaçıb, onun arxasına keçib, qüvvətli zərbə ilə rəhiv etmək daha ağıllı hərəkətdir!.."

Bu fikirlə Təmkin uzaq rayonda yaşayan qohumunun evinə getdi və bir ay həmin evdə gizlənməyə məcbur oldu...

Fevral ayının axırında rayona qayıdan Təmkin Eldarla ilk görüşdə öyrəndi ki, onu həbs etmək üçün göstəriş gəlib. Axtarıb tapmayıblar. DTK rayon şöbəsinin sədri Tofiq Babayevin təklifi ilə Xuraman xanım deputat blankında onun dövlət əleyhinə bundan sonra heç bir hərəkətə yol verməyəcəyi barədə zəmanət məktubu vermiş, Moskvadan gələn istintaq qrupu da həmin məktubla razılaşmağa məcbur olmuşdur.

20 Yanvar şəhidlərinin qırışı rayonda kütləvi mərasimlərlə qeyd edildi. Rayon mərkəzində, həmçinin rayonun bütün kəndlərində həmin gün çadırlar qurulmuş, çadırların çöhdünə qara lent bağlanmış üçrəngli milli bayraq taxılmışdı. Bütün mərasim çadırlarında əhaliyə ehsan verilir. Təmkin Qəhrəmanla və digər cəbhəçi dostları ilə bir neçə mərasim yerində oldu, 20 Yanvarla bağlı yerli camaatı maraqlandıran məsələlərdən söhbət açdı, xalqı ruhdan düşməməyə çıxırdı. Təmkin bir həqiqəti həmin gün dərk etdi ki, xalq SSRİ rəhbərliyinin bu hərəkətini nifrətlə, qəzəblə yad edir və şəhidlərin ruhunu uca tutur. Deməli, mübarizəni davam etdirmək olar...

Çətinliklə də olsa, Təmkin AXC-nin Mərkəzi ilə əlaqə yarada bildi. Martin ilk şənbə günü Şamaxıda Ali Məclisin sessiyası olacağını öyrəndi...

Şamaxı sessiyasında 20 Yanvar faciəsi ilə bağlı AXC rəhbərliyinin "buraxdığı nöqsanlar" müzakirə edildi. Sonda komissiya yaradılaraq bu məsələni ciddi yoxlayıb növbəti sessiya gündəliyinə çıxarmaq təklif edildi. Növbəti sessiyanın Akstafada, martın 23-24-də keçirilməsi qərar alındı.

Təmkin Akstafa sessiyasına Eldarla birlikdə getdi. Sessiyada ilk söz verilən Hikmət Hacızadə uzun-uzadı çıxış etdikdən sonra, təmiz bilmədiyi "ana" dilində fikrini belə tamamladı:

- Çıxışma yekun vurub bildirmək istəyirəm ki, Əbülfəz Əliyev AXC-nin sədri kimi öz vəzifəsinin öhdəsindən gələ bilmir və bu da İdarə Heyətinin üzvü Etibar Məmmədovun və kənardan idarə olunan başqa liderlərin öz istədiyi kimi hərəkət etmələrinə səbəb olurdu. Nəticədə isə bu səhvlər xalqa 20 Yanvar faciəsini bəxş elədi.

Sonra bir-birinin ardınca çıxış edən Şairoğlu, Eynəkəbəyli, Pənah Hüseynov və başqa AXC liderləri Əbülfəz bəyin çoxlu "günah"larından danışib, hətta onun gah SSRİ DTK-sı, gah da ABŞ-ın MKİ-si ilə əlaqədə olduğunu bildirdilər. Təmkin bu çıxışlara dözə bilmir, əsl həqiqətin başqa cür olduğunu yaxşı bilir. Lakin, sonu gözləmək, əvvəlcədən hazırlanmış bu ssenarinin nə ilə nəticələnəcəyini bilmək istəyirdi.

Nəhayət, Hikmət Hacızadə yenidən söz alıb tribunaya qalxdı:

- Mən təklif edə bilmirəm ki, ya Əbülfəz Əliyev AXC sədrliyindən özü istefa versin, ya da Məclis qərar qəbul edib onu AXC sədrliyindən və üzvlüyündən kənarlaşdırmalıdır.

Məclis üzvü olmadığına görə lap arxada tək əyləşmiş Eldar birdən-birə ayağa qalxıb, Hikmət Hacızadəyə təhqiredici tərdə bir-iki söz deyib, axırda:

- Camaat o kişinin başına yığışib, - dedi, - sizin yox. Əbülfəz bəy AXC-nin sədri olmasa hamı dağılışıjaq. Siz bu cəbhəni dağıtmaq istəyirsiniz?

Əbülfəz bəy özü yerindən qalxıb Eldarın yanına gəldi. Onu sakitləşdirdi. Lakin Eldarın yerdən dediği bu sözlər, sanki bayaqdan gözləmə rəvqeyi tutan Məclis üzvlərini də danışmağa sövq etdi. Vəziyyəti

belə gördükdə Məclis sədri fasilə elan etdi...

Fasilədən sonra ötən sessiyada qəbul edilmiş qərara əsasən 20 Yanvar ərəfəsində AXC-nin nöqsanları ilə bağlı yaradılmış komissiyanın sədri Səməd bəy mərəzə etdi. Səməd bəy mərəzənin bir hissəsini bitirdikdən sonra Məclis üzvlərinə bildirdi ki, bir sıra məsələlər Etibar Məmmədovla, Rəhim Qaziyevlə, Məmməd Əlizadə və Nəmət Pənahovla bağlıdır. Həbsdə və mühacirətdə olduqları üçün isə onlardan izahat almaq mümkün olmamışdır. Məclis üzvləri adları çəkilən hərəkət liderləri həbsdən azad edilənə kimi həmin məsələni müzakirə etməyin lüzumsuz olduğunu bildirdi, bu barədə qərar qəbul etdilər.

Növbəti sessiya Göyçayda toplaşdı. Bu dəfə Fəridun Səmədov ilk söz alaraq tribunaya çıxdı. Etibar Məmmədovun və Rəhim Qaziyevin buraxdıqları səhvləri müzakirə etməyi vacib saydığını bildirdi. Nəhayət, səbr kasası dolmuş Təmkin ayağa qalxdı:

- Mən bu oyunların kökünü yaxşı bilirəm, Fəridun bəy! Sadəcə, AXC-nin parçalanmaması naminə bu barədə açıqlama vermərəm. Ancaq indi ki, bu məsələnin, yeni Moskvanın Lefortova həbsxanasında yatan cəbhəçi yoldaşlarımızın məsələsinin mütləq müzakirə olunmasını və bununla SSRİ hökumətinin istintaq qrupunun əlinə yeni faktların verilməsini istəyirsiniz, belə bir müzakirəni təşkilata da, xalqa da xəyanət hesab edir və Ali Məclisin üzvlüyündən istefa verirəm.

Bunu deyib Təmkin zalı tərk elədi. Həyətə düşəndə Eldarın rayon şöbəsi İdarə Heyəti üzvlərindən bir neçə nəfərlə burda olduğunu gördü. Vəziyyəti onlara da danışdı. Eldar Təmkinin hərəkətini düzgün addım hesab etdiyini bildirdi. Bu zaman Əbülfəz bəy bayıra çıxdı. Təmkinini, Eldarı görüb onlara tərəf gəldi. Görüşdü. Hal-əhval tutduqdan sonra Təmkinə iradını bildirdi:

- İstefa vermək yox, axıra kimi mübarizə aparmaq lazımdı, Təmkin bəy!

Əbülfəz bəy bayıra məhz Təmkin üçün çıxdığını bildirdi. Eldarla və onunla gələn cəbhəçilərlə xudahafizləşdi. Təmkinlə bərabər yenidən zala qayıtdılar. Məlum oldu ki, əksər Məclis üzvləri Təmkinin dediklərini müdafiə etmiş, həbs edilənlər azadlığa buraxılana qədər bu məsələnin müzakirə edilməsinin əleyhinə çıxmışlar. Odur ki, Məclis üzvlərindən üzr istəyib, istefa fikrini geri götürdüyünü bildirdi...

Rayonda vəziyyət get-gedə normallaşırdı. 20 Yanvar faciəsindən sonra vəziyyətdən çıxmağa, Azərbaycan xalqının hiddətini azaltmağa çalışan Moskva, DQMV-də geniş tədbirlər keçirir, separatçı-millətçi ermənilər həbs etdirilir, Bakıya gətirilir, vilayətdə Azərbaycan hökumətinin səlahiyyətləri bərpa edilirdi. Bundan hiddətlənən Ermənistan əhalisi Azərbaycanın Qazax, Tovuz rayonları ərazilərinə tez-tez silahlı basqınlar edir, yerli əhalini öldürür, evləri dağıdırdılar. Lakin hər dəfə də Qazaxlı Alikin topladığı könüllülərdən layiqli cavab alıb geri çəkilirdilər.

Qarabağda isə demək olar ki, tam sakitlik idi. Bu sakitlikdən istifadə etmək istəyən Təmkin "Haqq cəbhəsi" ilə danışıqları davam etdirmək, birləşməyi reallaşdırmaq üçün Eldarla söhbət etdi. Eldarın görüşüb özünün birbaşa danışıq aparması lazım bilindi. Lakin ilk danışıqdan bir neçə gün sonra rayon şöbəsinin fəallarından birinin "Haqq cəbhəsi"nin tanınmış üzvlərindən bir neçəsi tərəfindən döyülməsi, danışıqların dayanmasına səbəb oldu.

Təmkin bir neçə dəfə Qazaxda və ümumən Azərbaycanda böyük nüfuz qazanmış Qazaxlı Alik də rayona dəvət etmiş, Alik hər iki tərəfin adamları ilə görüşmüş, Qazaxda da belə oyun oynamaq istəyənlər olduğunu, lakin qarşısının alınması üçün qarşılıqlı güzəştlərə getdiyini bildirdi.

Alikin dedikləri həqiqət idi. Eyni ssenari üzrə Qazaxda da qarşıdurma cəhdləri var idi. Hətta bir dəfə AXC Qazax və Ağstafa rayon şöbələrindən Ali məclis üzvləri Ali Məclisin sessiyalarından birində Alikin AXC üzvlüyündən çıxarılmasını təklif etdilər. Onda Əbülfəz bəy tribunaya çıxıb demişdi:

- Bəylər, kimin haqqında nə təklif verirsiniz, verin, sözlüm yoxdu. Demokratiyadı, müzakirə edərək. Amma AXC-də üç nəfər haqqında söz deyəndə ehtiyatlı olun. Bunlar Laçında Arif Paşayev, Ağdamda Eldar Bağırov, Qazaxda Alikdir! Bu adamlarla bir az ehtiyatlı davranmağınızı xahiş edirəm...

Təmkin yaxşı xatırlayırdı. Hər dəfə "Haqq cəbhəsi" ilə yaxınlaşma olan kimi rayonda Xalq Cəbhəsi fəallarından biri döyülüb təhqir edilirdi. Özü də bu döyülmələr, təhqirlər hər dəfə "Haqq cəbhəsi"nin fəallarından olan bir nəfərin eli ilə həyata keçirilirdi. Belə hərəkətdən sonra AXC rayon şöbəsində də dəliqanlı cavanlar əsəbiləşir, bu hərəkətə

adekvat tədbir görmək istəyirdilər. Lakin Təmkin də, Eldar da hadisələrin kökünü yaxşı başa düşən digər fəallar da onları sakitləşdirməli olurdular.

Bir neçə dəfə Təmkinə qarşı da təxribat törətmək istədilər. Yalnız təsadüf onun bu təxribatlardan salamat çıxmasına səbəb olmuşdu. Birinci dəfə düz yoldan çıxıb birbaşa onun üstünə gələn nömrəsiz maşın, dərin çalaya düşməklə istiqamətini dəyişmiş, bu andan istifadə edən Təmkin yaxınlıqdakı həyəte girməli olmuşdu. Az sonra "Qoqu" təxəllüsü ilə tanınan audiokasset satıcısından Qədir Rüstəmovun "Çahargah" muğamını alarkən, onu həmin təxribatçılar yaxalamışdı. Lakin Fred Asif təsadüfən bura gəlmiş, baş verə biləcək hadisənin qarşısını almışdı. Üçüncü dəfə rayon qərargahının lap yaxınlığında cibindəki bıçağı çıxarıb Təmkinə vurmaq isteyən genci, özünü arxadan yetirən Malik həkim tutub saxlamışdı.

Təkcə sonuncudan başqa əvvəlki iki hadisəni Təmkin heç kəsə bildirməmişdi. Bu, ehtirasları daha da bızışdırıa bilərdi. Lakin son hadisənin şahidi olan Malik həkim bu qaradə Eldara bildirmişdi. Eldar Təmkinin mühafizəsi üçün yenə iki nəfər gənc ayırmış və onlar daim Təmkinin izləyirdilər. Hətta Muradxan və Səməd adlı bu iki gəncin bir gecə onların evinin qarşısında maşında Təmkinin "qoruduqlarını" görmüş, bundan bərk əsəbiləşmişdi:

- Mənim evimin dəmir qapısı var. Onu qırıb içəri girəsi deyillər ki...

Bundan sonra Muradxan və Səməd "gecə növbəsi"ni ləğv etmişlər. Rayonun cəbhəçi fəallarına qarşı isə təxribatlar dayanmırdı. Nəhayət, danışıq aparmaq məqsədilə həmin təxribatçılara rəhbərlik edən şəxsin görüşünə gedən rayon şöbəsi İdarə Heyətinin ən fəal üzvlərindən olan Zöhraba qarşı təqribən 7-8 nəfərin törətdiyi kobud hərəket danışıqların kəsilməsinə səbəb oldu.

AXC rayon şöbəsi əsasən, həbs edilmiş AXC fəallarının - Xəlil Rza Ulutürkün, Hatəminin, Etibar Məmmədovun, Rəhim Qaziyevın, Məmməd Əlizadənin və digərlərinin azadlığa buraxılması üçün imzalar toplamaqla, teleqramlar göndərməsini təşkil etməklə məşğul olurdu. Həmçinin həmin il rayonda ilk dəfə olaraq 28 May - ADR-in yaranması günü geniş bayram edildi. Həmin bayramdan bir gün sonra fəvqəladə vəziyyət üzrə rayonun komendantı Hacı Murad (özünü belə adlandırmışdı) AXC rayon şöbəsinin qərargahından asılımış üçrəngli Mil-

li bayrağın və qərargahın girəcəyində yazılıb vurulmuş Şəhriyarın: "Övladların nə vaxtadək təki-vətən olacaqdır? Əl-ələ ver, üsyan elə, oyan, oyan, Azərbaycan!" - sözlərinin otaçığını götürməsinə əmr etmişdi. Eldar isə birbaşa və qəti cavab vermişdi:

- Ölərik, amma onları götürmərik.

Komendant iki avtobus əli silahlı əsgərlə qərargaha gəlmiş və onları zorla açmaq istəmişdi. Onda Eldarın yeni bir istedadının şahidi oldu Təmkin.

Eldar "kim onlara yaxın durub çıxarmaq istəsə güllə atılacağını" Hacı Murada necə inandırıda, komendant bir neçə saat mübahisə etdikdən sonra əlini havaya qaldırıb aşağı endirdi, rusca məşhur olan "sözbirləşməsi"ni işlədib hirsle çıxıb getdi. Həmçinin Eldar Hacı Muradı inandırdı ki, o yan-bu yan ələsələr, rayondakı bütün rus əsgərləri bir gecədə məhv ediləcək.

Təmkin əvvəlcə Eldarın bu söhbətləri sadəcə zarafat ələdiyini hesab etdi. Ancaq Eldarın üzündəki cizgilər, onun polkovnik rütbəli rus zabitanın ardınca kenara aparması, orda onunla əsəbi, həm də ultimatomla danışması o demək idi ki, Eldar sözündə qətidir. Və qətiyyətini axıra qədər saxladı. Beləliklə, hələ 1989-cu ilin avqustunda AXC Ağdam şöbəsinin qərargahı üzərinə taxılmış Azərbaycanın Milli Bayrağı 1993-cü ilin iyul ayının 23-dək (!...) endirilmədi...

Cəmil həbs edilmişdi. Rayondakı "katib" dəyişikliyindən sonra boş qalmış RİK sədri vəzifəsinə seçilən Xuraman Abbasovaya qarşı törətdiyi hərəketlərə görə, Xuraman xanım rəsmi şikayət vermiş və buna görə Cəmil həbs etmişdilər. Bakıda, Bayıl türməsinin təcridxanasında saxlanılan Cəmil istintaq zamanı özünü AXC Ağdam şöbəsinin fəal üzvü kimi qələmə vermişdi. Bununla bağlı istintaq aparan müstəntiq rayon şöbəsinə rəsmi müraciət etmişdi. Rayon şöbəsinin İdarə Heyəti bu məsələni ciddi müzakirə etdi. Nəhayət, dekabr ayında rayon şöbəsi ilə razılaşmadan kütləvi hərəket təşkil etdiyinə və rayon şöbəsinin qərarlarına məhəl qoymadığına görə Dayaq Dəstəsinin fəaliyyətinin dayandırılması haqqında əlaqələndirmə şurasının qərarını əsas götürərək, Cəmilin AXC rayon şöbəsinin üzvü olmadığı haqqında cavab məktubu göndərildi. Məhkəmə Cəmilə 4 il 6 ay müddətinə həbs cəzası kəsdi...

Təmkin yaranmış nisbi sakitlikdən istifadə edir, tez-tez rayonun və Dağlıq Qarabağın azərbaycanlılar yaşayan kəndlərinə gedir, Dayaq Dəstələrinin üzvləri, yerli əhali ilə söhbətlər aparır, respublika Ali Sovetinə olacaq seçkilərdə fəal iştirak etmələri üçün adamların mübarizə əhval-ruhiyyəsinin azalmamasına, Dağlıq Qarabağ əhalisinin problemlərinin həll edilməsinə çalışırdı.

Eldar da, AXC-nin digər fəalları da təhlükəli kəndlərə getməməyi Təmkindən xahiş etsələr də bəzən Təmkin onların xəbəri olmadan bu kəndlərə də gedir, yerli əhali ilə görüşürdü. Belə səfərlərdən birini Təmkin heç vaxt unuda bilmir...

Ağdərə rayonunun Manikli və Orta Güneypəyə kəndləri Dağlıq Qarabağın ən təhlükəli kəndlərindən idi. Hər tərəfdən ermənilərlə əhatə olunmuş hər iki kəndin əhalisi - böyükü-küçüklü gecə-gündüz hər daşıq-gözlənilən erməni hücumlarına mətanətlə sinə gərmək üçün yurdlarının keşiyində dayanmışdılar. Dəfələrlə həmin kəndlərə getmək, yerli əhali ilə görüşmək istəsə də, dostları hər vaxt ilə onu bu fikirdən çəkirdimşidilər. Nəhayət, Qatir Məmməd kimi tanınan Yaqub Rzayevlə danışib, onunla birlikdə həmin kəndlərə getməyə razılaşırdılar.

Yola Yaqubun "Qaz-24" maşını ilə çıxmalı oldular. Maşını onun oğlu Canpolad (Milli Qəhrəman Canpolad Rzayev) idarə edirdi. Manikli kəndində Rəşid müəllimlə, kəndin camaatı ilə xeyli söhbət edib, onların ehtiyaclarını və problemlərini öyrəndikdən sonra Orta Güneypəyə kəndinə yollandılar. Burda isə Qəzənfər müəllimi tapdılar. Onun köməyi ilə kənd əhalisi toplaşdı. Uzun söhbətlərdən sonra havanın qalınlaşmağa doğru getdiyini gören Qəzənfər müəllim "qonaqların" vaxtından yola düşmələrini təklif etdi. "Qonaqlar" maşına əyləşəndə Qəzənfər müəllim əylib Yaquba kəse yolla getməyi məsləhət gördü:

- Niyə? - deyə Yaqub maraqlandı.

- Uşaqlara tapşırırdım ki, yollara baxsınlar. Bir "Zil" markalı yük maşını, üstündə də xeyli adam gəlib tənənin o tərəfində dayanıb.

Qəzənfər müəllim kəse yolu başa saldı. Yaqub onunla razılaşdı. Kənddən çıxıb birbaşa meşənin içərisinə, kəse yolu girib xeyli getmişdik ki, güzgüdə arxadan gələn maşını gören Canpolad atasına:

- Ata, dön gör arxadan gələn maşın nədi? - dedi.

Yaqub geri döndü. Maşını tanıdı. Güneypəyənin maşını idi. Kimsə

papağını çıxarıb maşını bərk sürməyi işarə edirdi.

Yaqub Canpolada baxdı:

- Maşını bir az bərk sür, çala-çökəyə baxma. Deyəsən nəse var! Dar keçidlərin birində yük maşını dayandı. Həmin adam yenə Yaqub ilə işarə etdi ki, sürün. Bu an həmin yük maşınının ardınca gələn "Zil" yük maşını yolun kəsildiyini görüb geri qayıtdı.

Canpolad meşə yolu ilə xeyli getmişdi ki, birdən sağ tərəfdən həmin "Zil" in ağacların arası ilə sürətlə gəldiyini gördü:

- Ata, o "Zil" nədi? - dedi.

Yaqub da, Təmkin də sağa baxdılar. Ağacların qol-budağını qırıq-ırça gələn "Zil" in yük yerində xeyli adam, daha doğrusu erməni olduğunu yəqin etdilər. Yaqub cəld əlini atıb belindəki, sonra isə maşının gözlüyündəki tapançanı götürdü:

- Mən özümü atıram, maşının sürətini azaltma.

Təmkin arxadan ikiəlli Yaqubun çiyinlərindən tutdu:

- Yox, Yaqub bəy, silahın birini mənə ver, bir yerdə düşəcəyik.

Ancaq Yaqub ciddi etiraz elədi:

- Sən düşsən, mənə mane olasan! Məndən narahat olmayın!

Sonra üzünü Canpolada tutdu:

- Maniklidə, dükanın yanında mənə gözləyirsiniz.

Yaqub özünü maşından necə atdısa, Təmkin bunu bir göz qırpırığında hiss edə bildi...

Manikli kəndində təqribən bir saat gözlədilər. Yerli cavanlar köməyə getmək istəsələr də Canpolad:

- Mən atama yaxşı bələdəm, yüz erməni də olsa, ona heç nə eliyə bilməzlər, - deyib, onlara etiraz etdi.

Bir saat keçmiş Yaqub sağ-salamat gəldi. Maşının sürücüsünün iki güllə ilə yaralandığını, xeyli atışa-atışa gəldikdən sonra ermənilərin geri qayıtdığını dedi...

Lefortova həbsxanasında yatan Xalq Hərəkatının liderlərini bir dəqiqə bele unutmurdu Təmkin. Xəlil Rza Ulutürkün, Etibar Məmmədovun portretlərini çəkdirib qonaq otağından asmışdı. Xüsusilə, Etibar bəyin, 20 Yanvar faciəsinin vəhşiliklərini dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq üçün həyatını təhlükə altında qoyaraq Moskvaya getməsinə, videokassetləri, foto-şekilləri dünya ictimaiyyətinə yaymasını Təmkin

əsl fədakarlıq kimi qiymətləndirirdi. Eyni zamanda Təmkin ötən ilin axırlarında Bakıda keçirilən mitinqlərdən birində Xəlil Rza Ulutürkün onunla söhbət zamanı dediyi "Etibar bəy cəngavərdir, bu böyüklükdə imperiyanı sarsıdan tətillə hərəkətini elə zərğər dəqiqliyi ilə idarə edir ki, heyran qalmamaq mümkün deyil" sözlərini xatırlayır, 16 yaşında ilk görüşdən indiyə qədər Tanrısı qədər sevdiyi bu ölməz şəxsiyyətin yarılmadığını da yəqin bilirdi...

Kameranın kiçik gözlüyü açıldı:

- Podyom!

Adətli üzrə Təmkin qalxdı, yerini qaydaya saldı. Sonra geyinib yendən çarpayısı uzandı, üzünü divara tutdu. Çünki Rafiq ilk öncə örtüyü olmayan tualetdə "vəzifəsini" yerinə yetirməli, sonra gəlib uzanmalı, Təmkin təkrar etməli idi...

"Tualet əməliyyatı" başa çatdıqdan sonra Təmkin kameranın kiçik gözlüyü taqıldatdı. Nəzarətçi gözlüyü açdı:

- Eşidirəm!

- Güzgü və üzqırخان lazımdır.

- Yaxşı.

Gözlük örtüldü. Bir azdan sallafan torbanın içərisində güzgü, krem və üzqırخانı gətirən nəzarətçi:

- On beş dəqiqə! - deyib gözlüyü bağladı.

Təmkin üzünü qırxdı. Sonra "Arko" kremi ilə masaj etdi. "Təpşiriyə" vaxtından əvvəl əməl edib, üzqırخانı, kremi və güzgünü səliqə ilə həmin torbaya qoydu. Az keçməmiş kiçik gözlük açıldı:

- Priboru!

Təmkin "priboru" nəzarətçiyə uzatdı...

Səhər yeməyindən sonra Rafiqin xahişi ilə stolun arxasına keçdi. Domino daşlarını qarışdırıb "telefon" oynadılar. Rafiq uduzdu.

Neçə gün idi ki, Rafiqin narahatlığı artmışdı. Məhkəmə sona yaxınlaşırdı. Artıq bütün şahidlər dindirilmiş, mütəəhimlərə son söz demək üçün imkan verilmişdi. Bu gün Rafiq son söz deməli idi.

Təmkinə birdən-birə elə gəldi ki, nahaq Rafiqi uddu. Gərəkdir uduzdu ona dominoda:

- Gəl birin də oynayaq!

- Əşşə, yox! Onsuz da gözüm domino daşlarında, fikrim ordadır...

Rafiq heç vaxt bu qədər ümitsiz görünməmişdi. İstədi Rafiqə ürək-direk versin.

- Rafiq bəy, nahaq narahat olursan. Özün deyirsən ki, məhkəmədə sənə heç bir ittiham sübut olunmayıb. Demək əzəz eliyəcəklər də...

- Bilmək olmaz, Təmkin bəy, - Rafiq ilk dəfə ciddi söhbətdə ona "bəy" deyər müraciət etdi, - yuxarıdan tapşırsalar...

- İnanmıram! Niyə tapşırırdılar ki?

Rafiq çarpayısıya çökdü. Əllərini bir-birinə qarmaq kimi keçirib, dizlərinin arasıyla yellədi:

- Bilirsən, Təmkin bəy, əgər təkəcə özüm olsam, dərddən çəkmərəm.

Lap on il versinlər. Yatanların hansından artıqam ki? Amma... - qəhər onu boğdu, elə bil həmişə deyən-gülən Rafiqdən əsər-ələmət yox idi, - mən bunu sənə deməmişəm, mənim oğlum yoxdu, iki qız atasıyam. Böyük qızım nişanlıdır. Balaca üçün elçilər gəlib-gedirdi. Məna evdə iki nişanlı qız saxlamaq istəmədim. Ona görə də böyüyün toyuna hazırlaşdırdım ki, onu köçürüm, sonra balacanın razılığını verim. Elə həmin ərafədə mənə tutdular. İl yarımdaydı toy qalib eləcə, qızın da vaxtı gədir. Balaca da ailə qurmalı... Başa düşürsən, mənə iş versələr, qızlarımın heç biri mənə qayıdınca ərə getməyə razı olmayacaqlar. Onlar da mənim ucbatımdan...

Qəhər boğdu Rafiqi. Daha heç nə deyər bilmədi. Bu ağır dərddən qarışısında təsəlli üçün söz tapmadı Təmkin. Nəzarətçilər Rafiqi aparmaq üçün gələndə:

- Allah qapını açsın, - deyib çarpayısına uzandı...

Bir müddət idi ki, Ali Sovetə növbəti deputat seçkiləri haqqında qərar qəbul edilmişdi. Bununla bağlı AXC Ali Məclisinin sessiyası çağırılmış, seçkilərlə bağlı yeganə məsələni müzakirə etmiş, yekdil qərar qəbul etmişdi: Parlamentdə maksimum yer almaq üçün bütün qüvvələr səfərbərliyə alınmalıdır.

Rayonda yeddi seçki dairəsi var idi. Təmkinin doğulub boya-başaya çatdığı kəndin camaatı onunla məsləhətləşərək Eldarın namizədiyi kimi irəli sürmüş, dairəyə daxil olan digər kəndlər də onu müdafiə etmişdilər. Təmkinin özünün namizədiyi isə başqa seçki dairəsindən vermişdilər.

Neçə gün idi ki, seçki ilə bağlı aralarında heç bir söhbət getmirdi.

Nəhayət, Təmkin Aynurəni xəstəxanadan çıxarıb, balaca Etibarla birlikdə evə gətirdi. Körpənin evə ilk qədəmi münasibətilə Təmkin süfrə açdı, başda Eldar olmaqla dostlarını dəvət etdi.

Səhəri gün Eldar Təmkinlə seçkilər barədə ciddi söhbət etmək üçün onu öz otağına dəvət elədi:

- Mən fikirləşib bu qərara gəlmişəm ki, hələ namizədliklər qeydə alınmamış öz namizədliyimi geri götürürəm.

Təmkin təəccüb elədi:

- Niyə?

- Bilirsən, yeddi dairənin hamısından namizədlərimiz verilib. Amma inanmıram ki, hamısında uda bilək. Ona görə fikirləşirəm ki, üç-dörd dairədə namizədlərimizi saxlayaq, bütün qüvvəni onların seçilməyinə yönəldək. Onda heç olmasa, iki-üç dairədə uda bilərik.

- Mən sənin fikrinlə əsasən razıyam. Yeddi dairəyə işləyən qüvvəni üç-dörd dairəyə sərf edərk. O da var ki, hər rayon bir dairəni udsa, bu yetmişdən artıq deputat yeri deməkdir. Bu qədər deputatla AXC çox iş görə bilər. Amma niyə məhz sən geri götürməlisən?

- Mən savadsız adamam, gedib orda nə deyəcəm? Səni seçək, o biri savadlılardan seçək ki, orda da danışa bilsin.

Təmkin etiraz elədi:

- Yox, Eldar! Əvvəla, Parlamentdə söz demək üçün AXC-də savadlı, nətiq siyasətçilər çoxdu. Deputat seçilmək təkəcə söz demək üçün deyil. İkincisi, sən niyə özünü savadsız hesab edirsən?

- Orta təhsilli adamam da... Savadım var?

- Savadla təhsili qarışdırma. Sənin təhsilin aşağıdı, amma savadın kifayət qədərdir.

- Bilirsən ki, mən dediyimdən döndən döyüləm.

- Yox, bu dəfə səni zorla da olsa dediyindən döndərməli olacağıq.

- Məni? - Eldar bərkənd güldü, - məni heç o boyda ordunun yiyəsi dediyimdən döndərə bilmədi...

- O döndərə bilmədi, amma biz döndərəcəyik.

Eldar yenə ciddiləşdi:

- A kişi, başa düş ey, mənə deputatlıq lazım deyil. Mənim parlamentim də, nə bilim, iclasım da hamısı Qarabağın meşələridi. Mən orada lazımam. Məndə hardadı o hövsələ ki, gedib səhərdən axşama oturum sessiyada, boş-boş danışıqlara qulaq asım?

- Deputat olmaq təkəcə sessiyada iştirak etməklə bitmir, Eldar! Sən bəzən həddən artıq riskə gedirsən, elə adamlarla açıq qarşılaşırsan ki, düzün mən ehtiyat edirəm. Deputatın toxunulmazlıq statusu var. Sən ilk növbədə həmin status üçün deputat seçilməlisən.

Eldar fikrə getdi. Handan-hana dilləndi:

- Bilirsən, Təmkin, qoy sana düzün deyim. Mənim namizədliyim qeydə alınsa, şübhəsiz ki, camaat səs verəcək, elədi?

- Sözsüz!

- Camaat səs verdi, axı hökumət istəməz mənim deputat olmağımı! Burada bir hoqqa törətsələr, seçkini saxtalaşdırsalar, onda gerek ermənindən qayıdıb bunnarın qırğına çıxam. Başa düşürsən, bunu istəmirəm.

Bu dəfə Təmkin fikrə getdi:

- Bilirsən nə var, mən öz namizədliyimi geri götürürəm, oluram sənin vəkili.

- Yox, o cür olmaz! Sən məndən vacibsən.

- Mən isə hesab edirəm ki, sən daha vacibsən. Bu il deputat seçilirsən, gələn il də, Allah qoysa universitetə girirsən. Deputat üçün bu çox asandı.

Uzun mübahisədən sonra Təmkin bu dəfə Eldarı "uddu"! AXC-dən məsləhət bildikləri bir namizədlə Eldarın deputat seçilmələri üçün bütün qüvvələri yalnız iki dairəyə yönəltmək barədə razılığa gəldilər.

Nəticə gözlənilməli kimi oldu. Parlamentdə AXC rayon şöbəsini iki deputat təmsil etdi: Rayon şöbəsinin sədri Eldar Bağirov və AXC Ali Məclisinin sədri Tamerlan Qarayev...

Təmkin isə öz namizədliyini rayon sovetinə irəli sürdü və rayon sovetinin deputatı seçildi. Artıq rayondakı qüvvələr arasında mövcud olan qarşıdurma da səngimişdi. Ancaq heç kəsin ağılına da gəlmirdi ki, bu zahiri səngimənin batinində gizli oyunlar gedir: həm respublika səviyyəsində, həm də rayon səviyyəsində gizli olaraq ayrı-ayrı silahlı dəstələr yaradılır və bu silahlı dəstələr ümumi mərkəzə deyil, onları silah-sursatla təmin edən "imkanlı" şəxslərə tabe olur...

Bu gizli oyunlardan az-çox xəbərlər sızırtdı Təmkinə. O isə öz növbəsində həm Eldarla, həm də Zeynal müəllimlə söhbətlər edir, bunun qarşısının alınmasına can atırdı.

Bu ərəfədə Xudu Məmmədovun vəfatından sonra xeyli sarsıntı ke-

çirmiş, Xudusuz yaşaya bilmədiyini dəfələrlə dilinə getirmiş, həm də rayondakı qarşিদurmanın gəldikcə dərinləşməsindən hədsiz iztirab keçirən Zeynal müəllim, ürək infarktından gözlerini heyata əbədi yumdu.

Zeynal müəllim Təmkinin qəlbində həmişə vətəninin azadlığı yolunda təmənasız xidmət göstərən, azadlıq uğrunda neçə-neçə gənci mübarizəyə atılmağa ruhlandırان, fəlsəfi poeziyanın qüdrətli tərənnümcüsü olan əsl ziyalı kimi əbədi yaşarlıq qazanmışdı. Bütün bunların fəvqündə isə Xudu Məmmədovun vəfatından sonra bir dəfə də üzü gülməyən bu böyük insan dostu sədəqətin simvolu idi...

Bu ərəfədə Təmkini sarsıdan başqa bir hadisə isə dövrün canlı "Oqtay Eloğlu"sunun - Cahid Hilaloğlunun müəmmalı maşın qəzası ilə ölmü oldu. "Moskvıç" markalı maşın yolun piyadalara aid torpaq hissəsi ilə gedən Cahid Hilaloğlunu düz yoldan çıxıb, piyadalar yolunda vurmuş və orda qoyub getmişdi. Xəstəxanaya gec çatdırılan Cahid bəy cərahiyyə otağında keçinmişdi...

Təmkin də, AXC rayon şöbəsinin digər fəalları da nə qədər çalışsalar da prokurorluq və milis şöbəsi Cahid Hilaloğlunun qatilini "tapa bilmədilər". AXC qərargahında Eynəkəbəyliyə bu hadisə barədə danışılıb qatilin tapılmasında kömək etməyi xahiş etsə də, onun açıq-aşkar bu hadisəyə laqəyd yanaşdığını səzəndə, Təmkin bir il əvvəl Cahid bəyin ona danışıqları barədə Eynəkəbəyli ilə ətrafı söhbət etdiyi, Şairoğlunun vaxtilə Cahid Hilaloğlunun həbsində əli olduğunu deyən zaman onun qaşlarının necə çatıldığını, qərübə narahatçılıq hissi keçirdiyini xatırladı... Və Təmkin hamıdan çox inandığı bu "köhnə dostu" barədə qəlbinə çuğlayan şübhələr mənğəsinə əziyyət çəkdiyini hiss etdi...

İlin sonlarına yaxın azadlığa buraxılan Etibar Məmmədov Qarabağ gəlmiş və kiçik adaşı ilə "görüşmək" üçün Təmkinin evində qonaq olmuşdu...

Az sonra Xəlil Rza Ulutürk də dostu Zeynal Məmmədovun vəfat etdiyini eşitmiş, onun vəfatının qırxıgnünlüyündə iştirak etmək üçün rayona gəlmişdi. Rayonda olarkən Təmkinlə xeyli söhbət etmiş, bir müddət sakitliyə riayət etməyi, mübarizədə son və qəti addımlar atacağı vaxta hazır olmağı məsləhət görmüşdü...

Rəhim Qaziyev isə demək olar ki, hər ayın çox hissəsini Qarabağda keçirir, ancaq nədənsə əvvəlki vaxtlarda olduğu kimi Təmkinlə yox, başqaları ilə oturub-dururdu. Təmkin Rəhim bəyin əvvəllər gördüyü işləri xatırlayır, onun bütün varlığı ilə Vətənə, Torpağa sədəqətli olduğunu inanır. Odur ki, indi Rəhim bəyin başqaları ilə gizli iş görməsinə narahət olmurdu.

Bu minvalla aylar, fəsillər ötdü. 1991-ci ilin yazında Təmkin qəzet nəşr etmək qərarına gəldi. Bu məqsədlə rayon şöbəsinin qərarı əsasında "Ana torpaq" adlı qəzetin təsis olunmasına nail oldu. Respublika Mətbuat Nazirliyində qeydiyyatdan keçənə kimi qəzetin bir neçə sayı çap edildi. Regionda ilk və yeganə demokratik mətbu orqan olan "Ana torpaq" qəzetinin şöhrəti çox çəkmədi ki, hər tərəfə yayıldı. Qəzetin baş redaktoru kimi Təmkin hər bir sayın yüksək səviyyədə, obyektiv fikirlər yazılaraq, təkcə rayonun deyil, bütün regionun problemlərini əks etdirməklə nəşr ediləsinə çalışır. Həmin qəzet vasitəsilə Təmkin, həmçinin xalqın azadlıq, müstəqillik arzularını əks etdirən, Qarabağ torpaqlarının toxunulmazlığına səfərbərlik çağırışları ilə dolu yazılar çap etdirməklə, xalqı son və qəti döyüşlərə mətanətlə sinə gərməyə ruhlandırıldı...

1991-ci ilin yayında AXC-nin II Qrultayı çağırıldı.

Hələ qurultaydan xeyli əvvəl AXC II Qrultayqabağı konfransında Təmkin bir qrup liderin, xüsusilə Eynəkəbəylinin, Pənah Hüseynovun, Hikmət Hacıadənin və başqalarının AXC nizamnaməsində "AXC ictimai təşkilatdır" cümləsini "AXC ictimai-siyasi təşkilatdır" cümləsi ilə əvəz etmək isteklərinin əleyhinə çıxmış, bütün xalqı, bütöv hərəkətə təmsil edən təşkilatın siyasiləşdirilməsinə qəti etirazını bildirmişdi: "AXC ayrı-ayrı siyasi qurumları da öz ətrafında birləşdirə bilər, lakin onun özünü siyasi təşkilata çevirmək səhvdir" - deyə fikrini də açıqlamışdı. Lakin artıq AXC-nin əsas aparıcı qüvvələrini müxtəlif yollarla ələ almağa nail olmuş Eynəkəbəyli və onun "komandası" bu dəyişikliyə nail ola bildilər.

Konfransla qurultay arasındakı vaxtda qərübə bir hadisə olmuşdu.

Təmkin AXC İdarə Heyətinin üzvü Hikmət Hacıadənin erməni Ayrikyanla əlaqə saxladığını bildirdi. Guya bu erməni Qarabağ məsələsində Azərbaycanın mövqeyini dəstəkləyirdi. Lakin Təmkin yaxşı başa

düşürdü ki, bu da ermənilərin min bir hiyləsindən biridir. Məqsəd məhz bu vasitə ilə Azərbaycanın Xalq Hərəkatının "içinə girməkdən" başqa bir şey deyil. Hikmət bəyin Ayrikyanla nə kimi əlaqələri olduğunu dəqiqləşdirmək üçün Təmkin AXC qərargahında belə bir şeyiə bu-raxdı: "Mehmanxanada Ayrikyanla bir nömrədəyəm. Təsədüfən düş-müşük. Deyir ki, Hikmət Hacızadə ilə görüşməyə gəlib..."

Axşam Təmkinin nömrəsinin qapısı döyüldü. Qalxıb qapını açdı. Gələn Hikmət bəylə tanımadığı bir nəfər idi. Hikmət Ayrikyanın burda qalıb-qalmadığını soruşdu. Təmkin onları otağa dəvət etdi:

- Yatıbdı Ayrikyan!

Otağa keçidilər. Üzü üstə uzanmış adama baxan Hikmət duruxdu,

- Ayrikyan belə kök deyil axı?

Bu an səsə AXC Yevlax rayon təşkilatının sədri Rafiq bəy başını qaldıranda Hikmət bəy və onunla gələn hirsle otağı terk etdilər...

AXC qurultayında Təmkin çıxış etdi. Çıxışının sonunda Hikmət Ha-cızadənin ermənilərlə müəmmalı əlaqəsinə də toxundu və Ayrikyanla birgə bəyanata imza atmasını qətiyyətlə pislədi. Bundan əsəbiləşən Hikmət bəy koridorda Təmkinə təhqir etdi və əvəzində cavabını da al-dı...

Məhz bu hadisədən sonra Eynəkəbəyli ilk dəfə olaraq Təmkinə na-zarlığını bildirib:

- Ayrikyanla əlaqə saxlamağı ona mən həvalə etmişəm - dedi.

Təmkin əslən Qarabağdan olan və həmişə böyük inam bəslədiyi bu adamın dediklərinə inanmaq istəmədi. Lakin Qurultayda çıxış edən, Fransada yaşayan Azərbaycan icmasının nümayəndəsi Aida xanımın Eynəkəbəyli və digər AXC liderlərinin Parisdə olarkən Azər-baycan icması ilə görüşdən imtina etdiyini, ancaq erməni-daşnak-süt-yun partiyasının üzvləri ilə görüşdüklerini, P.Ayrikyanla Eynəkəbəylinin təkbətək söhbət etdiklərini deyəndə Təmkinə hər şey aydın oldu. Ha-disələrin sonrakı inkişafına, xəyanət yolu tutmuş Eynəkəbəyli və onun "komandasına" qarşı necə mübarizə aparacağını müəyyənləşdirmək məcburiyyətində qaldı.

1991-ci il, avqust ayı!

Moskvada dövlət çevrilişi nəticəsində hakimiyyətə zorla yiyələn-

miş, tarixə "QKÇP" adı ilə düşmüş qrup SSRİ-nin yenidən köhnə, to-talitar üsulla idarə olunması üçün fəvqəladə qərarlar qəbul etdi. Həmin qərarlar bütün SSRİ respublikalarına, o cümlədən Azərbaycana da göndərildi. Azərbaycan rəhbərliyi siyasi savadsızlıq göstərərək, vaxt itirmədən "QKÇP"-ni dəstəklədiyini bəyan etdi. Lakin cəmi iki günlük hakimiyyətdən, Moskva əhalisinin, demokratiya tərəfdarlarının təzyiqlə ilə uzaqlaşmağa məcbur edilən qrup tezliklə istintaq orqanları qarşı-sında oturmalı oldu.

Artıq tarixi imkanı əldən vermək istəməyən Azərbaycan xalqı yeni-dən ayağa qalxdı. AXC liderlərinin təşkil etdiyi mitinqi zorakılıqla da-ğıdan Azərbaycan rəhbərliyinə xalqın inamı tamamilə heçə endi. Və xalq ona qarşı olan təzyiqlərə mərdliklə dözərək, meydanlara axışma-ğa və müstəqilliyini tələb etməyə başladı.

Rayonda keçirilən mitinqdə Təmkin fikrini konkret açıqladı:

- Moskvanın qeyri-qanuni hakimiyyətini dəstəkləmiş respublika rəhbərliyinə Kreml heç vaxt xoş niyyət göstərməyəcək. Bu isə dolayısı-yla Azərbaycan xalqına ağır məşəqqətlər gətirə bilər. Odur ki, indiki rəhbərlik xalqının naminə, Vətənin naminə özündə güc tapıb istefaya gətməyi bacarmalıdır.

Eldar isə sentyabr ayında keçiriləcək prezident seçkiləri ilə bağlı əhali ilə görüşmək üçün prezidentliyə namizəd olan indiki "prezi-dent" in rayona bu yaxınlarda nəzərdə tutulan səfərinin dayandırılma-sını tələb etdi:

- Əks-təqdirdə Bakıda dinc əhalini və AXC liderlərini döydürən pre-zident, bizim rayonda bunun əvəzini alacaq.

Eldarın heç vaxt havayı söz demədiyini yaxşı bilən rayon rəhbər-ləri, həmin səfərin təxirə salınmasına hansı yolla nail olduqlarını nə El-dar, nə Təmkin, nə də onların dostları bildilər...

Lakin "seçkilər" keçirildi və köhnə prezident yenidən öz postuna "seçildi". Xalqın yenə də hakimiyyətə təzyiqlə göstərmək məqsədilə meydanlara axışmaqdan özge çarəsi qalmadı.

Prezident "seçki"lərindən az sonra ümumxalq hərəkatının təzyiqlə altında Azərbaycan KP buraxıldı.

Bundan bir neçə gün keçmiş Rusiya prezidenti Yeltsinlə Qazaxis-tan prezidenti Nazarbayev Bakıya gəldilər. Hər iki prezidentin Azər-baycan prezidenti ilə birlikdə Stepanakertə gedəcəyi, həm erməni,

həm də azərbaycanlı əhali ilə görüşəcəyi əvvəlcədən məlum idi. Plan əsasən prezidentlər Xocalı aeroportunda düşüb, əvvəl Xocalı əhalisi ilə görüşməli, sonra isə Stepanakerta yola düşməli idilər.

AXC-dən gəlmiş qrupla birgə sentyabrın 19-da Təmkin Xocalıya gəldi. Əhali ilə xeyli söhbətdən sonra prezidentləri qarşılayarkən onlar qarşısında Qarabağın azərbaycanlı əhalisi adından konkret tələbiəri və təklifləri çatdırmaq AXC fəalları arasında birinə - Fəhmin Hacıyevə həvalə edildi. Lakin Xocalı aeroportuna ənənə təyyarədən düşən prezidentlər birbaşa Stepanakerta getdilər.

Təmkin bir neçə nəfərlə birlikdə onların ardınca Stepanakerta yollandı. Şəhərdə Azərbaycan Respublikasının DQMV üzrə Təşkilat Komitəsinin binası ilə DQMV erməni hakimiyyət orqanlarının binası yanaşı idi.

Protokol razılaşmasına əsasən prezidentlər birinci binaya getməli, görüşlər və danışıqlar burada keçirilməli idi. Lakin Yeltsin və Nazarbayevin ermənilərin təklifi ilə ikinci binaya getdiklərini görə Azərbaycan prezidentinin yeganə çıxış yolu onlardan küsməyə, ayrılıb Azərbaycan respublikasının Təşkilat Komitəsi yerləşən binaya daxil olmağa qaldı...

Bu arada Stepanakertdə işləyən azərbaycanlı milis kapitanı Mehman Təmkinə yaxınlaşdı:

- Ermənilər sizi gözaltı eliyiblər. Aranı qarışdırıb bilərlər. Gəlin milis maşını ilə sizi yola salım, gedin!

Təmkin Rəhim Qaziyevə və digər onunla gələnlərə bu barədə məlumat verdi. Burda dayanmağın heç bir əhəmiyyəti olmadığını görüb, zabitin təklifi ilə razılaşmağa məcbur oldular. "UAZ" markalı milis maşınına əyləşdilər. Lakin ermənilər maşının Ağdama doğru çıxış yollarının hamısını bağlamışdılar. Belə olduqda sürücü Kerkicahan yolu ilə maşını Şuşaya sürməyə məcbur oldu. Şuşada yerli əhaliyə Stepanakertdə gördükləri barədə məlumat verib, Ağdamdan vertolyot göndərilməsi üçün zəng vurdular. Az sonra vertolyotla rayona yola düşdülər. Aeroportdan birbaşa rayon şöbəsinin qərargahına gəldilər. Vəziyyət barədə məlumat verdilər. Ümumi fikir belə oldu: Bu səfərdən sonra ermənilər bir az da qızıqsacaqlar. Təcili ordu yaranmalı, əsl hərbiçilər tapılmalı, rayonda könüllü batalyonlar yaradılmalı, heç olmazsa güclü müdafiəyə nail olmağa çalışmalı...

Rəhim Qaziyev ayağa qalxdı:

- Mənim dostum oğluna toy eliyir. Ora getmək istəyirəm. Kimin imkanı varsa mənimlə gedək.

Təmkin bir qədər fikirdən, qəmdən ayrımaq üçün rayon şöbəsinin fəallırlarından bir neçə nəfərlə birlikdə Rəhim Qaziyevlə toya yollandılar. Lakin Rəhim bəy onlarla əyləşmədi. Təmkin bir qədər əyləşib sonra yoldaşlarından üzrxahlıq edərək evə getmək qərarına gəldi...

Nədənə Təmkin həmin axşamı xatırlayanda, həmişə "Rəhim niyə bizimlə oturmadı?" sualı onu narahat edir, ancaq bu suala cavab tapa bilmirdi...

Gece saat bir radələrində Təmkinin evinə zəng oldu. Dəstəyi götürdü:

- Vəziyyət ağırdı, təcili qərargaha gəl!

Danışan Lopabiq ləqəbi ilə tanınan Hüseyn idi.

- Noolub ki?

- A bəy, gəl, görərsən noolub! Arif Hacıyev də burdadı.

Təmkin toyda bir az içki içdiyini, belə vəziyyətdə qərargaha gəlmək istəmədiyini bildirdi.

Dəstək asıldı. Təmkinin ağına da gəlməzdi ki...

Sən demə, axşam onlarla əyləşməyən Rəhim bəy, rayonda Cəfər təxəllüsü ilə tanınmış, cəbhənin qatı əleyhdarı olan, "qorxu" deyilən termindən xəbəri olmayan Yaver adlı birisi ilə konfliktə girib və toydan birbaşa AXC rayon şöbəsinin qərargahına gələrək bu hadisə barədə danışmışdır. Bunu eşidən Eldar Rəhim bəyi yola saldıqdan sonra Cəfərin Rəhimə "sataşmasını" özü üçün təhqir hesab etmiş və Cəfərlə danışmaq üçün onu axtarmışdır. Şəhərdə təsadüfən onunla rastlaşaraq bu hadisə barədə söhbət etdikləri zaman Eldarın igidliklə ad çıxarmış qardaşı Allahverdi bura gəlmişdir. Cəfəri görə kimisi ona hücum çəkmək istəmiş, Eldar onu tutsa da saxlaya bilməmişdir. Bunu görə Cəfər qaçmağa və qaça-qaça əlindəki "Makar" markalı tapança ilə yere atəş açmağa məcbur olmuşdur. Atılan atəşlərdən biri Allahverdinin ayağına dəyərək onu yaralamışdır. Cəfər qaçıb yaxınlıqdakı qo-humlarının evinə girmiş, Allahverdinin yaranalmasından hiddətlənən uşaqlar Cəfərin ardınca həmin evin qabağına toplaşmış və ondan baxıra çıxmağı tələb etmişlər. Hiddətlənən uşaqlardan biri əlindəki silahdan həyat darvazasına atəş açmış, dəmiri deşib keçən güllə həyatde-

ki gənc qıza dəymiş və qız yerində keçinmişdir.

Hadisə Təminatın bütün varlığını sarsıtdı: "Gör hansı məqamda necə hadisə baş verdi!" Təminat bu hadisənin rayonda qarşıdurmanı gücləndirəcəyindən, indiyə kimi qoruduqları "Vətəndaş sülhü"nin pozulacağından qorxurdu.

Bir neçə yoldaş da götürüb dəfndə iştirak etmək istədi. Lakin yas mərasimində hələ də hirs soyumayan adamlar tərəfindən hadisə baş verəcəyini düşünüb fikrindən daşındı...

Bu hadisədən bir neçə gün sonra Eldar Təminatə məlumat verdi ki, Naxçıvanık kəndinin erməniləri ona xəbər göndərüb, onunla təkliflə görüşmək istədiklərini bildiriblər. Bir qədər fikir mübadiləsindən sonra görüş üçün razılıq vermək, onların nə demək istədiklərini öyrənmək qərarına gəldilər. Eldar xəbər gətirən Gülablı kənd sakininə görüşün vaxtını və yerini dedi.

İlk görüşdən qayıdan Eldar məlumat verdi:

- Naxçıvanık kənd sovetinin sədri ilə görüşdüm. Azərbaycanın DQMV Naxçıvanık kənd XDS İcraiyyə Komitəsi yazılmış möhürünü də, ştamplı da göstərdi. Dedi ki, bizim beş kəndin əhalisi bu hadisələrə qoşulmamaq üçün Azərbaycanın bayrağını qaldırmağa, Azərbaycanın qanunlarına tabe olmağa hazırdır. Bir şərtlə ki, Azərbaycan Xalq Cəbhəsi bizim kəndlərdə olan, Yerevandan gələn quldurları məhv etməkdə köməklik eləsinlər. Quldurların silah bazalarının da, qərgahlarının da yerini nişan verməyi öhdəsinə götürür.

Eldar bu təklifə birbaşa heç bir cavab verməmişdi. Fikirləşib yəni-dən görüşmək, söhbət etmək üçün bir müddət vaxt almışdı.

Rayon şöbəsi İdarə Heyətinin bir neçə nəfər fəal üzvü ilə - Rüstəm bəylə, Zöhrab bəylə, Malik bəylə və Nizami bəylə birlikdə həmin söhbət müzakirə edildi. Həminin fikri yekdid oldu: Kənd sovetinin möhürü və hər kənddən bir nəfərin imzası ilə təsdiqlənmiş məktub verməklə, onların təklifinə razılıq.

İkinci görüşdə Eldar məktub barədə fikrini bildirəndə erməni heç bir tərəddüdsüz razılıq vermiş, üç-dörd günə həmin məktubun iki nüsxəsini ona verəcəyine Eldarı əmin etmişdi.

Oktyabrın 21-də erməni tərəfi deyilən məzmununda, iki nüsxədən ibarət məktubu verərək Eldara demişdi:

- Elə edin ki, hökumətiniz bunu bilməsin. Onlar bilsə, Moskva da

biləcək. Moskva bilsə, sizin də, bizim də axırımızdı...

Oktyabrın 18-də Azərbaycan respublikasının Ali Soveti Azərbaycanın Dövlət Müstəqilliyinin bərpası haqqında Konstitusiyaya aktını qəbul etmiş, uzunmüddətli mübarizədən sonra, nəhayət, Azərbaycan özünün SSRİ tərkibindən ayrıldığını və müstəqil dövlətini bərpa etdiyini bütün dünyaya bəyan etmişdi. Eldar bu barədə erməniyə bildirəndə, o, gülümsünürək demişdi:

- Sizi bilmirik, amma Hayestandan Moskva əlini çəkəsi deyil. Nə qədər Rusiyanın ordusu Hayestandadı, müstəqilliyə arxayın olmaq ağılsızlıqdı...

Oktyabrın 25-də, AXC Ali Məclisinin növbəti sessiyasında iştirak etmək üçün Təminat Bakıya yola düşməli idi. Oktyabrın 27-də isə Ali Sovetin sessiyası çağırılmışdı və Eldar Təminatla birlikdə, ayın 25-də Bakıya gəldi. Məktubların hər iki nüsxəsi Eldarın cibində idi. Lakin o, bu haqda kimə ürek qızdırmaq, kimə sirr açmaq barədə düşünür, konkret qərara gələ bilmirdi. Nəhayət, Ali Sovetin sessiyasında ya Tamerlan bəylə, ya da Rəhim bəylə bu barədə danışmağı lazım bildi. Bu-nu həmin şəxslərin prezidentlə istənilən vaxt görüşə bilməsi ilə əlaqələndirdi və məktubun bir surətini özündə saxlayacağını bildirdi.

Oktyabrın 27-də bu barədə Rəhim bəyə bildirdiyini, lakin bunun özündən başqa heç kəsin bilmədiyinə onu inandırdığını da dedi.

İki gün sonra rayondan gələn Lopabiğ deyilən AXC fəali Hüseyin Təminatə oğlunun - Etibarın xəstə olduğunu dedi. Təminat məktubla əlaqədar Eldarı tək buraxmaq istəməsə də, Etibarın xəstəliyi onu təcili rayona getməyə məcbur edirdi. Ali Sovetin sessiyasından çıxan Eldara da fikrini bildirdi. Eldar etiraz etmədi...

Səhər tezdən qatardan düşüb birbaşa evinə gələn Təminat, içəri daxil olan kimi Aynurədən soruşdu:

- Etibar niyə xəstələnib?
- Aynurə mat-mat onun üzünə baxdı:
- Kim deyir ki, Etibar xəstələnib?
- Təminat paltosu əlində quruyub qaldı:
- Bəs sən qərarğaha zəng vurmamısan?
- Yox! Kim deyir axı?

Təminat heç nə demədi. Paltosunu asdı. Əl-üzünü yudu. Səhər çayını içib, ləngimədən qərarğaha yollandı. Ona xəbər getirmiş, qatarla

da Təmkinlə birgə rayona qayıtmış Hüseyni axtardı. Ancaq tapa bilmədi. Aşağa yaxın Bakıya qayıtmağı qərara alıb, hazırlaşmaq üçün eve yollandı.

Saat 8.00 radələrində qərargahdan zəng oldu: təcili qərargaha gəl! Təmkinin səhərdən keçirdiyi həyəcan bir az da artdı. Vaxt itirmədən geyinib çıxdı.

Qərargahda ona məlumat verdilər: Gəncədən Rəsim bəy zəng vurub deyib ki, Bakıda Eldara güllə atıblar, yaralanıb!

Təmkin cəld telefonun dəstəyini qaldırdı. Telefonçu qızdan onu təcili Bakı ilə birləşdirməyi xahiş etdi. AXC liderlərinin evlərinə bir-bir zəng vurdu, nəhayət, Eynəkbəyli evində tapdı.

Eynəkbəyli hadisənin baş verdiyini təsdiq etdi. Təmkinin:

- Vəziyyəti necədi? - sualına bir qədər susdu:

- Vəziyyətdən keçib, Təmkin bəy!

Dəstək əlindən yerə düşdü. Başını divara döydü. Dillənə bilmədi. Artıq Eldarın olmadığını deyə bilmədi. Dili var gəlmədi Təmkinin onun ölüm xəbərini dostlarına çatdırırsın...

Gece ikən bir neçə maşınla rayon şöbəsinin fəalları Bakıya yola düşdülər. Təmkinin xahişi ilə Malik həkim meyidxanaya girdi. Eldarın ciblərini axtarıb, hər şeyi götürdü. Lakin məktublara yox idi...

Sonradan Təmkin həm maşını, həm Eldarın iş qovluğunu, həm də Bakıda yaşadığı evi nə qədər axtarsa da, həmin məktublardan heç birini tapa bilmədi...

Əbülfəz bəylə, Rəhim bəylə, Tamerlan bəylə bu məktub barədə söhbət elədi. Ancaq hamısı, o cümlədən Rəhim bəy də bu barədə heç bir məlumatları olmadığını dedilər...

Eldar Bağırov qətlə yetirildi!

Kim tərəfindən?..

Qətlin ertəsi günü respublika prokuroru bu haqda bəyanat verdi: "Eldar Bağırov, ailə münafişəsi zəminində Cəfər təxəllüslü İmaməliyev Yavər tərəfindən qətlə yetirilmişdir".

Sonradan Təmkinin bütün çalışmalarına baxmayaraq hüquq orqanları ilkin bəyanatı əsas kimi götürür, başqa şübhəli izlərlə maraqlanmırdılar. Hətta bu müddətdə üç dəfə dəyişən ölkə rəhbərliyi, o cümlədən AXC hakimiyyəti də bu qətlin əsl səbəbkarlarının axtarılmasında maraqlı olmadılar. Sonra isə, həbsə almaq üçün göndərilən polis

əməkdaşlarına "silahlı müqavimət" göstərdiyinə görə Cəfər təxəllüslü Yavər, polis işçilərinin atdıqları güllə ilə öldürüldü...

Ancaq Təmkin bu gün də öz fikrindən dönmür. Eldarın ölümü o zaman ki hakimiyyət orqanlarının əli ilə həyata keçirilmiş siyasi qətl idi! Eldar Bağırov SİYASİ QURBANDIR!

Bu terrorda Moskvadakı xüsusi qüvvələrin də əli olduğuna heç bir şübhə yoxdur. Çünki, son bir neçə illik fəaliyyəti ilə Eldar Qarabağda əsl qəhrəman kimi tanınmış və özünün qərribə, çoxgediqli maneəvrləri ilə, onun sərəncamında hətta atom bombası da olduğuna ermənilərdə inam yaratmışdı. Eldar adı bütün Qarabağda artıq fenomenə çevrilmişdi. Onun görə biləcəyi real işlərdən çox, görmək istədiyi qeyri-real işlərin reallığına düşməni inandırmaq kimi fitri qabiliyyəti var idi.

Birçə fakt Təmkinin bu fikirlərinin təsdiqi üçün kifayətdir: Eldarın ölümündən cəmi altı gün sonra ermənilər fəal hərbi amaliyyatlara başladılar. İlk dəfə Xoramord istiqamətində, sonra Xocavənd-Qaradağlı istiqamətində yerli əhaliyə açıq hücumlara keçdilər. Həmin hadisələrlə bağlı vəziyyəti yerində öyrənmək üçün respublika rəhbərliyinin yüksək vəzifəli şəxslərindən ibarət qrupunu gətirən vertolyotun ermənilər yaşayan Qarakənd kəndi üzərində vurulması da ermənilərin bütün sərhəd boyu fəallaşdıqlarını göstərirdi. Və beləliklə, Azərbaycan tərəfinə o qədər də güclü qüvvəsi olmadığını əmin olan ermənilər rus ordusunun köməyi ilə bir-birinin ardınca Azərbaycan kəndlərini işğal etməyə başladılar.

Eldarın dəfn gününün sabahı Cəmil qərargaha gəldi. Köhnə həmkəndli kimi Təmkinə görüldü, qucaqlaşdı. Eldarın ölümünə ürəkdan acıdığını dedi, gözündeki yaş sildi:

- Təmkin, indi başa düşürəm ki, sən niyə rayonda bəzi məsələlərin əleyhinə idin! Sən haqlısanmış qaradaş!

Təmkin onun səmimiyyətinə şübhə etməsə də, yas içərisində idi və onu dinləməyə, dediklərinə reaksiya verməməyə məcbur idi.

Təmkin "Ana torpaq" qəzetinin Eldarın ölümünə həsr edilmiş xüsusi nömrəsini hazırlayırdı. Buna baxmayaraq Cəmilin ona təkbətək söhbət üçün kənara çəkilmək haqqında təklifinə etiraz etmədi:

- Keçək kabinetə!

- Yox, Təmkin, açıq havada söhbət etmək istəyirəm.

Açıq havaya çıxdılar. İlk sualı Təmkin verdi:

- Nə vaxt gəlmisən?
- Xeyli vaxtdı.
- Tamam azadlığa buraxdılar, yoxsa?
- Hə! Prezidentin amnistiyası mənə də tətbiq olundu.
- İndi nəynəmək istəyirsən?
- Təmkin, ele o barədə danışmağa gəlmişəm. İstəyirəm mənə inanasınız.

Təmkin dinmədi.

- Bilirsen, Təmkin, az qala iyirmi il mən, açıq deyirəm, Moskvaya xidmət eləmişəm. Özü də ürəkdən, bütün tapşırıqlarını yarıtmışam. Amma, bir deputat qadının məni həbs elətdirməsinə susdu Moskvə! İnanmazdım! Amma, bu faktı. Ona görə də Moskvaya birdəfəlik tüpürmüşəm. Öz kəndimdə qalmaq, öz kəndimdə çörək qazanıb, halal-ıqla yemək istəyirəm. Bir az alacağı var, onu da almıram, tək mənəndən əl çəksinlər.

- Yeni, əl çəkər səndən Moskvə?
- Mən istəməyəndən sonra nə deyib əl çəkməyəcək ki?
- Bəs kənddə nə iş görmək istəyirsən?
- Təsərrüfatla məşğul olacağam. Versələr, kolxozun parnikin icarəyə götürəcəyəm. Parnik işini bacarıram.
- Yaxşı, bizim sənə inanıb-inanmamağımız niyə lazımdı? Bunun əhəmiyyəti var?

- Var, Təmkin! Mən o vaxt çox səhvlərə yol vermişəm. Həbsxanada olanda Qulamlı da bu barədə çox söhbətlərimiz oldu. O da məni inandırdı ki, Təmkin haqlı imiş. Başqa AXC fəalları da vardı həbsxanada. Hamısı sənin dediklərini təsdiqləyirdilər. İndi Eldarın belə faciəli ölümü məni lap sarsıtdı. İnanırsan, bu hadisənin baş verməsində mən də özümü mənəvi günahkar hesab eliyirəm. İnan səmimiyyətimə, Təmkin, bundan sonra nə ömrüm qalıbsa, xalqıma, camaatıma xidmət etmək istəyirəm. Yene deyirəm, birçə əmin olum ki, inanaçaqsınız mənə.

- Sən dediklərini sübut eləməlisən, Cəmil!

Cəmil əlini uzadıb qoltuq cibindən "Quran"ı çıxardı:

- And içib, "Quran"a əl bassam inanarsınız mı?

Cəmil cavab gözləmədi:

- Bu "Quran"a and içirəm...

Təmkin onun əlindən tutdu:

- Cəmil, sözlə, andla yox, əməlinlə sübut eləməlisən.
- Nə deyirəm?! - Cəmil "Quran"ı cibinə qoydu, - onda vaxtaşırı səninlə görüşək. Daha doğrusu, mən özüm vaxtaşırı gəlib səninlə görüşmək istəyirəm. Etiraz eləmərsən ki?

- Yox, niyə etiraz eliyim? Görüşmək, söhbət etmək bir-birimizə inamı artırır...

İki gün sonra rayon şöbəsinin fəallarından biri Təmkinə belə bir məlumat verdi:

- Cəmilin gəlşi söz-söhbət yaradıb. Cəbhəçilər arasında danışılar ki, Cəmil hərbiç olduğu üçün onun rayon şöbəsinə sədr seçilməsinə çalışırsan...

Təmkin bu sözə acı-acı gülümsünmüş, heç bir cavab verməmişdi. Lakin rayon şöbəsində ona münasibət qeyri-adiliyini özü də hiss etməyə başladı. Eldarın yeddisi günün isə, qardaşı Allahverdi Təmkinin gətirdiyi "Ana torpaq" qəzetinin Eldarın ölümünə həsr olunmuş xüsusi nömrəsini gözəndən keçirib, minnətdarlıq etdikdən sonra dedi:

- Qulağıma bir-iki söz-söhbət çatıb. O fikirləri başından çıxart. Eldarın yolunu mən axırcan davam elətdirəyəm...

Təmkin Allahverdinin bu fikrinə qəlbində "alqış" dedi. Başlıcası ona görə ki, həm rayonun xüsusiyyətlərini, həm də Qarabağda vəziyyətin günbəgün gənginləşdiyini nəzərə alaraq, burda xalq hərəkətinə siyasi liderin deyil, məhz ermənilərə qarşı mübarizədə öndə getməyi bacaran şəxsin rəhbərlik etməsi daha məqsədəuyğun idi. Allahverdi isə, lazım gəlsə ölümün gözünə dik baxmağı bacaran əsl cəngavər təbiətli şəxsiyyət idi...

Bununla bərabər Təmkin Eldarı heç kimin, o cümlədən qardaşı Allahverdinin də əvəz edə bilməyəcəyini yaxşı başa düşürdü. Qarabağda isə ermənilər günbəgün fəallaşırdı. Hətta, Azərbaycan hökumətinin DQMV-dəki təşkilat komitəsi ermənilərin tələbi ilə Stepanakertdən çıxarılmış, Ağdamda yerləşdirilmişdi. Xeyli azərbaycanlı, o cümlədən DQMV-nin milliliyyətcə azərbaycanlı olan prokuroru ermənilər tərəfindən girov götürülmüşdü.

AXC Ali Məclisinin növbəti sessiyasında Təmkin nə qədər çalışsa da, Qarabağda yaranmış vəziyyətin müzakirəsi gündəliyə salınmadı. Təmkin artıq başa düşməyə başlamışdı ki, indi AXC-də əsas qüvvələ-

ri maraqlandıran, necə olursa-olsun hakimiyyətin ələ alınmasıdır. Söz yox, bu obyektiv maraq idi. Çünki köhnə, kommunist rejimindən qalmış hakimiyyət Azərbaycanın müstəqilliyinin dönməzliyinə çalışmıyacaq, əksinə, azca imkan düşsə, yenidən imperiyanın tərkibinə daxil olmağa can atacaqdı. Ona görə də hakimiyyətə, məhz tam, heç bir qeyd-şərtsiz müstəqillik tərəfdarı olan qüvvələrin gəlməsi zəruri idi. Görünür elə buna görə, Təmkin əleyhinə olmasına baxmayaraq AXC artıq siyasi təşkilat statusu almışdı.

Ancaq burada, Təmkinin fikrincə, iki məsələ aydınlaşdırılmalı idi. Birincisi, hakimiyyətə hansı yolla gəlməli? Bəlkə AXC-dəki bəzi qüvvələr hakimiyyətə gəlməyin ən rahat yolunu Qarabağda vəziyyətin daha da gərginləşməsində, ermənilərin gətdikcə fəallaşmasında, bundan istifadə edib "Qarabağı satan" hakimiyyətdən istefa tələb olunmasında görür? Təmkin buna inana bilmirdi. Axi fəallaşmış ermənilər, özlərinin xaricdəki havadarları ilə qələbələr qazana, bununla da Qarabağ problemi daha çətin düyünə düşsə bilər, bu isə xəyanətdir. Təmkin bu həqiqəti AXC rəhbərlərinin dərk etməsinə inana bilmirdi. Bunu dərk edən "Azadlıq fədailəri", xalq hərəkatının liderləri isə heç vaxt belə kobud səhvə yol verməzlər. Bəs onda niyə bu məsələnin Ali Məclisdə müzakirəsindən qaçırılar? Bu suala cavab tapa bilmirdi Təmkin!

İkincisi, AXC hakimiyyətə gəlsə, indiki vəziyyətdə onu idarə edən, bu böhrandan çıxara, müstəqilliyi tam reallaşdırma biləcəkmidi? Axi, AXC-nin tanınmış üzvlərinin əksəriyyətində belə idarəçilik keyfiyyəti yoxdur! Əksəriyyəti adı, kiçik bir müəssisəni də idarə etmək təcrübəsi olmayan adamlar ölkəni, rayonları necə idarə edə bilərlər? Yeni respublikada elə bir şəxsiyyət yoxdurmu ki, o, Azərbaycanı indiki böhrandan çıxarmağa, həm də müstəqilliyi qoruyub saxlamağa qadir olsun?

Birdən-birə Təmkinin fikri Naxçıvana yönəldi. Bəlkə... "O kişi..."

Cavabsız suallara cavab tapmaq üçün, elə həmin gün Naxçıvana yola düşdü...

Naxçıvan Ali Məclisinin sədri Heydər Əliyevlə görüşənə qədər, bu fikrə düşdüyünə görə yanıldığını güman etdi. Özlüyündə Heydər Əliyevin yaşlı olduğunu, bu yaşında yenidən Azərbaycanın problemlərini həll etməyə razı olmayacağını, eyni zamanda on illər yolu xidmət etdiyi SSRİ-nin varisi olan Rusiya ilə konflikte getmək istəməyəcəyini

düşündü. Ancaq artıq Naxçıvanda idi və məqsədi də məhz Heydər Əliyevlə görüşmək idi...

İki saatdan artıq çəkən görüş Təmkinde yaranmış ümitsizliyə son qoydu. Onu gecə-gündüz rahat buraxmayan sualların cavabını tapdı. Naxçıvandan böyük ümidlə, yüksək əhval-ruhiyyə ilə geri döndü. Heydər Əliyevlə apardığı söhbətin əsas hissələrini "Ana torpaq" qəzetinin daibadal üç nömrəsində dərc elədi. Heydər Əliyevin haqqında geniş məqalələr, müsahibələr dərc etməyə yasaq qoyulmuşdu. Lakin Bakıda bu yasağa nəzərə edib belə hakimiyyət, rayonda birdən-birə onun belə böyük müsahibəsinin çap edilməsinə inana bilməzdi. Fəqət artıq bu, bax vermişdi.

Müxtəlif yerlərdən Təmkinə gələn xəbərlərlə bağlı, o xeyli müddət hakimiyyət orqanlarından gizlənmək məcburiyyətində qaldı. Lakin ölkə rəhbərliyi, rayonun onun "siyasəti"nin əleyhinə olduğunu zənn etdiyindən, bütün rayon rəhbərlərini - icra hakimiyyəti başçısını, rayon prokurorunu, DİŞ-nin rəisini və DTK rayon şöbəsinin rəisini bir-birinin ardınca vəzifələrəndən kənarlaşdırdı.

Qeribə bir də burası idi ki, AXC-nin rayon şöbəsinin qəzetində çap edilmiş həmin müsahibəyə AXC rəhbərliyində də etiraz edənlər, do-dağ büzənlər çox oldu. Hətta "Ana torpaq" qəzetinin AXC-nin binası qarşısında satışıni təşkil edən Mirzə bəy döyülərək, burdan uzaqlaşdırıldı. Heydər Əliyevin fikirlərinin əhtiyacını duyan xalq həmin qəzeti top-top alır, başqa yerlərdə də yayır.

Təmkin ona qarşı kimlərin hansı münasibətdə olmasından asılı olmayaraq bu əməldən qətiyyətlə peşimançılıq çəkmir, əksinə, qürur duyurdu...

Azərbaycanda artıq Müdafiə Nazirliyi yaradılmış, ordu quruculuğuna başlanmışdı. Ağdamda Şirin Mirzəyevin, Allahverdi Bağirovun, Fred Asifin, Yaqub Rzayevin (Qatır Məmməd), General Ərşadın, Elmar Edilovun, Xudu Xuduyevin rəhbərlikləri ilə yaradılmış könüllü özünümüdafiə dəstələri Müdafiə Nazirliyinin tərkibinə daxil edilərək, qanuni ordu hissəsi kimi fəaliyyət göstərirdi.

AXC liderlərindən bəziləri hakimiyyət orqanlarında təmsil olunurdu. Eynəkəbəyli Ali Sovetin Xarici Ölkələrlə Əlaqələr Komissiyasının sədri idi. Dekabrın ortalarında Bakıya gələn Təmkin Ali Sovetdə də ol-

du. Beşinci mərtəbəyə qalxıb Eynəkəbəyli ilə görüşdü. Vəziyyətlə bağlı xeyli söhbətdən sonra Eynəkəbəyli qərribə bir tərzdə Təmkinə baxdı:

- İstəyirəm səninlə çox ciddi bir söhbət edim.

- Nə barədə? - Təmkin maraqlandı.

- Bilirsən, Təmkin bəy, Ayaz Mütəllibovu istefaya göndərmək üçün tutarlı səbəb lazımdı. Belə bir səbəb də tapa bilmirik.

- Niyə, Qarabağda iş verən hadisələr balaca səbəbdir? Azərbaycanın Təşkilat Komitəsinin ordan qovulması, vertolyot qəzası, Xocavənd, Xoramord hadisələri...

- Düzüdü ey, bunlar var. Amma daha yaxşı səbəb bilirsən nə olar? Beş-altı kəndi ermənilər işğal eliyə, bax bu tutarlı səbəb olar. Bunu nə cür təşkil etmək olar?

Eynəkəbəylinin dedikləri, sanki əvvəl-əvvəl Təmkinə çatmadı:

- Necə yeni "təşkil etmək"? Nəyi təşkil etmək lazımdı ki?

- Yeni, azərbaycanlılar yaşayan bir neçə kəndi təşkil edək, verək ermənilərə...

Elə bil Təmkinin ilan vurdu. Yerindən sıçradı:

- Sən nə danışırsan? Bu nə deməkdir? Torpaq verək ki, hakimiyyəti ələ alağ?

- Qızışma, hakimiyyətə gələndən sonra o torpaqları geri qaytarmaq nə çətin işdir?

Təmkin özünü ələ ala bilmədiyini hiss edib qapıya tərəf gəldi. Çevrilib Eynəkəbəyliyə qeyzə baxdı:

- Tfu sizin kişiliyinizə! Siz nə qədər qeyrətsiz adamlarmışsınız!..

Hirsle qapını çırpıb Ali Sovetin binasını tərk etdi.

Yanvarın əvvəllərindən başlayaraq Xocavənd, Qaradağlı, Malıbəyli, Quşçular, Kərkicahan, Cəmilli, Meşəli və digər kəndləri ermənilər işğal etdi.

Belə bir vaxtda Qarabağda gedən döyüşlərə rəhbərlik etmək üçün mərkəzdən göndərilən komandanlar tez-tez dəyişirdi.

Təmkin üçün qərribəydi. Tez-tez dəyişən komandanlar Qarabağa gəlir, bir neçə Azərbaycan kəndi işğal edildikdən sonra Bakıya çağırılırlar, rütbəsi artırılırdı. Hərbçi olmadığına görə Təmkin döyüşlərdə bilavasitə iştirak etməsə də, kənardan bütün döyüşlərin hazırlığını və döyüş əməliyyatlarını izləyirdi. Özlüyündə qəti şəkildə inandı ki, Azər-

baycan tərəfi guya döyüşmək adı ilə xalqın, əhalinin gözündən pərdə asır, əslində bütün bunlarla hansısa gizli bir siyasi oyuna xidmət edilir. Fevralın ortalarında, Müdafiə Nazirliyində yeni işə götürülmüş AXC fəali Fəhmin Hacıyev xüsusi sərəncamla Qarabağa göndərildi.

Gizli əldə edilmiş məlumata görə, Sumqayıt "facie"sinin ildönümü ilə bağlı fevralın 26-da düşmənlər hər tərəfdən əlaqəsi kəsilən, ermənilərin tam əhatəsində ada kimi qalan Xocalı əhalisinə diyan tutmağa hazırlaşırlar. Fəhmin Hacıyev nəyin bahasına olursa-olsun dinc əhalinin Xocalıdan sağ-salamat çıxarılmasını təmin etməli idi.

Bu məqsədlə əməliyyat planı hazırlandı və fevralın 25-də heyətə keçirilməsi qərara alındı. Fəhmin Hacıyevə tabe olmaq istəməyən könlü özünü müdafiə batalyonlarının komandirləri ilə də söhbətlər aparıldı və bütün qüvvə ilə əməliyyat tam hazır vəziyyətə gətirildi.

Bu arada Zaqafqaziya qoşunları komandanı, ordu Generalı Popov Ağdama gəldi. Ağıdamdan Xocalıya uçuş vertolyotların sayını artırmaq adı ilə gələn ordu generalı, əksinə, ümumiyyətlə, uçuşlara qadağa qoydu. Hiddətlənən əhali buna dözmədi. Rayon Sovetinin binasında üstünə hücum çəkdi. Mehmanxananın inzibətçisi Kamil Behbudov Popovun belindən tapançasını çıxarıb, başına dirədi, ondan verdiyi əmrini geri götürməyi tələb etdi...

Fevralın 25-də saat 11.00 radələrində Fəhmin Hacıyev AXC-nin rayon qərargahına gəldi. Birbaşa Təmkinin iş otağına daxil oldu. Salamdan sonra dediyi ilk söz Təmkinin ıldırım kimi vurdu:

- Əməliyyatı pozdular!

Onun verdiyi məlumata görə, əməliyyatda iştirak etməli olan iki batalyon çıxarılaraq, ondan xəbərsiz başqa iş üçün göndərilmiş, bu haqda sorğu edəndə isə Nazirliyə zəng vurmağı xahiş etmişlər. Nazir Tahir Əliyev onu təcili Bakıya çağırmış, əməliyyat keçirmək üçün onun heç bir səlahiyyəti olmadığı, verilmiş səlahiyyətin isə əmrlə geri alındığını bildirmişdir.

Təmkin Fəhmin Hacıyevi axıra qədər dinlədikdən sonra bir anlıq fikrə gəldi:

- Fəhmin bəy, mən hərbi deyiləm, heç əsgərlikdə də olmamışam. Ona görə də, özün bilirsən ki, hərbi işlərə müdaxilə etmirəm. Ancaq, birçün onu demək istəyirəm ki, əgər Xocalı camaatını qırsalar, bu faciənin ən böyük günahkarı kimi hamı səni qınayacaq.

- Məni niyə? Mən neyləyə bilərəm? Nazir əmr verirsə, tabe olmalıyam, hərbi qanun var!

Təmkin mübahisə eləməyi artıq bildi...

Alınmış məlumat doğru çıxdı. Fevralın 25-dən 26-na keçən gecə bəşəriyyət tarixində misli görünməmiş, dəhşətli XOCALI FACİƏSİ baş verdi. Təmkin bu gün də bu faciəni xatırlayanda bütün bədəni titrəyir, əlli milyonluq xalqın iki min nəfərinə vəhşicəsinə tutulan divanda yer-də qalan qırx doqquz milyon doqquz yüz doxsan səkkiz min nəfərin hər birini günahkar sayır, özü də olmaqla!..

Bu faciə haqqında yazmaqda Təmkin qələmində heç vaxt güc tapmayıb. Təkcə onu bilir ki, dünyanın heç bir milləti yer üzünün əşrəfi sayılan insana - qocaya, cavana, xəstəyə, şikəstə, ən nəhayət südəmər körpəyə bu qədər qansızlıq, vəhşilik göstərə bilməz, ermənidən başqa! Hətta Afrika cəngəlliklərində yaşayan "vəhşi məxluc" da bu vəhşəti törətməzdi. Ancaq erməni törətdi!

Həmin gecə rayonda hamı kimi Təmkin də səhərə qədər Xocalı əhalisinə kömək etmək üçün əlindən gələni elədi. Silahlı dəstələrin hissə-hissə təşkil edilib, mühasirədə qalan sakinləri çıxarmaq üçün köməyə göndərilməsinin təşkil olunmasında hərbiçilərlə birlikdə çalışdı. Səhər Az.TV-nin işçisi Ağası bəylə, Türkiyənin TRT-1 telekanalından gəlmiş İrfan Sapmaz qərargaha gəldilər. Onların hadisədən xəbərləri yox idi. Sadəcə, Bakıya gəlmiş İrfan bəy Qarabağa getmək, adamlarla görüşmək istəyini bildirmisi, Ağası bəy qonağın arzusu ilə, onunla birlikdə Ağdama gəlmişlər.

Hadisə barədə məlumat alan İrfan bəy döyüş zonasına getmək istədiyini bildirdi. Təmkin döyüş zonasının təhlükəli olduğunu desə də, İrfan bəy əl çəkmədi. Nəhayət, hər üçü Qarabağa ətrafında gedən döyüş bölgəsinə gəldilər.

Qarabağın yanına çatanda Azərbaycan qüvvələrinin bir tankını düşmənin sıradan çıxardığını dedilər. Həmin tank qoşqu ilə getirildi. Tankçı Yaqub Rzayevin oğlu Canpolad idi. Təmkin bu yerdə şahidi olduğu bir anı həyatı boyu unuda bilmir...

Qoşqu ilə getirilən tankın üst qapağını açıb Canpoladın cəsədini çıxardılar. Bədəni parça-parça olmuş oğlunun cəsədi üzərində Yaqu-

bun gözləri yaşarmadı. Bir qədər onun açıq qalmış gözlərinə baxdı. Həminin gözündən yaş gəlirdi. Təkcə Yaqubdan - igid oğulun atasından başqa.

Yaqub sola döndü. İki nəfərə cənazəni evə aparmağı tapşırırdı:

- Yuyub hazırlasınlar. Mən hələ camaatı mühasirədə qoyub gələ bilmərəm. Dəfnə qədər gəlib çataram.

Yaqubda olan bu qeyrəti, əsl kişiyyə məxsus dəyanəti hər dəfə xatırlayanda, onun bəresində olmanın yaramazlıqlarını uyduran bəzi "vətəndaşlara" Təmkinin nifrəti daha da artırdı!..

Təmkin Yaqub Rzayevdə gördüyü bu dəyanəti sonralar, oğlu ilə birlikdə səngərdə döyüşən, vurulub yerə salınmış Azərbaycan vertolyotunun pilotlarından birini düşmənin ərazisindən sağ-salamat çıxarıb, ikinci pilotu çıxararkən düşmənin gülləsindən şəhid olmuş oğlu Sənan Rüstəmovun cənazəsi önündə Əkbər müəllimdə də gördü. Hətta qardaşının cəsədinin önündə dayanıb ağlayan kiçik oğlu Sarvana qəzəblənmişdi onda Əkbər müəllim: "Adam Vətən yolunda şəhid olana ağlamaz!" - demişdi.

Vətən yolunda şəhid olan doğma övladlarının cənazəsi önündə belə meğrurluqla dayanan Yaqub Rzayevdən, Əkbər Rüstəmovdan sonra, dəyanət və qüdrət bəhədri Xəlil Rza Ulutürkün, öz oğlu Təbrizin cənazəsi önündəki qürurlu baxışını və "Vətənin şəhid olan bütün oğulları mənim balalarının deyilmi?" sorğusunu, Təmkin xalqın böyüklüyünün və dəyanətinin simvolu kimi daim qəlbinin ən dərin guşəsində yaşadır və əzizləyir.

Axşama kimi hadisəni birbaşa lentə köçürən İrfan bəy ləngimədən Bakıya, ordan da Ankaraya uçdu. Fevralın 26-da axşam AzTV Xocalıda cəmi iki nəfərin öldüyü haqqında Daxili İşlər Nazirliyinin verdiyi bəyanatı yaydı. Ancaq onların İrfan Sapmazın apardığı çəkilişdən xəbərləri yox idi. Fevralın 27-də isə, səhər-səhər TRT-1 kanalı həqiqəti dünyaya yaydı. Yalnız bundan sonra Azərbaycan rəhbərliyi həqiqəti xalqa etiraf etdi. Həmin gün hadisədən xəbər tutan AzTV eməkdaşı Çingiz Mustafayev, axşam artıq Qarabağda idi.

Xocalı həqiqətlərinin gizlədilməsinin qarşısının alınmasında, faciənin dəhşətlərinin dünya ictimaiyyətinə olduğu kimi çatdırılmasında İrfan Sapmazın və Çingiz Mustafayevin danılmaz rollarını düşündükcə, Təmkin onların çəkiliş apara bilmələrində göstərdiyi köməkliyi xatırla-

yır və bununla özündə az da olsa təsəlli tapmağa çalışır...

Kameranın qapısı tarak-turukla açıldı. Gələn Rafiq idi. Kefi bir az kökəlmişdi:

- Axşamın xeyirl!
- Axşamın xeyirl! Çıxış elədin?
- Hə! Atalarını yandırdım.
- Doğrudan? Necə?

- Mənə dörd epizod üzrə ittiham irəli sürmüşdülər. Məhkəmə istintaqı zamanı heç biri sübuta yetirilmədi. Mən də çıxışımı həmin epizodların bir-bir təhlili üzərində qurdum. Faktlarla sübut elədim ki, heç bir epizod təsdiq edilmədi, ona görə də mənim qanunsuz olaraq həbs edildiyimi nəzərə alıb, günahkarları məsuliyyətə cəlb etməyinizi xahiş edirəm.

- Birbaşa elə o cür?

- Bəs necə? Az qalıb il yarım ola, məni qanunsuz həbs eliyiblər. Məhkəmədə də bu sübut olundu. Niyə iddia qaldırmamalıyam?

Təmkin fikrə getdi:

- Bəlkə azadlığa buraxıldıktan sonra iddia qaldırısan daha yaxşı olardı!

- Yox, niyə ki?

- Necə bilirsen, hakim buna gedər?

- Özü bilər! Mən öz iddiamı qaldırdım. Getməz, azad ediləndən sonra onu da qataram müstəntiqin, prokurorun gözüna.

Rafiq paltarını dəyişdi. Əl-üzünü yuyub, dəsmalla quruladı:

- Sizin işinizdən bir xəbər olmadı?

- Göndəriblər məhkəməyə.

- Doğrudan?

- Hə! Rəis çağırmışdı. O dedi. Özü də hərbi kollegiya baxacaq.

- Hərbi kollegiya niyə?

- Cəmilə verilən ikinci maddə üzrə cinayət hadisəsi Cəmil hərbi polis olan zaman baş verib, ona görə.

- Həl.. Əşi, sənin üçün nə fərqi?

- Əlbəttə! Mənə lazım olan bircə odur ki, işə ədalətlə baxsınlar.

- Dur bir telefon oynayaq.

Təmkin bir neçə oyun uzudandan sonra, nəzarətçi kiçik gözlüyü

açdı:

- Odboy!

Hər ikisi qalxdı. Yerlərini rahatlayıb uzandılar...

Xocalı vəhşətindən bir neçə gün ötmüşdü. Ermənilər bir axşam Ağdamı toplarla, qradlarla, alazanlarla mərmi "yağışına" qarq etdilər. Təqribən yarım saat davam edən artilleriya atəşi zamanı Təmkin şam etmək üçün evə gəlmişdi. Atəşin sesini tutan Təmkin, Əsgəranə baxan pəncərənin qarşısında oyuncaqları ilə məşğul olan Etibarı qucağına alanda hiss etdi ki, indiki "viyiltı" yaxına gəlir. Bir anda körpəni bağırna basıb otağın küncünə qısıldı. Evin üç-dörd metrliyinə düşən mərmnin dalğası binanı silkələdi. Pəncərə yerindən qopub otağa düşdü. Şüşələrin cingiltisi, evə dolan qəlpələrin şaqılıtsı kəsən kimi Təmkin Etibarı bağırna basıb foyeyə keçdi, ordan qapını açdı, anasını, Aynurəni cəld bayıra çıxardı. Hay-küydən heç nə anlamayıb gah Təmkinə, gah anasına, gah da nəməsinə mat-mat baxan Etibar onlara verib, heyətə düşmələrini tapşırırdı. Qayıdıb özünün, anasının, Aynurənin isti geyimlərini, Etibarın çamadənini götürdü. Qapını bağlayıb heyətə düşdü.

Təmkinlə birlikdə şam yeməyinə gəlmiş, lakin hələ də heyətdə məşğul olan Yəhya məşinin qapısını açdı, mühərriki işə saldı:

- Hara gedək, Təmkin bəy?

- Uşaqları kəndə qoyub qayıdaq.

Təmkin Yəhya ilə anasıgillə rayon mərkəzindən xeyli aralıda yerləşən ata-baba kəndlərinə getirdi. Onları evə qoydu. Birbaşa rayon mərkəzinə, qərargaha gəldi. Hamı burada idi. Allahverdi artilleriya atəşindən sonra ermənilərin hücumu keçə biləcəyi ehtimalını nəzərə alıb, postlarla əlaqəyə girmişdi. Eyni zamanda, rayon şöbəsinin fəallardan ibarət yaranmış, Allahverdinin komandir olduğu Eldar Bağirov adına könüllü özünümüdafiə batalyonu döyüşə hazır vəziyyətə gətirilmişdi.

Təmkin artıq dərk elədi ki, ermənilər belə hərəkətləri ilə açıq müharibə təklif edirlər. Yenəcə müstəqilliyini əldə etmiş, hələ əməlli-başlı ordusu olmayan bir xalqın indiki vəziyyətdə açıq müharibədə düşmənlə üz-üzə dayanması Təmkinə həddən artıq narahat edirdi. Yaxşı

bildirirdi ki, Azərbaycana təzyiqlə göstərmək üçün Moskvanın daim "küçüyü" rolunu oynamış ermənilərlə bu döyüşdə keçmiş SSRİ-nin hərbi hissələri də iştirak edəcək. Xocalı faciəsi zamanı 366-cı polk bu şəhərə hücumda iştirak etdiyinə şübhəsi olmayan Təmkin, Rusiyanın öz "küçüyünü" heç vaxt meydanda tərk qoymayacağına əmin idi. Bəs onda nə etməli?

Təmkinin xəyalı yenə də Naxçıvana getdi: "Moskvanın bütün oyunlarına dərinləndən bələd olan "o kişi" lazımdı. O, təkcə o nə etmək lazım olduğunu bilər".

Bu an iki nəfər naməlum şəxs qərargaha daxil olub Təmkinə soruşdu. Təmkin tanışlıq verdi. Birlikdə otağa keçdilər. Gələnlərdən biri - uzunsaqqallı, hündürboylu, ortayaşlı kişi Təmkinlə birbaşa açıq danışdı:

- Təmkin bəy, sizin H.Əliyevə məhəbbətiniz olduğunu bilirik. Ona görə də birbaşa mətləbə keçmək istəyirik.

- Buyurun!

Melum oldu ki, gələnlər Bakıda "H.Əliyevin hüquqlarını müdafiə uğrunda" yaranan gizli təşkilatın nümayəndələridir. Azərbaycanın indiki vəziyyətdən çıxarılması, müstəqilliyin qorunması üçün H.Əliyevin Bakıya gətirilməsini yeganə çıxış yolu kimi qəbul edən həmin hərəkatda akademik Ziya Bünyadov rəhbərlik edirdi. Bu şəxsləri də məhz Təmkinlə görüşmək üçün o göndərmişdi. Alimin tapşırığı ilə rayonda əhalidən imzalar toplanmalı, hərəkatın mərkəzinə göndərilməli idi.

Təmkin qonaqların səmimi, açıq danışdıqlarından məmnun oldu və özü də açıq danışmağı qərara aldı:

- Rayonda sadə əhali, demək olar ki, hamısı bu arzudadır. Ancaq həm indiki hakimiyyətə xidmət göstərən rayon rəhbərləri, həm də Bakıda yaxşı vəzifələrdə oturmuş adamların qohum-əqrəbası H.Əliyevin qatı əleyhdarı kimi çıxış edirlər. Ona görə açıq şəkildə imza toplamağın qeyri-mümkün olduğunu nəzərə almalıyıq.

- Biz heç kimdən qorxmuruq, - deyər qonaqlardan biri diləndi.

Təmkin gülümsündü:

- Söhbət qorxudan getmir. Söhbət rayonda, onsuz da yaranmış qarşıdurmanın bir az da güclənməsindən gedir. Mən bundan ehtiyatlanıram. İndi bizim rayonda altı-yeddi özünümüdafiə dəstəsi var. Hamısı da tepədən-dırnağa silahlanmış dəstələrdi. Bəziləri Müdafiə Na-

zirliyində qeydə alınıb, rəsmi batalyon kimi fəaliyyət göstərir. Bəziləri isə, hələlik tam müstəqildirlər. Ona görə bizim rayonda siyasi məsələlərdə həddən artıq ehtiyatlı olmaq lazımdı.

Uzun-uzadı fikir mübadiləsindən sonra Təmkin qonaqların, özlərinin imza toplanmaları, lakin onları kənardan bir neçə mühafizəçinin gizli şəkildə qorunmaları şərtləri ilə razılaşdılar...

İki gün ərzində toplanmış imzaları Təmkin öz möhürü və imzası ilə təsdiq edib, qonaqlarla Bakıya yola saldı...

Respublika rəhbərləri Xocalı faciəsindən sonra sanki yuxudan ayılmaq istəmişdilər. Bir neçə gün ərzində Ağdama güclü ordu gəldi. Əlindən artıq hərbi texnika ilə təchiz edilmiş, keçmiş SSRİ-yə məxsus ordu, Əsgəranı və Xocalını erməni quldurlarından azad etməli, üç gün saxlamalı, sonra yerli özünümüdafiə batalyonlarına təhvil verib çıxmalı idi. Təmkin gizli yolla məlumat almışdı ki, həmin ordu hissəsi bu əməliyyata Moskvanın xəbəri olmadan, külli miqdarda pul almaqla razılıq vermişdilər. Danışığı Azərbaycanın prezidenti şəxsən apardığı bərədə də məlumat öyrənmişdi.

Əməliyyat martın 5-də, axşam saat 9.00-də başlandı. Təmkində bir qədər arxayınçılıq yaranmışdı və o, dəstəyi götürüb AXC qərargahına zəng vurdu. AXC Mətbuat Mərkəzindən Oqtay bəy məlumat verdi:

- Prezidentin istefa məsələsi qoyulub!

Təmkin bunun təcili şəkildə təxirə salınmasının vacibliyini bildirdi. Ancaq mətbuat mərkəzinə deməyin əhəmiyyəti olmayacağını başa düşüb, AXC sədrinin müavini Pənah Hüseynovla əlaqə saxladı. O isə Eynəkbəyliyə zəng vurmağı məsləhət bildi.

Ali Sovetdə Xarici Ölkələrlə əlaqə komissiyasının sədri seçilmiş Eynəkbəyli Təmkinin dediklərini eşidib, bunun artıq qeyri-mümkün olduğunu bildirdi. Çünki prezident ərizəsini yazıb, bir azdan televiziya ilə birbaşa yayımda istefa verdiyini bəyan edəcək. Təmkin bu dəfə istefanın mütləq dayandırılmasını qətiyyətlə tələb etdi:

- Telefonda heç nə deyə bilmirəm. İndi çıxıram Bakıya, tezdən çətib, hər şeyi açıqlayaram.

Nəhayət, Eynəkbəyli:

- Yaxşı, görün demblokun üzvləri razılaşsa, sən gəlincə gözləyirik, - dedi.

Təmkin yaxşı başa düşürdü ki, ordu, onunla "haqq-hesab" danış-

miş prezidentin istefasını eşidən kimi əməliyyatı yarımcıq saxlayıb, geri qayıdacaq. Odur ki, nəyin bahasına olursa-olsun istefa məsələsi iki-üç gün ləngiməli idi.

Gecə ikən maşınla Bakıya yola düşən Təmkin, gecə saat dördədə Ali Sovetin qarşısına çatdı. Növbətçi polis işçilərindən başqa heç kim olmadığını görüb, postda dayanmış leytenantı yaxınlaşdı:

- Sessiyə nə vaxt qurtarır?
- Üç saat olar.
- Nə qərar qəbul etdilər.
- Prezident istefa verdi!..

Təmkin heç nə deməyib geri qayıtdı. Mehmanxanada yer aldı. Otağa girib rayon şöbəsinin qərargahına zəng vurdu...

Gecə saat on bir-on iki arası qoşun geri qayıdıb. Rayonda oturma əməliyyata rəhbərlik edən general P. isə tapılırmı...

Təmkinə hər şey aydın oldu. Dəstəyi hirsle yerinə qoydu. Çarpayıya uzanıb höknür-höknür ağladı. Malik həkim onu sakitləşdirmək istədi. Ancaq Təmkin qışqırır:

- Xəyanətədi, bu hərəkət xəyanətdi! Niyə bunlar iki-üç gün dözə bilmədilər axı? Axı rus ordusundan bir də istifadə etmək mümkün olmayacaq. Bunlar, bu vəzifə xəstələri nə elədiklərini başa düşəcəklərmi?..

Təmkin dözə bilmirdi. Tezdən Malik həkimini qaldırdı. Eynəkbəylinin evinə gəldilər. Hələ yatan Eynəkbəyli, Təmkinin təkidindən sonra oyatmalı oldular. Təmkin evə girmədi. Kandarda vəziyyəti Eynəkbəyliyə deyəndə, sanki bərk narahatçılıq hiss etdi:

- Niyə telefonda demirdin?

- Nece deyim? Telefona erməni də qulaq asa bilirdi, rus da. Onlar isə, özləri dediyinə görə Moskvadan gizli bu əməliyyatı həyata keçirirdilər.

Eynəkbəyli alnını ovxaladı:

- Narahat olma, Təmkin bəy, - dedi, - Allah qoysa o torpaqların hamısını qaytarıb alacağıq. Ermənilər də Dağlıq Qarabağda ya Azərbaycana tabe olub yaşayacaqlar, ya da hamısı Azərbaycan ərazisini tərk edəcəklər.

- Hansı güclə? Axı bizim hələ ordumuz öz fəaliyyət kimi bir şeydi. Erməni isə rus ordusundan istifadə edir. Bizim rus ordusu ilə qabaqlaşmağa gücümüz çatacaqmı?

- Rus ordusu çıxarılacaq, arxayın ol!
Eynəkbəyli bunu o qədər əminliklə danışdı ki, Təmkin az qalırdı inansın...

Amma inanmırdı!..

İnanmadığına görə də, uzun illər hərəkətdə çiyin-çiyinə addımladığı bu dostlarının səmimiyyətinə şübhə edirdi!..

Şübhə edirdi və bu şübhələr get-gedə çoxalırdı. Səbəbi isə bir-birinin ardınca AXC liderlərinin bilərəkdən, ya bilməyərəkdən atdıqları səhv addımlar idi. Bu səhvlər, sonda xəyanətə gətirib çıxarmalı idi!..

Çıxardı da!..

Təmkin bu gün nə qədər çalışıb hərəkət dostlarının, AXC liderlərinin addımlarına haqq qazandırmaq istəsə də, sonda, bir sual onu fikrindən qətiyyətlə döndərirdi: Ola bilirdimi ki, AXC-nin bir rayon şöbəsinin əlaqəçisi kimi mənim gördüklərimi, baş verəcək hadisələr haqqında dərk etdiklərimi, mənə rəhbərlik edən liderlər görməsinlər və dərk etməsinlər? Görürdülərsə, dərk edirdilərsə, onda niyə atırdılar bu addımları? Bir milyona qədər əhalinin bu gün zülm, əzab, işgəncə ilə yaşaması, ata-baba yurdlarına həsrətə baxıb, dağlanması onların səhv addımlarının nəticəsi deyilmi? Heç olmasa indi bu səhvi dərk edirlərmi? Dərk edirlərsə niyə etiraf etmirlər? Etiraf etmirlərsə, demək bu səhv addımları bilərəkdən atıblar. Bunun isə bir adı var: XƏYANƏT!

II hissənin sonu

TƏHMƏSİB NOVRUZOV
YAŞAM ROMANI

№ 254170

